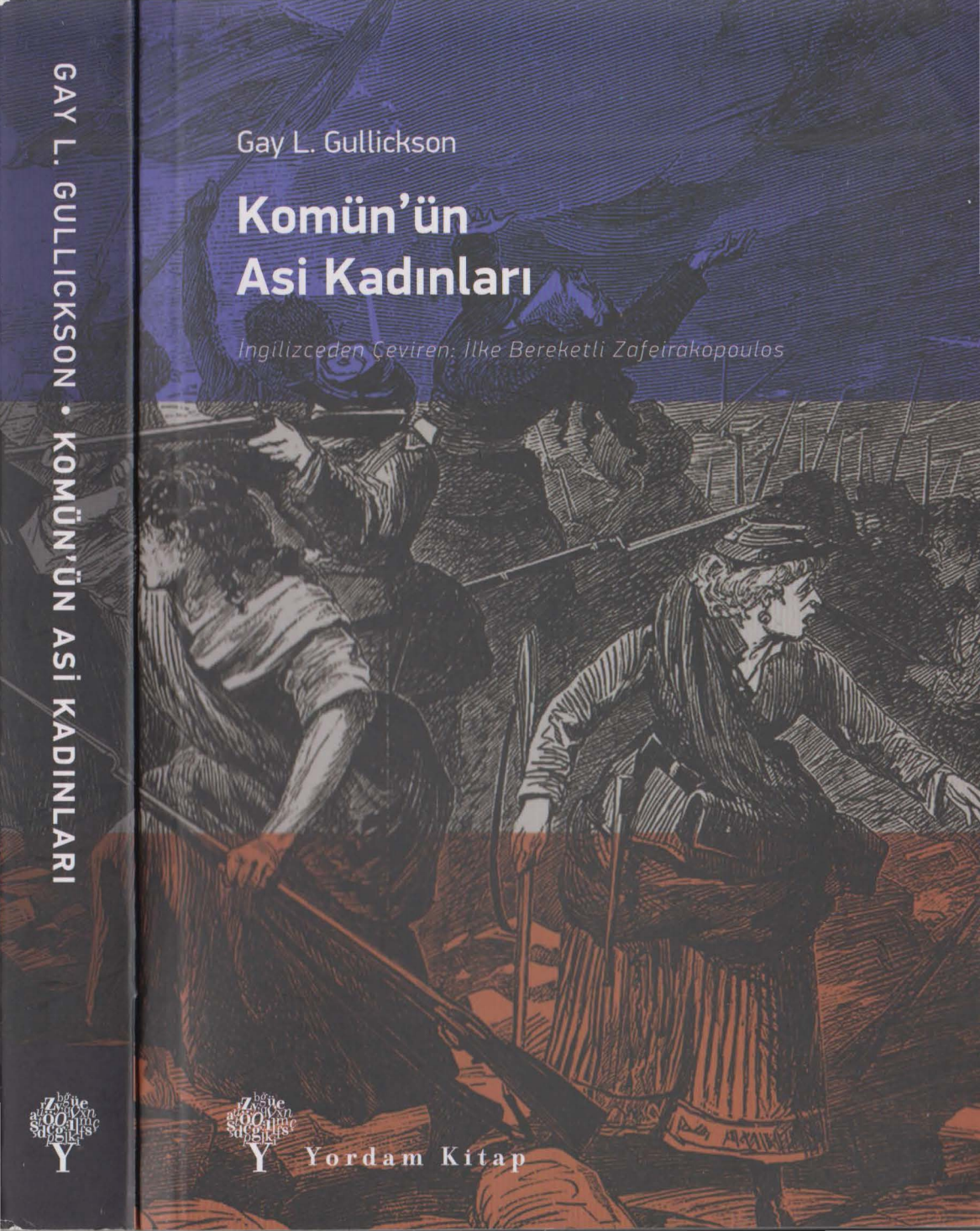
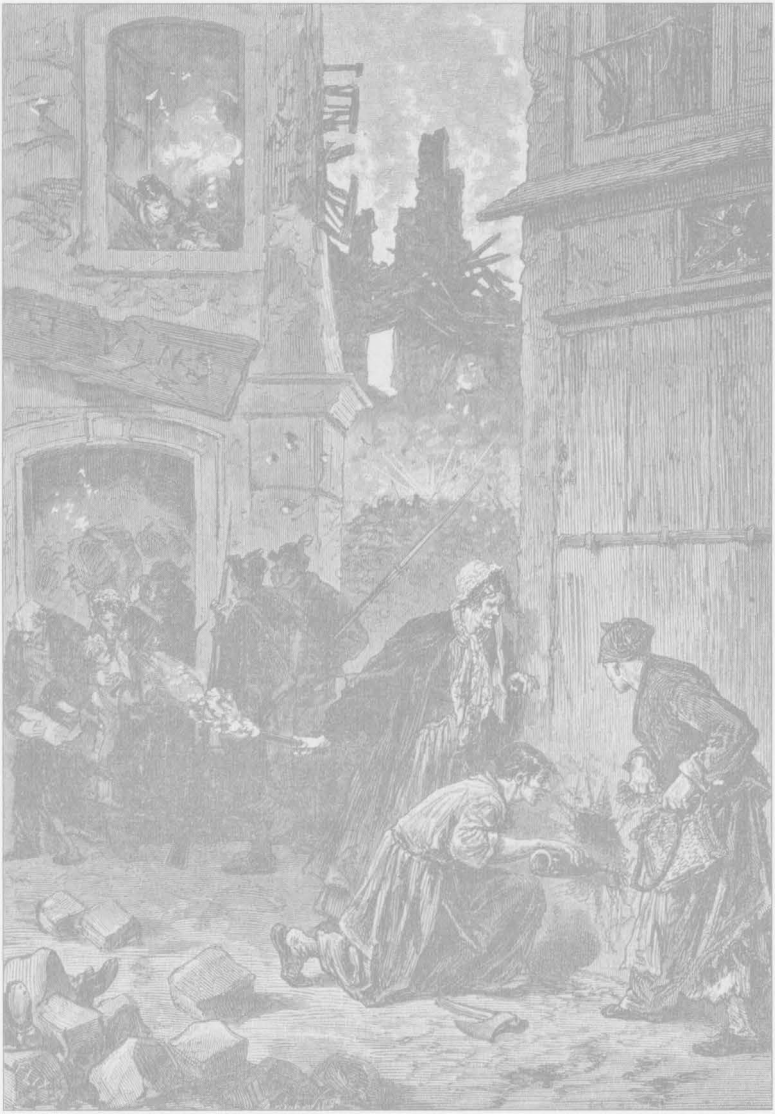

Gay L. Gullickson
Komün'ün
Asi Kadınları
İngilizceden Çeviren: İlke Bereketli Zafeirakopoulos
Yordam Kitap
GAY L. GULLICKSON • KOMÜN'ÜN ASİ KADINLARI

Yordam Kitap

Frédéric Lix, "Kundakçılar: Pétroleuse'ler ve Suç Ortakları".
Le Monde Illustré, 3 Haziran, 1871

Komün'ün Asi Kadınları

Gay L. Gullickson

İngilizceden Çeviren
İlke Bereketli Zafeirakopoulos

Yordam Kitap: 255 • **Komün'ün Asi Kadınları** • Gay L. Gullickson
ISBN 978-605-172-096-8 • *Çeviri:* İlke Bereketli Zafeirakopoulos
Kitap Editörü: Sakine Erdoğan • *Düzeltme:* Günnur Aksakal-Burçak Karabağ
Kapak Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Kasım 2015
© Cornell University, 1996; © Yordam Kitap, 2014

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat:3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **Faks:** 0212 528 19 09
W: www. yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap. com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

Baskı: **Berdan Matbaası** (Sertifika No: 12491)
Davutpaşa Cad. Güven İş Merkezi C Blok No: 215/216
Topkapı - İstanbul
Tel: 0212 613 12 11

Komün'ün Asi Kadınları

Eserin orijinal adı:
Unruly Women of Paris: Images of the Commune
(Cornell University Press, 1996, Ithaca ve Londra)

Ailem için

İçindekiler

İllüstrasyonlar 11

Önsöz 13

Giriş
Komün'ü Yeniden Okumak. 17

Özet
Paris Komünü. 34

Birinci Bölüm
18 Mart Kadınları. 47

İkinci Bölüm
Anımsamak ve Yeniden Sunuş 90

Üçüncü Bölüm
Simgesel Kadın Figürü. 112

Dördüncü Bölüm
Paris'in "Güçlü kadınları" 171

Beşinci Bölüm
Pétroleuse'ler. 224

Altıncı Bölüm
Kadınlar Yargılanıyor 265

Yedinci Bölüm
Asi Kadın ve Devrimci Kent 302

Notlar. 315

Kaynakça 354

İLLÜSTRASYONLAR

1. Cumhuriyet'in İlk Mührü. 25
2. Eugéne Delacroix, *Surlarda Halka Yol Gösteren Özgürlük* 26
3. Paris Haritası, 1871. 44
4. "Montmartre Tanık Tepe'sinde Ulusal Muhafızlar Birliğinin Topları", *L'Illustration*, 1871 49
5. Honoré Daumier, *Bir Nesilden Kalan Dehşet* 115
6. *Monarşinin Zaferi*. 127
7. H. Nérac, "Çılgın ... Bakire: Komün'ün Jeanne D'Arc'ı, S.G.D.G." 129
8. Léonce Schérer, "Bölgenin Koruyucuları", *Souvenirs de la Commune* 132
9. Bertall, "Cantinières." *Les communeux, 1871*. 134
10. *Seine'in Amazonları* 144
11. Bertall, "La Colonelle." *The Communists of Paris, 1871* 154
12. Bertall, "La Barricade." *Les communeux, 1871*. 155
13. *Paris'in Alınışı (Mayıs 1871)* 156
14. "Komün'ün Harrrika Amazon Derneği'nin Harrrika Kadın Konuşmacısı" *Paris sous la Commune* 165
15. Frédéric Lix, "Saint-Germain-l'Auxerrois Kilisesi'nde Kadınlar Derneği'nin Bir Toplantısı." *Le Monde Illustré*, 20 Mayıs 1871 167
16. Alfred Le Petit, "Louise Michel." *Les Contemporains* (1880) 119
17. Eugène Girard, *Dünyayı Aydınlatan Haklarını Elde Etmiş Kadın*. 258
18. (Nevel), Adsız —*pétroleuse* ve çocuk 259
19. Dubois, "Bir *Pétroleuse*." *Paris sous la Commune*.. 260
20. "Komün'ün Sonu: Bir *Pétroleuse*'ün İdamı", *The Graphic*, 10 Haziran 1871 262
21. *1871 Hatırası* 306
22. Edouard Manet, *İç Savaş* (1871). 307
23. Paul Klenck, *Bir Pétroleuse*. 308

Önsöz

Kadere inansaydım, bu kitabı yazmanın benim alın yazım olduğuna inanırdım. Lisansüstü eğitim aldığım sırada "Komün"ü keşfettiğimde (lisans eğitimim tarih üzerine olmadığından bu keşifte bulunmam gecikti) büyülendim. Yine de Komün üzerine bir kitap yazabileceğim aklıma gelmedi. Sonuçta, tarih 1970'lerin başıydı ve Komün'ün kısa yaşamının yüzüncü yıl dönümü anmaları dolayısıyla çok sayıda kitap ve makale yayınlanmaktaydı.

Ancak Komün, yaşamda karşıma çıkmayı sürdürdü. Tarih dersleri vermek üzere gittiğim ilk iş görüşmesinde, Louisville Üniversitesi benden (ve diğer adaylardan) Komün üzerine bir ders vermemi talep etmişti. Daha sonra, Skidmore College'de ders verirken, öğrencilerimi siyasal tarih ile tanıştırmak için Komün anlatılarından yararlandım. Sonunda, 1985 yılının yazında başka bir konu üzerinde çalışırken, Bibliothèque Historique de la Ville de Paris'te adını uzun zaman önce unuttuğum bir dergiyi istedim. İstediğim, derginin son sayısıydı ve tıp tarihi üzerine bir derginin ilk iki sayısı ile birlikte ciltlenmişti. İkinci derginin sayfalarını karıştırırken, bir hekim ve aynı zamanda devlet adamı olan Georges Clemencau'nun bir makalesine rastladım. Makalede görsel olarak, Louise Michel'in *Komün'ün Kızıl Bakiresi* adlı resmi yer alıyordu. Birden, Komün üzerine çalışmak istediğimi fark ettim. Paris Komünü kadınları üzerine çalışan birilerini bilip bilmediğini sormak için, okuma salonunun diğer ucuna, orada çalışmakta olan Joan Scott'un ya-

nına koştum. "Hayır," dedi, ve ister rastlantı deyin ister kader, on yıllık bir araştırma ve yazma sürecine girdim.

Kitabın üzerinde çalıştıkça biçimi ve odak noktası değişti. Kadınların yaşamı ve etkinliklerinin toplumsal tarihi olarak başlayan ilk taslak, Komün anlatılarında karşılaşılan kadın figürleri üzerine bir çalışmaya dönüştü. İlgi alanım değiştikçe kitap daha karmaşık hale geldi ve kavramam gereken ikincil yazın genişledi. Kendimi karikatür ve ikonografinin tarihî, Yunan tanrıçaları ve Amazonlar, temsil teorileri ve 19. yüzyıl psikolojisi hakkında okurken buldum.

Çalıştıkça, Komün'ün geride bıraktıklarını ve anılarını her yerde görür oldum. Bibliothèque Nationale'de ve Library of Congress'te; dört bir yanım tanrıça heykelleri ve resimleri, musalar ve alegorilerle sarılmıştı. Vincennes'daki Archives Historiques de la Guerre'de, Fransız ordusunun evindeydim. Dünyanın her yerindeki insanların ilgisini çeken siyasi mücadeleler, bana Komün'ü anımsatıyordu. Çin'de öğrenciler hükümetlerine meydan okudular ve öldürüldüler, tıpkı komünarların öldürüldükleri gibi. Rus yurttaşları Sovyet tanklarına karşı durdular ve zafer kazandılar, komünarların zafere inandıkları gibi. Doğu Almanya yurttaşları; hem gerçek anlamıyla hem de simgesel bir protesto olarak onları Batı Almanya'dan yalıtan duvarı aştılar ve onu yerle bir ettiler, giyotini ateşe vermiş olan komünarların net bir biçimde anlayabilecekleri gibi. Romen devrimciler, ulusal bayrağın üzerinde bulunan Çavuşesku hükümetine ait amblemi kestiler, komüncülerin ayakta alkışlayacakları bir diğer simgesel hareketti bu. Saraybosna ve diğer Bosna kentlerinin sakinleri, 1870 ve 1871 Prusya ve Fransız kuşatmaları sırasında Parislilerin yaşadıklarına benzeyen bombardımanlar ve gıda kıtlığı ile karşılaştılar. Komün, özgünlüğünün yanı sıra bir model olarak da algılanır oldu.

Bu kitap üzerine çalıştığım yıllar boyunca epeyce borca girmiştim. Maryland Üniversitesi kitabın yazımını bir araştırma bursu ve ücretli izin vererek destekledi. Fransız tarihi ve kadın

tarihi üzerine çalışan meslektaşlarım, konferans bildirilerimi dinleyerek yorum ve öneriler getirdiler. 5. Bölümün daha önceki versiyonları *Feminist Studies* (Yaz 1991): 240-65 ve *Gendered Domains*, ed. Dorothy Helly ve Susan Reverby (Ithaca: Cornell University Press, 1992), s.135-53'te yayınlandı. Bu bölümü yayıncının *Feminist Studies*, Inc., c/o Women's Studies Department, University of Maryland, College Park, MD 20742'nin) izniyle burada yeniden kullanıyorum.

Başlangıç aşamasında Joan Scott, Komün'ün tarihini Komün kadınlarının temsilleri üzerinden yeniden yazma isteğim konusunda beni yüreklendirdi. O ve Jim Gilbert, Jim Lehning ve Claire Moses el yazısı taslağın tamamını okuyarak bana bilgece önerilerde bulundular ve manevi destek verdiler. Jim Lehning görüşlerini paylaştı ve benimle birlikte Mur des Fédérés'yi ziyaret etti. Claire Moses anlaşılması güç Fransızca sözcükler ve deyimler üzerine kafa yordu ve Fransız feminizmi konusundaki bilgilerini benimle paylaştı. Jean Joughin, muhteşem bir *Komünar* posteri ile Komün üzerine çalışmamı içtenlikle karşıladı. Joseph Ansell, karikatür ve sanat tarihi konularını ele aldı. Jon Sumida, Fransız ordusu konusundaki soruları yanıtladı. Marvin Breslow ve Elaine Kruse yazınsal ve dilbilimsel soruları sabırla yanıtladılar. Carol Mossman, Fransızca çeviriler konusunda bana yardımcı oldu. Elaine Kruse ile Leslie Moch, metinden parçalar okudular ve rastgeldikçe Komün'e göndermelerde bulundular. Bunlardan biri de Isak Dinesen'in kısa öyküsü "Babette'in Şöleni"nde adı geçen Babette'in bir *pétroleuse* olduğuydu. Peggy Darrow ve Andrea Tranowski, Bibliothéque Nationale'de bir belgenin izini sürdüler. Darlene King, bölümlerin hiç bitmeyecekmiş gibi görünen kopyalarını keyifle bastırdı ve el yazısı metnin son taslağını hazırlamakta bana yardım etti. Hepsine ve yıllar boyunca bana manevi desteklerini sunan, çalışmamın nasıl gittiğini ve henüz bitirip bitirmediğimi soran tüm arkadaşlarıma, aileme, meslektaşlarıma ve öğrencilerime minnettarım. Bunu George'un

kitabı olarak düşünüyorum, çalışma masamın üzerinde uyuduğu ve geçmiş üzerinde çalışırken bana içinde yaşadığım anı anımsattığı için. Paris'in kedilerinin çoğu gibi, o da Komün'ün sonunu görecek kadar yaşamadı.

Gay L. Gullickson
Silver Spring, Maryland

GİRİŞ

KOMÜN'Ü YENİDEN OKUMAK

1862 Haziran'ında Jules ve Edmond de Goncourt, yirmi beş yıl boyunca onlara bakan sadık hizmetçileri Rose'un kendilerini oyuna getirdiğini fark ettiler. Onun kendilerine hizmet etmeye adanmış, sessiz, sade bir yaşamı olduğunu düşünüyorlardı ama öyle değildi. Erkeklerle tutku dolu ilişkileri vardı, onlara yedirmek için Goncourt kardeşlerden para, erzak ve eşya çalmış, onlar için odalar tutmuş, sonradan ölmüş olan iki çocuk doğurmuştu. Kısacası, "erkekleri beslemişti" Rose'un gizli yaşamını keşfetmeleri, Goncourt'larda "tüm kadın cinsi hakkında bir kuşku, (...) kadın ruhunun ikiyüzlülüğü karşısında duyulan bir korku" uyandırmıştı ki bunun "yaşamlarının geri kalanı boyunca akıllarından çıkmayacağına" inanıyorlardı.[1] Goncourt'lar kadınlardan kuşkulanmakta yalnız değildiler. Erkek reformistler, sosyalistler ve muhafazakâr yazarlar benzer biçimde kadının doğası meselesi, kadının oy hakkının, hatta çalışma hakkının olup olmaması gerektiği üzerinde tartışmışlardı.[2]

1860'larda erkeklerin kadınlar konusundaki saplantısı; burjuvazinin, işçi sınıfının siyasi ve toplumsal çıkışlarından duyduğu yaygın korkuyla paralellik taşıyordu. Bu korku özellikle 1789'a uzanan devrim geçmişi ve cumhuriyet yönetimi istekleri 1830 ve 1848'de engellenmiş bir işçi sınıfı olan Fransa'da şiddetliydi. Özellikle 1848 Devrimi, bin beş yüz ila üç bin erkek ve ka-

dının öldürülmeleri ve dört bininin de sürgüne gönderilmeleri ile sonuçlandığından Fransız işçiler için acı anıların kaynağıydı. İzleyen yirmi yılda, işçilerin yaşam koşulları kötüleşir, istihdam dalgalanır ve Louis Bonaparte ile Georges Haussman'ın inşaat projeleri giderek daha fazla işçiyi Paris'e çekerken, burjuvazi gergin bir biçimde ayaklanmanın belirtilerini izledi.

1871 yılında Parisliler bir kez daha Fransız hükümetine meydan okuduklarında ve Paris Komünü olarak bilinen devrimi başlattıklarında, burjuvazinin kadınlardan kuşkulanmakta ve işçi sınıfından korkmakta haklı olduğu ortaya çıktı. Komün; 18 Mart'ta, Montmartre bölgesinin işçi kadın ve erkeklerinin orduyu yenerek kentin toplarının denetimini ele geçirmeleriyle başlamasından on hafta sonra aynı ordunun kenti işgal ederek yirmi beş bin ila otuz bin insanı katletmesiyle sona erişine dek tam bir drama gibiydi. Fransız ordusu kenti bombardımana tutarken ulusal muhafızlar şehri savundu; askerî birlikler ve siviller kentin sokaklarında geçit törenleri düzenlediler. Yeni hükümet coşkuyla ilan edildi, Paris başpiskoposu rehin alındı, bir giyotin ateşe verildi, Vendôme Sütunu yerle bir edildi, kiliseler siyasi toplantı salonlarına dönüştürüldü, ihanet ve vahşet söylentileri çevreye yayıldı ve son çarpışma başladığında, kent alev alev yanıyordu. Yabancı muhabirler telgrafla Avrupa'nın her yanına ve Atlantik'in ötesine haberler geçtiler. Editörler Paris'teki olayları heyecanla izledi, karikatüristler çizimler hazırladı ve hem Parisliler hem de kentte yaşayan yabancılar günlük tutup, mektup yazdılar. Kimileri Komün'ün davasını savundu, kimileri onu suçladı. Tarafsız kimse kalmamıştı.

Yalnız belirtmek gerekir ki; Komün, görüntüsünün ve içerdiği dramanın ötesinde bir şeydir. Komün'e ilişkin tartışmalar siyasi ve kültürel dünyamızın oluşmasında etkili olmuştur. Komün, yüz yılı aşkın bir süredir siyasi teorisyen ve aktivistler için, muhafazakârlar ve reformistler için, sınıf ve devrimden kadınlık ve erkekliğe uzanan bir kavram yelpazesini kavramamız için mihenk taşı durumundadır. Muhafazakârlar Komün'ü mül-

kiyete, ahlaka ya da Fransa'nın seçilmiş yasal hükümetine saygı duymayan insanların iktidarı ele geçirmeye çalıştıkları ve yeniden gerçekleşmemesi gereken tehlikeli bir girişim olarak sundular. Radikaller ise Komün'ü trajik biçimde yenilgiye uğramış bir işçi demokrasisi kurma girişimi olarak gördüler ve komünarların hatalarını yinelememeye ant içtiler. Başarıyla sonuçlanan 1917 Rus Devrimi'nden yenilgiye uğrayan 1989 Tiananmen Meydanı Devrimi'ne dek, siyasi değişim karşıtları mücadelenin bastırılmasının bedellerini tartışırlarken, değişim için çabalayanlar dünyaya Komün'ün objektifinden bakmayı ve ondan esinlenmeyi sürdürdüler. Her yerde, Komün'ün sonundan Soğuk Savaş'ın sonuna kadar uzanan bir siyasi yelpazeyi değerlendirirken insanlar siyasi karışıklıkları fazlaca basite indirgediler ve dünyayı Komün ile Versay Sarayı hükümeti arasındaki çatışmaya paralel biçimde uzlaşmaz siyasi kamplara böldüler.

Komün'ün modern siyaset için tanımlayıcı önemi, tarihçiler için onun tarihini yazmayı ilgi uyandıran ama zorlu bir iş haline getirdi. Aslında onun öyküsünü anlatırken neredeyse herkes taraf oldu. Komün savunucuları Fransız hükümetini kınadılar; eleştirenler devrimcileri kötülediler. Steward Edwards'ın Komün'ün yüzüncü yıl dönümünde yazdığı tarih çalışmasının önsözünde öngörülü bir biçimde belirttiği gibi, "ölümlülerden kendi tarihlerini, içinde yaşadıkları dünyayı inşa etmiş olayların tarihini yazarken nesnel olmaları beklenmemelidir."[3]

Örnekler bol olmakla birlikte, ikisine değinmek yeterlidir. Frank Jellinek Komün'ü savunduğu çalışmasında, Versay birliklerinin Kanlı Hafta [*semaine sanglante*], yani komünarlar ile ordu arasındaki çatışmaların son "Kanlı Hafta"sı sırasındaki tutumlarını, "kahramanca direnen" komünarlara karşı "katliam", "gözü dönmüşlük", "dizginlenemeyen bir kıyım" olarak adlandırmakta ve sağ kalan komünarların tutuklanarak korkunç "acılarla" karşılaştıklarını anlatmaktadır.[4] Paul MacKendrick ve meslektaşları ise yazdıkları üniversite ders kitabında başka bir manzara sunmaktadırlar. Soğuk Savaş dilini kullanarak "sözde

Kanlı Hafta" sırasında "korkunç bir kıyım ve yıkıma" girişen "komünarlar ve onların sempatizanları"ndan söz etmekte ve ulusal hükümetin yaptıklarını açıklayarak haklı çıkarmak için olayların kronolojisini doğru vermemektedirler.[5] Komün'e ilişkin bundan daha farklı iki görüş olabileceğini düşünmek zor.

Bununla birlikte, Komün'ün mirası siyaset alanının çok daha ötesine taşmıştır. Albert Boime'nin göstermiş olduğu gibi Komün, iki etkili Fransız sanatçı kuşağı için, izlenimciler ve art izlenimciler için dönüm noktasıdır.[6] Aynı zamanda bu kitabın göstermek istediği gibi, özellikle Kanlı Hafta sırasında Paris'i ateşe vermekle suçlanan güçlü, şeytani, ve hayali *pétroleuse*'leri [kadın kundakçılar] ortaya çıkarması dolayısıyla, Batılı toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmaları için de dönüm noktasıdır. Batılı kültürel imgelemi çokça etkileyen *pétroleuse*, toplumsal açıdan etkin kadının olumsuz anlamda cisimleşmesi haline gelmiş, kadın hakları ve kadına özgü roller konusundaki tartışmalara gölge düşürmüştür. Artık adı pek bilinmese de *pétroleuse*'ün yorumları geçmişe ilişkin anlayışımızı biçimlendirmeyi ve Batılı toplumsal cinsiyet kavramları için mihenk taşı olmayı sürdürmektedir.

Komün Kadınlarının Temsilleri: Genel Bakış

Komün sırasında ve hemen sonrasında yazılmış metinlerdeki *communardes** imge ve temsilleri geniş çeşitlilik gösterir. Kimi erkek komünarlar ve Komün yanlıları onları olumlu betimlemektedirler. Komün yanlısı gazeteci ve tarihçi Prosper Olivier Lissagaray'ın gözünde onlar, kahraman genç kadınlar, yaralı dişi aslanlar ve barikatlarda şehit düşenlerin en yüreklileridirler.[7] Eski bir subay olan Sébastien Commissaire'e göre

* Kadın komünarlar Fransızcada *communardes*, erkek komünarlar *communards* olarak adlandırılırlar. Bu gruplardan birinden ya da diğerinden söz ederken, İngilizce "Kadın komünarlar" ve "erkek komünarlar" ifadelerinin yanında bu terimleri de kullanıyorum. Kadınlar ve erkeklerden birlikte söz ederken, İngilizcede cinsiyet belirtmeyen *communards* sözcüğünü kullanıyorum.

onlar "idealist genç kızlar", her ikisi de Komün'ün seçilmiş üyelerinden olan devrimciler Félix Pyat ve Benoît Malon'a göre "çocuklarını özgür kılmak için" savaşmış "kendilerini feda eden anneler"dirler.[8]

Olumsuz görüşler daha fazla tumturaklı sözlerle taşkınlık gösterdiler. Abartma konusunda muhafazakâr gazeteciler ve yazarlar birbirleriyle yarıştılar. Komün karşıtı gazeteci Francisque Sarcey, Paris'te halen son çarpışmalar yaşandığı sırada yazarken, kadınların "beyinlerinin daha zayıf ve duygularının daha canlı" olması nedeniyle erkeklerden daha vahşi ve daha şeytani olduğunu ileri sürdü.[9] Maxime Du Camp, Fransız hükümetini hüküm giymiş ya da sürgüne gönderilmiş komünarlar için af çıkarmaktan caydırmak amacıyla Komün üzerine yazdığı dört ciltlik eserinde, "kendini Komün'e veren" kadınların iblis ve kaçık olduklarını açıkça yazdı. Kadınların, "yüreklilik zannettikleri gaddarlıklarda" erkeklerden daha üstün olduklarını söyledi.[10] Yüzbaşı Beugnot, komünar kadınları "azgın köpekler" olarak adlandırdı.[11] Edmond Lepelletier onları intikam çığlıkları atan ve erkekleri kışkırtan bir Yunan korosuna benzetti[12] ve Jules Claretie, kadınların militan tavırları ve konuşmalarından etkilenerek, "insanoğlunun nasıl da çamurdan yapıldığını" düşündü.[13] Yazar Alexandre Dumas (oğul), Komün kadınlarını kadın olarak adlandırmayı bile reddetti. Onun yerine, "öldükleri zaman benzedikleri kadınlara saygıyla" (genellikle dişi hayvanlar için kullanılan) *femelles* terimini kullandı.[14] Peşi sıra birçok yazar onları Megairalar, Amazonlar, Erinyeler, Viragolar, Çakallar, Hekateler ve deli kadınlar olarak adlandırdılar, ta ki tüm bu figürler tek bir figür, korkunç *pétroleuse*'de birleşene dek.

Komün yanlıları bile kadınların devrimci hareketlerinin tümünü kabul etmekte zorlandılar ve onlara ancak gönülsüzce destek verebildiler. Örneğin Komün'deki rolü nedeniyle ölüm cezasına çarptırılan Gaston Da Costa, kendini "iyi" ve "kötü" kadınlar arasında ayrım yapmaya ve kötüler ile arasına mesafe koymaya, tıpkı Komün karşıtları gibi onları fahişeler olarak

nitelendirmeye mecbur hissetmişti.[15] Komün'ün seçilmiş üyelerinden ve komutanlarından olan Jules Bergeret, kısmen farklı bir açıdan görüş bildirerek kadınların "bedensel ve ahlaki doğaları" gereği "ev içinde" kalmaya yazgılı olduklarını ve Komün'ün öfkesinin onların doğasındaki bir kusurdan değil Fransız hükümetinin başarısızlıklarından doğduğunu söyledi.[16]

Kadınlara ilişkin bu olumlu ya da olumsuz imge ve temsiller, kadının doğası ve uygun kadın davranışına ilişkin 19. yüzyıl söylemlerinin bir parçasıydı. Kadınlar yüzyıllarca tartışma konusu olmuşlardı[17] ama sanayileşme tartışmaya yeni bir öncelik getirdi. Batı Avrupa ve Amerika'da çalışma ev dışına çıktıkça ve üretim ölçeği büyüdükçe, kadınlar üretime yönelik çalışma ile çocuk bakımını bir arada yürütmekte giderek daha çok zorlanır oldular. İşçi sınıfı kadınları, çocuk bakımı ile aile gelirine katkıda bulumak arasında seçim yapmak gerektiğinde genellikle seçimlerini ücretli emekten yana kullanıyorlardı. Burjuva ya da orta sınıf kadınları için bu ikilem genellikle aile şirketlerinden ayrılıp çocuk bakımı ve hayır işlerine yoğunlaşarak çözülüyordu. Tarihçiler bu modeli hem alanların ayrışması (üretim ve yeniden üretim ya da özel ve kamusal) hem eve bağlılık kültü olarak tanımlamışlardır.[18]

Burjuvaların ev ve iş yerlerinin ayrışması, erkek ve kadın doğası kavramsallaştırmalarının giderek daha da karşıt hale gelmesine, dolayısıyla burjuva kadınlarının ev içi rollere hapsedilmelerini meşrulaştırmak için kullanılmalarına yol açtı.[19] Burjuva toplumsal cinsiyet rolleri kavramsallaştırmaları hiçbir zaman durağan ya da itiraz edilmez değildi, ancak kuralcı olarak nitelendirilebilecek (muhafazakâr) görüşe göre kadınlar erkeklerden daha duygusal, anaç, özverili, edilgin, erdemli ve kırılgandılar. Ev içi yaşamının ve çocuk bakımının sürdürülmesi için kadına uygun düşen ayırt edici özellikler bunlardı. Tersine, erkekler çalışmanın ve siyasetin zorluklarına uygundular çünkü daha güçlü, daha az erdemli, daha akılcı, daha atılgan ve daha çıkarcıydılar.

Burjuva erkekleri, davranışları edilgin olmaktan çok atılgan olan ve ev içinde kalmayı reddeden kadınlarla karşılaştıklarında, yeniden kadın doğası üzerine kafa yordular. Kimileri kadın doğasını tek tip, kimileri içten kusurlu, kimileri de çatallanmış olarak gördüler. Birinci bakış açısından, komünar kadınlar gibileri, doğalarını çiğnemiş olarak algılanıyorladı. Bu teorinin çekiciliği, doğaya aykırılığın, dolayısıyla şeytaniliğin üzerinde durmasıydı, yine de kadınların kendi dişil doğalarını çiğnemeleri kadar, çiğnedikleri durumda ne olarak kabul edilmeleri gerektiğini açıklamak da zordu. Diğer iki görüşte, akıl kıtlığı gibi dişiliğin iki görünümü de kadınları şeytana uymaya daha eğilimli kılıyordu ya da kadınların doğası iyi ile kötü arasında ayrılmış oluyordu. Her iki teori de kadının kural tanımayan davranışını açıklıyordu. Kadın ya şeytana uyuyor, ya da doğasının şeytani yanı iyi olan yanına üstün geliyordu. Bu teoriler mantıksal olarak birincisinden daha tutarlıydı ama en erdemli kadını bile potansiyel bir şirrete dönüştürüyordu – 1871 yılının burjuva erkekleri için rahatsızlık verici bir düşünceydi bu.

Kadın doğasının bu burjuva yorumları, Meryem ile Havva'nın iyi ve kötü olarak cisimleştikleri 19. yüzyıl Hristiyan tasvirleridir.[20] Meryem'in ikonografik temsili ve anlamı yüzyıllar içinde değişmiştir ancak günahsızlığın ve anneliğin biricik somutlaşması olarak kalmıştır. Havva ise tersine, Antik Yunan'daki Amazonlar ve Sirenler, İncil'deki Delilah ve Ortaçağ Avrupa'sının cadılarıyla birlikte güçlü, tehlikeli, ve günahkâr kadının Batı kültüründeki sunumlarından biridir. Meryem, cennetteki oğluyla birlikte erkekler için aracı olmuş olabilir ancak Havva ve kız kardeşleri gerçek yaşamda bir cazibe ve tehlike kaynağı olarak kalmayı sürdürmüşlerdir. Onlar, erkeklerin, toplumsal açıdan etkin, güçlü kadınları tehdit olarak algılamaktan vazgeçmelerini güçleştirmişlerdir. Böylece, hanımefendilikten son derece uzak davranışlar sergileyen Komün kadınları, özellikle devrim karşıtları temsiller yaratmaya giriştiklerinde, olumlu olmaktan çok olumsuz bir biçimde gösterilmeye yakındılar.

Toplumsal Cinsiyet ve Alegori

Batı kültüründe siyasi iktidarların ve felsefi kavramların dişil formda temsil edilmelerinin kökeninde, Yunan dilinden ve klasik Yunan mitlerindeki tanrıçalardan gelen toplumsal cinsiyet geleneği vardır. Yunancada ve diğer Hint-Avrupa dillerinde erdem, bilgi ve tinselliğin soyut isimleri genellikle dişi sözcükler olarak tanımlanmıştır. Bu soyutlamalar kişileştirildiklerinde, ki genellikle öyle olur, sözcüklerin cinsiyeti onların temsillerine dişil biçimde aktarılır. Aynısı ülkeler, kentler ve siyaset felsefesi kavramları için de geçerlidir. Savaş tanrıçası ve bilgeliğin koruyucu anası Athena ve daha alt düzeyde olmakla birlikte diğer Yunan tanrıçaları erdemlerin ve yönetimlerin kişileştirilmelerinde model durumundadırlar.[21]

Diğer Batılı sanatçılar gibi 19. yüzyıl Fransız ressam ve heykeltıraşlar da Yunan modelini izlemiş ve genellikle ülkelerin, kentlerin ve yönetimlerin yanı sıra geniş çeşitlilik gösteren siyaset felsefesi kavramlarını -özgürlük, eşitlik, adalet, zafer, barış, savaş, kardeşlik ve onur- dişi biçiminde sunmuşlardır. (Fransızcada tüm bu kavramlar dilbilgisel açıdan dişil cinsiyet taşırlar.) Yalnızca sanatçılar ve kültürel elitin diğer üyeleri, tüm alegorik tanrıçaları simgesel donatılarına varana dek bilirlerdi ama kimi figürler toplumda da yaygın olarak tanınmaktaydı.

Dişi alegorik figürlerin etkinliği, toplumsal cinsiyet geleneklerine ya da (olumlu veya olumsuz) stereotiplerine ve insan dişisinde cisimleşen özellikleri dışlamalarına bağlıydı; soyut adların cinsiyet formlarının eril olması durumunda bile eril figürlerin aynı mesajı iletmelerini zorlaştıracak bir gelenek ve dışlamaydı bu.[22] Gerçek kadınlar güçsüz farz edilir ya da öyle olmaya zorlanırlarken, dişi figürler kudret saçıyorlar, kadınları tam yurttaşlık hakkından yoksun bırakan yönetimleri temsil ediyorlardı; tamamen olmasa bile, kadınlarda değil daha çok erkeklerde bulunduğu düşünülen nitelikleri cisimleştiriyorlardı.[23]

Resim 1. Cumhuriyet'in İlk Mührü

Diğer araştırmacıların da belirttikleri gibi, erkekler ve kadınlar kadın temsillerinden farklı mesajlar alabilirler.[24] Kadınların, "dişiliğe ilişkin düşüncelerle etkileşime giren ve görünümleri kadar davranışlarını da etkileyen" figürler ile özdeşleşme deneyimledikleri düşünülürken; erkekler için bu figürler bir ötekilik anlamı taşıyordu.[25] Buna karşın Parisli kadınlar alegorik tanrıçalara, Fransız devleti Fransız yönetimleri (monarşi, imparatorluk ve cumhuriyet) ve kentlerinin dişil kişileştirmelerine genellikle erkeklerle aynı biçimde tepki vermiş gibi görünmektedirler. Gerçekten de Komün ve hemen öncesindeki Prusya ile savaş sırasında kadınların gözde buluşma mekânlarından biri,

Resim 2. Eugène Delacroix, *Halka Yol Gösteren Özgürlük*

Strasbourg kentini temsil eden alegorik bir kadın heykelinin bulunduğu Concorde Meydanı idi. (Strasbourg'un kurtarılması, savaşın başlangıcında Prusyalılarca ele geçirilmesinden savaş sonunda yeni Alman devletine katılmasına kadar geçen süre içinde, Parisliler arasında büyük yankı uyandıran bir olaydı.)

Fransız Devrimi sırasında "Özgürlük" figürü, yeni hükümet tarafından kralın yerini alan Fransız cumhuriyetinin simgesi olarak seçildiğinde en önemli alegorik siyasi figür olarak ortaya çıktı. Cumhuriyetin ilk mühründe, (dizginlerinden kurtulmanın simgesi olarak) çıplak ayaklarıyla, sağ elinde (azat edilmiş Romalı kölelerle özdeşleştirildiği için özgürlük simgesi olarak) ucuna Frigya başlığı geçirilmiş bir mızrak, ve sol elinde (arasında bir nacak da bulunan bir demet sopa birliği simgelediği için) bir demet değnekle dikiliyordu. (Bkz. Resim 1) Sonunda yeni bir figür, Marianne, Fransız cumhuriyetinin simgesi haline geldiğin-

de, "Özgürlük" çifte simgesel görevinden kurtulmuş oldu. Karşı devrimcilerin cumhuriyette gördükleri sorunun (avam tabakası tarafından yönetilmek) simgesi ve avam tabakasından bir kız olarak ortaya çıkan Marianne, gerçek bir kadın olduğunda siyaseten dışlanacağı cumhuriyette giderek olumlu anlamda cisimleşmiş hale geldi.[26]

1831 yılında kadın alegorisinin en büyük ve en ünlü örneklerinden biri olan Eugène Delacroix'in *Halka Yol Gösteren Özgürlük* tablosu Paris'te sergilendi. (Bkz. Resim 2) 1830 Devrimi'nin coşkulu bir temsili olan Delacroix'nın *Özgürlük*'ü, klasik Özgürlük ile Marianne'ın özelliklerini bir araya getirmektedir. İşçi sınıfı giysilerine bürünmüş ve sağ göğsü açıkta olan (sol göğsü tamamen açıkta değildir) bu güçlü tanrıça, temsilî olarak Yunan Amazonlarıyla ve Bakire Meryem'le ilişkilendirilmektedir ve Anne Hollander'in belirttiği gibi, aynı anda "hem kutsal hem çekici hem de ateşlidir"[27]. Başında bir Frigya başlığı, bir elinde üç renkli Fransız bayrağı (her iki Fransız İmparatorluğu tarafından da kullanılmış olmasına karşın bu durumda cumhuriyetin simgesi olmaktadır) ve diğer elinde filinta ile özgürlük ve devrimin simgeleriyle donatılmış olarak, uzun adımlarla göz alıcı bir biçimde ilerlemektedir. İzleyen kuşaklar için yalnızca Temmuz Devrimi'nin Üç Şanlı Günü'nün değil, aynı zamanda 1848 Devrimi ve Paris Komünü'nün de simgesi haline gelmiştir.

Tarihçiler ve Komün

Tarafsız nesnellik genellikle Komün tarihçilerinin aklına gelmemiştir. İlk tarihçelerin çoğu elbette Paris'teki olaylara katılanlar ve tanık olanlarca yazılmıştı ve onların taraflı olmalarını bekleyebiliriz. Ancak 20. yüzyıl tarihçilerinin Paris Komünü ve kadınların etkinlikleri hakkındaki duyguları hemen hemen ilk vakanüvisler ve polemikçiler kadar derindir. Pek çoğu, kadınları fahişeler ve Amazonlar biçiminde adlandırarak, onları erkeklere göre zihinsel olarak daha dengesiz ve heyecanlı, davranışlarını

"daha kötü" ve "daha acımasız" bularak kendilerinden önceki yazarların yargılarını yinelemişlerdir. Komün yanlısı tarihçiler bile kendilerinden önceki tarihçelerde ve birincil metinlerde buldukları olumsuz dişi stereotipleri ve imgeleri yinelemişlerdir.[28] Bu kitabın hedeflerinden biri, bu olumsuz yinelemenin nedenlerini ortaya çıkarmaktır.

Yanıt yalnızca tarihçilerin siyasi görüşlerinde değil, göreceğimiz gibi, aynı zamanda birincil kaynakların kadın temsillerini nasıl işlediğini araştırma ve anlamadaki yetersizliklerinde de yatmaktadır. Tarihçiler, kadın komünarların ve onlar kadar olmasa da burjuva kadınlarının tanıklıklara dayanan betimlemelerini eleştirmeksizin; ideolojik olmaktan çok nesnel olarak kabul etmekle, kaynaklarının kültürel önyargılarını sürdürmüş oldular. Bilerek ya da bilmeyerek Komün'ün, kadın komünarların ve genel olarak kadınların tanığı ve yargıcı rolünü oynadılar.

Kimi günümüz tarihçileri, büyük olasılıkla Komün'ün daha nesnel ve doğru bir muhasebesini yapma isteğinden hareket ederek, stereotipleri anlatılarının dışında tutmuş ve kadınlara ilişkin anlatılarına metinlerinin belirli bölümlerinde yer vererek sınırlandırmışlardır.[29] Partizan gelenekten önemli bir kopuş olmasına karşın, bu stratejinin yüksek bir bedeli vardır. Hem kadınların Komün'deki rollerini marjinalleştirir hem de ilk metinleri dolduran *pétroleuses* ve diğer kadın figürleri dışarıda bırakır. Kadın komünarların giderek daha da küçük düşürücü ve tehditkâr biçimde temsil edilmeleri, çağdaşlarının ya da sonraki kuşakların Komün'ü anlama biçimlerinde sıra dışı bir şey değildi. Tersine, kuşaklar boyunca devrimi bu temsiller cisimleştirdiler ve yansıttılar. Edith Thomas, kadın komünarlar üzerine kitap uzunluğundaki tek çalışmanın yazarı, 1963 tarihli çalışmasına *Les "Pétroleuses"*[30] adını verirken, dolaylı yoldan bu figürlerin önemini teslim ediyordu. Thomas'ın yapmaya başladığı gibi, *Pétroleuses* ve diğer kadın figürlerinin yok edilmeleri değil, çözümlenmeleri gerekmektedir; çünkü yok etmek Komün konusundaki kavrayışımıza katkıda bulunmak yerine engel olacaktır.

Bu Tarihçe

Bu tarihçe, Komün üzerine yapılmış diğer çalışmalarla hemen hemen aynı kaynakları kullanmaktadır – dönemin gazeteleri, anılar, mektuplar, günlükler, resmî siciller, komünarların yargılanmaları sırasında yargıçların, savcıların, tanıkların, sanıkların ve sanık avukatlarının açıklamaları ve Ulusal Meclis'in Komün'ün kökenleri, katılımcıları ve izlediği politikalar üzerine sonuç raporu. Bununla birlikte bu tarihçe, idari kararlar ve siyaset felsefesi yerine temsil, anlam ve ideoloji üzerine odaklanmaktadır.

İster tanık isterse tarihçi olsun, Komün üzerine yazan, Komün'ü çizen, fotoğraflayan herkes, bilinçli ya da bilinçsiz olarak çalışmasının neyi kapsayacağı ve neyi dışlayacağı konusunda birtakım kararlar vermektedir. Tüm anlatılar ve görsel temsiller, aktardığı kadar yorumlamaktadır da. Tarihçilerin yargıları, çalışmalarında yararlandıkları metinlerin olduğu kadar, kendi kişisel deneyimlerinin ve (kendi bağlamları olarak düşünebileceğimiz) siyasi felsefelerinin de birer ürünüdür. Temsilleri ve yorumları, tıpkı özgün anlatı ve imgelerinki gibi, geçmişi kavrayışımızı oluştururlar.

Çağdaş kültür tarihi sözlüğünde, bu kitap *mantalite* üzerine bir çalışmadır. Çağdaşlarının ve tarihçilerin Komün'de kadınların katılımını nasıl açıkladığını, etkinliklerine hangi anlamları yüklediğini ve kadınların karikatürler, stereotipler ve diğer temsillerinin hangi ideolojik amaçlara hizmet ettiğine ilişkin sorular sormaktadır. Bu soruları yanıtlamak bizi Komün tarihini yeniden okuma ve sonuç olarak, öyküsünü yeniden anlatma sürecine sokmaktadır.

Tarihçiler olayları birbirlerinden farklı gözle görebilirler ve genelde öyle görmektedirler. Söz konusu farklılıkların kimileri, bu metinlerin okurları olarak tarihçilerin sorduğu soruların ürünüdür. Bu tarihçe de buna tipik bir örnektir. Anlam ve temsile ilişkin sorular sorarak Komün'ün tarihini ve tarih yazımını yeniden okumakta ve öyküsünü yeniden yazmaktadır.

Bu kitabın soruları iki temel öncülden kaynaklanmaktadır: Birincisi, 1871'in kadın ve erkekleri; seçimlerini, davranışlarını, kendilerine ve dünyaya ilişkin algılarını derinden etkileyen, kavramsal ve siyasal olarak cinsiyet atfedilen bir evrende yaşamışlardır; ve ikincisi, Komün'ün belgelerinde karşılaşılan sözel ve görsel kadın temsilleri, Komün'ün katılımcılarını ve izleyen kuşaklar için anlamını kavramada birer anahtardır.

Tıpkı çözümlemeleri kendilerinden önceki yorumları da içeren din bilginleri gibi ben de, dönemin çözümlemeleriyle birlikte tarihçilerin yorumlarını da konu edindim. Kısmen alışılmadık bu yöntemi benimsedim çünkü tarihçiler yalnızca Komün'ün gelecek kuşaklar için anlamını inşa etmekle kalmamış, aynı zamanda tıpkı taraftarları ya da muhalifleri gibi onu yargılamış ve lehte ya da aleyhte propagandasını yapmışlardır. Bu anlamda, dinsel yorumlama tekniklerinin uygulanması, açıkça din karşıtı olmasına karşın Komün üzerine bir çalışmaya alışılmadık bir biçimde uygun düşebilir.[31]

Kitap bir dizi tartışma üzerinden ilerlemektedir: Komün hakkında dönemin kayıtlarında yer alan kadın betimlemelerinin incelenmesi, Paris ile Versay'dan yönetilen Fransız ulusal hükümeti arasındaki savaşımın cinsiyet temelli terimler üzerinden algılandığını ve anlaşıldığını ortaya çıkarmaktadır. Yazarlar ve sanatçılar (bilinçli ya da bilinçsiz olarak) dişi figürler yaratır, işler ve kullanırken, Komün'e ve onu desteklemiş ya da ona karşı çıkmış bireylere anlamlar yüklemiş ve haklarında yargıda bulunmuşlardır. Bu imgeler, siyasi ve ahlaki yargıları iletmede, yazarlar ve sanatçılar, çağdaşlar ve tarihçiler, muhafazakârlar ve liberaller için en güçlü araçlar olmuştur. Yine bu imgeler, Komün konusundaki anlayışımızı oluşturmuş, ona ilişkin duygusal tepkileri kışkırtmayı sürdürmüş ve onun kültürel anlamını oluşturmuşlardır. İlgimizi karmaşıklıktan uzaklaştırıp bizi yargılara yönlendirmişlerdir.

Tarihçiler, ilk metinlerin ve çizimlerin dişi imgelemelerini yineleyerek Komün hakkında başlangıçtaki yargıları sürdür-

müşlerdir. Bu imgeleri doğrudan incelemediğimiz sürece ne Komün denilen tarihsel olayı ne de onun Batı siyaseti ve kültüründeki önemini anlayabiliriz. İncelediğimizde ise, kültürel bir pratik olarak devrimleri kadın biçiminde kişileştirme ve tanımlamanın, burjuva erkeklerinin kadın komünarlar gibi asi kadınlara karşı duyduğu büyülenmişlik hissi ile birleşerek güçlü, son derece rahatsız edici (ve düşsel) *pétroleuse*'ün icat edilmesinin ve tarihsel olarak Komün ile özdeşleşmesinin neredeyse kaçınılmaz olduğunu görürüz.

Yenilmiş olan komünarlar, bu olumsuz dişi alegorisini alaşağı edebilecek ya da ideolojik iletilerini yumuşatabilecek durumda bile değildiler. Sonuç olarak, belirli anlatılarda *pétroleuse* yalnız tehlikeli, denetlenemez kadını değil, tümüyle altüst olmuş bir dünyayı temsil eder olmuştur.

Kitap, Fransız tarihinin bu dönemini pek tanımayan ya da unutmuş olanlar için, bir opera programı gibi Komün'ün kökenleri, tarihi ve yenilgisi hakkında kısa bir anlatı sunan özet bölümüyle başlamaktadır. İzleyen bölüm çağdaş ve tarihsel metinlerde görülen, kadınlarca ve kadınlar hakkında okunan arya ve resitatiflerin keşfedilmesi olarak düşünülebilir. Her bölüm analitik olarak kendi içinde bir bütündür ve ayrı ayrı okunabilir ancak bir bütün olarak okunduğunda kitap, kronolojik olarak ilerlemektedir ve Komün'ün tarihidir.

Özetten sonra, perde 1871 Paris'inde açılmaktadır. Açılış bölümü (1. Bölüm) 18 Mart gününde geçmektedir. Çeşitli figürler – Montmartre'nin işçi sınıfı kadınları, alt sınıftan fahişeler, sokak çocukları, ulusal muhafızlar, askerler, komutanlar ile bir öğretmen ve adanmış bir devrimci olan Louise Michel– sahne almaktadır. Bu karakterlerin hareket, devinim ve seslerinin keşfedilmesi yoluyla bölüm, yazarların birbiri ardına nasıl Komün'ün ta başından beri iyi ya da kötü olduğunu kanıtlamaya çalıştıklarını göstermektedir.

İkinci perde (2. Bölüm) bir dizi yeni karakter ve konu sunar –1789'daki birinci Fransız Devrimi'nden bu yana toplumsal bel-

lekte yaşayanlardır bu bölümün konusu. Fransız toplumunun cinsiyete ve sınıf temeline dayanan ayrışmalarını ve Komün'e karşı muhafazakâr tepkilere rengini veren Fransız Devrimi'ne ilişkin "anıları" araştırmaktadır. Birinci devrime ilişkin figürlerin içinde merkezî konumda bulunan ve Komün üzerinden yeniden ortaya çıkan *tricoteuse*'ler– geleneğe göre, devrim düşmanlarının idam edilmeleri sırasında giyotinin yanında durup örgü ören kadınlardır. Göreceğimiz gibi muhafazakârlar, *communarde*'ları *tricoteuse*'ler ile ortaklaştırarak Terör Dönemi anılarını canlandırmış ve tarihsel ortaklaşma yoluyla hem devrimci kadınları hem de Komün'ü mahkûm etmişlerdir.

Üçüncü perdede (3. Bölüm), devrimin önde gelen kadın figürleri –masum kurban, rezalet çıkaran konuşmacı, Amazon savaşçısı, ve koruyucu melek– sahne almaktadır. Bu bölümde, çağdaşların ve tarihçilerin Komün'de kadınlar ve devrim hakkında bulduğu gerçekleri biz de keşfetmekteyiz. Bu stereotip figürlere tezat olarak dördüncü perdede (4. Bölüm) daha karmaşık bir dizi karakter sahneye çıkmaktadır – devrim hakkında kendi kayıtlarını tutan Parisli kadınlar. Kendileri ve Komün'e ilişkin temsillerinde, açık sözlü dört kadın –iki devrimci ve iki muhafazakâr burjuva kadını– Komün ve destekçileri hakkında yargıda bulunmak ve kendi deneyimlerini sıralamak, haklı göstermek ve mantığa bürümek amacıyla kullandıkları imge ve değerleri gözler önüne sermektedirler.

Beşinci perde (5. Bölüm) Komün'ün son haftasında, Kanlı Hafta'da, Paris'in kadın ve erkeklerinin devrimlerini Fransız ordusuna karşı savunmak amacıyla barikat kurdukları günlerde geçmektedir. Bu bölümde Komün'e ilişkin en ünlü ve en güçlü figürler olan, küçük gaz yağı şişeleriyle Paris'i bilerek yakıp kül etmekle suçlanan *pétroleuse*'ler sahne alıyor.

Altıncı perdede (6. Bölüm) sahne değişir ve Mayıs ayında binlerce komünarın mahkemeye çıkarılmak üzere götürüldükleri Versay'a geçer. Ordu, baş döndürücü bir hızla suçun ve masumiyetin ne olduğuna karar vererek kadınların, erkeklerin ve

çocukların cezalarına hükmetti. Savcıya göre, Louise Michel ve işçi sınıfından beş *pétroleuse*, en önemli kadın sanıklardı. Mahkemedeki diğer kadınlar gibi onlar da yalnız Komün'e katıldıkları için değil, aynı zamanda kadınlığın, burjuvazinin görmemeyi seçtiği boyutlarını temsil ettikleri için de yargıçların ve izleyenlerin kafalarını karıştırıp onları kızdırdılar.

Kitabın sonuç bölümü (7. Bölüm), sürekli Komün'e ilişkin metinlerin sayfalarını doldurmuş ama daha önce anlamları ve iletileri net biçimde görülmemiş olan alegorik, stereotipik ve dişi insan figürlerine ilgimizi yönlendirdiğimizde açıklık kazanan tarihi çözümlemek amacıyla anlatının üslubunun dışına çıkmaktadır.

Özet

Paris Komünü

15 Temmuz 1870 tarihinde, Prusya Şansölyesi Otto von Bismarck'ın Fransız İmparatoru III. Napoléon'u Prusya'yla savaşa yönlendirme konusundaki iki yıllık planı, sonunda varissiz İspanyol tahtına kimin çıkacağı sorununun önüne geçebildi. Napoléon'un Prusya'ya meydan okuma konusundaki talihsiz kararı, Fransa'yı bir yıl sürecek savaş halinin, iç savaşın, alışılmamış siyasi deneyimlerin ve trajedinin içine attı. Savaşın başlamasının üzerinden iki ay geçmeden imparator ve yüz bin Fransız askeri tutsak edildi. Ordunun bozguna uğradığı ve Napoléon'un tutsak düştüğü haberi Paris halkına 3 Eylül'de ulaştı. 4 Eylül'ün öğleden sonrasına kalmadan, Paris halkı kalabalıklar halinde Yasama Meclisi toplantısını işgal etmiş ve sonrasında yeni cumhuriyet hükümetinin ilan edildiği Hôtel de Ville'e, Paris Belediye Binası'na yürümüşlerdi. [1]

Yurttaşlardan ve ulusal muhafızlardan oluşan bir kalabalık yeni hükümeti coşkuyla kutladı. Fransız kırsalına göre daha cumhuriyetçi olan Parislilerin uzun zamandır bekledikleri barışçıl devrim sonunda gerçekleşmişti. Halk *Marseillaise*'i söylüyordu. Kalabalıklar sokaklarda dolaşıyordu. Satıcılar mavi, beyaz ve kırmızı üç renkli kokartlar (Fransız cumhuriyetlerinin renkleri) ve kızıl kurdeleler (devrimin rengi) satıyorlardı. Concorde Meydanı'ndaki heykeller küçük kızıl bayraklarla süslenmişti. Kızıl krapon kâğıtları sokak lambalarında dalgalanıyordu. Parislilerin coşkusu sınırsız gibi görünüyordu. Yalnızca,

artık işlevsiz kalan imparatorluğun destekçileri ve en radikal devrimciler bu manzarayı rahatsız edici buluyorlardı. İlki kendi umutlarının tükenmesi anlamına gelmesinden, ikincisi yeni cumhuriyetin sağcılarca ele geçirilip ihanete uğrayacağı korkusundan kaynaklanıyordu.

Yasama Meclisi'ndeki Parisli vekiller yeni ulusal seçimleri askıya alarak geçici bir yönetim kurulu oluşturdular. İmparatorluğun yenilgi haberi Paris'e ulaştığında kendini ondan ayıran General Trochu, yeni hükümete başkanlık etmeyi kabul etti. Pek çokları, Prusyalıların imparatorla girmiş olduğu dalaşın sona ereceğini ve ateşkesin yürürlüğe gireceğini umuyordu. Bu gerçekleşmeyince Parisliler, ilerlemekte olan Prusyalılara karşı kenti direnişe hazırlamaya giriştiler. Barikatlarda ve yakıt olarak kullanmak amacıyla ağaçlar kesildi, Seine Nehri üzerindeki köprüler havaya uçuruldu, düşmana kalkan olabilecek konumdaki evler yıkıldı ve erkeklerden oluşan bir ordu, kenti savunmak üzere talim yaptı. 18 Eylül günü Paris kuşatması başladı. Kentin çevresi sarıldı; kent dış dünyadan yalıtılmıştı. Kentte yaşayanlar beş ay sürecek şiddetli soğuk, açlık, hastalık ve son olarak bombardımana karşı dayanmak için çabaladılar. Bir yandan taşradan gelecek orduların yardıma yetişmesi için beklerken, henüz orduya katılmamış askerliğe elverişli neredeyse tüm Parisli erkekler ulusal muhafızlara katıldılar ve Prusyalılarla savaşmak için hazırlandılar.

Paris asla teslim olmadı. Gerçekten de kent, pek çoklarının mümkün olduğunu sandığından çok daha uzun bir süre ve çok daha korkunç koşullara dayanırken, siyasi önderler ve taşra orduları onların yardımına yetişmeye çalıştılar ancak başarılı olamadılar. Sonuç olarak, Ocak ayının sonunda Ulusal Savunma Hükümeti, Bismarck'ın ateşkes koşullarını kabul etti ve kenti Prusyalılara teslim etti. Fransızlar aceleyle, bir Ulusal Meclis için seçim düzenlediler. Bu Meclis, yaşlı, muhafazakâr bir devlet adamı olan Adolphe Thiers'i hükümetin başına geçmek üzere seçecekti. 26 Şubat 1871 günü Thiers, Prusyalıların barış koşul-

larını kabul ederek Alsace'ın büyük bir bölümünü, Lorraine'in üçte birini ve Metz kentini yeni Alman devletine teslim etmeyi, tazminat olarak 5 milyon frank ödemeyi ve Prusya birliklerinin Paris'te bir zafer geçidi yapmalarını onayladı.

Parisliler; hükümetin, Bismarck'ın anlaşma koşullarına teslim olmasından ve Paris'i bombardımana tutup insanları açlıktan kırdıran Prusyalıların bir geçit töreni düzenlemesine izin vermesinden dolayı dehşete düşmüşlerdi. Bu durum karşısında hükümetin güdülerinden gün geçtikçe daha da kuşkulanır oldular. Prusyalıların kente girecekleri tarih yaklaştıkça, kent bir histerinin eşiğine geliyor gibi görünüyordu. Silahlı topluluklar gece gündüz kentin sokaklarında dolaşıyordu. Montmartre, Belleville ve La Chapelle gibi işçi sınıfı mahallelerinde barikatlar kuruldu. Prusyalıların işgal edilecek bölgede bıraktığı toplar, savunma amacıyla Paris'in tepelerine kol gücüyle çekildi. Paris gazeteleri oy birliği ile yayınlarını durdurdular ve ayın yirmi sekizinde, Almanlar kenti terk edene dek yayın yapmayacaklarını duyurdular. Pek çokları Prusyalıların, daha da zorlu barış koşulları dayatmak ya da kenti yağmalamak üzere kendilerine fırsat verecek herhangi bir provokasyon beklediklerinden endişe ediyorlardı.

1 Mart günü Prusyalılar Bois de Boulogne üzerinden Paris'e girdiler, Zafer Takı'na ve daha sonra Champs-Elysées üzerinden Concorde Meydanı ve Louvre'a yürüdüler. Öfke dolu bir sessizlik ve kapalı dükkânlarla karşılandılar. Siyasi simgelerde oldukça deneyimli olan Parisliler, Concorde Meydanı'nda bulunan ve Fransa'nın kentlerini simgeleyen heykellerin gözlerini siyah örtülerle kapattılar ve yürüyüş yolu üzerindeki binalara siyah bayraklar astılar. Birliklerin caddelerdeki geçişini yalnızca küçük bir grup seyretti. Prusyalılara hizmet vermek üzere dükkânlarını açık tutan birkaç dükkân sahibi, sonrasında camları ve mobilyaları kırılarak cezalandırıldı. Prusyalıların ordugâhlarına gitmeye cüret eden fahişeler azarlandı ve kırbaçlandılar. Kendi simgesel gösterileri ile meşgul olan Alman birlikleri, iki gün sonra

kentten çıkarlarken doğrudan Zafer Takı'na yürüdüler ve böylece Alman toprağı üzerinde elde ettiği geçmiş zaferlerini Tak ile simgelemiş olan Fransa'da kendi zaferlerini kutlamış oldular. Buna karşılık Fransızlar, Almanların kirletmiş oldukları toprağı temizlemek için Tak'ta devasa bir ateş yaktılar.

Prusyalılar (kentin çevresindeki ordugâhlarını değilse de) kenti terk ettikten sonra, (çoğunlukla muhafazakârlar ve taşralı kralcılardan oluşan) yeni seçilmiş Ulusal Meclis ile işçi sınıfının ve Parisli cumhuriyetçilerin arası hızla bozuldu. Meclis, kentin istikrarsız ekonomik durumunu görmezden gelerek devletin işlettiği rehin sandığında tutulan malların satışına ilişkin savaş zamanı moratoryumu ilan etti, mülk sahiplerinin vadesi dolmuş tüm borçlarını hemen talep edebileceklerini duyurdu ve gelecek dört ay içindeki tüm alacaklarına faiz getirdi. Paris işçi sınıfı; kuşatma sırasında rehin verdikleri mobilya, giysi ve aletlerin satılmasıyla karşı karşıya kaldı. İşleri ve paraları olmadığından mallarını rehinden kurtaramıyorlardı ve küçük tüccarlarla birlikte, olası bir tahliye riskiyle burun buruna gelmişlerdi.

Bunun yanında, ulusal hükümet yalnızca, ekonomik gereksinimi olduğunu kanıtlayan ulusal muhafızların ücret almayı sürdüreceklerini duyurdu ve yurtsever bir hak olarak görülen bir uygulamayı sadakaya dönüştürdü. Meclis aynı zamanda radikal gazeteleri kapattı, Auguste Blanqui ve Gustave Flourens gibi işçi sınıfı önderlerini geçen Ekim'deki Prusya kuşatması sırasında yaşanan küçük devrimci kalkışmadaki rollerinden ötürü gıyabında idama mahkûm etti ve (Paris kuşatması başladığından beri Bordeaux'da toplanmakta olan) Ulusal Meclis'in Paris yerine yeniden Versay'a taşınmasına, böylelikle Paris'in başkentlikten düşmesine karar verdi.

Sonunda, iyi planlanmamış ve sonrasında çok tartışılan bir karar ile Thiers, Fransız ordu birliklerini 18 Mart 1871 gününün erken saatlerinde, ulusal muhafızların Şubat ayında Paris tepelerine çektikleri topları ve diğer büyük silahları başka yere taşımaya gönderdi. Söz konusu askerî harekâtın, hükümetin iş-

çilere ve ulusal muhafızlara saldırarak onları silahsızlandırmasını sağlayacak bir isyanı kışkırtmak için mi düzenlendiği yoksa sadece kötü mü yönetildiği konusu belirsizliğini korumaktadır. Her iki durumda da toplara yönelik şafak harekâtı, hükümetin ağır silahları çekmek üzere atları göndermekte başarısız olması ile fark edildi. Montmartre ve diğer noktalardaki askerler atları beklerlerken, insanlarla kaynaştılar ve askerî düzen bozuldu. Thiers ve ulusal hükümetin geri kalanı Paris'ten Versay'a çekildiler. Günün ilerleyen saatlerinde iki Fransız general öldürüldü. Paris'te ayrı bir hükümet (Paris Komünü) kurmaya ve bu kez taşralı ordularca gerçekleştirilecek ikinci Paris kuşatmasına giden adımlar atılmış oldu.[2]

Ordunun, bakanların ve devlet kurumlarının Paris'ten çekilmeleri ile birlikte, siyasi solun önderleri halkın hızına yetişmek için harekete geçtiler. Karşı karşıya oldukları şeyin bir iç savaş olduğunu kavrayamayan Ulusal Muhafız Merkez Komitesi, bölge belediye başkanları ve Paris milletvekilleri seçenekler üzerinde tartıştılar ve sonrasında Paris'in özerkliğini, 22 Mart günü kent çapında seçimler yapılacağını ilan ettiler, sonrasında seçimleri 26 Mart Pazar gününe ertelediler ve Versay'daki hükümet ile görüşerek krize barışçıl bir çözüm getirmeye çalıştılar. Paris Komünü terimi, yaygın olarak 18 Mart ile 28 Mayıs arasındaki tüm devrim dönemine göndermede bulunarak kullanılsa da Komün resmen, yeni seçilen belediye meclisinin Hôtel de Ville'deki yemin töreni ile 28 Mart günü kuruldu.

Yemin töreni, Parislilerin siyasi gösteri ve simgecilikteki ustalığını ortaya koyuyordu. Halk töreni izlemek üzere pencerelerden sarkıyor, kitleler halinde alanda bekliyordu. Devrimin rengi kızıl, her yerdeydi. Kızıl fularlar yeni seçilen Komün üyelerinin ve Merkez Komite'nin önde gelen üyelerinin omuzlarını örtüyor, kızıl flamalar pencerelerden sarkıyor, çatıda bir kızıl bayrak dalgalanıyordu. Fransız cumhuriyetinin simgesel temsili olan Marianne'ın büstüne de kızıl bir eşarp takılmıştı. Süngüler güneşte parlıyor, davullar çalıyor ve kalabalık, Fransız dev-

rimci marşı olan *Marseillaise* ile *Chant du départ*'ı söylüyordu. Komün'e bağlılık yemini etmiş ulusal muhafız taburları, düzenli ordunun askerleri, topçuları ve deniz piyadeleri başı sonu belli olmayan iki yüz bin kişilik bir kitle, ucuna Frigya başlıkları geçirilmiş bayraklarıyla meydandan geçerek sokaklarda ilerlerken, Seine Nehri boyunca top bataryaları, top atışları ile selam durdular.

Görünüşte durum umut vericiydi. Seçimlerde başarı elde edilmişti. Diğer kentlerde benzeri ayaklanmalar olduğuna ilişkin haberler geliyordu.[4] Çöpler toplanmıştı, sokaklar Prusya kuşatmasının başlangıcından bu yana olmadığı kadar temizdi ve kentin çeşmelerinden sular akıyordu. Yalnız, saygıdeğer Papaz William Gibson'un gözlemlediği gibi, kentin kuşatma sırasında "tavşana" dönüşmüş olan kedileri eksikti.[5] *Cri du Peuple** neyin olası olduğunu şöyle belirtmişti: "Santarre'nin trampetleri bir daha asla çalmayacak; ne Komünal Belediye Binamızın pencerelerinde silahlar parıldayacak ne de Grève Meydanı kana bulanacak."[6] Demokratik bir biçimde seçilmiş olan Komün, Ulusal Meclis'in emirlerini uygulamamaya ve Paris'in özerk bir biçimde yönetilmesi için Thiers ile pazarlık yolları aramaya başladı.

Görünenin arkasında ise acımasız bir gerçek yatıyordu. Parislilerin görece ılımlı siyasi taleplerine karşın Thiers ve Ulusal Meclis görüşmeyi reddetti ve savaşa hazırlandı. Başlangıçta tarafların hiçbiri savaş için hazır değildi ve neredeyse tüm tarihçiler; Komün'ün, kuruluşunu izleyen ilk günlerde Versay üzerine yürümüş olsaydı, morali son derece bozulmuş olan orduyu yenilgiye uğratacağını düşünüyorlardı. Bununla birlikte ulusal muhafızların önderleri ne bundan eminlerdi ne de hâlâ Paris'in doğu tarafını çevreleyen Prusyalıların tarafsız kalacaklarından. Komün çekinceler içindeyken Thiers, (ayın 18'inde yaşananın tersine) subaylarına sadık kalacak ve otoritesine meydan okuyan kenti aşağılamakta kullanılacak bir ordu kurmaya başlamıştı.

---

* *Günlük Komün gazetesi. Fr.* Halkın Çığlığı. *-çev.*

Ulusal muhafızlar açısından sadakat değil ama hazırlık ve önderlik konusu sorundu. Versay üzerine yürümenin daha yalnızca söylentisi kentte yayılırken aklı olanlar, muhafızların bir saldırı savaşını başlatma ve kazanma kapasiteleri üzerine kaygıya düştüler. Paskalya'dan önceki Pazar, 2 Nisan günü, seçilmiş Komün Konseyi'nin yemin etmesinden yalnız beş gün sonra, Versay birlikleri Courbevoie banliyölerine saldırdı, ulusal muhafızları geri püskürttü ve Seine üzerindeki Neuilly'nin *faubourg*'una (banliyö) giden köprüyü ele geçirdiler. Savaş başlamıştı. 3 Nisan günü ulusal muhafızlar kararlı bir biçimde Versay'a doğru ilerlemeye başladılar, ancak tek yapabildikleri Versaylılarca kurulan bir tuzağa düşmek oldu. Versay, zaferi ile ferahlamış; Paris dehşete kapılmıştı. İnsanlar sokaklara döküldüler. Ulusal muhafızlar halkı silahlanmaya çağırdı ve toplarını batı surlarına doğru sürüklediler. Versay üzerine yürümek için binlerce adam gerekiyordu; kadınlar onların önünde yürümeyi önerdi.

Muhafızlar gece boyunca hazırlık yapmadan, erzak almadan, hatta taburlarında bile mevzilenmeden kendiliğinden tek sıra halinde kentten çıktılar. Askerlerin hemşehrileri üzerine ateş açmayacaklarına inanıyorlardı. Parislilerin Prusya saldırısının başlangıcından beri istedikleri büyük saldırı başlamıştı. Kadınlar Concorde Meydanı'na koştular ve savaş ilanı için kentin kapılarında beklediler.

Akşama doğru, coşku ve kalabalığın zafer için yeterli olmadığı ortaya çıkmıştı. Ölmüş ve ölmekte olan erkeklerle dolu at arabaları kente geri dönüyordu. Ordu; komutanlarına sadık kalmış, muhafızların üzerine ateş açmış ve onları geri göndermişti. Thiers zafer kazanırken merhametli olma eğiliminde değildi. 6 Nisan günü kentin (ironik bir biçimde, burjuva bölgesi olan) batı bölgesini bombalayarak Paris üzerindeki baskıyı arttırdı. İzleyen yedi hafta boyunca, ağır silah ve top ateşi Neuilly sakinlerini evlerine hapsetti, Paris yaşamı için bir fon müziği oluşturdu ve çarpışmaları izlemek üzere Champs-Elysées'ye çıkacak kadar gözü kara olanlar için eğlence kaynağı oldu.

Yaşanacakların korkunç bir belirtisi olarak Versay birlikleri, ulusal muhafızların iki generali de içlerinde olmak üzere, 3 ve 4 Nisan tarihlerinde yakaladıkları kimi mahkûmları idam ettiler ve diğerlerinin de Versay'da kalabalık tarafından tartaklanmalarına izin verdiler. Komün, misilleme olarak Paris başpiskoposu ve birkaç rahibin de içlerinde olduğu birtakım insanları rehin aldı. Versay'ın tutsak komünarları öldürmeyi sürdürmesi durumunda kendi elindeki tutsakları idam etmekle tehdit etti. Bu tehdit 24 Mayıs günü, Paris'in ele geçirilmesi için son çarpışmalar başlayana dek gerçekleştirilmeyecekti.

Savaş sürerken Komün, kendisine en radikal Fransız hükümetleri arasında yer kazandıracak bir dizi yasa görüştü ve yürürlüğe koydu. Fabrikalardaki kural ihlalleri nedeniyle verilen küçük cezalar iptal edildi, meclis üyelerinin maaşları sıradan işçilerin gündeliklerine göre ayarlandı ve halkın Prusya kuşatması sırasında rehin verdiği araçlar, mobilyalar ve giysiler, sahiplerine ücretsiz olarak iade edildiler. Fırıncıların isteği üzerine fırınların gece çalışmaları durduruldu. Kilise ile devletin ayrılığı ilan edildi ve eğitim sekülerleştirildi. "Paris'in haklarını savunurken" ölen erkeklerden dul kalan kadınlar (yasal olarak evlenmiş olsun ya da olmasın) ve çocukların bakımı kent tarafından üstlenildi. Kadınların yaptıkları işler ve ücretleri araştırıldı, kadınların eğitim durumunu geliştirmek için planlar tartışmaya açıldı.

Paris'in işçi sınıfı ölülerin yasını tuttu (8 Mayıs'a gelindiğinde, yalnızca Issy Kalesi'nin denetim altına alınması amacıyla gerçekleşen çarpışmalarda beş yüz kişi ölmüştü), Versay'ın bombaladığı alan içinde kalan kentin daha zengin kesimlerinden uzak durdular, savaş ilerleyişini izlediler ve bu koşullar altında şaşırtıcı bir biçimde normal yaşamlarını sürdürdüler. İnsanlar 1789'un devrimcilerinin izinden giderek geceleri kiliselerde düzenlenen siyasi tartışmalara katıldılar. Simgesel eylemlerin gücünün bilincinde olan Komün, devrimin kızıl bayrağını dalgalandırarak, (Birinci Fransız Devrimi'nin Terör Dönemi'ni

reddettiğini göstermek için) Voltaire'in heykeli önünde bir giyotini ateşe vererek (I. Napoléon yönetiminin emperyal yönünü yüceltmesinden ve III. Napoléon'un emperyal birliklerinin yıllık geçit töreni alanı olmasından dolayı komünarlar gibi cumhuriyetçiler için de bir despotizm ve militarizm simgesi olan)[7] Vendôme Sütunu'nu yıkarak ve Thiers'in evini yerle bir ederek kendi siyasi tutumunu ortaya koydu. Özgür Masonlar, Komün'e desteklerini göstermek amacıyla tarihlerinde ilk kez halka açık bir gösteri düzenleyerek kentte yürüyüş yaptılar. Ancak askerî durum kötüleştikçe özgürlükçü ilkeler sert bir biçimde sınandı ve Komün Konseyi, muhafazakâr öncülleri gibi, muhalif basının etkinliklerini durdurdu.

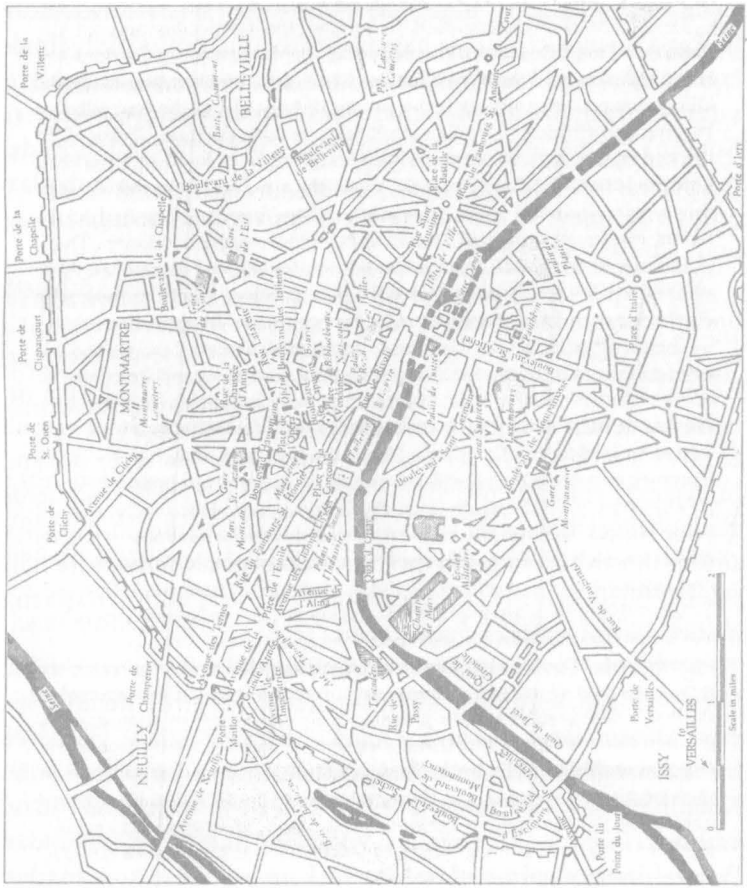
Kendilerini kapsamayan bir "evrensel" oy hakkı aracılığıyla resmî politikanın dışına sürülen kadınlar, Komün'ü desteklediklerini dile getirmenin kendilerine özgü yollarını buldular. Mahalle toplulukları, teyakkuz komiteleri oluşturarak barikatları korumak için hazırlandılar. Kadın konuşmacılar hükümeti ve ulusal muhafızları korkaklık ve beceriksizlikle suçladılar. Kadın aşçılar, sakalar ve sağlık görevlileri çatışmalarda Ulusal Muhafız Birliklerine eşlik ettiler. Kent duvarlarını savunanlara eşleri, kız kardeşleri ve kızları yiyecek içecek taşıdılar. Kadın işçiler mühimmat, üniformalar ve barikatlarda kullanılmak üzere kumla doldurulacak çuvallar ürettiler. Komün gazetesi *La Sociale*'in kadın editörü André Léo (Léodile Champseix), Komün'ün ve ulusal muhafızların önderlerini, kadınların desteğini dışlamalarının yaratacağı tehlikeler konusunda uyardı. Komün'ün en tutkulu savunucusu Louise Michel, çarpışmalarda ulusal muhafızlara katıldı. Bir Rus göçmen olan Elizabeth Dmietrieff ve Uluslararası Emekçiler Birliği'nin diğer üyeleri, Komün'ün savunulması ve yaralıların bakımı için Kadınlar Birliğini kurdular.

Daha zengin burjuvazi başından beri devrime karşı mesafeliydi. Edmond de Goncourt gibi, toplumsal katmanların "en aşağı tabakasından adamlar" özgürlük, eşitlik ve kardeşlikten söz ettikleri zaman akıllarından geçenin "üst sınıfların ölümü

ya da köleleştirilmesi" olduğuna inanıyordu.[8] Uluslararası basın ile Paris dışındaki Fransız basını sürekli ama yanlış bir biçimde komünarlardan "komünistler" olarak söz ediyordu. Prusya kuşatması sırasında ulusal muhafızlara katılan burjuva erkekleri, Komün'e hizmet etmeye zorlanmamak için birliklerini terk ederek Paris'ten kaçtılar. Bu sırada Versay'da Thiers ve komutanları orduyu eğitmeyi ve Parislilere bir "ders vermek" için hazırlanmayı sürdürüyorlardı.[9]

Savaş sürdükçe yalıtılmış kentteki koşullar giderek kötüleşti, önderler arasındaki görüş ayrılıkları çoğaldı ve işgal korkusu arttı. Versay'ın yaydığı propaganda, Paris dışında yaşayan insanları Komün'ün, cumhuriyetin savunucu olmak şöyle dursun, ona yönelik bir tehdit olduğuna inandırmıştı. Hükümet, bu devrimin başarılı olmasına izin verilecek olunursa yeni bir Terör dönemi başlatacağı yönünde uyarılarda bulunuyordu. Gerek eyaletlerde gerekse diğer ülkelerde yaşayanlar, Paris'in dışındaki hiç kimse kentin yardımına gelmedi. Paris halkının çoğunluğu ise hâlâ Fransız birliklerinin kenti işgal etmelerini ve kendi yurttaşlarını öldürmelerini olanaksız buluyordu.

21 Mayıs Pazar akşamı, düşünülemeyen şey gerçek oldu. Versay ordusu, korunmayan bir kapıdan kente girdi. Kendilerine esir almamaları söylenmiş olan birlikler, sonu gelmeyen bir kâbus gibi görünen sokak çatışmalarına giriştiler. Bunu Komün'ün savunucularının teslim olması ve sonrasında idam edilmeleri izledi. Bir yandan Versay birlikleri, diğer yandan Prusyalılarla çevrilmiş olarak kentte kapana kısılan komünarlar, barikattan barikata geri çekildiler. Kimileri gerilerken ordunun takibini önlemek için barikatları ateşe verdiler. Diğerleri, öfke ve çaresizlik içinde Tuileries Sarayı'nı, Belediye Binası'nı ve diğer binaları ateşe verdiler. Kimileri de kentin başpiskoposu da dahil olmak üzere Komün'ün elindeki kimi tutsakları idam ettiler. Yangınları çıkaranların *pétroleuse* denilen kimi kadın kundakçılar olduğu söylentileri yayıldı ve Komün'ün yaşamlarında yarattığı karışıklıktan ötürü öfke duyan ve mülkleri konusunda endişelenen burjuvazi bunlara hemen inandı.

Resim 3. Paris Haritası, 1871

Binlerce Parisli, barikatların savunmasında ve Paris'in ölüm tarlaları olan Parc Monceau, Luxemburg Bahçesi, Askerî Okul ve Pére-Lachaise Mezarlığı'nda öldü. Makineli tüfekler katliamın hızla ve kolaylıkla gerçekleştirilmesini sağlıyordu, yine de kurbanlar her zaman çabucak ölmüyordu. Yetişkin erkeklerin yanı sıra kadınlar ve çocuklar da bu kestirmeden "adalet" ile tanıştı.

Haftanın sonuna gelindiğinde, Versay birlikleri yaklaşık dokuz yüz, komünarlar ise yirmi binden fazla kayıp vermişlerdi. En az otuz sekiz bini daha Versay'a yürütülerek götürüldü, burjuva kadın ve erkeklerinin sataşma, aşağılama ve fiziksel saldırılarına maruz bırakıldı. Yürüyüşün ardından sağ kalanlar (pek çoğu bunu başaramamıştı çünkü askerler, çok yavaş yürüyenlerin ya da bitkinlikten yere yığılanların yanı sıra canlarını sıkanları idam etmişlerdi) aylar sürecek tutsaklık ve soruşturmalarla karşılaştılar.

Komünarları yargılayan sıkıyönetim mahkemeleri sanıkların suçlu olduklarına baştan hükmetmişlerdi ve onları hızlı yargılamalardan geçirdiler. Bin kişi gıyabında olmak üzere on bini hüküm giydi, yirmi üç kişi idam edildi, dört bin beş yüzü Fransız hapishanelerine gönderilirken, bir diğer dört bin beş yüzü ise Yeni Kaledonya'ya sürüldü.[10] Birçokları için Güney Pasifik'e doğru çıkılan deniz yolculuğu, tutukluların Versay'a yürüyüşü gibi ölümcüldü. Gemide mahkûmlar geniş kafeslere kapatılmışlardı ve askerler başlarında makineli tüfeklerle nöbet tutuyorlardı. Yolculuk sırasında hayatta kalanlardan kimileri adi suçlularla birlikte hapsedildiler, diğerleri alışkın olmadıkları iklim ve doğa koşulları ile kültürde kendi başlarının çaresine bakmaya terk edildiler.

Çeyrek yüzyıl sonra Dreyfus Davası'nda da olacağı gibi, çoğu durumda yalnızca siyasi suçlarla suçlanan insanların yargılanmalarında ve aldıkları cezalardaki adalet sorunu, sonsuza dek görmezden gelinemeyecek sorular doğurdu. Sonuçta 1880 yılında cumhuriyetçiler Ulusal Meclis'in denetimini ve Fransız başkanlık koltuğunu aldılar, komünarlar için genel af çıkarıldı ve sürgünden dönmelerine izin verildi. Neredeyse on yıl boyunca onların geri dönmeleri için çalışmış olan Fransız solu tarafından coşku ile karşılanan, Fransız hapishanelerinde acı çeken, Londra, İsviçre ve Brüksel'de sürgünde cansızlaşan ya da Yeni Kaledonya'da yaşamın güçlükleri ve anlamsızlığına göğüs geren binler, yaşamlarına ve siyasi uğraşlarına geri döndüler.

Komün'ün kültürel ve siyasal önemi yenilgisi ile, hatta mahkûm edilmiş destekçilerinin affedilmeleri ile bile sona ermedi. Mayıs ayının o son, Kanlı Hafta'sı sırasında gerek komünarların gerekse tutsakların öldürülmeleri, Komün'ü hem sağ hem de sol için merkezî bir referans noktası haline getirdi. Sağ için Komün, işçi sınıfı isyanının barındırdığı tehlikelere ilişkin bir uyarıydı. Sol için ise, bir devrimin nasıl yürütülmesi gerektiğine ilişkin hem olumlu hem de olumsuz örnekler sunmaktaydı. Lenin'in Komün üzerinde yaptığı analizler bunun en bariz örneğidir.[11] Anlatılanlara göre Komün'ün son savunucularının can verdiği yer olan Pére-Lachaise Mezarlığı'ndaki *Mur des Fédérés* (Komünarlar Duvarı)[12], Fransız işçilerden dünyanın dört bir yanında devrimcilere özenenlere dek Komün hayranları için bir hac yeri haline geldi. (Bkz. Resim 3)

Birinci Bölüm

18 Mart Kadınları

Paris Komünü olarak bilinen devrim, Paris'in işçi sınıfı mahallelerinde son derece heyecanlı olayların meydana geldiği bir günde başladı ve kadınlar bu devrimde öncü rolü oynadılar. Sokak eylemleri onların uzmanlık alanı gibi görünüyordu, ve ileride göreceğimiz gibi, Parislilerin sabah saatlerinde orduyu yenmesi ve öğleden sonra iki komutanın öldürülmeleri genellikle onlarla ilişkilendirildi; oysa kadınlar bu süreçte ne silah tutmuşlar ne de birine ateş etmişlerdi. Bu bölümde 18 Mart'a ilişkin kayıtlarda görülen kadın temsillerini ve Komün'ün hikâyesinin anlatılmasında neden bu kadar önemli yer tuttuklarını irdeledim.

Bu olayların vakanüvislerinin hiçbiri bizlerin, yani okurlarının tarafsız kalmasını istememişler ve tümü bizleri ikna etmek için kadın betimlemeleri ve temsilleri kullanmışlardır. Gerçekten de bu tür temsiller Komün'ün hikâyesinin anlatılmasında önemli rol üstlenmiştir. Yazarlar (ve okurları) kadınları yansıtırlarken onlar hakkında, ve buna bağlı olarak Komün'le ilgili, deyim yerindeyse ancak kadınları kadar iyi ya da kötü olabilecek yargılarda bulunmuşlardır. Montmartre sokaklarındaki kadınların –18 Mart gününün baş aktörlerinin– temsilleri, özellikle bizi bekleyen olaylara hazırlamak açısından önemlidir. En başından beri Komün'ün suçu ya da masumiyeti, onlar üzerinden kurulmuştur.

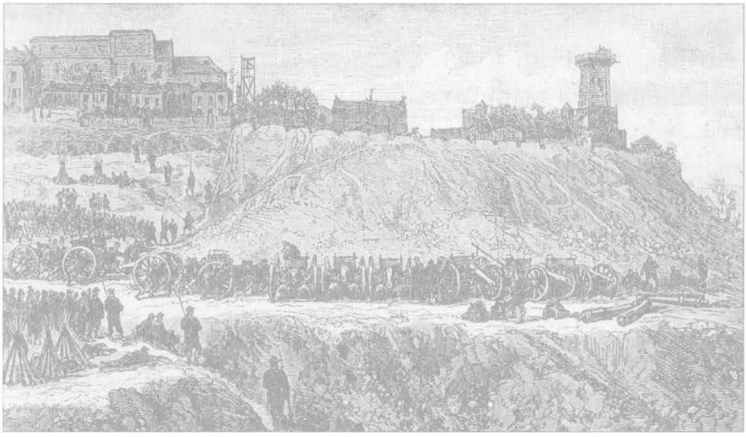
Devrim Başlıyor

18 Mart gününün ilk saatlerinde askerler Paris'in soğuk, nemli sokaklarından geçerek Champs-Elysées ve Concorde Meydanı'ndaki toplanma noktalarından Paris'in tepelerine doğru sessizce ilerlediler. Gece boyunca yalnız bir olay onların bu yürüyüşünü bozdu. Montmartre'ın ara sokaklarından birinde nöbet tutan bir ulusal muhafız onların giderek yaklaşmalarına karşı koydu ve vuruldu. Saat sabahın beşi olduğunda birlikler Montmartre'ın tepelerini ve orada ulusal muhafızlarca saklanmış olan top ve makineli tüfeklerin denetimini ele geçirdiler. Montmartre sakinleri kapalı kepenkler ve perdeler arkasında uyurken, onları korumakta olanlar Solférino Kulesi'ne kapatıldılar. Bu sırada diğer birlikler kentin ana meydanlarının ve doğu bölgesindeki Puebla Meydanı, Chaumont Tanık Tepe'leri ve Belleville'e yerleştirilmiş olan silahların denetimini ele geçirdiler. Şafak sökerken ordu, tek el atışla kentin toplarını ve makineli tüfeklerini, kent sakinlerinin ve ulusal muhafızların elinden almış gibi görünüyordu. Ancak gün daha yeni başlamıştı.

O sabah saat ikiden altıya kadar topların kontrolü üzerine verilen savaşımda erkekler sahnedeydi. Aktörler; askerler, komutanlar ve evlerinden çıkıp arkadaşlarını harekete geçirmeye çalışan birkaç erkenci muhafızdı. Buna karşın saat altıdan sonra, topların ve sonuç olarak kentin denetimi üzerine verilen savaşımda kadınlar ve diğer siviller başat aktör haline geldiler.

Günün en önemli olayları Montmartre'ta yaşandı. Montmartre'ın kentin kuzey ucunda yer alan sarp tepelerine dar, virajlı yollardan ve patikalardan çıkılırdı. Tepe, kentle henüz 1860 yılında birleştirilmiş olduğundan hâlâ açık alanlarla kaplıydı ve sadece bir bina vardı. Tepenin etekleri ve alt kısımlarına işçi sınıfı erkek ve kadınları yerleşmişti. Kaderin bir cilvesi olarak on sekizinci bölge olan Montmarte, siyasi ve iktisadi radikalizmin merkeziydi. Yeni seçilmiş muhafazakâr ulusal hükümet, cumhuriyetçi olan kentten genel anlamda rahatsızdı

ama özellikle işçilerin yaşadığı ve siyasi tartışmalar sürdürdüğü Montmartre gibi bölgelerden ayrıca tedirginlik duyuyordu.

Resim 4. "Montmartre Tanık Tepe'sinde Ulusal Muhafızlar Birliğinin Topları", *L'Illustration*, 1871

Hükümet için daha da kötüsü, Montmartre'ın aynı zamanda en büyük ağır silah koleksiyonunun -doksan bir top, yetmiş altı makineli tüfek ve dört diğer büyük silah- bulunduğu yer olmasıydı. Bu silahları ulusal muhafızlar, 1 Mart'ta, kentin Prusyalılarca işgal edilecek bölgesinde bulduktan sonra kol gücüyle tepeye taşımışlardı.[1] 17-18 Mart gecesi silahlar biri tepenin zirvesi, diğeri de daha alçak bir düzlük olmak üzere iki açık alanda dizilmiş olarak duruyordu. (Bkz. Resim 4)

18 Mart'ın ilk saatlerinde yaklaşık dört bin kişilik birlik Montmartre'a sevk edildi. General F. J. Paturel, askerleri tepedeki alanı işgal etmeleri için yönlendirdi. General Claude Lecomte'un birlikleri doğu tarafındaki alçak düzlüğe yerleştirilmiş olan mühimmata doğru yöneldi. Daha küçük askerî birlikler ise zirvenin yakınlarındaki (sabah olunca tutukluları kapatacakları yer olan) Solférino Kulesi'ni, stratejik köşe başlarını ve sokakları, tepenin eteklerinin yakınındaki Saint-Pierre Kilisesi'ni (ulusal muhafız-

ların kilise çanını alarm vermek için kullanmalarını engellemek amacıyla) işgal ettiler.[2]

Pek iyi korunmayan silahların denetimini başarıyla ele geçiren birlikler, ağır silahları çekmek için kullanılacak atların getirilmelerini bekledikleri sırada taş duvarları yıktılar ve topların bulunduğu alanı çevreleyen siperleri doldurdular. Bugün hâlâ aydınlatılamamış nedenlerden ötürü atlar, saatler süren gecikmeyle ve yetersiz sayıda getirildiler. Atların yetersiz gelmesi nedeniyle askerler silahların kimilerini kendileri taşıdılar; ancak silahlar ağır, tepe dikti ve askerler Montmartre'ın sakinleri uyanmaya başladıklarında ancak tepenin eteklerine kadar inebilmişlerdi.

Montmartre'ın kadınlarının, kahvaltıya yiyecek hazırlamak için erken kalkmaya alışkın olmalarından dolayı iş üzerindeki askerleri ilk fark edenler oldukları düşünülmektedir. Saat altı civarı, evlerinin perde ve panjurlarını, dükkânlarının kepenklerini açtıklarında, hükümetin zaferi manzara olarak karşılarında duruyordu. Birlikler derin bir sessizlik içinde gelmemiş olsalar da çıkardıkları gürültü, son altı ayda çok sayıda askerî birlik ve çok sayıda yanlış alarm görmüş olan kenti harekete geçirmeye yetmemişti.

Gece boyunca dikkate alınmayan şey, şafak sökerken kenti altüst etti. Montmartre halkı sokaklara akar, askerleri izler ve onlara el kol işaretleri yaparken günün akışı değişmeye başladı. Zaten ulusal hükümetten yana kuşkuları olan halk, kralcı bir darbeye tanık oldukları sonucuna çabucak vardı. Askerler atların gelmesi için beklerken, darbe olduğu düşünülen harekâta karşı muhalefet gelişmeye başladı.

Montmartre halkı, sokaklarında dolaşan askerleri fark ettiği sırada, on sekizinci bölgenin belediye başkanı olan Georges Clemencau giysilerini giyip aceleyle karanlık sokaklardan geçerek Tanık Tepe'ye doğru yola koyulmuştu.[3] Saat altıya doğru Belediye Başkanlığı'ndaki çalışma arkadaşlarınca uyandırılmış olan Clemencau, kendisini önceden bilgilendirmeden harekete

geçmeye karar veren ulusal hükümete karşı panik ve öfke içindeydi. Günler boyu o ve diğer bölge belediye başkanları herhangi bir askerî harekât olmaksızın topların ve silahların ulusal hükümete geri verilmeleri için çalışmışlardı. Şimdi hükümetin tavrı kendisini hükümetin ikiyüzlü suç ortağı konumuna düşürecekti; gerçekten de insanlar hemen bu sonuca vardılar.[4]

Clemencau, Montmartre Tanık Tepe'sine ulaştığında, ortamı tuhaf bir biçimde sakin buldu. Daha sonraları, tepenin kule tarafında "üzerlerinde yalnız gömlekleri olan adamlar kapının eşiğinde ve kapalı dükkânların önlerinde oturmuş konuşuyorlar ve sakin tavırlarını koruyorlardı. Biraz yukarıda kalabalık bir halk topluluğu, kimileri fırınlara girmek üzere tüfeklerini kaldırıma bırakmış olan askerlerle sohbet ediyordu."[5] Böylece askerlerin Paris halkıyla kardeşçe kaynaşması ve hükümetin planının bozulması süreci başlamıştı.

Clemencau doğu tarafındaki düzlükte General Lecomte'u bulduğunda, hükümetin belediye başkanlarını uyarmadan güç kullanmaya karar vermesinden dolayı "şaşkın ve üzgün" olduğunu ve silahları bırakarak olabildiğince çabuk orayı terk etmelerini söyledi. Daha sonra aralarında yaralı bekçi Turpin'in de bulunduğu yaklaşık yüz kişinin tutulduğu Rosiers Sokağı numara 6'daki[6] eve yöneldi. Bir hekim olan Clemencau, ağır yaralı adamı muayene etti, yarasını sardı ve daha iyi bakılıp rahat ettirileceği bir hastaneye sevk edilmesi gerektiğine karar verdi. Turpin'in yanında mahalleden iki kadın, bir ulusal muhafız *cantinière'i* ile kadın komünarların en ünlüsü haline gelecek olan Louise Michel bulunuyordu. (*Cantinière*'ler, ulusal muhafızlar gibi askerî birliklere yiyecek ve su sağlarlardı.)

Michel, ulusal muhafızlara bir mesaj getirmek için akşam Rosiers Sokağı'na doğru tepeyi tırmanmış ve sonra gece orada kalmıştı. Clemenceau bir sedye getirmek üzere gittiğinde Michel, on sekizinci bölgenin Teyakkuz Komitesi'ni bulmak için ceketinin altında tüfeği, "İhanet!"[7] diye bağırarak tepeden aşağı koştu. Şimdi Paris'in dört bir yanında halkı ve ulusal muhafızları, düşmanın

geldiğine ilişkin uyaran borazanlar başlamıştı.[8] Davullar genel alarm için çalıyordu.[9] Ulusal muhafızlar giysilerini giydiler, tüfeklerine sarıldılar ve bölgelerine doğru yola çıktılar. Halktan insanlar neler olduğunu görmek için yollara döküldü.

Clemencau beraberinde iki sedye taşıyıcı ile Rosiers Sokağı'na döndüğünde kalabalık artmıştı. Sokakdaki kalabalığın artmasının bir tehlike işareti olduğunu sezen General Lecomte, Clemencau'nun yaralı Bekçi Turpin'i sevk etmesini "(Turpin'in) görülmesi ayaktakımını kızdıracak" diye engelledi ve Clemencau Belediye Başkanlığı'na elleri boş dönmeye zorlandı.[10] Saat henü sekiz olmamıştı, daha sonra aktardığına göre telaşlanacak herhangi bir durum yoktu. Ona göre, büyüyen kalabalıklar halen sakin ve dost canlısıydı. Kimi askerler, kendilerine yiyecek veren "mahallenin insanlarıyla dostça sohbet ediyordu" Kimileri de "bu harekâtta yer aldıkları için şaka yollu azar işitiyorlardı" ve hatta Clemencau içlerinden birinin yüzündeki "acıklı" ifadeye şaşırmıştı.[11]

Clemencau Belediye Başkanlığı'na dönerken, belki de sonradan kabul ettiğinden daha da endişeliydi. Louise Michel ve diğer kadınlar askerlerle çarpışmak üzere tepeye geri tırmanıyorlardı. Şimdi daha tehlikeli bir oyun başlamıştı. Tüm Montmartre'ta olduğu gibi kentin her yerinde kadınlar, çocuklar, muhafızlar ve sivil erkeklerden oluşan bir kitle, topları ele geçirmiş olan ve sokakları bekleyen askerlerle karşı karşıya geldi. Sonunda atlar Montmartre'a ulaşmış, askerler topları ve mühimmatı tepeden aşağıya indiriyordu. Ancak, harekâtın başarılı olması için artık çok geçti. *La vérité sur la commune*'ün [Komün Üzerine Gerçekler] anonim yazarının bildirdiğine göre, o ana dek "kadınlar ve çocuklar, yoğun bir kitle halinde, okyanus dalgasının üzerindeki köpük gibi tepeye ulaştılar. Topçular, kadınların ve çocukların ilerleyişini durdurmak için boşuna uğraştılar. İnsan dalgası, atları kırbaçlayıp duran seyislerin bütün çabalarını boşa çıkaracak biçimde fişeklerin, cephane arabalarının üzerinden, tekerleklerin, atların ayaklarının altından akıp geçti."[12]

Ulusal muhafızlar sonunda hıncahınç dolu sokaklardan geçerek tepeyi tırmanan kadınları izlediler. O güne ilişkin en ayrıntılı kayda göre kadınlar; belki de silahlı nöbetçilerin gelmelerinden cesaret alarak, "Atların koşum takımlarını çözün! Haydi gidelim! Topları istiyoruz! Topları alacağız!" diye öfkeyle bağırdılar. Sonra, kalabalık sevinç çığlıkları atarken bir sesin yükselerek "koşum kayışlarını kesin!" diye bağırdığı duyuldu, silahlara en yakın konumda olan kadınlar, "erkeklerin verdikleri bir bıçağı elden ele uzattılar" ve atları cephaneye bağlayan ipleri kestiler. Son olarak, kayışların kesilmesini söyleyen Ulusal Muhafız'ın olduğu tarafta kalabalık açıldı, atların böğürlerine vurdular ve atlı askerler toplardan uzaklaştırılarak kalabalığın içine çekildiler.[13]

Birkaç saat önce hükümet birliklerinin sağlama almış gibi gördükleri zafer, kalabalıkların olmuştu. Gecenin bir yarısı barakalarından çantalarını almadan çıkan ve kahvaltı etmemiş olan askerlerin karınları açtı ve üşümüşlerdi, tıpkı Montmartre halkı gibi. Yağmur aralıksız yağıyordu, yalnızca üç gün önce kar yağmıştı.[14] Çok geçmemişti ki Montmartre'lılar askerlere ekmek ve şarap ikram ediyorlardı.[15] İkramları kabul ettiklerinde, en azından artık bu adamların kalabalığın üzerine ateş açmayacakları, onları geri püskürtmeyecekleri belli olmuştu.

Saat beşte ordunun silahlanma çağrısına uyanan bir *The Times* (Londra) muhabiri, atların gelişini görmek ve bir piyade alayının başka bir grup ulusal muhafız ile karşı karşıya geldiği anda silahları bırakmasına ve kardeşçe davranmasına tanıklık etmek için tam zamanında Tanık Tepe'sinin doğusundaki Ornano Bulvarı'na ulaşmıştı. Muhafızlar birliklerinden ayrılmış kimi askerleri çoktan çevreden toplamışlardı. Muhabir şöyle bildiriyordu:

> "Muharebe alayına 20-30 metre kadar yaklaşır yaklaşmaz, ulusal muhafızları komuta eden askerler bir tür paravan işlevi görerek *"Yaşasın Cumhuriyet!"* diye bağırdılar. Görünüşe göre bu, düzenli birliklerin tümünde tüfeklerinin kabzalarını havaya

> kaldırmaları için bir işaret görevi gördü, ulusal muhafızların tümü buna derhal "Yaşasın Hat!"* [*Vive la Ligne*] diye coşkuyla bağırarak ve silahlarının kabzalarını kaldırarak karşılık verdiler. Bir ara tüfeklerin kabzalarından başka şey görülmez ve *"Yaşasın Cumhuriyet!", "Yaşasın Hat!"* çığlıklarından başka şey duyulmaz oldu. Askerler, öyle sanıyorum ki muhafızları vurmaları için yerleştirilmiş oldukları balkon ve pencerelerden indiler ve onları kucakladılar, kadınlar sevinç gözyaşları içinde ordudaki oğullarından ve erkek kardeşlerinden söz etmeye başladılar; insanlar kol kola girdiler, birbirleriyle el sıkıştılar, birbirlerinin yanaklarından öptüler."[16]

Benzer sahneler Paris çapında ve Montmartre'ın her yanında, kimi zaman daha yüksek, kimi zamansa daha düşük heyecanlı bir biçimde tekrarlandı.[17] Ordu zaman zaman kalabalıklara direndi ve silahları taşımayı sürdürdü. Montmartre'ta meydana gelen bir olayda, kalabalık bir grup silahları tepeden indirmeye başlamış olan askerlere saldırdı. İnsanlar askerlere şişeler ve taşlar fırlattılar, kadınlar yukarıdaki düzlükte yaptıkları gibi atların koşum kayışlarını kesmeye çalıştılar. Yalnız, bu olayda askerler atlarını ilerletmeyi başardılar ve birkaç topu Askerî Okul'a kadar çekebildiler.[18] Yine de kalabalık genel olarak ordunun topları almasını engellemeyi başardı.

Erkek ve kadınlardan oluşan kalabalıklar batıdaki düzlükte Paturel'in askerlerini ezip geçer ve atların koşum kayışlarını keserlerken, başka bir grup doğudaki düzlükte Lecomte'un askerleriyle birbirlerine girmiş çarpışıyorlardı. Lecomte halka geri çekilmesini ve adamlarına da tüfeklerini doldurmalarını emretti. Adamlarına gerçekten de ateş emri verip vermediği kesin olarak bilinmemektedir. Ancak pek çoğu emri verdiğine inanmıştır ve bu düşüncelerinin gün bitmeden ortaya çıkan ciddi sonuçları oldu.[19] Paris halkına ve ulusal muhafızlarına ateş etme olasılığı ile karşılaşan askerler ayak dirediler; pek çoğu tüfeklerinin kab-

---

* Çizgi düzeninde savaşan hat piyadeleri için söylenen, dönemin Fransa'sında yaygınlık kazanmış bir söz. *-çev.*

zalarını çevirerek havaya kaldırdılar. Louise Michel'in belirttiği gibi, "Devrim yapılmıştı."[20]

Günün koşullarında Lecomte'un emrine ilişkin kafa karışıklığında şaşılacak pek bir şey yoktur. Subaylar askerlerine halk üzerine ateş emri verdikleri durumda askerlerin emri yerine getirmeyi reddetmelerinden korkarlarken, Parisliler tam tersinden korkmaktaydılar. Gerilim son derece yüksekti. Gürültü ve kargaşa sokaklarda su gibi akmaktaydı. Clemencau, yeniden Belediye Başkanlığı'na dönüp ulusal muhafızların binanın önündeki meydanda toplanmalarını izledi. "Silahlı ulusal muhafızlar büyük bir keşmekeş içinde dört bir yana koşuşuyor, ... bağırıp çağırıyorlardı; durum tam bir karmaşaydı."[21] Ornano Bulvarı'ndaki *Times* muhabiri gibi, pek çok kişi, hatta halkın çoğunluğu sabahki karşılaşmalarını -"bir an için adamların dost olarak mı yoksa düşman olarak mı karşılaştıkları belirsizdi; arkadaş olmanın coşkusu içinde heyecanlı bağırışmalar, ters çevrilmiş silahların havaya kaldırılması, cesur, atılgan kadınların kahkahaları ve askerleri komutanlarına karşı yüreklendirmeleri"ni- "son derece heyecan verici" bulmuşlardı.[22]

Kimi yurttaşlar askerlere onların kardeşleri olduklarını anımsatırken ve silahlarını bıraktıkları durumda onlara yiyecek getirmeyi teklif ederlerken, görünüşe göre çoğu kadın olan bir diğer kısım ölüm tehditleri savurarak üstlerine kaya parçaları, kaldırım taşları ve sebzeler atıyorlardı.[23] Kimi kayıtlarda askerler ateş etmek üzere silahlarını doğrulttuklarında halkın yerinden kıpırdamadığı yazarken, kimilerinde ise ölüm korkusu içinde bağırarak kaçıştıkları yazmaktadır.[24] Kuşkusuz iki tür tepki de verilmiştir. Geri adım atmayanlar da bunu korku ve dehşet içinde yapmışlardır. Louise Michel sonradan o günü anlatırken, "günün ilk ışıklarında" Lecomte'un askerleri ile çarpışmak üzere kendisi ile birlikte tepeye tırmananların "öleceklerini düşündüklerini" söylemiştir.[25]

Ateş emri verilmiş olsun ya da olmasın, sonuç olarak askerler silahlarını ters çevirdiler ve halk zaferi ilan etti. Lecomte'un askerleri çiğnenip geçildi. Ulusal muhafızlar onu ve birkaç subayını halk tarafından linç edilmeden yakaladılar. Şimdi alışmadıkları bir biçimde generali ve subaylarını koruma ve kurtarma görevi üstlenmiş olan ulusal muhafızlar, tutsaklarını tepenin eteklerine yakın popüler bir balo salonu olan ve o sırada ulusal muhafız garnizonu olarak kullanılan Château-Rouge'a doğru yürüttüler.[26]

Gerçek anlamda şiddet olayları sınırlı olsa da, tehdit çok büyüktü. Askerler ateş etmediklerinde korku rahatlama ve kutlamaya dönüşmüştü. Edmond Lepelletier'ye göre, Château-Rouge yolunda Lecomte ve onları koruyan ulusal muhafızlara eşlik eden kalabalık; hızla neşeli, başıboş bir güruh haline geldi. "Erkekler, kadınlar, çocuklar, askerler ve ulusal muhafızlar gürültülü bir karmaşa içinde komutanın çevresini sardılar ve Muller Sokağı'na akın ettiler. İnsanlar ağladı, bağırıştı, *Marseillaise*'i söyledi, Hat Piyadeleri'ne alkış tuttu ve Vinoy'u yuhaladı. Borazanların tiz sesleriyle bölünen bir itiş kakış yaşandı."[27]

Zafer kutlamaları sürerken, sabah saatlerinin Montmartre'taki son çatışması Pigalle Meydanı'nda yaşanıyordu. Kalabalık burada meydana ve ordunun üzerine doğru akın ettiğinde, ateş etme emrine uyuldu. Ulusal muhafızlar ateşe karşılık verirlerken kadınlar ve çocuklar kaçıştılar. Her iki taraftan da yaralılar vardı, bir ordu subayı (Saint-James), üç nişancı ve beş at öldürülmüştü ki bir tanesi kesilerek kalabalığa dağıtıldı.[28] Saat daha sabah dokuz buçuktu.

Tüm Paris çalkalanıyordu. İşçi sınıfı bölgelerinin her yanında yurttaşlar ve muhafızlar askerlerin karşısına çıkıyor, onlara sarılıyorlardı. Barikatlar kuruluyor, ordu birlikleri halkla kaynaşıyor ya da Askerî Okul'a geri dönmeye çalışıyordu.[29] Hükümet ise, ulusal muhafızların burjuva birimlerini isyancıların üstüne yürümeleri için kışkırtmakta başarısız kalıyordu. General Lecomte'u yakalamış olan ulusal muhafızlar onunla

ve diğer tutsaklarıyla ne yapacaklarına karar vermeye çalışıyorlardı; sonraları isyanı yönetmekle suçlanan Ulusal Muhafız Merkez Komitesi, aslında o sırada neler olup bittiğini anlamaya çalışıyordu. Orduyu harekete geçiren Thiers, bir ulusal muhafız taburu hükümetin toplandığı *Quai d'Orsay*'e doğru gürültüyle ilerlemeye başladığında paniğe kapıldı ve Versay'a kaçtı.[30]

Hükümet kayıplarını değerlendirirken, Château-Rouge'daki Ulusal Muhafız Birliği'nin komutanı olan yüzbaşı Simon Mayer, Clemencau'ya akıl danıştı ve ondan Lecomte ile diğer tutukluları besleyebilmek için para istedi. Görünüşe göre hâlâ tehlikenin farkında olmayan Clemencau razı oldu. Ancak Château-Rouge'un önünde başka bir kalabalık toplanmaktaydı. Belki kalabalığın bileşenlerinin değişmesinden, belki insanların sabah yaşanan olaylardan aldığı tadı öğleden sonra rehavetinde bulamamasından, belki de insanların sabah ve öğleden sonranın büyük bölümünü içki içerek geçirmiş olmalarından dolayı, bu topluluk sabahkilere oranla çok daha tehlikeliydi.[31]

Lecomte ve tutsak edilen diğer subaylar doğal olarak son derece gergindiler, yetkili biriyle görüşmek istiyor ve sürekli Ulusal Muhafız Merkez Komitesi'ne götürülmek istediklerini yineliyorlardı. Komitenin Rosiers Sokağı'ndaki evde olduğunu düşünen ve bir an önce tutsakları koruma sorumluluğundan kurtulmak isteyen Château-Rouge'daki ulusal muhafız subayları, onları öğleden sonra yeniden Tanık Tepe'ye götürmeye karar verdiler.[32] Yolculuk, tutsaklar açısından olduğu gibi muhafızlar açısından da kâbus gibiydi. Tutsaklardan biri olan Yüzbaşı Beugnot bunu, "Gerçek acımız, çarmıh duraklarımız," diye nitelendiriyor ve muhafızların öfkeli kalabalık karşısında tutsakların yaşamını koruyacağına inanıyordu. [33]

Merkez Komite Rosiers Sokağı'nda toplanmamıştı. Şimdi muhafızlar kendilerini ve tutsaklarını öncekinden daha da tehlikeli bir ortamda buldular. O ana gelindiğinde fena halde kızmış olan kalabalık, eve girmeye çalıştı. Durum böyleyken bile, bir diğer tutsak General Clément Thomas gelmemiş olsa katliamın önle-

nebileceği konusunda neredeyse tüm tanıklar ve tarihçiler hemfikirdirler. Clément Thomas, Haziran 1848'deki işçi ayaklanmasının kanlı bir biçimde bastırılmasındaki rolü ve Prusya kuşatması sırasında ulusal muhafızları eleştirmesi nedeniyle Paris'te son derece nefret edilen biriydi.[34] Anlaşılan o ki dışarı çıkıp olan biteni görmeye kalkıştığı sırada muhafızlar onu tanıdılar, aceleyle Rosiers Sokağı'na[34] sürüklediler. Onun gelişi, kimilerinin azalmaya başladığını sandığı öfkeyi yeniden ateşledi. Clément Thomas binanın arkasındaki bahçeye çekildi ve orada vurularak öldürüldü. Peşinden titrek bir sesle askerlere yalvaran, onlara bir karısı ve beş çocuğu olduğunu hatırlatan Lecomte bahçeye getirildi. Merhamet çok uzaktaydı ve o da idam edildi. [35]

Bu sırada Clemencau yeniden sahneye çıktı. Simon Mayer, Château-Rouge'daki tutsaklardan sorumlu ulusal muhafız yüzbaşısı, tutsakların büyük tehlike içinde olduklarını bildiği için onları Rosiers Sokağı'na götürdükten sonra aceleyle Clemencau'yu aramaya çıkmıştı. Clemencau, hükümet yetkilisi olduğunu gösteren fuları alıp Mayer'in peşinden tepeye gitmişti. Rosiers Sokağı 6 numaralı eve yaklaştıklarında, generallerin vurulduğu haberi onlara ulaştı. Clemencau ve beraberindekiler afallamışlardı. Clemencau sonrasını şöyle anlatıyordu: "Korkunç bir gürültü koptu ve 6 numaralı evin avlusunu dolduran ayaktakımı, bir tür çılgınlığa kapılarak sokağa akmaya başladı."[36]

Can güvenliği konusunda endişeye kapılan Clemencau, sonradan anlattığına göre, yalnız kendi yaşamını değil, oraya ulaştığı sırada Rosiers Sokağı'ndan götürülmekte olan tüm tutsakların yaşamını kurtarmak umuduyla oradan hızla uzaklaşmıştı.[37] Kalabalık, idamların gerçekleştirildiği yerden dağıldı, halkla kardeşçe kaynaşmış olan askerler Paris sokaklarında geçit yaparken, ulusal hükümet ise Paris'i terk ediyordu; halkın "önderleri" o gün yaşananlar konusunda ne yapacaklarına karar vermek üzere toplandılar. Saat öğleden sonra beşti. Paris Komünü olarak bilinen devrim başlamıştı.

Ordu, Hükümet ve Kitle

Kuşkusuz General Lecomte ve Clément Thomas'ın ölümü, ulusal hükümetin ve Paris'in yöneticileri arasında sonraki haftalarda müzakereler gerçekleştirilmesini çok daha zorlaştırmıştı; ancak hükümet yöneticilerinin kenti terk etmelerinin nedeni bu değildi. Thiers, Versay'a doğru yola generallerin idam edilmelerinden önce Versay'a doğru yola çıkmıştı. Gerçekten de ölüm haberlerini, üzerinden saatler geçtikten sonra almıştı. Onun gitmesinden sonra sivil temsilciler kentte kalmış ve orduyu da bu yönde ikna etmeye çalışmışlardı; ancak komutanlar ordunun denetimini yitirmekten korkuyorlardı ve 19 Mart günü sabah saat ikide, hezimetin başlamasından yaklaşık yirmi dört saat sonra, kentin boşaltılması emrini verdiler. [38]

18 Mart gününe ilişkin en kayda değer şey iki generalin öldürülmesi değil, tersine kentin daha fazla kana bulanmamış olmasıydı. Hiç kuşku yok ki Parisliler askerlerin çoğunu emirlere karşı gelerek kendilerine katılmaya kolayca ikna etmemiş olsalar, çok daha fazla kan akacaktı. Fransız askerleri, yabancı bir düşmanla çarpıştıktan ve onlara yenildikten sonra silahlarını kendi ülkelerinin halkına, özellikle de Prusyalılara karşı en uzun süre direnenlere doğrultmaya istekli değillerdi. Tersine, Prusyalılara karşı zafer kazanacak bir strateji üretemedikleri için kendi komutanları gözlerine birer hain gibi görünüyordu. Bunun yanında, hükümetin planı elbette, bir ayaklanmayı kışkırtmak ve Thiers'e kenti ezip geçmek için bir bahane vermek değilse bile, en hafif deyişle iyi tasarlanmamıştı.[39]

Yine de, Thiers'in gerekçeleri değerlendirildiğinde, harekâtın alelacele ve yetersiz bir biçimde planlandığı açıkça görülmektedir. Askerler çantaları olmaksızın göreve gönderilmişlerdi, bu durum Parisliler kendilerine yiyecek ikram ettiklerinde bir araya gelerek güç birliği etmeleri olasılığını arttırıyordu. Dahası, atlar olmaksızın askerlerin görevini hızla yerine getirmesi, daha doğrusu görevini yerine getirmesi olanaksızdı. Aslında kentte o

kadar çok topu ve makineli tüfeği çekmeye yetecek kadar at da bulunmayabilirdi.[40] Bunun yanında, kentteki askerler genç ve deneyimsizdiler ve Paris'in işçileri ile birlikte yaşamış, onlarla arkadaş olmuşlardı. Bu durum, komutanlarının en baştan beri bildikleri gibi, emir komuta zincirinden ayrılmaları olasılığını daha da arttırıyordu.[41] Hükümetin yarım yamalak organize ettiği manevra daha başından yenilgiye mahkûmdu.

Elbette askerlerin teslim olmaları, 18 Mart'ın hikâyesinin yalnızca yarısıydı. Diğer yarısı halk yığınlarına ilişkindi. Toplanan kalabalıklar öngörülebileceğinden çok daha fazlaydı. Parislilerin olan biteni görmek için sokaklara dökülmede çok eskilere dayanan bir alışkanlıkları vardır. Daha 4 Eylül 1870 günü kalabalıklar Ulusal Savunma Hükümeti'nin kurulmasını hızlandırmış ve 1871 yılının Şubat ayı sonlarında Prusya ordusunun yaklaşmakta olduğu duyurulduğunda, insanlar gece gündüz kentin sokaklarında dolaşmışlardı.[42] Bu kez kalabalıkların doğrudan eyleme geçeceği pek de kesin değildi. İnsanlar yalnızca uzaktan izlemiş olsalardı ordu, topları ve makineli tüfekleri götürmekte başarılı olacaktı.

Elimizde çeşitli görgü tanıkları ve çok sayıda tarihçinin kitlenin ve eylemlerinin niteliği konusundaki değerlendirmeleri bulunmaktadır. Birinci ağızdan kayıtlardan en önemlileri şu kişilerindir: Louise Michel, Gaston Da Costa, *La vérité sur la Commune* kitabının kimliği bilinmeyen yazarı (*Ancien Proscrit*, ya da Eski Sürgün) ve Edmond Lepelletier (bu kişilerin hepsi Komün'ün etkili destekçileriydi);[43] ulusal muhafızların bir üyesi olan Arthur Chevalier, o gün ulusal muhafızlar tarafından tutsak edilen Yüzbaşı Beugnot,[44] On Sekizinci Bölge Belediye Başkanı Georges Clemencau ve üç İngiliz gazeteci – *The Times* ve *Daily News* muhabirleri ile sonradan Komün ile ilgili sokak izlenimlerini ve gözlemlerini aktardığı bir tarihçe kaleme alan Ernest Vizetelly. Bu gözlemci ve katılımcıların hiçbiri günün tüm olaylarına tanık olmamışlardır. Kimileri hemen, kimileri ise yıllar sonra yazmıştır. Büyük olasılıkla o gün Montmartre'ta olmayan

ama genellikle ilk elden kaynak olarak kullanılan erken tarihli kayıtları yazanlar, ateşli Komün karşıtları olan Jules Claretie ve Catulle Mendès ile Komün savunucuları olan Prosper-Olivier Lissagaray, Paul Lanjalley ve Paul Corriez'dir.

Clemencau'ya göre, kitle askerlerle ilk kez karşılaştığında mutlu değil, söylentilere bakılırsa durgun bir durumdaydı.[45] *Times* muhabirinin ilk karşılaştığı topluluk, homurdanan ve herkesi kınayan, "üzüntülü" kadınlar ve üniformasız ulusal muhafızlardan oluşuyordu ama kimse eyleme geçmiyordu.[46] Da Costa, görünüşe göre sabahın erken saatlerindeki ilk karşılaşmalara tanık olmadığından, belki de diğer yazarları yineleyerek, kalabalığın başlangıçta meraklı ve "muzip" olduğunu belirtiyordu.[47]

Buna karşın, bir noktadan sonra sokaklarda toplanan neredeyse tüm topluluklar, askerleri görevi bırakmaları için zorlayarak ve denetimini ele alarak eyleme geçti. Montmartre'taki kalabalığın eylemleri üç açıdan belirleyiciydi: topların ve sokakların denetimi için sabah saatlerinde verilen mücadele, tutsakların Rosiers Sokağı'na götürülmeleri ile sonuçlanan Chateau-Rouge önündeki gösteriler ve generallerin idam edilmeleri. Görgü tanıkları ve tarihçiler; kadınların rollerinin tanımlanması, sınıflandırılması ve değerlendirilmesi konusunda görüş ayrılığı içinde olmalarına karşın, tüm bu olaylarda kadınlara başat roller yüklemektedirler. Bu görüş ayrılıkları, kadın doğası ve kadınlara uygun roller konusunda alttan alta savunulan (ve değişen) inanışları su yüzüne çıkarmakta ve Komün'e ilişkin yargıda bulunmak için kullanılan kadın temsillerinin çeşitli gösterimlerinden ilkini sunmaktadır.

Kadınların Sesleri Üzerine Anlatımlar

Sabah ve öğleden sonra toplanan kalabalık içinde yer alan kadınlar genellikle erkeklere göre daha lafını sakınmaz betimlenirler. Sabah, askerleri patakladıkları ve öğleden sonra generallerin ölümünü haykırdıklarına inanılanlar, onlardır. Kadınların,

erkek asker ve subaylarla karşılaşmalarında ulusal muhafızlara göre sesleri daha çok çıkmış olabilir. Bu, ya onlar daha konuşkan olarak sosyalleştikleri ya da tabancaları olmadığından tek silahları sözcükler olduğu içindir. Kadınların erkeklerden daha çok sesi çıkmamış olabilir ve söylenenlerin gerçek durumdan çok, erkek beklentilerini yansıtması da olasıdır. "Gerçeklere dayalı" doğru hangisi olursa olsun şurası açık ki günün olayları erkek gözlemcilere, kadınların sözleri erkeklerinkinden daha anılmaya değer ve daha belirleyici görünmüştür.

Gözlemciler ve tarihçilerce kadınların ağzından iletilen sözler kabaca dört kategoriye ayrılır: suçlamalar, istekler, anlaşılmaz sözler ve sövgüler. Birçok sabah anlatısında kadınlar, askerî birliklere ortak kalıtlarını ve "gerçek" düşmanlarını –Prusya'yı– anımsatarak ve toplumsal cinsiyet kurallarını kabul etmiş görünüp, kadınları ve çocukları öldürmeyi gerçekten amaçlayıp amaçlamadıklarını sorarak onları suçladılar. Örneğin Da Costa, kadınların askerlere, "Bize ateş mi edeceksiniz? Kardeşlerinize? Kocalarımıza? Çocuklarımıza?" diye sorduklarını söyler.[48] *Times* muhabirinin kulak misafiri olduğu bir kadın, askerlere "üzerimize ateş etmeye gelmekten utanmıyor musunuz?" diye sormuştu.[49] Lissagaray da aynı biçimde kadınların "Utanç verici! Ne yapıyorsunuz orada?" diyerek, askerlerin onurlarına dokunmaya çalıştıklarını bildirdi.[50]

Diğer gözlemciler kadınların sözlerini "istekler" olarak duydular. Örneğin General d'Aurelles de Paladine, meclis soruşturmasında kadınlar ve çocukların askerî birliklere, "Halkın üzerine ateş etmeyeceksiniz," dediği yönünde tanıklık etmişti.[51] Lepelletier ise, daha belirgin bir biçimde, kadınların "Ateş etmeyin! Siz bizim dostumuzsunuz! Hepimiz biraderiz [*sic**]!" dediğini aktarmıştır.[52] *La vérité sur la Commune*'ün yazarı "Çekin silahları! Hadi durmayın! Topları istiyoruz! Toplar bizimdir!" diye haykıranların özellikle kadınlar olduğunu iddia

* Lat.: *Aynen böyle yazılmıştır. -çev.*

etmiştir.[53] Öğleden sonra erkeklerin değil kadınların, tutuklu ve generallerin ölümünü istediklerine "inanılmıştır" Örneğin Beugnot, kadınların, "Bizi öldürecekler," diye bağırdıklarını yazmıştır.[54]

Kadınlar sabah saatlerinde subaylara da hakaret ettiler, kimi zaman onları ayıplayarak. *Times* muhabirinin söylediğine göre bir kadın, birliklere, "*Sacré gredins* (kahrolası alçak herifler)" demiş ve yüksek sesle, "Fransız aile babalarına karşı savaşabiliyorlar ama Prusyalılara karşı değil," diye söylenmişti.[55] Fransa'daki Amerikan elçisi E. B. Washburne'ün gözünde kadınların General Vinoy'a en büyük hakareti sözlü değil fizikseldi. Washburne: "Etrafı bir kadın güruhuyla sarıldı. Kadınlar onu taş yağmuruna tuttu, en derin hakaret işareti olarak üstüne şapka fırlattı." diye aktarmıştı.[56] Yüzbaşı Beugnot da, Château de Rouge'dan Rosiers Sokağı'na götürülen tutsakları çevreleyen kadınların erkeklere "hakaretler savurduklarını" öne sürmüştü.[57] Kadınların hakaretleri arada sırada askerlerdense Ulusal Muhafız Birliği'ne yönelmekteydi. Başlangıçta silahları korumakla görevli muhafızların başarısızlığından yakınan bir kadın şöyle demişti: "Eğer korumak için silahlar bize [yani kadınlara] bırakılmış olsaydı, bu kadar kolay ele geçirilmezlerdi." [58]

Kimi zaman gözlemciler kadınların ağızlarına anlaşılmaz ama yine de etkileyici sesler yerleştirdiler. Catulle Mendès, Pigalle Meydanı'nda Vinoy'un atının çevresinde kadınların bir çember oluşturduğunu ve "onu yuhaladıklarını" öne sürmüştü.[59] Clemenceau'nun anılarında, onunla Rosiers Sokağı'nda karşılaşan kadınlar "rahatsız edici çığlıklar attılar"; öte yandan erkekler, daha da az anlaşılır biçimde, "dans ettiler ve birbirlerini yabanıl bir öfkeyle itip kaktılar" ve hem kadınlar hem erkekler "vahşi hayvanlar gibi bağırdılar."[60] Washburne kadınların "bir kurt sürüsü gibi uluduğunu" belirtmişti.[61] En titiz ve parlak Komün tarihçilerinden biri olan Alistair Horne, kadınların tepeye geri yürüyüş sırasında "tutsağın kanı için uluduklarını" bildirerek Washburne'ü yinelemişti.[62]

Lepelletier, kadınlara Yunan tragedyalarındaki koro rolünü biçerek onları çoğu gözlemciye göre daha yazınsal bir bağlama oturtmuştu. Kadınlar eyleme ses verdiler, başkahramanları yüreklendirdiler ve gerçekleşecek trajediyi kışkırttılar; kısaca günün olaylarını yönettiler ve anlattılar.[63]

Erkekler elbette, 18 Mart günü sessiz değildiler ama görgü tanıkları ve tarihçiler onların ağızlarından çok daha az sözcük aktardılar. Tanık Tepe'ye doğru gezintilerinden birinde Clemenceau, "bir ulusal muhafızın başka bir askeri bu keşif seferinde yer aldığı için şiddetli bir biçimde azarladığı"nı gördüğünü söylemişti.[64] *Times* muhabiri de bir askerin, kendisini halkın üzerine ateş açmayı planlamakla suçlayan kalabalığa karşı güçlü savunmasını anlatmıştı. Asker, "Bir Fransız'a ateş edeceğimi mi sanıyorsunuz?" diye sormuştu. "Ben Fransız değil miyim? Prusyalılarca, hem Sedan hem Dijon'da iki kez tutsak alınmadım mı? O halde neden kendi vatandaşlarıma ateş açayım?"[65] Bunun yanında, sıklıkla Ulusal Muhafız Birliği'ne atfedilen sözcükler, taraf değiştirmeyi düşünen askerleri cesaretlendirme amaçlı *Yaşasın Hat!* ve *Yaşasın Cumhuriyet!* gibi bağırışlardı. Askerlerse buna karşılık, düzenlerini terk edip şarkılara katılıyor ve birlik göstergesi olarak *Yaşasın Ulusal Muhafız Birliği!* diye ekliyorlardı.[66]

18 Mart günü kadınlara ve erkeklere atfedilen sözcüklerden kimileri, kadına ve erkeğe özgü davranışların kültürel kavramsallaştırmaları ile uyumlu. Kadınlar erkeklere sorumluluklarını anımsattıklarında ve erkekler diğer erkekleri eleştirdiklerinde ya da birbirleriyle dayanışma gösterdiklerinde, toplumsal cinsiyet normlarına uygun biçimde davranıyorlardı. Ancak söylenen kimi sözler ya da gözlemcilerin söylendiğini varsaydığı sözler, kültürel olarak uygun değildi ve Komün'ün muhafazakâr eleştirmenlerine uygarlığın çöküşünü işaret ediyordu. Askerlere hakaret eden, kurt gibi uluyan ve silahları erkeklerden daha iyi koruyacaklarını iddia eden kadınlar kendi toplumsal cinsiyet kalıplarına aykırı davranış gösteriyorlardı, tıpkı halka ateş et-

meyeceğini sızlanarak söyleyen erkekler gibi. Toplumsal cinsiyet tanımlamalarındaki bu değişkenlik işaretleri Komün gözlemcilerini, özellikle de eleştirmenleri Komün'ün kısa egemenliği boyunca rahatsız edecekti.

Kadınların Eylemleri

Montmartre'taki günün olayları üzerine söylenenler ve çözümlemeler genel olarak olayları ikiye ayırıyor; görece şiddet içermeyen sabah olayları ve öğleden sonraki şiddet olayları. Bu ayrım, kalabalıktaki kadınların davranışlarında neyin değişim olarak algılandığı temeline dayanır. Bir Komün yetkilisi olan Gaston Da Costa bu ayrımı 1903 yılı anılarında ortaya koydu. Açıklamasına göre öğleden sonraki şiddet, Montmartre'ın "ev kadınları"nın "evlerine dönmesi" ve yerlerine Pigalle Meydanı'nın fahişelerinin geçmesi sonucu ortaya çıkmıştı. Kalabalığı yorumlayışına göre sabahki kadınlar "meraklı, şaşkın, şakacı ve alaycı", "kederli", "muhteşem ve tam anlamıyla insancıl"dı. Öğleden sonraki kadınlar ise "Martyrs Mahallesi'nin ve otellerin, kafelerin, genelevlerin kayıtlı ve kayıt dışı fahişelerinden oluşan korkunç bir falanj"dı. Ailesine bağlı, özverili sabah kadınları, Prusya kuşatması sırasında "saatlerce kar altında dikilen, evlerinde ekmeği, yakacağı olmayan, kasapların ve fırınların kapısında tayınları için kuyruk olanlar"dı. Öğleden sonra kadınları kendine düşkünlerdi; "bütün barlarda sarhoş olmuş, otoritelerin bu yenilgisinde ayaktakımı neşeleriyle inlemişlerdi." Sabah kadınları "halkın gerçek kadınları"ydı, öğleden sonra kadınları ise "gerçek Erinyeler devrimci dalga üzerindeki acı fahişelik köpürmeleri"ydi.[67]

Da Costa bu ayrımları, hem sabah kalabalığındaki kadınları hem de Komün'ün saygınlığını Jules Claretie gibi muhafazakârların genel kara çalmalarından korumak için ortaya koymuştu. Da Costa'nın gözlemlediği gibi "(Komün'e karşı) çılgınca tepkinin yöntemlerinden biri, Montmartre kadınlarını

en berbat durumlarda sunmaktı. 18 Mart'tan itibaren onları, *pétroleuse*'ler olarak tanıtmadan önce, korkunç cadalozlarla özdeşleştirmişlerdi."[68] Böylesine bir yaftalama erkek katılımcılar için yapılmadı. Öğleden sonra kalabalığındaki pezevenklere yapılan kimi atıflar dışında erkekler herkesçe ulusal muhafızlar, taraf değiştiren askerler ve "önlüklüler" (işçiler) olarak betimleniyordu. Kalabalıktaki erkeklerin resmedilişindeki tutarlılık, kadınların iki zıt kutba ayrılmış tablosuyla keskin bir karşıtlık içeriyor, toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmalarının günün olaylarını "bildirme", çözümleme ve yargılama üzerindeki etkisini açığa çıkarıyor.

Erkeklerin kamusal alanda hareket etmeleri, beklenen bir şeydi. Muhafazakârlar, onların gün içerisindeki eylemlerinin ahlaka uygunluğunu ve yasallığını sorgulayabilir, hatta Komün yandaşları bile generallerin idamında yer alanları kınayabilirdi ama hiç kimse onların eylemlerinin normalliğini sorgulamazdı. Erkeklerin sokaklardaki varlığı, kadınlarınkinin tersine, toplumsal cinsiyet beklentileriyle uyuşuyordu. Bununla birlikte kadınlar üzerine çağdaş ve tarihsel metinlerde görülen yargılar, toplumsal cinsiyet kurallarından daha fazlasını yansıtıyor. Bu yargılar, Komün'ü kadın destekçileriyle özdeşleştiren ve her ikisini birden yargılayan karmaşık değiştirme, yerine koyma ve yargılama düşünsel sürecinin bir parçasıdır. Gözlemci ya da tarihçi ne kadar eleştirelse, kadınların temsilleri de o kadar kana susamıştır.

Birlikleri Keşfetme

Sabah olaylarına ilişkin anlatıların yalnızca birkaçı birliklerin keşfedilmesini içerir. Lissagaray, Clemenceau ve Lanjalley ile Corriez bu sahneyi "betimlerler". Da Costa, Michel, *La vérité sur la Commune*'ün yazarı, Claretie, *Times* muhabiri ve Lepelletier ise, ki hepsi sabahın başka olaylarından söz etmiştir, betimlemede bulunmazlar. Esirlikten kaçan ve Komün'ün hikâyesini

Brüksel'deki sürgünde 1876 yılında tamamlayan Komün yanlısı gazeteci Lissagaray, birlikler atların gelmesini beklerken gerçekleşen olayları şöyle bildirmişti:

> Kenar mahalleler uyanıyor, sabah dükkânları açılıyor. Sütçü kadınların çevresinde ve şarap tüccarlarının önünde insanlar kısık sesle konuşuyor, askerleri işaret ediyor; makineli tüfekler sokaklarda dizili, duvarlar hâlâ Bay Thiers ve bakanlarınca imzalanmış ıslak afişlerle kaplı...
>
> Önce kadınlar kalkışıyor, devrim günlerindeki gibi. Kuşatmanın sertleştirdiği, sefalet payları iki katına çıkmış 18 Mart kadınları, erkekleri beklemiyor. Makineli tüfeklerin etrafını sarıyor ve "Bu utanç verici, ne yapıyorsunuz orada?" diyerek görevli erkekleri sorguluyorlar. Askerler suskun. Aniden silahlara çağrı duyuluyor. Ulusal muhafızlar iki tambur keşfettiler.[69]

Lanjalley ile Corriez buna karşıt olarak şunları aktarmıştı:

> (Rosiers Sokağı'nda) Silahların ateşlenmesi, doğrusu mahallede alarm olarak algılandı. Uyarı verilmişti; ulusal muhafızlar ev kadınlarının [*ménagères*] sabah alışverişi yapmak üzere evlerinden çıkıp toplandığı sokaklara inmişti. Topların ele geçirildiğini öğrendiler ve haberi her yöne yaydılar.[70]

Olay yerine halk ile birlikler arasında herhangi bir çarpışma gerçekleşmeden önce gelen Clemenceau, Tanık Tepe'sinin zirvesine ilk gidişinde şunları bildirmişti:

> Darbe haberi henüz yayılmaya başlıyordu. Kapı eşiklerinde ve hâlâ kapalı dükkânlar önünde gömlekli adamlar laflıyor ve bütünüyle sakin tavırlarını koruyorlardı. Ulusal Muhafız Birliği'nden, ne bir üniforma ne de silah, hiçbir iz yoktu. Tepeye yaklaştıkça askerlerin davranışlarının da daha rahat olduğu görülüyordu. Yukarıda büyük bir sivil halk topluluğu vardı. Siviller, birçoğu fırıncının dükkânına girmek üzere tüfeklerini kaldırıma bırakmış askerlerle sohbet ediyorlardı.[71]

Bu metinler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ilginçtir. Lanjalley ile Corriez ve Lissagaray kadınlardan belirgin biçimde

söz eder; Clemenceau ise etmez. Clemenceau askerler ve sivilleri (belki kadınlar ve erkekler, belki de yalnızca erkekler); Lissagaray sonraları muhafızlar ve kadınlar olarak tanımlayacağı halkı, Lanjalley ile Corriez ise ulusal muhafızlar ve ev kadınlarını görür. Clemenceau fırınlara giren askerler görür (yine kadınlardan söz edilmemiştir); Lissagaray'in halkı sütçü kadınlar ve şarap dükkânları çevresinde kümelenir; Lanjalley ile Corriez'in kadınları tam olarak belirtilmemiş mallar satın almak üzere ortaya çıkar. Tüm anlatımlarda birliklerin haberi hızla yayılır. Bu anlatımların hiçbirinde çocuklardan söz edilmez.

Bu üç metin, Komün'ün başlangıcıyla ilgili sonraki anlatıların temelini oluşturur. Sonraki kimi tarihçeler, tüm ayrıntılarla birlikte kadınları da ortadan kaldırırlar. Stéphane Rials ve Georges Bourgin basitçe "gün doğdu" der ve doğrudan toplar yüzünden karşı karşıya gelme anına geçerler.[72] Kimileri, Clemenceau gibi, kadınlardan söz eder ama onlara bağımsız roller yüklemez. Örneğin William Serman bize, "Paris uyanıyor," ve, "erkekler, kadınlar ve çocuklar ayağa kalkıyor, birbirlerine sorular soruyor ve ne olduğunu öğrenmek için kitleler halinde bir araya geliyorlar," der.[73] Kimileri birkaç ayrıntı ekleyip başka birkaçını çıkartarak ama yine de öncekilerin temel anlamını değiştirmeden üç ana kaynaktan bilgileri birleştirir. Kimileri fazladan ayrıntılarla metinlere renk katar; bazen Paris'teki duruma ilişkin kendi bilgilerini eklemek (düzenli süt dağıtımının yeniden başlaması gibi),[74] bazen yalnızca dramayı arttırmak için. Kimileri çocukları ekler. Kimileri kalabalığın büyüklüğünü arttırır. Ancak kimileri, kadın ve erkek davranışları arasında farkları kanıtlamak için, birbiriyle büyük ölçüde bağdaşan bu metinleri değiştirerek basit süslemeleri aşan ve orijinal anlatımlarda görünmeyen bir tahrifata gider.

Lepelletier, 1911'deki yazısında Komün'ün başlangıcı ile ilgili metinleri birleştirdi ve üzerlerinde bazı süslemeler yaptı:

> Montmartre uyanmıştı ve çoktan olağanüstü biçimde hareketlenmişti. Panjurlar ve kepenkler açılmıştı; şaşakalmış insanlar pencerelerde ve dükkân eşiklerindeydi. Sütçü kadınların çevresinde, ev kadınları meraklıca birbirlerine sorular sordular ve karşılıklı laklak ettiler; şarap tüccarlarının tezgâhları çevresinde kümeler oluştu. Top ateşi belli belirsiz duyuldu.
>
> Az sonra alarm duyulmaya başlandı ve davullar *chaussée*[*] Clignancourt'da genel alarmı vurdular. Sanki tiyatroda bir sahne değişimi gibi çabucaktı: Tanık Tepe'ye varan tüm sokaklar titrek bir kalabalıkla dolmuştu. ... İmparatorluk sırasında moda olan *un grand bal populaire*[**] idi.[75]

Yarım yüzyıl sonra Henri Lefebvre, çocukları ve bu kez kadınlarla ilgili başka birtakım süslemeleri ekledi.

> Ya Montmartre'ta? Önce kadınlar sokağa çıktı; düzenli dağıtımı yeniden başlayan sütü almak için erkenden kalkmaya alışkındılar. Erkeklerden önce davrandılar. Saçları darmadağın, sabahlıklar içinde ve ilk başlarda afallamış olarak dışarı çıktılar. Çocuklar onları izledi. Ve hepsi birlikte, kadınların hükmettiği bir insan deniziydi.[76]

Stewart Edwards yüzyıla ilişkin tarih anlatısında birincil metinlere dikkatle uydu ancak Lefebvre gibi, sahneye çocukları ekledi.

Yavaş yavaş köy uyandı. Kadınlar gidip süt almaya çıktılar ve her yerde birlikleri gördüler. Çocuklar ve erkekler de afallamış halde onlara katıldı. Dükkânlar ve kafeler kepenklerini açtılar. Birlikler, neredeyse beş saattir ayakta durmaktan acıkmış ve üşümüşlerdi. Yiyecek çantaları da yanlarında olmadığından çoğu, tüfeklerini yere bıraktı ve yakınlardan biraz yiyecek almaya gitti. Askerleri azarlamaya başlayanlar ve topları nereye götüreceklerini soranlar en belirgin olarak kadınlardı. Şöyle soruyorlardı askerlere: "Berlin'e mi?" Aynı anda mahallenin

---

Fr. Şose -çev.

Fr. Büyük halk balosu -çev.

kadınları birliklere şarap ve ekmek sunuyorlardı. Aşağıdaki sokaklarda davullar şimdi *rappel*'i [silahlara çağrı] vuruyordu.[77]

Çocuksuz kadınlar açıkça olanaksızdı.

Asıl kaynaklara görece sadık kalsalar da bu metinler, sahneyi canlandırmak ve ona renk katmak için ayrıntılar ekleyerek birincil metinlerde bulunmayan, süt alan kadınlar temsili yaratır. Şarap ya hikâyeden silinir (Edwards şaraptan yalnızca kadınlar askerlere yemek sunarken söz eder) ya da cinsiyeti belirtilmemiş kişilerce istenir. Ancak sütü yalnızca kadınlar ister. Bu metinlerde, fırtına öncesi sessizlikteki kadın ve erkek davranışları, buna bağlı olarak kadın ve erkek doğası arasında, belli belirsiz bir ayrım şekillenmeye başlar. Bu ayrım Georges Bourgin'in 1928 tarihli metninde belli belirsiz olmaktan çıkar, tamamlanır.

> Ama insanlar çoktan kalabalık sokaklardaydı, emirler kısık sesle verilmiş olsa da birliklerin yürüyüş sesinin kepenkleri açılmış pencerelere ulaşıyordu. Kadınlar sütçü dükkânında, erkekler ise şarap tüccarlarının dükkânlarında ya da hükümetin ilanlarının önünde toplanmıştı.[78]

Bourgin'in sabahın erken saatlerindeki olaylarla ilgili yorumu, önceki anlatımlardan görünüşte önemsiz ama ideolojik olarak kayda değer biçimlerde ayrılır. Öncelikle, kadınları süt almakla erkekleri de şarapla ilişkilendirerek kadınları erkeklerden tamamen ayırır. İkinci olarak, kadınları sokakta sütçü kadınların çevresindense, sütçü dükkânlarının içine yerleştirir. Üçüncü olarak, yalnızca erkekler hükümetin ilanlarını okur. Her değişim, birbirinden ayrı kadın ve erkek kamusal alanları, rolleri ve karakterleri oluşturmada rol oynar. Kadınlar ailelerine yemek almak için sütçü dükkânlarına gider; erkekler kendilerine şarap almak için şarap dükkânlarına. Erkekler siyasi ilanlar okur ve siyasette rol alır; kadınlar ilanları okumaz ve bu yüzden siyasette rol almazlar. Siyaset dünyası, erkek dünyasıdır. Aile dünyası ise kadın dünyasıdır. Kadınlar halkın arasına yalnızca ailelerine erzak sağlamak için katılır, kendi adlarına harekete geçmek için değil. Kadınlar ve erkekler için farklı alanların var olduğu-

na inanan Bourgin, kullandığı kaynaklarda bulunmasalar bile Montmartre sakinlerine bu alanları dayatır.

Toplar İçin Savaşım

Louise Michel, *La Vérité sur la Commune*, *Times* muhabiri, ulusal muhafız Chevalier ve Lissagaray; toplar için verilen savaşımın (askerlerin aklı ve kalbi için verilen savaşım da eklenebilir) çeşitli bölümlerine tanıklık ettiler ve onları betimlediler. Bu betimlemeler arasındaki farklar yazarlarca kısmen farklı salınelere tanıklık etmekle açıklanır. *Times* muhabiri karşılaşmaları Tanık Tepe'nin eteklerinde görmüştü, yükseklerde değil. Michel ve *La Vérité sur la Commune*'ün yazarı karşılaşmalara yüksek düzlüklerde tanıklık ettiler. Da Costa ve Lepelletier sonraları Pigalle Meydanı'nda bulunmuşlardı ama daha erken saatlerde tepede bulunmamışlardı. Bu anlatımların biri dışında hepsi, kadınları karşılaşmaların merkezine yerleştirir ve onlara savaşımda öncü roller biçer.

Yalnızca Lecomte'un birlikleri ile kalabalığın karşılaşmasına ilişkin anlatımlar arasındaki farklılıklar tamamlayıcı olmaktan çok birbirlerine karşıttır. "Görgü tanığı" anlatımlarının en ayrıntılısı, sahneyi dramatik bir biçimde sunan *La Vérité sur la Commune*'ünkidir:

> General [Lecomte] taburun mevzisinin zayıf olduğunu biliyordu; bu nedenle onu doğrudan komutasına almıştı.
>
> O anda kadın ve çocuklardan oluşan kalabalık Muller Sokağı'nın ağzında toplanmış, generalin ateş emri vermeye gittiğini görmüştü. İstemsiz bir ürperme yayıldı içlerine ancak kaçmak yerine kendilerini askerlerini önüne atarak, "Ateş etmeyin!" diye haykırdılar.
>
> General, gürültüyü bastıracak denli yankılanan bir sesle komut verdi: "Silahlar hazır!"
>
> Kalabalık durdu.
>
> "Nişan al!"

> Tüfekler omuzlara yerleştirildi; topların namlusu indirildi. Kalabalık titredi ama yerinden oynamadı. Kısa ama derin bir sessizlikte sözcük yankılandı: "Ateş!"
>
> Acı delip geçiyordu. Ulusal muhafızlar, birlikler ateş ederse kalabalığın intikamını almaya hazırlanıyordu.
>
> Birlikler komuta uymayı reddettiler. Önce bir silah, sonra on silah, sonra yüz silah havaya çevrildi ve sanki bu halk yığını üzerinde dolaşıp duran ölüm havalandı ve canlarını bağışladı....
>
> [General] üç farklı kez adamlarına ateş emretti. Hiçbir şey onları harekete geçiremedi; hiçbir şey askerleri ikna edemedi; kıpırdamadan durdular.[79]

Louise Michel'in daha kısa anlatısı da buna benzerdir:

> Kadınlar kendilerini topların ve makinalı tüfeklerin önüne attılar; askerler kımıldamadılar. General Lecomte kalabalığa ateş etmeyi emrettiğinde bir astsubay safları terk etti, kendi bölüğünün önüne geçip Lecomte'tan daha yüksek sesle bağırdı: "Tüfekleri indirin!" Askerler komuta uydu. Devrim gerçekleşmişti.[80]

Aynı sahneyle ilgili üçüncü bir anlatım Michel'in ve *La Vérité sur la Commune*'unkiyle uyuşmuyor. Arthur Chevalier, askerler diz çöküp silahları doğrulttuklarında şunları hatırlıyor:

> Kadınlar ve çocuklar çığlık attılar. Erkekler deliye döndüler. Herkesi bir panik sardı ve tam bir keşmekeş içinde Tanık Tepe'den aşağı indiler. Evlerin sığınaklarında zaman yitirmeden, bu kez kadınlar ve çocuklar olmadan bir kol oluşturdular. Yeniden saldırıya başladılar. Bu kez piyadeler bozguna uğramış ve sürüklenmişti.[81]

Bu anlatımlardaki farklılıkları uzlaştırmak olanaksızdır. Doğrusu insan, hepsi aynı olayı mı betimliyor diye merak ediyor. Michel ve *La Vérité sur la Commune* kadınlara belirleyici roller verir. Kimse kaçmaz. Kadınlar ve muhafızlar geri çekilmez, askerlerle karşı karşıya gelir ve usulca toplarla makinalı

tüfeklere yaklaşırlar. Chevalier kadınlara daha "dişi" (ve daha az önemli) bir rol verir. Kadınlar tehdit edildiklerinde çocuklar gibi çığlık atar ve kaçar. Başta asker gibi (yani erkek gibi) davranmayı başaramayan erkekler korkularının üstesinden gelir, yeniden toplanır ve kavgaya geri döner. Bir ulusal muhafız tarafından yazılan bu senaryoda, belirleyici rol oynayan Ulusal Muhafız Birliği'dir.

Bu anlatımları uzlaştırmak olanaksızdır ama anlatımlar birbirleriyle ve sabah olaylarına ilişkin başka anlatılarla ortak öğeler içerirler. Askerlerle karşılaşan kalabalıkta kadınlar bulunur, karşılaşmalar gergindir, insanlar can korkusundadır (yerlerini korusalar ya da kaçsalar bile), kalabalık ve Ulusal Muhafız Birliği şiddete başvurmadan hareket ederler. Bu öğeler, Michel'in anlatılarındaki topların önüne kendini atan kadınlarla birlikte sabah olaylarına ilişkin çoğu kayıtta yer alır. Komün öncesi kayıtlarda, birliklere meydan okuyan silahsız kadınlar kahraman olmuşlardır. Komünar Da Costa onları "muhteşem ve tam anlamıyla insancıl"[82], İngiliz gazeteci Ernest Vizetelly ise "askerleri Ulusal Muhafız Birliği'ne kardeşçe davranmaya ikna etmede büyük ölçüde yararlı"[83] olarak tanımlamıştı. Lepelletier kalabalığın çoğunun kadın olduğunu düşünüyordu.[84] Bunlar, olası özveri'li hareketleri toplumsal cinsiyet kuralları içinde kalan ve erkeklerce övülebilecek olan, Montmartre'ın iyi "ev kadınları"ydı (*ménagères*). Bir Komün düşmanı olan Jules Claretie bile, nitelemeleri birazcık daha az pohpohlayıcı olmasına karşın kadınları, askerleri yatıştırdıkları için övmüştü. "Kadınlar hızlandı ve Saint-Pierre Meydanı'ndan kalabalığın toplandığı Tanık Tepe'ye tırmanarak askerlere yaklaştılar, şimdi onlara hakaret ediyor, halka ateş etmemeleri için yalvarıyorlar."[85]

Kimi anlatılardaki geniş kapsamlı terim kullanımı, kadınların karşılaşmalardaki kendine özgü rolünü anlaşılmaz kılıyor. Kimi Komün yanlısı kayıtlarda kadınlar halk içinde kaybolur; Komün karşıtı kayıtlardaysa ayaktakımı ve kalabalığın. Yine de diğerleri, Chevalier'nin izinden giderek, topların

Ulusal Muhafız Birliği'ne yeniden kazandırılmasındaki haklarını teslim eder.[86]

Pigalle Meydanı

Sabahki kitle, çok az şiddetle ya da hiç şiddete başvurmadan askerleri yenmişti. Pigalle Meydanı'nda ateş açılana kadar kimse öldürülmemiş ya da yaralanmamıştı. Her ne kadar Da Costa ve kimi tarihçiler Pigalle Meydanı'nı öğleden sonranın en tehlikeli ve şiddetli karşılaşmalarıyla sınıflandırsalar da, buradaki kalabalık sabahki diğer kitleyle aynı yön ve amaçtaymış gibi görünür. Sonuçtaki farklılığı ise ordu belirlemiştir, kalabalık değil. General Susbielle adamlarına meydanın temizlenmesini emretti. Atlılar ilkin, atlarını meydan boyunca geri çekerek bunu denediler – Paris'te standart bir kitle denetim önlemi. Ancak Tanık Tepe'deki başarılarıyla cesaretlenen kalabalık, geri çekilmek yerine atlıları yuhaladı. Kalabalığın alaylarıyla deliye dönen Yüzbaşı Saint-James adamlarına atlarını döndürmelerini ve kitleye saldırmalarını emretti. Adamları duraksayınca kılıcını çekti ve atını halkın arasına sürdü, Ulusal Muhafız Birliği'nin ateşleriyle kendisi ve atı öldürüldü. Sonraki çarpışma kısa sürdü, yaralı ve ölü askerlerin sayısı azdı ancak o gün baştan başa tüm Paris'teki diğer generaller gibi Susbielle geri çekildi ve askerleri halkla kaynaştı. Bir görgü tanığı olan Lepelletier çarpışmayı şöyle betimlemişti: "Kadınlar, tıpkı önceden Tanık Tepe'deki gibi, kendilerini askerlerin, hat piyadelerinin ve atlıların arasına attılar. Çarpışma sona ermişti. ... Halk, ulusal muhafızlar, birlikler kaynaşmıştı. Şarap ve yiyecekler elden ele geziyordu. Kaçan birliklerin bıraktığı bir makinalı tüfek geri kazanılmıştı."[87]

At

Da Costa ve tarihçilerin Pigalle Meydanı'ndaki çarpışmayı sabahki olaylar yerine öğleden sonrakiler arasında sınıflandır-

mak istemelerinin temel nedeni, mücadelenin sonucunda görünüşte küçük bir olayın meydana gelmesiydi: Saint-James'in atının doğranması. Hemen kitledeki kadınların işi olarak tanımlanan bu eylem, 1871'den bu yana yazan tarihçiler arasında kayda değer simgesel bir anlam kazandı. Bu, gelecek olayların bir işaretiydi.

Pigalle Meydanı'ndaki çarpışmaya ilişkin anlatıların çoğunda, çarpışmada sanki yalnızca bir at öldürülmüş gibi bir aktarım vardı; oysa subayların tanıklığı en az beş atın öldüğünü belirtir.[88] Tek at deyişi erken başladı, belki yalnızca tek bir at kesildiği için. Atın başına gelenlerle ilgili tek basılı görgü tanığı anlatısı, 1911'de Edmond Lepelletier'ce yazılmıştı ve metnin dipnotunda şöyle diyordu: "Yazar; çok aç, hırpani kılıklı, kim bilir nereden çıkıp gelmiş, kendilerini, kaldırımdaki kan gölünde terk edilmiş *chasseur* [hafif atlı] kumandanın ölü atının üzerine atan *her iki cinsiyetten* bir küme insan gördü. Hayvan anında parçalarına ayrılmıştı. Açlıktan kıvranan bu insanlar, beklenmedik kurbanın kanlı etini paylaştıktan sonra kaçıştılar."[89] Clemenceau çatışmalarda bulunmamıştı ama Lepelletier'nin tarihçesinden daha sonra yazdığı anıları olayın tarafsız bir anlatısını içerir: "Pigalle Meydanı'nda Ulusal Muhafız Birliği ile hafif atlılar arasında çarpışmalar yaşanıyordu. Bir subay öldürülmüştü. Bir saat sonra subayın atı, ki o da öldürülmüştü, kalabalık tarafından daha sonra yenmek üzere tamamen doğranmıştı. Tek bir parçası bile kalmamıştı. Ayırt edici bir ayrıntı."[90] Clemenceau'nun bu "ayrıntı"yı günün olayları için mi yoksa başka bir şey için mi ayırt edici bulduğu açık değil. Açık ve önemli olan, bu "olay"ın diğer yorumları göz önüne alındığında, Clemenceau ve Lepelletier'nin anlatımlarının yargılayıcı olmayan karakteridir. Ne atın doğranmasından dehşete kapılmış görünür ne de olayı yalnızca kadınlara mal eder. İkisi de bunu (her iki durumda da dipnotta) önemsiz bir acayiplik olarak ekler görünür.

Lepelletier ve Clemenceau'nun tarafsız, dahası anlayışlı anlatım biçimleri, bu küçük olayın diğer birçok anlatısıyla belirgin

bir zıtlık içindedir. Lissagaray gibi birçok tarihçi ölen attan hiç söz etmemelerine karşın, diğerleri hayvanın parçalarına ayrılmasını yalnızca kadınlara mal ederler.[91] Kadınları kasap olarak tanımlayan ilk kişilerden biri, 1872'de yazan Claretie'ydi. Atın kesilmesini, Komün'ün Fransa'ya yaptıklarının bir örneği olarak sundu. Atı doğrayanlar ile komünarlar benzer biçimde ahlaksız ve yabanilerdi:

> [Prusya kuşatması sırasında] Sırtından vurulan yoksul halk yabani, yırtıcı oldu. Azıcık et için kavga ettiler. Kanlı eti kemirmenin acımasız arzusu onları zorladı. Bu sıkıntı ve açlık günlerinde, atların sokak ortasında parçalarına ayrıldığı görüldü. Hôtel de Ville'in önünde bir at yere düştü. Köpeklerin avlarına koşuşu gibi, kalabalık ata doğru yarıştı. Kestiler, böldüler, doğradılar, kapıp götürdüler, yediler. İnsanlar, ilkel vahşiliğe geri döndüler. Açlık, onların kötücül tutkularını canlandırmıştı. 18 Mart sabahı bir topçu subayı Pigalle Meydanı'nda öldürüldü; aynı yaylım ateşi atını da yere yıktı. Ellerinde bıçaklarla, kadınlar ve çocuklar ileri koştular. İpek etekleri ve savrulan saçlarıyla orospular, mahalle kafelerinden sokak fahişeleri atın üzerine atıldılar ve etini tümüyle parçalarına ayırdılar. Ganimetin bölüşümü güpegündüz gerçekleşti. Orta Çağ'daki açlığın kara günlerine dönmüş gibi olduk.[92]

Claretie'nin yorumu, Lepelletier'nin anlatısındaki aç ve hırpani kadın ve erkeklerin yerine, hepsi "kötücül tutkularıyla" hareket eden kadınları ve çocukları ve ardından fahişeleri koyar.[93] Karakterlerin oyuncularını değiştirmek olayın anlamını değiştirir. Atın kesilmesi yakınlarda sona eren kuşatmanın zorluklarının bir işareti değildir artık; uygarlığın sonunun, Orta Çağ ile bağdaştırılan bir "ilkel vahşiliğe" geri dönüşün işaretidir. Claretie benzetme yoluyla üstü kapalı olarak, Komün'ün liderlerinin sokak ortasında bir atı kesip doğrayan fahişelerden daha iyi olmayacağını ve Paris'in vahşileşeceğini söyler.

Da Costa'nın sabahki "iyi" kadınlarla öğleden sonraki "kötü" kadınlar arasındaki ayrımına neden olan şey, Claretie'nin anla-

tısıdır. Sabah Montmartre'ın iyi kadınları askerlerle karşı karşıya gelmek için yaşamlarını tehlikeye attılar ve kan dökmeden silahların denetimini yeniden kazandılar. Öğleden sonra, Pigalle Meydanı'nın kötü kadınları (onları fahişe olarak tanımlamıştı) vahşileştiler. Tutukluları tartakladılar, öldürülmelerini talep ettiler ve Rosiers Sokağı'ndaki idamlara sevindiler. Ayrıca atı parçalarına ayırdılar.[94]

Devrimcileri koruma arzusuna karşın üniversite eğitimli Da Costa, atın kesilmesini Prusya kuşatmasına bağlasa da yine de onaylayamamıştı. Kasapları "çok aç ve hırpani" olarak tanımlayan (onları uyanık olarak sunduğu da eklenebilir) Lepelletier'nin tersine, Da Costa onları ruhsal olarak çökmüş görür. "Yoksulluğun zararlı etkileriyle çökmüş yoksul kimi kadınlar az önce öldürülmüş bir subayın atının hâlâ sıcak etini parçalara ayırdı."[95]

"Hâlâ sıcak et" betimleyici ayrıntısının eklenmesi, Da Costa'nın yaşadığı dehşeti açığa çıkarıyor. Uygar insanlar (özellikle, ölüm değil yaşam vermesi beklenen, uygar kadınlar) gövdesinde yaşam sıcaklığını hâlâ koruyan bir hayvanı parçalarına ayırmazdı. Claretie'nin siyasi görüşlerinden tiksinmesine karşın Da Costa, bu belirli eylemi ya da kadınları yargılayışında Claretie'den arzu ettiği kadar uzakta değildi. Ancak yine de bu olaya verdiği önemle Claretie'den ayrıldı. Da Costa eylemi kınadı ama onu Komün'ün kadın destekçilerini ya da doğrusu, genel olarak Komün'ü kötülemek için kullanmadı.

Hem Claretie'nin hem de Da Costa'nın arayıp da tam bulamadığı sözcük, Frank Jellinek tarafından yazılan 1937'de Komün tarihinde verilmişti. Atı parçalayanların kadınlar olduğu görüşüne katılan, Claretie ve Da Costa'yla bu davranışın kuşatma sırasında öğrenildiği düşüncesini paylaşan Komün yanlısı tarihçi Jellinek, "Atı kadınlar parçaladı. Bu *çakal numarasını* Prusya Kuşatması zamanından beri koruyorlardı," diye yazmıştı.[96]Birkaç sayfa sonra, öğleden sonra kalabalığı arasında "Pigalle Meydanı'ndaki atı parçalayan tekinsiz kişiler"in olduğunu eklemişti.[97]

Yüzbaşının atının parçalara ayrılması üzerine anlatılarla ilgili iki şey ilginçtir: ilki kadınlarla özdeşleştirilmesi, ikincisi Komün'ün birçok kaydında yer alması. İkincisi, ilkinin bir sonucudur. Atın doğranmasının yarattığı şaşkınlık ve onun ideolojik kullanışlılığı, yalnızca kadınlarla ilişkilendirilerek anıldı. Kasaplar erkek ya da Lepelletier'nin belirttiği gibi her iki cinsiyetten olsalar, olay bu denli korkunç görünmezdi. Erkekler, Batı Avrupa toplumunun büyük hayvanlarının kasaplarıydılar ve öyle olmaya devam ettiler. Kadınlar için buna katılmak, Claretie'nin işaret ettiği gibi "güpegündüz", doğalarına karşı hareket etmekti. Çok az eylem, hem özgürlükçü hem de muhafazakâr erkek yazarlarca kadınsılıktan çok uzak ve bu nedenle çok rahatsız edici kabul edilirdi. Gerçekte olmasa bile simgesel olarak, sabahın erdemli, yaşam veren kadınları canavar, ölüm saçan çakallara dönmüştü.

Gerçekten de kadınlardan ayrı tutulduğu zaman, Edward'ın kayıtlarının da gösterdiği gibi, atın ölümü ancak renkli bir ayrıntı olabilir. Edward edilgen fiil kullanarak ve atın parçalanmasını kuşatma bağlamına yerleştirerek eylemi hiç kimseye yüklememiş ve simgesel önemini ortadan kaldırmıştı: "Ölen subayın atı, yere serildiği meydanda parçalarına ayrılmıştı; kuşatma zamanından kalma oldukça yaygın bir uygulama."[98] Eylem bir kez kadınlardan ayrıldıktan sonra at, kayıtlardan tümüyle yok olmaya başladı.[99]

Cinayetler

Tarihçiler, atın katledilmesini kadınlara bağlayarak Generaller Lecomte ve Clément Thomas'nın günün ilerleyen saatlerinde öldürülmesini önceden anıştırmak ve açıklamak için kullandılar. Gerçekte öyle olmamasına karşın bu ölümlerden büyük ölçüde kadınlar sorumlu tutulacaktı. İki erken anlatı, Château-Rouge'u çeviren kalabalığın "başlıca askerlerden" ya da "bir alay pezevenk ve kabadayının [*souteneurs*]

eşlik ettiği, hat askerlerinin kollarındaki fahişelerden"[100] oluştuğunu belirtmişti. Ancak en dikkat çekici anlatı, özellikle kadınlar üzerine odaklanmıştı. Tutsak subaylardan biri olan Komutan Beugnot, kalabalığı "bize yumruklarını kaldıran, bizi küfürleriyle ezen ve bizi öldüreceklerini yüzümüze haykıran deli orospular"[101] olarak betimlemişti. Aynı biçimde, Lepelletier kadınları "kana susamış bir antik koroya" ve "Terör Dönemi'ndeki giyotin Erinyelerinin acımasız arzularına yeni bir yaşam veren Roma arenalarının pleblerine"[102] benzetiyordu. 20. yüzyıl tarihçisi Alistair Horne onları "fahişeler ve korkunç bir Harpiyalar kümesi, ... tutsağın kanı için uluyan .... Terör Dönemi'nin *tricoteuses*'lerini fena halde andıran figürler"[103] olarak adlandırdı.

Generaller Lecomte ve Clément Thomas'nın idamları, neredeyse herkesçe kınandı. Versaylı ve Parisli gazeteler ve siyasi önderler idamları yerdi. Ancak çağdaşlar ve tarihçiler, ölümlerin gerçekleşmemiş olması gerektiğinde uzlaşırken, Rosiers Sokağı'ndaki diğer olayların çok azı üzerine aynı görüşü paylaştı. İnsanlar ölümler için, birbirlerinden farklı olarak kitleyi, Ulusal Muhafız Birliği'ni, Ulusal Muhafız Birliği Merkez Komitesi'ni ve orduyu suçladı. Ölümler için kullandıkları sözcükler bile –"suikast", "öldürme", "idam" ve "cinayet"– siyasi duruşlarına dayanıyordu.[104] Ölümlerle bağlantısı olan herkes, ne kadar teğet geçse de, lekelenmişti. Clemenceau, generalleri kurtarmayı başaramadığı için ceza almaktan kıl payı kurtuldu ama büyük bir adaletsizlikle Fransız ulusal hükümeti, idamların önüne geçmeye çalışan ulusal muhafızları yargıladı ve idam etti.[105]

Otopsi raporları, olayın gerçekleri üzerine ne düşünebileceğimizi belirliyor. Generallere çok sayıda el ateş açılmıştı. Clément Thomas'nın bedeninden kırk, Lecomte'unkinden dokuz kurşun çıkarılmıştı. Her biri başlarından da vurulmuştu. Clément Thomas'nın bedeni Lecomte'unkine göre daha fazla zarar görmüştü çünkü çok daha fazla yarası vardı. Bedenlerden çıkartılan kurşunların çoğu (belki de hepsi) Ulusal Muhafız Birliği'nin

değil ordunun sahip olduğu tüfek tipinden ateşlenmişti, bu da demek oluyordu ki ulusal muhafızlar ya da kitle değil, muhalif askerler generallerin cinayetlerinden sorumluydu.[106] Ancak suçlanan Komün olacaktı.

Komünarlara hayranlık duyan çağdaşlar ve tarihçiler; kadınları, generallerin ölümleri hikâyesinin çoğu kez dışında bıraktılar.[107] Belki de, kadınlar böylesi ahlak dışı bir eyleme katılmış olmasa bile idamların Komün'e yeterince zarar verdiğini hissetmişlerdi. Pigalle Meydanı'ndaki kadınlara karşı fazlasıyla eleştirel olan Da Costa, "Rosiers Sokağı'nda, cinayet saatinde, büyük bir çoğunluk ortadan kaybolmuştu,"[108] diye bildirmişti. Komün kayıtları kadınların eylemlerini vurgulayan Edith Thomas bile yalnızca, kadınların tutuklular Château-Rouge'dan Tanık Tepe'ye giderken onlara "eşlik eden ve hakaretler savunan" kitlenin parçası olduğunu yazmıştı. Konvoy bir kez Rosiers Sokağı'na vardıktan sonra, kadınlara başka hiçbir göndermede bulunmamıştı.[109]

Generallerin ölümleri sırasında kadınların orada olduğuna kuşku yok (bu noktada ortadan kaybolmaları açıklanabilir değil) ancak tam olarak nerede oldukları ve ne yaptıkları belirsiz. Kimi anlatılar kalabalığın içindeki kadınların, kitlenin yolunu bir eve doğru yöneltmeye çalıştıklarından söz ediyor.[110] Clemenceau oraya vardığında, ağlayan ve feryat eden kadınların evin avlusundan (bahçesinden değil) dışarı aktığını "görmüştü".[111] Fiilen tanıklık etmemişlerse de kadınların idamlardan haberi olduğu çıkarımı açıktır. Lanjalley ve Corriez, kadınları evin öbür tarafındaki bahçenin çevresine yerleştirir: "Her yanda çok büyük bir kitle var; kadınlar çok kalabalık. Bahçe duvarları izleyicilerle kaplanmış. Bu insan akını hemen idam istiyor."[112]

Kadınların, generallerin ölümlerinde doğrudan sorumlu olmadıklarını varsaymak güvenilir görünse de, bahçede tam olarak neler olduğunu ve kadınların tam olarak nasıl bir rol oynadığını asla bilemeyeceğiz. Hiç kimse, ne Komün'ün sadık eleştirmenleri ne idamlar için daha sonra yargılanmış muhafızlar

kadınların eline silah tutuşturdu ya da idam mangasına onları katılmakla suçladı. Bu "gerçek" bir yana, bildiğimiz; suçlamalar ve söylentilerin bol olduğu ve ölümlerin anlamıyla ilgili bire bir olmasa da duygusal gerçekleri aktardığıdır. 19 Mart sabahı, hâlâ ulusal hükümetin elinde olan *Journal Officiel** "[generallerin] bedenlerinin süngü darbeleriyle zarar gördüğünü"[113] iddia etti. Joanni d'Arsac, 1871'de, isimsiz bir görgü tanığından alıntı yaparak "bu talihsiz kurbanlar düştükten sonra, cinayetleriyle aşırı heyecanlanan katiller naaşlara saygısızlık etti ve üstlerindeki giysilerini çıkardı."[114] D'Arsac'tan az sonra Claretie, birazcık daha ölçülü bir tarzla, "Kalabalıktaki insanlar, yaşlı adamın [Clément Thomas'nın] bedenini tekmeleyip vurdu,"[115] diye yazdı. General Appert bu savı, bedenlerin "bütünlüğünün bozulduğunu" da ekleyerek, Komün üzerine resmî raporunda yineledi.[116]

Clemenceau anılarında, "Ulusal Muhafız Birliği'ni cesetlerin çevresinde bir çeşit ölüm dansı sergilerken" izlediğini reddetti. Dansın gerçekleştiğini reddetmedi, yalnızca onu gördüğünü reddetti.[117] 1928'de Georges Bourgin "[Lecomte'un] bedenini Thomas'nınkinin yanına sürüklediler ve çok geçmeden yarı çıplak kalan cesetlere yeniden ateş ettiler. Çevrelerinde çığlıklar ve şarkılar alacakaranlıkta yükseldi."[118] Sonrasında ne olduğu bile yorumcudan yorumcuya değişir. Alphonse Daudet, cesetlerin iki gün boyunca, d'Arsac'ın daha sonra eklediği gibi, sonunda doktorlar çürümenin bir sağlık tehdidi oluşturduğunu açıklayana dek bahçede "sergilendiğine" inanıyordu.[119]

Generallerin ölümleri ve hırpalanmalarıyla ilgili bu yorumların tersine, Vizetelly "18 Mart akşamının epey geç bir saatinde" ne olup bittiğini görmek için Rosiers Sokağı'na doğru tepeye tırmandığını bildirdi. Cesetler evin içine taşınmış ve bir çarşafla üzerleri örtülmüştü. İçeride şunları gördü:

> Yalın bir oda; bir kutunun üzerinde bir mum yanıyordu. Hemen yanında yerde iki ceset seriliydi; biri bembeyaz sa-

* *Fransız Resmî Gazetesi. -çev.*

> kallı yaşlıca bir adamın, öteki hayatının baharında öldürülmüş, hafif bıyıklı ve keçi sakallı birinin. İlkinin daha sivil bir giysi, ikincinin tuğgeneral üniforması giydiğini görebiliyordum ama bedenler çoğunlukla geniş ve biraz kanlı bir çarşafla örtülmüştü. Çarşaf, büyük olasılıkla, günün erken saatlerinde bu adamları evin bahçesinde öldüren kurşunların izlerini saklamak için üzerlerine atılmıştı. Bunlar Komün Ayaklanması'nın ilk kurbanları, Generaller Clément Thomas ve Lecomte'un bedenleriydi.[120]

Başka birçok kaynak, 18'inin gece geç saatlerinde, Clemenceau'nun emriyle cesetlerin bir mahalle mezarlığına gömüldüğünü bildirir.[121]

Vahşet hikâyelerinden kimileri, diğerlerine göre daha inandırıcı görünür. Askerlerden kimilerinin, ulusal muhafızların ve kitlenin, generallerin cansız bedenlerini tekmelemeleri ve birinin onları süngüyle dürtmesi olasıdır. İnsanlar yırtılmış giysi parçalarını ya da başka anı eşyalarını kapmış olabilirler. Bedenlerin yarı çıplak soyulması (Söylentilere göre Vizetelly gecenin ilerleyen saatlerinde cesetlerin üzerinde giysi görmüştü) ya da naaşlara saygısızlık edilmesi ya da naaşların şarkı söyleyenlerle çevrelenmesi daha az olası görünür. Yine de ne olduğunu kesin olarak hiçbir zaman bilemeyeceğiz.

Kimi anlatıda kadınlar ve çocuklar ön plandadır. Claretie, kadınlar ve çocukların ölümlerdeki tetikleyici rollerini şöyle vurgulamıştı: "Dışarıda kadınlar ve çocuklar, yüksek sesle çığlıklar atarak camları kırdılar. Tarihin belli zamanlarında tasmalarından kurtulmuş biçimde öfkeyle ortaya çıkan bu güruhu, bu binlerce izleyici ya da isimsiz aktörü sımsıkı saran bir katliam ateşi, bir kana susamışlıktı. Öldürmek ve ölümü izlemek istiyorlardı."[122] Montmartre'taki hiçbir olayın görgü tanığı değilse de öyleymiş gibi yazan Fransa'daki Amerikan elçisi E. B. Washburne şöyle bildirmişti: "Kadınlar ve çocukların sokaklara çıkıp isyancı güçlere katılmaları ve kurt sürüsü gibi ulumalarını görmek tuhaf bir manzaraydı."[123] *La Vérité sur la Commune*'ün

Komün yanlısı yazarı, bunun tersine, uzaklaşan kalabalığı "vicdan azabı içinde"[124] görmüştü.

3 Nisan günü Edmond de Goncourt, günlüğüne en korkunç söylentilerden birini kaydetti. Birisi ona, "Clément Thomas'nın idamından sonra iki kadının, hâlâ sıcak olan cesedin üzerine işemeye başladığını," söylemişti. Hikâyenin gerçekliğiyle olduğu kadar gazetecilerle de ilgili kimi kaygılar uyandırarak şunu ekledi: "Bu korkunç hikâye [arkadaşıma] idam gününde anlatıldı, bu durum bir gazetecinin uydurması olduğu kuşkusunu ortadan kaldırıyor."[125]

20. yüzyıl tarihçilerinden kimileri bu anlatıları bile abarttılar. Örneğin 1940'ta D. W. Brogan, örtük biçimde Clemenceau ve d'Arsac'ın metinlerine dayanarak (kaynaklarına atıf yapmadan) "kadınların [Clemenceau'nun izlemekle suçladığı ulusal muhafızların değil] cesetlerin çevresinde ahlaksızca dans ettiğini"[126] ileri sürdü. 1965'te Alistair Horne, Appert'in raporu ve Goncourt'un söylentisini (yine örtük biçimde) süsleyerek şunları yazdı: "Kimi iğrenç sahneler birbirini izliyordu. Erkekler tüfeklerini cansız ve zarar görmüş bedenlerin üzerine boşaltmayı sürdürüyor, öte yandan güruhtaki Maenadlar çömelip üzerlerine işiyorlardı. Ufak mahalle çocukları, cesetleri bahçe duvarından görebilmek için birbirileriyle dövüşüyorlardı."[127]

Çağdaş söylentiler ile tarihçilerin onları abartması ve yinelemesiyle ilgili en göze çarpan yan, kadınlar üzerine odağın yoğunlaştırılmasıdır. Komün'ün asi kadınlarla özdeşleştirilmesi süreci başlamıştı. Tarihçiler ve görgü tanıkları benzer biçimde, kendi Komün görüşlerine bağlılık kazanma yollarını aradıkça, kadınların temsili ve betimlenişi önem kazandı. Komün'ü olumsuz yönde yargılayanlar; kitledeki kadınlara ayıp, ahlaksız ve alçakça eylemleri yakıştırdılar. Komün'ü destekleyenler de kadınların kalabalıklar içindeki varlığından rahatsızdı ama onların yalnızca rollerini azaltabildiler ya da eylemleri kötü kadınlara yüklediler.

HASTALIKLI KİTLE

Generallerin idamının 19. yüzyıl açıklaması; subayları tepeye çıkardığı, zorla eve girmeye çalıştığı, askerleri ve ulusal muhafızları tutsakları öldürmeye kışkırttığı sırada kitlenin hastalıklı bir durumda olmasıydı. Hastalıklı kitle kavramı 1870'lerde ayrıntılı biçimde açık ve nesnel değildi.[128] Erken Komün yazınındaki kullanımına bakılırsa bu, kitlenin eylemlerini hem anlama hem kötüleme yoluydu. Bir hastalığın pençesinde olan güruhun, akılcı siyasi amaçları pek de olamazdı.

Clemenceau, idamların gerçekleşmesine izin verdiği suçlamalarına karşı kendini savunmak için 30 Mart 1871 tarihinde basına yazdığı bir mektupta kitleyi "aşırı heyecanlı"[129] olarak tanımladı. Daha sonra generallerin öldürülmesinde suç ortağı olduğu suçlamalarına karşı kendini savunması gerektiğinde, kitlenin durumu üzerine değerlendirmesi aşırı heyecanının çok ötesine geçti. Doğrusu, kitlenin bir şeylerin pençesinde olduğunu söyledi:

> Bir çeşit cinnet. Ne yaptıklarının farkında olmadan vahşi yaratıklar gibi çığlık atıyorlardı. Sonradan, kana susamışlık denebilecek bu patolojik olguyu gözlemledim. Bir delilik esintisi bu güruhun üzerinden geçmiş gibiydi. ... perişan, saçı başı darmadağın, belli ki aklını kaçırmış kadınlar, boğuk sesler çıkarırken kollarını savuruyordu. Erkekler döneniyor, birbirlerini yabanıl bir öfkeyle itip kakıyorlardı. Orta Çağ'da sıkça, kimi ilkel duyguların baskısı altındaki insan toplulukları arasında ise hâlâ görülen olağan dışı öfke patlamalarından biriydi.[130]

Clemenceau'nun "vahşi yaratıklar", "kana susamışlık", "delilik" ve "ilkel duygular" sözleri, Claretie ve diğer muhafazakârların yazılarını yineliyordu. Claretie, kalabalığın "öldürme ve ölümü izleme" arzusunu zincirlerinden koparanın kuşatma sırasındaki yiyecek kıtlığı olduğuna inanmıştı. Açlık, zavallı adamları "yaratıklara" döndürmüştü. "İnsandaki hayvanlık kalıntılarının

açıkça görünür duruma geldiği, insan doğasının böylesi kriz zamanları vardır," demişti Claretie.[131]

Kalabalığın kana susamış olarak betimlenmesi, Beugnot gibi görgü tanıklarıyla başladı. Bu betimleme, daha sonra ayrıntılarıyla üzerinde durulacak öğeler içeriyordu. Beugnot şöyle diyordu: "Vahşi ve zincirinden boşanmış yaratıklar sürüsü kan istiyordu."[132] Çok geçmeden, yaratıklar kurtlara dönüştü. İdamları görmeyen ancak Rosiers Sokağı'nı birkaç gün sonra ziyaret eden Alphonse Daudet, kalabalığı "kan kokusu almış kurtlar"a[133] benzetti. Benzer biçimde, 18'inde orada bulunmayan Washburne kalabalığın "bir kurt sürüsü gibi uluduklarını"[134] söyledi.

Hastalıklı kitle kavramı, Komün yanlısı olsun olmasın, 19. yüzyıl tarihçeleri arasında geçer. Örneğin Claretie'nin siyasi görüşlerinden tiksinen Da Costa, okurlarına "üzerinden devrimin gölgesinin geçtiği kitlelerde yaygın olan hastalıklı krizlerinden birinde bulunduklarını", kitlenin o gün tanımlanamaz bir hastalıklı durum içinde olduğu"nu söylüyordu.[135]

Bu olgunlaşmamış psikolojik çözümlemeler, kitlenin bir sonraki davranışı olacağına inanılan şeyi de hesaba katarak yapılmıştı. Kitleyi kesinlikle aklamayan Claretie'ye göre generallerin öldürülmesi kötüydü ama kitlenin kana susamışlığını doyuran yararlı bir etkisi olmuştu. Generaller ölür ölmez, kitle "tuhaf bir sersemliğe kapıldı. Montmartre'a sessizlik çöktü. Kitleyi korku sarmıştı ve sonunda diğer tutsakları serbest bıraktılar. Rosiers Sokağı'ndaki ölümler, diğerlerinin [tutsakların] hayatını kurtardı."[136] Başkaları da bu görüşü yineledi. Claretie'nin dediklerini başka sözcüklerle aktaran General Appert, "bu çifte cinayetten sonra bir çeşit sersemliğin kalabalığı ele geçirdiğini ve sanki korkmuşlar gibi sessizce oradan uzaklaştırdığını"[137] bildirdi. *La Vérité sur la Commune*'ün komünar yazarı da aynı görüşteydi: "İki ceset yerdeyken, iki asker yine çılgına dönmüşcesine tüfeklerini Lecomte'un üzerine boşalttı; ardından birdenbire büyük bir sessizlik çöktü; cinayetlerin coşkusu aniden söndü; bir sersemlik anı oldu."[138] Generallerin ölümünün ardından kalaba-

lıkta oluşan bitkinlik üzerine, olay sırasında orada bulunmayan kişilerin yazdığı anlatılar, Rosiers Sokağı'nda bulunanların açıklamalarıyla ters düştüklerinden olayın büyüklüğünü gerçekte olanlardan daha iyi gösteriyor olabilir. Olaydan hemen sonra gelen Beugnot ve Clemenceau, kuşkusuz kendilerinin de ciddi tehlike altında olduğunu yazdılar.[139] Hatta Clemenceau, Rosiers Sokağı'ndaki evin dışında karşılaştığı durumun "gitgide daha tehlikeli" olmaya başladığını düşünüyordu. Şöyle yazmıştı: "Bu delirmiş güruh, 'Kahrolsun hainler!' diye çığlık atarken bana kuşkuyla bakıyordu. Çoğu yumruğunu havaya kaldırmıştı." Eve neden girmediğini açıklarken, "Oradan sağ çıkamayacağıma derinden inandım,"[140] demişti.

Topların denetimini Parislilerin elinden alma arzusu ile devrimi hızlandıran Adolphe Thiers, öğleden hemen sonra kentten geri çekilme kararını savunmak için hastalıklı kitle yorumlarından birini kullandı. Generallerin ölümünden sonra kitlenin delilik halinin çabucak yok olduğunu gözlemleyen Claretie'nin tersine Thiers, bunu birliklerini koruması gereken sinsi ve bulaşıcı bir hastalık gibi gördü. "Paris'te kalsaydık, ahlaki hastalık ordunun yakasına yapışacak ve bizi neredeyse hiç terk etmeyecekti."[141]

Kadınlar ve Çocuklar

Her nerede bela ya da kargaşa varsa orada ortaya çıkan sokak çocukları Paris yaşamının alışılagelmiş bir özelliğiydi. Onlar, Victor Hugo'nun *Sefiller* romanında ve Delacroix'nın *Halka Yol Gösteren Özgürlük* tablosunda ölümsüzleştirilmiş Fransa'nın "sokak çocuğu"ydular. (Bkz. Resim 2) 19. yüzyıldaki hemen her kitle betimlenişinde, halk ile polis arasındaki her çarpışmada onlardan söz edilir. 18 Mart da bunlardan ayrı değildir. Birincil anlatılarda çocuklar, kadınlarla birlikte sabah tepeye akın eder; subaylara taş, şapka, sebze fırlatır; idamdan sonra "söylemesi ayıp zafer anıları"nı sallar ve "cesetleri görebilmek için" gecenin

geç saatlerinde boğuşurlar.[142] Sonraki anlatılarda Rosiers Sokağı numara 6'nın bahçe duvarında "bacaklarını sallayarak" ve generallerin cesetlerini parmaklarıyla işaret ederek otururlar.[143]

Ancak bu metinlerde çocuklar, sokak çocuğu ya da bağımsız aktörler olarak değil, kadınlarla olan bağları nedeniyle çok önemlidir. Tanık Tepe'deki sabah olaylarında genellikle, kadınlar ve çocuklar arasında bağlantı kurulur. Görgü tanıkları ve tarihçilerin yaygın bir varsayımına göre askerlerin, yerlerini korumaları ve belki de yurttaşlarına ateş etmeleri emredildiğinde yaşadıkları ruhsal güçlükler, "düşman"ın yalnızca başka Fransız erkekleri olmadığı gerçeğiyle daha da katlanmıştı. Lecomte'un kalabalığın üzerine ateş etme emrini verdiğine inananlar, onun "suçunu" en kuvvetli biçimde, kadınlar ve çocukların üzerine ateş etmelerini istediğini belirtirken dile getirdiler. Diğerleri ise Lecomte'un ateş emri vermediğine inanıyordu, tam da kalabalığın içinde kadınlar ve çocuklar olduğu için.[144] Her iki yorumun da anlatmak istediği açıktır. Kadınların ve çocukların masumiyeti öyle bir biçimde tanımlanmıştı ki erkekler, silahsız siviller bile olsalar, bu tanımlamanın kapsamına girmezlerdi. Kadınlara ve çocuklara ateş etmek herkesin gözünde erkeklere ateş etmekten daha büyük bir suçtu ve bu suç, çatışmanın sonucunu belirlemeye yardımcı oldu.

Kadınlar ve çocuklar günün ilerleyen saatlerinde generallerin öldürülmesini isteyip idamları kutlayınca, anlatıların çoğunda bu masumiyeti yitirdiler. Versaylıların Mayıs ayında Komün'e son veren katliam eğlencesi sırasında ordu, bunun karşılığını verecekti. Üç kadın, dört çocuk ve kırk iki erkek, Rosiers Sokağı numara 6'nın bahçe duvarı önünde diz çöktürülüp generallerin öldürülmesine misilleme olarak idam edilecekti. Bu kadınlar, erkekler ve çocukların 18 Mart olaylarına karıştıklarının, hatta idamları izlediklerinin ya da kışkırttıklarının bile belirlenememesinin hükümet için bir önemi yoktu.

Montmartre'ın işçi sınıfı kadınları, Komün sahnesinde rol alan çok sayıda kadının yalnızca ilkleridir. Sonraki eylemlerde

görünen kız kardeşleri gibi yaratıcılarının toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmalarını açığa çıkarır ve bize Komün'ü görmemizi, duymamızı ve onun hakkında yargıya varmamızı işaret ederler. Kadınlar üç biçimde görünür. Olumlu betimlemeler silahlı birliklerle karşılaşan şiddet uygulamayan kadınlara dair olanlardır. En erdemli canlandırmalarında ölümü göze alır, askerlerin doğru-yanlış duygularına seslenir, yurttaşlara ateş açmamaları için askerlere yalvarırlar. Eylemleri siyasi olmaktan çok ahlakidir ve iyilikleri çocukların varlığına yapılan göndermelerle doğrulanır. Bu kadınlar annedirler, kız kardeştirler. Daha az erdemli ama yine de kabul edilebilir bir canlandırmada kadınlar, askerlerle karşılaştıklarında daha öfkelidir ve onları sokakta oldukları için eleştirirler. Ancak bu kadınlar da hiç kimsenin karşı çıkmadığı bir ahlaki duyuşun dışında davranmaktadır. Kadınların en olumsuz canlandırmasında onlar artık soğukkanlı ve cesur anneler değil, kana susamış, ölüm için uluyan, haykıran, ölüm gerçekleşince ahlaksızca dans eden ve ölenlerin naaşlarına saygısızlık eden sarhoş fahişelerin korkunç falanjıydı. Olumlu imgeler, kadınların doğal ve kutsal erdemleri olarak algılananları betimler; olumsuz imgeler ise onların korkutucu, doğal olmayan (kadınların doğasının ikili algılanışına dayanarak, eylemlerinin ne derecede doğal ya da doğaya aykırı olduğu her zaman tartışmalı olsa da), cinsel ve dolaylı olarak kötücül yanlarını.

Sabah ve öğleden sonra kitlenin içindeki kadınların aynı ya da farklı olduğuna inansalar da inanmasalar da, çağdaşlar ve tarihçiler onları ikili iyi-kötü bağlamında sundular. Ya sabah kalabalığının iyi kadınları kendilerini kötü kadınlara dönüştüren hastalıklı bir kana susamışlığa kaptırmıştı ya da iyi ev kadınlarının yerine kötü fahişeler gelmişti. Her iki durumda da eylemleri, hükümetin topları Montmartre'tan uzaklaştırma planının suya düşmesine yardım eden ve 1871 Nisan ve Mayıs'ında çok büyük kayıplar verecek olan karmaşık, çok çalışan, yoksul, becerikli, öfkeli, korkmuş, kimi zaman siyaseten adanmış kadınların

ifadesi yeterli değildir. Onun yerine, elimizde ikili birbirine zıt görüntüler var; iyi-kötü, sakin-telaşlı, aş veren-ölüm arzulayan, yiğit-kana susamış ve anaç-cinsel.

Kadınları böyle betimleyerek yazarlar, Komün üzerine ahlaki bir yargıda bulundular ve bizim de bulunmamızı istediler. "Doğru" yargılarda bulunmak, bu betimlemelerin simgesel içeriklerini anlamaya bağlıdır. Alegori ancak gözlemciler, olayların yaratıcılarıyla aynı kültürel varsayımları paylaştıkları sürece anlamlıdır. 20. yüzyıl tarihçilerinin Montmartre kitlesi kadınlarının korkunç yorumlamalarını yinelemesi, hatta daha da abartması, canlandırmalara anlam veren toplumsal cinsiyet varsayımlarının kısa ömürlü Komün'den sonra da sürdüğünün bir kanıtıdır. Son zamanlardaki anlatılarda canlandırmaların yok olması, bu varsayımların değişmeye başladığının göstergesidir. Ne gariptir ki bu değişim kadınları Komün tarihinde daha çok değil, daha az görünür kılmıştır.

İkinci Bölüm

Animsamak ve Yeniden Sunuş

19 Mart sabahı Paris sakindi. Hôtel de Ville'de kızıl bayrak dalgalanıyordu. Paris'in ünlü belediye binasının içinde Ulusal Muhafız Birliği Komitesi planlar yapıyordu. Koridorlarda, yorgun muhafızlar duvarlara yaslanmış uyuyorlardı. Diğerleri ise kentin her yanında bakanlıkları, telgraf dairesini, *Journal Officiel*'i, Emniyet Müdürlüğü'nü ele geçirmişti. Askerler kentten ayrılmayı sürdürüyordu. *Daily News* muhabiri ve diğerlerinin yatağa giderken gerçekleşmesini bekledikleri "isyan ve karışıklık" hiçbir yerde görülmüyordu.[1] Mahalle dükkânları her zamanki gibi açıktı ve günlük yaşam olağan hızıyla sürüyordu, gerçi yine de dikkat dağıtan kimi şeyler vardı: Merkez Komite posterleri Paris duvarlarını süslüyor, barikatlar sokakları kesiyor, ulusal muhafızlar fotoğrafçılara gururla poz veriyordu. Devrim başarılı olmuştu, en azından şimdilik.[2]

Muhafazakârlar ve yabancılar Paris'te düzenin yeniden ne kadar hızlı kurulduğuna şaşırırken, devrimcilerin yaptığı ya da yaptığını düşündükleri neredeyse başka hiçbir şeye "şaşırmamışlardı" Başka devrimlerin "anılarını" ya da işçi sınıfı korkusunu söküp atamadıklarından Komün'ün burjuva gözlemcileri 1871'in kadın ve erkeklerini 1789'da başlayan devriminkilerle özdeşleştirdi ve onların, Jakobenlerin ve *sans-culottes*'ların [baldırı çıplaklar] o dönemki davranışlarını "anımsadıkları" gibi

davranmalarını beklediler.[3] Kargaşa, talan ve sınıf savaşı beklediklerinden, her yerde bunu gördüler.

Yakında komünar olacakların kendileri ve davaları ile ilgili düşünceleri muhafazakârlarınkinden tamamıyla farklıydı. Fransız Devrimi'yle ilgili kendi "anıları" olumsuz olmaktan çok olumluydu ve kendi mücadelelerini sınıfsal olmaktan çok siyasi temelde görüyorlardı. Kadın komünarlar her ne kadar dedelerinin Versay'a yürüyüşünü yinelemek ve öncekilerin kralı tutsak etmesi gibi Thiers'i tutsak etmeyi umdukları halde, Versay'daki hükümetle karşı karşıya gelmektense uzlaşma yolu aramışlardı. Devrimciler ne söylemiş ne yapmış olurlarsa olsunlar, çoğu burjuva yalnızca kendi görmeyi beklediğini görebiliyordu. Bu algılayış ve sunuş farklılıkları, Thiers'in ve ordunun henüz acısını çektikleri aşağılanmayı tersine çevirme arzularıyla birleşince, anlaşma ve uzlaşmayı olanaksız kıldı.

Komünar kadınlar önemli ölçüde korku uyandırdı. Burjuvazinin mülkünü ve gücünü çalmak isteyen kıskanç ve intikamcı proleterler olarak görülen işçi sınıfı Ulusal Muhafız Birliği ve Komün süresince göreve seçilen erkekler yeterince tehlikeliydi. Ama kadınlar toplumsal düzene karşı daha büyük tehdit oluşturuyordu. Söylentilere göre Generaller Lecomte ve Clement Thomas'ın öldürülmeleri sırasında ordaydılar, belki onların ölümlerini bile istemiş, naaşlara saygısızlık etmiş, terör hayaletini ve *tricoteuse*'leri anımsatmışlardı. Halkın gözünde kutsal bir yer edinmiş *tricoteuse*'lerin kelleler yuvarlanırken giyotinin dibinde oturmuş örgü ördükleri söylenirdi. Bu "anılar", burjuvazinin işçi sınıfına güvensizliğiyle birleşince, 18'inde başlayan çatışmanın 19'unda sona ermekten çok uzak olduğu anlaşılıyordu.

Mücadele Şekilleniyor

Kısa ömrü boyunca Komün'ün başına bela olacak umutlar, korkular, anılar ve canlandırmalar 19 Mart günü, en azından cenin halinde, ortada duruyordu. İşçilerin içi içine sığmıyordu.

Kazanmışlardı. Toplar kurtarılmıştı. Hükümet kaçmıştı. Ordu halkın üzerine ateş açmayı reddetmişti. Cumhuriyet, Ulusal Meclis'te monarşistlerden korunmuştu. Paris özerklik kazanacaktı. 1789 Devrimi'nden beri Paris işçilerince kutsanan Komün yeniden kurulacaktı. Birçok gözlemci Parislilerin şenlikli hallerini betimlemiştir. Örneğin Sayın Bay Gibson, "Hôtel de Ville önündeki meydan, parlak güneşin altında keyif çatmak dışında başka işleri yokmuş gibi görünen ulusal muhafızlarla doluydu," diye yazmıştı ve *Daily News* muhabiri bir "bayram günü" olduğunu belirtmişti.[4]

Burjuvazi, işçilerin haklı olmasından korkmuştu. Hükümetin böylesine kolay alt edilmesine ve olağan düzenin yeniden böylesine hızlı kurulmasına inanamıyorlardı. Catulle Mendès, Merkez Komite duyurularının beyaz kâğıda basılmasından dertliydi. Bu renk, hükümetin kullanımı için ayrılmıştı ve Paris'te yeni bir hükümet olduğunu açıkça belirten bir işaret vardı.[5] Posterlerdeki adlar benzer biçimde tedirgin ediciydi. Edmond de Goncourt liste için "bir şaka olmalı" diye düşünüyordu. Günlüğüne şöyle yazmıştı: "Assi'nin adından sonra en çok bilinen Lullier'ninki, [ve o da] deliliğiyle ünlü."[6] Goncourt, ulusal muhafızların "zafer ve sarhoşluğun neşeli bir uçarılık verdiği aptal ve iğrenç suratlarından tiksinmeye" başlamıştı. Goncourt ve arkadaşları, "en aşağıdan gelen adamların yaptığı" bu solcu devrim sonunda nereye varacak diye endişeleniyorlardı.[7] İşçi sınıfı ve siyasi önderlerine karşı bu tiksinme ve küçümseme duygusu sonraki haftalarda da hafiflemeyecekti.

En azından bir gözlemci, *Times* muhabiri barikatlarla posterleri inceleyerek kuşkusunu ve karanlık işlerinden aklında kalanları, tüm kenti dolaşan kitledeki kadınlara odakladı. "Kadınlar özellikle çok rahat görünüyor[du]" diye yazmış ve "Her nerede barikat kuruluyor ya da polis casusları boğuluyorsa bebekleriyle birlikte" oraya gezmeye gittiklerini eklemişti.[8] Son gönderme, Vincenzoni adlı polis köstebeğinin 28 Ocak'ta öldürülmesiyle ilgiliydi. Bir grup Parisli onu bağlayıp Bastille Meydanı yakı-

nındaki kanala atmış ve bedeni batınadan akıntıyla birlikte süzüldüğü için taşlamışlardı. Tıpkı 18 Mart günü gibi, erkekler de kadınlar da olayın içindelerdi[9] ama kadınların eylemleri akılda daha çok kaldı. Erkeklerin davranışları ahlaki sınırları aşmıştı ama kadınlarınki toplumsal cinsiyet sınırlarını da aşmıştı ve bu nedenle daha endişe vericiydi. Her iki örnekte de devrimcilerin çoğunluğu büyük olasılıkla erkek olsa da, kadınların varlığı huzursuzluğun doğmasında daha etkiliydi.

Hôtel De Ville'in odalarında kararsızlık egemendi. Önceki günü devrimin hızına yetişmeye çalışmakla geçiren Ulusal Muhafız Birliği Merkez Komitesi üyeleri, ulusal hükümetin kaçmasıyla kendilerini iktidara itilmiş buldular. Ancak halkın zaferini nasıl güçlendireceklerini bilmek için gereken siyasi deneyimleri çok yetersizdi.[10] Kimileri doğrudan eylemi savundu: Ulusal Muhafız Birliği kazanmıştı; şimdi kentin denetimini ele geçirmeli ve Versay'a yürümeliydi. Diğerleri, yönetmek (ya da Ulusal Muhafız Birliği'ni kentin dışına göndermek) için komitenin yasal bir gücünün olmadığını işaret ederek ölçülü olmayı öneriyorlardı. Kimileri (Komün) komitenin, halkın temsilcileri olarak Versay ile görüşebilecek belediye meclisi için seçimleri hazırlaması gerektiğine inanıyordu. Bir başka grup ise (Georges Clemenceau'nun önderlik ettiği Paris'in yirmi bölgesinin belediye başkanları), Komitenin yönetim hakkına tümüyle karşı çıkıyor ve seçim yapmak yerine pazarlık edilmesini öneriyordu. Merkez Komite kendi açısından, görüşmelerin kendilerini 1830 ve 1848'de olduğu gibi silahları bırakmaya götüreceğinden korkuyorlardı.

19 Mart günü, Merkez Komite resmî hükümetin gazetesi *Journal Officiel*'i ele geçirmeden hemen önce ulusal hükümet son bir sayı bastı. Bu sayıda kendini ahlakın ve düzenin koruyucusu olarak konumlandırdı. "Kendini Merkez Komite olarak adlandıran bir Komite, düzenin koruyucularını vurdu," diye açıklama yaptı. Hükümete göre Komite, "insanları hapsetti [ve] soğukkanlılıkla General Clément Thomas ile Fransız ordusunun bir generalini, General Lecomte'u öldürdü."[11] Suçlama doğru de-

ğildi. Merkez Komite'nin, generallerin öldürülmesiyle hiçbir ilgisi yoktu; ulusal muhafızlar da ellerinden geldiğince ölüm için haykıran güruhtan ve sonunda ateş edecek olan askerlerden onları korumuştu.

Merkez Komite sonraki baskıda suçlamayı reddetti ama generallerin ölümüyle ilgili "üzücü gerçekleri" lanetlemektense açıklamaya çalıştı. Böylece hükümete karşı devrime öncülük eden Parislileri onaylıyor olacaktı. Komite, Lecomte'un birliklerine "kadınlar ve çocuklardan oluşan zararsız kalabalığa" ateş etme emri verdiğine ve onun hat askerlerince vurulduğuna işaret etti. Clément Thomas, Montmartre'ın savunulması üzerine mücadelesinde "casusluk" ediyordu ve bu nedenle ulusal muhafızlarca idam edilmişti.[12] Bu açıklamalar tümüyle doğru olsaydı bile, ki Merkez Komite öyle olduğuna inanıyordu, generallerin ölümlerinin yarattığı temel sorunu değiştirmiyordu. Acemi komünarlar ahlaki üstünlüğü kaybetmişti. Şimdi Versay ve muhafazakârlar onları kurban değil, zalim olarak görüyordu.

Versay ile Paris arasındaki çekişmenin sonucu, ayın 19'unda kestirilebilir değildi. Önceki gün hükümetin Paris'ten kaçışı nasıl öngörülemez idiyse, devrimin ne kadar süreceği de, o kadar öngörülemezdi. Kentin yeni önderlerinin neleri başarabileceği bilinmezdi. Devrimin, Komün'ün en ateşli karşıtlarını bile rahatsız edecek bir katliamla sonlanacağı hayal edilemezdi. Thiers'i iyi tanıyanlar ve Fransa'nın önceki baskı dönemlerinden deneyimi olanlar, sonraki aşamalarda olacaklardan endişe ediyorlardı ama hiç kimse Fransa hükümetinin, Prusyalılar gibi kenti kuşatma altına alacağına, daha da ötesi işgal edeceğine ve binlerce Parisliyi öldüreceğine inanmıyordu. İlk başta daha ziyade endişe edilen, Prusya ile bir barış anlaşması imzalayan ulusal hükümetin Parisliler tarafından saldırıya uğraması durumunda, Prusyalıların harekete geçme olasılığıydı.

Thiers'i uzlaşma görüşmesine ikna edemeyen Merkez Komite, dikkatini yönetime ve belediye meclisi seçimini düzenlemeye verdi. Belediyelerin ve bakanlıkların denetimini ele geçirdi, sı-

kıyönetimi kaldırdı, basın özgürlüğünü yeniden sağladı, siyasi tutuklulara genel af çıkardı, Ulusal Muhafız Birliği'ne ödeme yapabilmek için Baron Rothschild ve Fransa Merkez Bankası Müdürü ile kredileri görüştü. Binlerce muhafız Hôtel de Ville'de açıkta yatıyor ve kent çevresinde dolanıyordu, kurmay subaylar askerî üniformalarıyla at sırtında, erler ise yaya olarak.[13] Hem Thiers Prusyalıların zafer kazanmışcasına Paris sokakları boyunca yürümelerine izin verdiğinde[14] hem de Thiers ile ordu, silahlarını zorla almaya çalıştığında, hata yapmadığını düşünen, doğrusunu söylemek gerekirse, mağdur edildiğini düşünen Ulusal Muhafız Birliği'nin kenti ya da topları Versay ve orduya teslim etmeye hiç niyeti yoktu.

Çatışmanın Değerlendirilmesinde Çelişen Algılar

Thiers ve Ulusal Meclis'in, Merkez Komite'yi (ve ardından Komün'ü) Generaller Lecomte ile Clément Thomas'ı öldürmekle defalarca suçlamasına karşın, Paris ile Versay ulusal hükümeti arasındaki çatışmanın generallerin ölümüyle çok az ilgisi vardı. Suçlamalar yalnızca, komiteyi ahlaki savunmaya itecek uygun ve etkili bir araçtı. Uyuşmazlık siyasi düşünceler, sınıf çıkarları ve Thiers'in toplara el koyma girişimine yol açan siyasi çatışmalarla ilgiliydi.

Her iki tarafın da tartışmayı nasıl gördüğü ve sunduğu büyük ölçüde, diğer tarafın erkeklerinin ne yaptığı ya da ne yapacağını düşündüğüne bağlıydı. Çatışma, sınıf savaşı ya da Paris'in özerkliği için bir kavga olarak algılandığında, kadınlar önemsizdi. Merkez Komite'nin, Komün Konseyi'nin ya da Ulusal Muhafız Birliği'nin üyeleri arasında bir tek kadın yoktu. Kadınlar Enternasyonal'in önderleri değillerdi ya da burjuvazinin, Komün için savaşmak adına Paris'te toplanan "Avrupa'nın ayaktakımı" arasında sayılmıyorlardı. Diğer yandan kadınlar, erkeklerle birlikte fabrikalarda çalıştıkları halde proletaryanın gerçek öğeleri de sayılmıyorlardı, komünarlar gibi reformcular

da aynı eğilimdeydi. Onlar da işçi sınıfı ailesinin sorunlarının, eşi ve anneyi iş gücünden çıkartıp eve koymakla çözülebileceğine inanıyordu. Kadınların işçi olmamaları gerekiyordu ya da Jules Simon'un 1860'ta söylediği gibi, "İşçi olan kadın artık bir kadın değildi."[15] Gerçek işçiler (çalışmakla doğalarına karşı gelmeyenler) erkeklerdi.[16] Benzer biçimde, Komün'ün önderleri kadınlara siyasi kaderlerini tayin hakkını sağlamayı hemen hemen hiç düşünmediler, oysa Komün'ün Versay'daki siyasi ve askerî düşmanı da açıkça erkekti.

Bununla birlikte, yaşanan çatışma geçmişteki benzerleriyle karşılaştırıldığında, kadınlar daha fazla merkezdeydi. Sonra burjuva korkuları, komünarları Fransız Devrimi'nin *tricoteuse*'leriyle özdeşleştirdi ve Komün tehdidi kadın kılığında sunuldu.

Sınıf Savaşı mı Özerklik mi

Ayaklanmanın önderleri (ve onların destekçileri), çeşitli demokratik ve sosyalist felsefeleri benimsemişlerdi ancak genel olarak, ayaklanmanın Paris'i kimin yöneteceğiyle ilgili olduğu konusunda ortak görüşteydiler. Merkez Komite, Ulusal Meclis'e sunduğu talep listesinde yerel yönetim özgürlüklerini kent için birinci sıraya koymuştu.[17] Devrimciler, bölge belediye başkanlarını seçme ve Ulusal Meclis karışmadan kanunları yapma ve uygulama gücü olan bir Paris kent konseyi görevlendirme hakkı istiyordu. Bu hak, Fransız kentleri arasında bir tek Paris'te yoktu. İkinci olarak Komite, Emniyet Müdürlüğü ile jandarmalarının, işçi sınıfını baskılayanların, baskı altına alınmasını istemişti. Üçüncü olarak, Ulusal Muhafız Birliği için özerklik, yani hükümetin seçimi ve dayatması olmadan kendi amirlerini belirleme ve –önceden var olsa da şimdi görece daha demokratik biçimde– kendini yeniden yapılandırma hakkı istiyordu. Dördüncü olarak, ordunun Paris'e girmesinin yasaklanmasını istiyordu. Eğer kent saldırıya uğrarsa Ulusal Muhafız Birliği onu koruyacaktı (buradan topların denetimini elde tutma arzusu görülüyor).

Beşinci olarak, kiralar ve zamanında ödenmemiş senetlerle ilgili yakın geçmişte çıkan kanunların değiştirilmesini istiyordu. Son olarak, Ulusal Meclis'in Fransa'nın yasal yönetimi olarak cumhuriyeti ilan etmesini ve halka, cumhuriyetin altının oyulmayacağı, 1851'in sonunda Louis Napoléon'un devirdiği İkinci Cumhuriyet gibi devrilmeyeceği konusunda güvence vermesini istiyordu.[18]

Bu siyasi talepleri kabul etmek, kayda değer bir gücü muhafazakâr ve monarşi eğilimli ulusal hükümetin elinden alıp işçi sınıfına ve Parisli cumhuriyetçilere vermek olacaktı. Bu, Thiers ve öteki muhafazakârların yapmaya gönüllü olmadıkları bir şeydi. Onlar için çatışma Paris'in özerkliğiyle ilgili değildi, kimin -hangi sınıfın- Fransa'yı yöneteceğiyle ilgiliydi. Bu kavgadaki denetleyici figür, Paris işçileriyle çatışması çok eskiye dayanan Adolphe Thiers'di. Thiers, Louis-Philippe'in içişleri bakanı olarak 1834'te, hükümetin işçi örgütlerini bastırmasını ve önderleri hakkında kovuşturma açmasını olanaklı kılan Temmuz Monarşisi'nin Birlikler Yasası'nı onaylamıştı. Aynı yıl Paris ve Lyon'daki işçi ayaklanmalarının şiddetle bastırılmasına önayak olmuş, cumhuriyetçi ve meşrutiyetçi basının kapatılmasına neden olan Eylül Yasaları'nın mimarlarından biriydi. 1848'den sonra, işçi sınıfının sosyalist eğilimleri kısıtlanmazsa "ülkeyi baştan aşağı mahvedeceği" inancına varmıştı. 1850'de seçmenlerin, aralarında militan sol ve işçilerin de bulunduğu, yaklaşık üçte birini dışarıda bırakan yeni bir seçim yasasını destekledi. Topları Ulusal Muhafız Birliği'nin işçi sınıfı birimlerinin elinden zorla alma ve ordunun denetimine verme girişimi, şimdi ulusal hükümetin başı olmuş adamın baskıcı eylemler dizisinin yalnızca sonuncusuydu.[19]

Ulusal Muhafız Birliği Merkez Komitesi kendi siyasi programını çizerken, ulusal hükümet onları "mesleki suçlu" olmakla suçluyor, geçmiş ve gelecekte beklenen "suçlarını" bir bir sayıyordu. Alçakça bağlantılar anıştırarak hükümet soru-

yordu: "Bu komitenin üyeleri kimlerdir? Komünistler mi, Bonapartistler mi yoksa Prusyalılar mı? Üçlü bir koalisyonun temsilcileri mi? Her ne olursa olsunlar, onlar, yağmaya teslim edecekleri Paris'in düşmanlarıdır, Prusya'ya teslim edecekleri Fransa'nın düşmanlarıdır, despotizme teslim edecekleri cumhuriyetin düşmanlarıdır."[20]

Bu dolaylı sözler iyi iş çıkarmış, Merkez Komite'yi savunmaya yerleştirmişti ancak, pek azı doğruydu. Parisliler, Merkez Komite'yi de bünyesinden çıkarmış olan Ulusal Muhafız Birliği'yle birlikte, genel olarak Prusya'yla imzalanan barış anlaşmasına ve Prusyalıların tüm Paris'teki zafer yürüyüşüne karşı çıkmıştı ve ancak acayip bir mantıksal çarpıtma onları Prusyalıların iş birlikçisi yapabilirdi. Komünarlar, Bonapartist ya da despot da değillerdi. Başka her ne idilerse de, Komün'ü yönlendiren ve destekleyen erkekler ve kadınlar cumhuriyetçilerdi, İkinci İmparatorluğa karşı çıkmış ve Eylül'de devrilişine alkış tutmuşlardı. Suçlamalar çabucak gücünü yitirecekti.

Bununla birlikte suçlulara, komünistlere ve yağmaya yapılan göndermeler durmadan yinelenecekti. Versay'daki baskın algıya göre erkek devrimciler, sınıf ve öz çıkarları kontrolden çıkmış; bu nedenle komünist, burjuvazinin servetini ve mülkünü kıskanan, yağmalamayı tasarlayan ve bu nedenle suçlu olan işçilerdi. Bu görüş ve uyandırdığı duygular burjuvalar arasında yaygın olarak paylaşılıyordu. Goncourt'un, muhafızların "neşeli uçarılığı" ile ilgili ayın 19'undaki düşüncesi ve 28 Mart'taki daha ayrıntılı anlatımı destekleniyordu. O zaman şöyle yazmıştı: "Şu an gerçekleşmekte olan; soyluların, burjuvaların, köylülerin despotizmi altındaki köleliğin ve işçilerin Fransa'yı basbayağı ele geçirmesidir. Yönetim, bir zamanlar onu elinde tutanlardan tutmayanlara, toplumun korunmasında somut çıkarı olanlardan düzen, istikrar ve korumayla hiçbir ilgisi olmayanlara geçiyor." Belki biraz derin düşüncelere de dalmıştı: "İşçiler, eski toplumlar için barbarlar neyse modern uygarlık için de odur: yıkımın ve çözünmenin sarsıcı etkenleri."[21]

Merkez Komite ve Komün'ün borsayı yeniden açması, Fransa Merkez Bankası'yla kredileri görüşmesi ve banka kaynaklarını basitçe kamulaştırmak yerine borçlar için geri ödeme planı hazırlaması 1871'in düşünsel ve duygusal ikliminde çok az şey anlatıyordu. Burjuvazi için önemli olan, eylemleri devrimi hızlandıran Montmartre halkının, onları destekleyen Ulusal Muhafız Birliği taburlarının ve Komün ile Merkez Komite'nin seçilmiş üyelerinin kendilerinin de (genel hatlarıyla tanımlanmış) işçi ya da işçi sınıfının dostları olmalarıydı. Asiler işçiyse, isyan yalnızca bir sınıf savaşı olabilirdi.

Sendikacıların, Uluslararası Emekçiler Birliği'nin, çeşitli sosyalist kümelerin ve *Komünist Manifesto*'nun yazarlarının (Karl Marx ve Friedrich Engels) Komün'e desteği, burjuvazinin sınıf savaşı düşüncesini pekiştirdi. Gazeteciler düzenli olarak Paris'teki "Kızıllar"dan söz ettiler ve "komünist"i, "komünar"ın eş anlamlısı olarak kullandılar. Oysa komünarlar özel mülkiyete (Thiers'inki dışında) saldırıda bulunmamış, Fransa Merkez Bankası'nın varlıklarını denetimine bile almamıştı.

Komün'ün seçilmiş üyelerinin, Paris işçilerinin –Yeni-Jakobenizmden Proudhon'culuğa, Blanqui'ciliğe, komünizme uzanan– farklı siyasi görüşleri muhafazakârlar için benzer derecede anlamsızdı.[22] Kendi bakış açılarına göre, bu görüşler arasındaki benzerlikler, farklılıklardan daha ağır basıyordu. Fabrikalardaki dikkatsizliklere kesilen cezaların kaldırılması, terk edilmiş fabrikaların kooperatif olarak yeniden açılması, seçilmiş temsilcilerin aylıklarının "nitelikli bir işçinin normal ücreti" düzeyinde sabitlenmesi gibi Komün'ün aldığı en hafif sosyalist önlemler bile muhafazakârları, onun komünistçe amaçları olduğuna inandırmaya yeterliydi.[23] Aynı şey, işçilerin yararlandığı ve işçi sınıfının doğru-yanlış kavrayışını belirleyen kanunlar için de geçerliydi. Prusya kuşatması zamanından kalma birikmiş kiraların affı, borçların geri ödenmesinin üç yıllığına ertelenmesi, yirmi franktan az değeri olan tüm ev eşyalarının ve iş aletlerinin devletin işlettiği rehin dükkânından çıkarılması bu kanunlar arasındaydı.[24]

Böylesi kanunlar; Maxime Du Camp ve öteki muhafazakârları, "Komün'ün simgelediği –simgelemeye de devam ettiği– şey, mülkiyette, yönetimde, yetki kullanımında proletaryanın hızlıca toplumun diğer bütün sınıflarının yerini almasıdır,"[25] düşüncesine inandırmıştı. Du Camp 1881'deki yazısında, tıpkı ayaklanmanın suça yatkın doğası üzerine ulusal hükümetin ilk açıklamalarında düşünceleri kutsanan Thiers gibi, ayaklanmayı Kabil'in Habil'i öldürmeye iten kıskançlığına, "çalışmaktan nefret edenlerin" ve "günlük işe savaş açmayı" tercih edenlerin kıskançlığına bağlıyordu.[26] Bu, Habil ile Kabil hikâyesinin belirli bir yorumuydu ama ulusal muhafızların geçinmek için çalışmak yerine askercilik oynamayı tercih ettikleri yaygın kanısına da uyuyordu.

Ayaklanmayı sınıf savaşımı olarak gören kimi burjuvalar işçilere karşı anlayışlıydı. Paris'te küçük bir cemaati olan Britanyalı Metodist Papaz William Gibson, hükümetin ve komünarların başkaldırı üzerine, onu hem sosyal adalet için bir işçi sınıfı savaşımı hem de Parisliler için yerel yönetim özgürlüklerini elde etme girişimiyle ilişkilendiren kimi görüşlerini bir araya getirdi. 7 Nisan tarihli bir mektupta, gazetede "bir işçinin yaşadığı aynı odanın kirasının son on sekiz yıl içinde üç katına çıktığını" belirten "önemli bir paragraf" okuduğunu bildirdi. Bu ve başka nedenlerle, "işçilerin, kapitalistleri zengin etmek için kafa-kol emeği harcadığı ve emeklerinin artan değerine oranla ücretlerinde aynı artışı elde edemediği düşüncesinin tüm işçi sınıfının yakasına yapıştığı" sonucuna vardı. Anlayışsız olmayan bir biçimde düşüncelerini tamamladı: "Her şeyin temelinde olan bu 'proletarya' tartışması gelecek kuşağın çözmesi gereken çok büyük bir sorundur."[27]

Haftalar geçtikçe ve Versay propagandası Paris'te başarılı oldukça, burjuvanın Komün'e karşı anlayışı zayıfladı ve Gibson gibi adamlar gittikçe Versay'ın bakış açısına yaklaştılar. Örneğin 18 Nisan günü Gibson şöyle demişti: "Bu başkaldırı hareketiyle ilgili öğrendikçe, Avrupa'daki Kızıl Cumhuriyetçi partinin

amacına ulaşmasının büyük çaba gerektirdiğine daha fazla inanıyorum. 'Emrin' Londra'daki Uluslararası Birlik'ten geldiği söyleniyor! ... Avrupa'nın ayaktakımı bu kavgayı savaşarak çözmek için Paris'te toplanmış."[28]

Karikatürcüler farklı bir yol izlediler. Komünarları suçlu olarak göstermek yerine, başka bir yaygın inanışın üzerinde durarak onları ayyaş olarak sundular.[29] Gibson'ın kafasında canlandırdığı "Avrupa'nın ayaktakımı"ndan daha az kötü olmakla birlikte, karikatürcülerin düş gücündeki ulusal muhafızlar ve seçilmiş görevliler, ellerinde içkilerle banklarda, masalarda uzanmış ya da açıkça Komün'ü yönetmek ve savunmaktan aciz biçimde pis pis sırıtarak, boş boş bakarak resmediliyordu. (Bkz. Resim 8) Komün'e tartışmasız eleştirel olmalarına karşın karikatürler, iyi ile kötü arasındaki ölüm kalım savaşından çok, komik bir operaya benziyordu.

Daha ciddi olan, Fransız burjuvazisinin, komünarların şimdi siyasi güç ellerinde olduğundan hırsızlığa başvuracakları inanışıydı. Ayaklanma boyunca burjuvazi, ulusal hükümetin siyasi düşünceleri ne olursa olsun devrimcilerin "Paris'i yağmaya teslim edeceği" uyarısında bulunduğu 19 Mart sabahından başlayarak komünarları evleri, kiliseleri ve devlet binalarını yağmalamakla suçladı.[30] Mülklerine duydukları endişe bu uyarıyı, kısa zamanda inanç ve suçlamaya dönüştürdü.

Komün yanlısı gazetelerde yağmayı lanetleyen yazıların, Komün konseyinin yağmayı cezalandırma kararının ve anlayışlı (ya da en azından kısmen anlayışlı) gözlemcilerin yağma olaylarının çok az gerçekleştiğine ilişkin açıklamalarının muhafazakâr kanılar üzerinde hemen hemen hiç etkisi yoktu.[31] Hükümetin karşı görüş bildirdiği her şeye burjuvazi inanıyordu. Örneğin Gibson, 13 Nisan'da şöyle yazmıştı: "İnsanları bu sıkıntılı zamanlarda korkuyla dolduran şey, çok sayıda kişinin Komün adına yağmaya başlayacağıydı."[32] Birkaç gün sonra şu sözleri eklemişti: "Paris'te yaşayan bir İngiliz delikanlısı... şu anki kanıya göre, önümüzdeki hafta içinde Versay birliklerinden

büyük bir saldırı beklendiğini, eş zamanlı olarak bozguncuların kimi sokakları havaya uçuracağını ve genel bir yağma olacağını söyledi."[33] Benzer biçimde Philibert Audebrand Kanlı Hafta'nın hemen ardından yazdığı yazısında Komün'ü "örgütlü yağma" ve dahası "bunu bir yurttaşlık erdemine döndürmek" ile suçladı.[34]

General Appert'in Ulusal Meclis'e sunduğu son raporun yanında muhafazakârların anıları ve kayıtları da Komün'ün "suçları" nakaratlarına yağmayı eklemişti.[35] Appert'in listesi ayrıntılıydı. Paris ile Versay arasındaki savaş Nisan başında kaldığı yerden devam ederken, "Sayısız yağmadan sonra kentte kuş uçmaz kervan geçmez oldu," diye yazmıştı; kiliseler "basılmış, kutsallığı lekelenmiş ve yağmalanmış"tı; rahipler tutuklandıklarında kişisel mülkleri "çalınmış"tı; "dolaplar kırılmış ve içleri boşaltılmış"tı; kişiye özel evlere yerleştirilen ulusal muhafızlar "uygun bir zamanlarında eşyaları almışlardı"; Neuilly boşaltılırken Ulusal Muhafız Birliği, uşaklara efendilerinin evlerini korumak için geride kalma izni vermeyi reddetmişti, böylece "gizli tutkuları"na göre hareket edebilecek, "...[ve] terk edilmiş binaları yağmayalayabilecek"lerdi, "... ipek ve kadife elbiseler, şallar, danteller, keten bezler, perdeler, saatler, tablolar, antika eşyalar ve sanat eserleri, taşınabilecek her şey seçilmiş, toparlanmış ve Paris'e geri gönderilmişti."[36] Son olarak, tümüyle düş ürünü gibi görünen bir çıkışla Appert, yağmacıların "metresleri ve eşleriyle birlikte, kurbanlarının ganimetlerini kuşandıkları iğrenç bir balo" düzenlediğini bildiriyordu.[37] Komün'ün suçlarının sunulmasında kadınlar kesinlikle masum değildi; ancak suçları komüncülerle kurdukları ortaklıktan geliyordu.

Terör Dönemi

Buna karşıt olarak, başka bir burjuva kanısı –Komün'ün bir Terör Dönemi başlatacağı– kaynağını çoğunlukla devrimci kadınların burjuva temsillerinden alıyordu. Terör Dönemi suçlamasının içeriği genellikle belirsizdi ama çıkış noktası

açıktı. Suçlamalar, burjuvazinin Fransız Devrimi anılarından doğuyordu. Komün ya da Ulusal Muhafız Birliği'nce çıkarılan her yasa ya da alınan her önlem, olanlarla (hatta olmayanlarla) ilgili söylentiler, Terör Dönemi haykırışlarını beraberinde getiriyordu.

Britanyalı gazeteciler ilk olarak 20 Mart'ta endişeye neden oldular. Paris'teki bir *Times* muhabiri, zamanın konuşma tarzıyla şunları yazdı: "Dün gece birçok kişi kısmen, geçen yüzyılın en parlak havasında bir Terör Dönemi bekliyordu ve korkunç olan masum turistlerin afallamasıydı. –Aile babaları ve yeni evli çiftler– bombardımanın izlerini aramak için Paris'e gidivermiş ve 'kuşatmanın kalıntılarını' toplayıvermişlerdi."[38]

Paris'teki olaylar korkuyu kısa sürede körüklemişti. 23 Mart günü kendilerini Düzenin Dostları olarak adlandıran devrim karşıtları La Paix Sokağı'ndan aşağı Vendôme Meydanı'na ve Ulusal Muhafız Birliği'ne doğru yürüdüler. Düzenin Dostları (Versay hükümetinin örtük desteğiyle) başarıdan emin biçimde muhafızlara sövdüler ve üstlerine yürüdüler. Muhafızlar, göstericilerin dağılmalarını istedi. Sonunda silahlar patlamıştı, kimin kışkırttığı bilinmese de. Dostlar kaçıştı. On gösterici ve iki ulusal muhafız ölmüş, her iki taraftan da çok daha fazlası yaralanmıştı.[39] Olay, muhafazakâr basınca "La Paix Sokağı Katliamı" olarak adlandırıldı; ölümler Versay'da "telaş ve korku" uyandırdı ve taşrada yaymak üzere, Generaller Lecomte ve Clément Thomas'nın ölümleriyle birlikte devrimin kana susamışlığının başka bir kanıtı haline geldi.[40]

Komün, 4 Nisan günü en çok eleştirilen kararnamesini çıkardı. Generaller Emile Duval ve Gustave Flourens'in ordu tarafından idam edilmesine yanıt olarak, Versay hükümetiyle suç ortağı olmaktan mahkûm edilen herkesi tutsak etmeye karar verdi ve komünar tutukluların idamlarına Komün'ün üç katı sayıdaki tutsağı vurarak karşılık vereceğini duyurdu.[41] İlerleyen birkaç haftada Komün, Paris Başpiskoposu Monsignor Georges Darboy'u, Paris Yargıtay eski başkanı Yargıç Louis-Bertrand

Bonjean'ı, ve çok sayıda rahibi hapse gönderdi. Versay, tutsakları ve tutuklulardan sorumlu Emniyet Müdürlüğü temsilcisi Raoul Rigault'nun acımasız konuşmasını, Terör Dönemi'nin Paris'te başlamak üzere olduğunu gösteren başka bir kanıt olarak değerlendirdi. Ancak kendisi tutuklulara daha insanca davranmaya yanaşmıyor, tutsak asker ve muhafızları idam etmeyi sürdürüyordu. Bu arada, Versay birlikleri kenti Mayıs ayında işgal edip teslim olan muhafızları topluca idam etmeye başlayıncaya kadar, tutsaklar Paris'te zarar görmemişti.

7 Nisan'da Ulusal Muhafız Birliği'nde zorunlu askerliğin başlatılması ve uygulamaya konması için bulunulan sonraki girişimler, başlarda Komün'e karşı anlayışlı olan Gibson gibi adamların bile Terör Dönemi haykırışlarına neden oldu. 14 Nisan'da, yanında hizmetçi olarak çalışmış bir kadının ona "kocasının birkaç ulusal muhafızca götürülüp üç gün önce *compagnie de Marche*'a* zorlandığını ve o günden beri kendisinden haber alamadığını" söylemesinin ardından şöyle sızlanmıştı: "Gerçekten bir 'Terör Dönemi' içindeyiz."[42]

İngiliz gözlemciler zorunlu askerlik kararına karşı özellikle duyarlı yaklaşmış olabilirler çünkü Vizetelly'nin de aralarında bulunduğu Fransızca konuşan İngiliz delikanlıların, askerlik görevine zorlanmayı başlarından savmak için sık sık resmî kimlik çıkartmaları gerekiyordu. En azından bir İngiliz delikanlısı, yanlış yerde yanlış zamanda bulunduğu için Ulusal Muhafız Birliği'nde görev almaya zorlanmıştı.[43] Böylesi hikâyeler, Ulusal Muhafız Birliği'nde zorunlu askerliği angarya ile eşdeğer gören Versay basını için kazanç olmuştu. Askerlik yapmak istemeyen burjuva Parisliler önceleri kentte saklandılar, sonra kaçmayı denediler. Kimileri kolayca kaçtı. Ötekiler "gece vakti kendilerini halat yardımıyla surlardan aşağıya bıraktılar" ya da "kadın kılığına girdiler" ve trenle kaçmayı denediler.[44]

Komün yandaşları yeni bir Terör Dönemi çağrısında bulunmaktan çok da uzak değildi. 7 Mayıs günü Goncourt, Saint-Eustache Kilise'sindeki siyasi derneğin ilk toplantısını ziyaret

* Fr. Aktif yürüyüş birliği. *-çev.*

etti ve orada "inci renginde pantolon giymiş bir adam[ın] öfkeli bir sesle Terör, zaferi sağlama almanın tek yoludur," dediğini duydu. Goncourt'a göre bu adam, bir devrim mahkemesinin kurulmasını istiyordu, "böylece hainlerin kelleleri anında meydanda yuvarlanabilir" di. Önerisi "çılgınca alkışlandı."[45] Böyle sözler, burjuvazinin en kötü korkularını dile getiriyordu.

Birçok burjuva için, çoğu komünarın ruhban sınıfı karşıtı davranışları Terör düşüncesiyle bağlantılıydı. Komün karşıtı basın düzenli olarak rahip ve rahibelerin tutuklandığını, tacize uğradığını, hatta idam edildiğini bildiriyordu.[46] Örneğin *Journal de Bruxelles* 6 Nisan günü şöyle yazmıştı: "Paris'ten apar topar kaçan bir rahibenin, bu konuda bize ulaştırdığı istihbarata göre kiliseler soyulmuş, papazlar tutuklanmış, kimilerine utanç verici biçimde kötü davranılmıştır. Papaz yardımcısı da bozguncuların elinde tutsaktır. Başpiskoposun tutuklanması doğrulanmıştır. Manastırlar aranmış, gece saatlerinde ziyaret edilmiştir. Yirmi Cizvit'in vurulduğu ileri sürülmektedir."[47] Bu açıklamanın büyük kısmı, yirmi Cizvit'in ölümü de dâhil, asılsızdı. Ancak önemli olan haberin doğruluğu değil, doğru olduğuna duyulan inançtı.

Komün yanlısı basın ve sansasyon meraklısı *Times*'a gelince, onlar okurlarına düzenli olarak Katolik Kilise'sine yapıldığını ileri sürdükleri yeni keşfedilmiş zulümleri haber veriyorlardı. Bunlardan en ünlüsü, Faubourg Saint-Antoine'daki Picpus Sokağı rahibeleriyle ilgiliydi. Bunlardan en ünlüsü, Ulusal Muhafız Birliği, manastırın bahçesindeki küçük kulübelerde barınan üç deli kadın, yanında işkence ve hapis suçlamalarına götüren çeşitli nesneler (kayış ve kemer tokalarının bağlandığı bir yatak, demir korseler, bir demir başlık ve dişli çarkla dönen bir gergi) ortaya çıkarmıştı. (Rahibeler bunların eski ortopedik aletler olduğunu ileri sürmüştü.) Hikâyeye bir seks skandalı notu eklemek adına, ulusal muhafızlar, komşu manastır ile rahibelerinki arasında bir yeraltı geçidini göstermişlerdi.[48]

Savaş daha kötüye gittikçe, Komün'ün seçilmiş üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar şiddetlendi ve verilen kararlar bir kez daha

Terör Dönemi korkularını besledi. Nisan ayının sonunda, geçmişi dikkate alan ve güçlü bir yönetim isteyen erkekler, kendilerini daha çok genel ve daha az tarihsel biçimde sosyalist olarak tanımlayanlara üstün geldi, devrime önderlik etmek üzere beş kişilik bir yürütme komitesi kurdular. Sonra kendilerine sembolik olarak felaket getiren bir karar alıp bu yeni yürütme komitesini, Fransız Devrimi sırasında oluşturulmuş savaş kabinesini anıştırarak, Kamu Güvenliği Komitesi olarak adlandırdılar. Devrimi Avrupalı karşıtlarına karşı savunmanın yanında, Kamu Güvenliği Komitesi 1793 ve 1794 yıllarındaki siyasi tasfiyelerden de sorumluydu. Komün'ün seçilmiş bir üyesi ressam Gustave Courbet, böylesi bir adın tetikleyeceği duygusal tepkiyi sezmiş, komünar yoldaşlarını, "Zamanımıza ait olmayan Terör'ü kendi zararımıza yeniden kuruyoruz" diyerek uyarmış ve şunu dilemişti: "Kendi devrimimizin ortaya attığı sözcükleri kullanalım."[49]

Courbet'nin uyardığı gibi bu ad, hem cumhuriyetçiler hem de muhafazakârlar arasında korku yarattı. Burjuvaların "yeni bir terör geliyor" uyarısına inanılsa da, kimi Komün yanlıları bunu engellemek için çaba gösterdiler. Örneğin Jacques Durand, Saint-Eustache'taki 7 Mayıs toplantısında, Kamu Güvenliği Komitesi kurulduğu zaman, Komün'ün "hiçbir terör eğiliminin, düşüncesinin olmadığında" diretmesi Goncourt'u etkilemişti.[50]

Nisan ayında devrimci kadınlara yapılan göndermeler yeni bir boyut aldı. Artık, Brüksel'e "kaçan" rahibe gibi, terörün kurbanları olarak anılmıyor, terörü kışkırtanlar ve bundan haz alanlar olarak görülüyorlardı. Catulle Mendès, Komün'ün sonunda *pétroleuse*'lerin Versay'a yürütülmelerini izlediklerinde erkeklerin yaşayacağı duyguların habercisi olarak, silahlara sarılan *cantinière*'lerden hem etkilenmiş hem de iğrenmişti. "Korkunç yapılarında, bir çeşit yabani heybet var" diye yazmıştı. Kadınlar ona geçmişi anımsatmıştı. "Bizim de *cantinière*'lerimiz var, tıpkı 93'tekilerin *tricoteuse*'leri olduğu gibi."[51]

Tricoteuse adlandırması, evde oturması beklenen daha varsıl kadınların tersine devrimin halka seslenen etkinliklerine özgür-

ce katılan ve devrimci toplantılardaki tartışmaları dinlerken bir yandan örgü ören Parisli *sans-culottes* kadınlarını işaret ediyordu. Büyük ölçüde 19. yüzyıl yaratımı olan ve özellikle devrim karşıtlarınca kullanılan bu terim, *furies de guillotine*' tamlamasının yerini aldı ve devrimin tüm kadın destekçilerini terörü destekleyenlerle bağdaştırdı. Aynı zamanda devrimden ve kadınlardan duyulan korkuyu yaratıyor ve yansıtıyordu.[52]

Dış görünüşü ve davranışı cinsel etkinliğini gizleyen Rose (Goncourt'un hizmetçisi) gibi *tricoteuse*'ler de şiddet arzularını kadınsı bir etkinlik olan örgü örmeyle gizlemişlerdi. Ancak gizli yaşamı Goncourt kardeşlere kadınların ikiyüzlülüğünü simgeleyen Rose'un tersine, *tricoteuse*'ler burjuva erkeklerine "insan soyunun yozlaşmasını" ve onun "ahlaksızlık ve dehşet taşkınlıklarını" simgeliyordu.[53] E. Lairtullier 1840 yılında kışkırtıcı bir betimleme yaratmıştı:

> Ruhlarını ve bedenlerini işkence aletine adamış bu kadınlar, şeytanca bağırışlarıyla vahşeti ikiye katlıyor. [Onlar] dökülmek üzere olan kana karşı uğursuz acı sözler, sona ermek üzere olan yaşamlara karşı alaylı kahkahalar savuruyorlar. [Onlar] solmuş benizin, gizemli titremenin ve kurbanın acısının tadını daha iyi çıkarmak için ölüm tahtasının çevresine üşüşüyor. [Onlar] memnuniyetle yerini alabilecekleri alçak cellattan zevk alıyorlar. [Onlar] kanlı katliam anında ayaklarını neşeyle yere vuruyor, ürkütücü lehçelerinde, birazdan sazan balığı gibi zıplayacak ya da çuvalın içinde aksıracak kurbana sabırsızlıkla özlem duyuyor ve darağacının dibinde kutlama yaparken iğrenç devrimci dansları ediyorlar.[54]

Komünarların *tricoteuse*'lerle özdeşleştirilmesi, Komün yorumlarına kötülük habercisi bir hava verdi. Mendès, günlüğüne halkın kadınlarının "nefretten sarhoş" olduklarını yazmıştı.[55] 5 Mayıs günü, *New York Herald,* Zafer Takı'nın yakınına düşen top mermilerini izlemiş "hanımefendiler" ile; erkek gibi dövüşmüş *vivandière*'leri yan yana sunan yurt dışı muhabirinin

Öfke saçan giyotin. -*çev.*

mektuplarını yayımladı. (*Vivandière* ve *cantinière*'ler orduya ve Ulusal Muhafız Birliklerine erzak sağlıyordu. Ancak bu bağlamda *vivandière*, dövüşe katılarak toplumsal cinsiyet kurallarını çiğneyen kadını işaret ediyor.) *Herald*'ın muhabirlerinden birinin aktardığına göre "Bu Parisli kadınlar son zamanlarda 'nefretle öyle tıka basa doymuşlar'dı ki zihinsel sindirimleri oldukça bozulmuş olmalıydı. Kadınlar; kimileri, çok acımasız. Belki de giyotini izlemiş ve sonbahar yaprakları gibi düşen kafaları saymış o ırkı diriltiyorlardır."[56]

Terör kurumu, giyotin ve kadınlar 19. yüzyılda öyle güçlüydüler ki Komün'ün başlangıcında, Voltaire heykelinin yakınındaki bir giyotinin açık alanda yakılmasına katılan kadınlarla dengelenmiyordu.[57] Öfkeli ya da heyecanlı herhangi bir kadın, iş başındaki giyotinlerin görüntülerini akla getirebilirdi. Örneğin Goncourt 5 Mayıs günü, bir komünar topluluğu üzerine izlenimlerini kaydetti. Hayvansı bir kadın, topluluğun önüne geçince dikkatini çekmişti. "Pençeleri havada yabani hareketler yapıyordu", topluluktaki erkekleri, "Korkaklar! Diğerleri dövüşürken kendileri yalnızca izleyen erkekler," diyerek suçlamış ve savaşma arzusunu açıkça dile getirmişti. "Bir gericiyi, bir kralcıyı yakalamak isterdim. Kendisi için yüzüne bir pençe atardım!" demişti. Sonra, Goncourt'un aktardığına göre "giyotin arzulayan gözlerle kalabalığı inceledi, ardından bir çeşit öfke sarhoşluğuyla sendeleyerek uzaklaştı." Kadınların sözleri ve davranışlarının uyandırdığı vahşi hayvan imgelerinin tersine erkeklerin sınıf duygularının dışavurumu –"zenginleri istemiyoruz" diyorlardı– Goncourt'un yalnızca sabrını taşırmaya ya da onları küçümsemesine yol açıyordu. Erkekler aşağılık ve budalaydı, kadınlarsa tehlikeli.[58]

Mendès'in *cantinière*'i gibi Goncourt'un kadın komünarı, Charles Dickens'ın ilk kez 1859'da yayımlanan *İki Şehrin Hikâyesi*'ndeki Madam Defarge karakteriyle büyük benzerlik taşır. Devrim'e "ihanet edenleri" acımasızca suçlayan ve hainlerin kelleleri yuvarlanırken giyotinin dibinde örgü ören kurgusal Madam Defarge, gerçekten de unutulmaz.

> ...güçlü ve korkusuz bir karakter, keskin duyu ve hazır oluş, büyük kararlılık, onu taşıyanlara yalnızca dayanıklılık ve kin veren değil, bu niteliklerin içgüdüyle tanınmasını sağlar gibi görünen öylesi bir *güzellik*; zor zamanlar her koşulda onu fırlatıp atardı. Ancak, kuluçkada büyüyen bir yanlışı kavrayış duyusu ve *süreğen bir sınıf nefreti* ile çocukluğundan beri dolduğundan, bu fırsat onu bir *dişi kaplan* haline getirdi. *Kesinlikle acımasızdı*. İçinde bir zamanlar erdem vardıysa da, çoktan onu terk etmiş olmalıydı.
>
> Onun için masum bir adamın büyükbabalarının işlediği günahlar yüzünden ölmesi önemsizdi. O, adamı değil, büyükbabalarını görüyordu. Onun için adamın karısının dul, kızının yetim kalacak olması önemsizdi. Bu ceza azdı bile çünkü *onlar doğal düşman ve kurbandılar* ve bu yüzden yaşamaya hakları yoktu. *Hiçbir acıma duygusunun olmaması* ondan yardım ummayı olanaksız kılıyordu.[59]

Madam Defarge'da cisimleşen *tricoteuse*, 1871'in kadın devrimcilerinin imgesi oldu. Bu yeni Fransız Devrimi onu yaşama geri getirdi. Yalnızca Goncourt'un 5 Mayıs tarihli kadın komünar imgeleminde değil, Komün üzerine yazılmış bütün anılarda, haberlerde, başyazılarda ve kayıtlarda görülüyordu. Örgü ören kadınların bakışı, neredeyse her burjuvanın dikkatini çekmeye yeterdi. E. B. Washburne Saint-Eustache'taki siyasi bir toplantıya katıldığı sırada, anılarına, "Dikkatimi çeken en büyük özellik, örgü işleriyle orada bulunan çok sayıdaki kadındı –onlara *'tricoteuses'* deniyordu," diye yazmıştı. Burjuva okurlar için daha fazla söz söylemeye gerek duymamıştı. Örgücülerin "anaç, sade, ciddi ve iyi huylu kadınlar" gibi göründüğünü yazsa da, kadınların karakteri ile ilgili kuşku tohumu çoktan ekilmişti.[60]

Aynı şey, Amerikalı gazeteci John Russell Young'ın Komün üzerine düşünceleri için de geçerli. Kanlı Hafta'nın sonunda yazdığı yazıda o da bir derneğe gerçekleştirdiği ziyareti anımsamıştı. Orada gördüğü "bütün gün giyotinin yanı başında oturmayı

alışkanlık edinmiş *tricoteur*'leri [*sic*] anımsatan kimisi örgü ören birkaç kadın" dı.[61] *Tricoteuse* anıştırması Komün ile ilgili düşünceleri üzerinde herhangi bir kuşku bırakır diye sonradan, yalnızca barışçıl konuşmalar duymasına karşın "daha uzun süre kalsaydı, mülk paylaşımı ve genel yağma görevi üzerine bir-iki konuşma duyacağına" emin olduğunu eklemişti.[62] Burjuva gözlemciler için Komün, örgücü kadın gibiydi. İkisi de iyi huylu görünüyordu ama burjuvalar görünüşün yanıltıcı olduğunu biliyordu.

Doğal olmayan, şiddet yanlısı ve kana susamış kadınlar, Komün sona ererken barikatları savunduklarında ve kundakçılıkla suçlandıklarında hepten öne çıktılar. *Pétroleuse*'leri ilk Devrim'in *tricoteuse*'leri ile denkleştirmeler ziyadeydi. İçlerinden en kadın düşmanı olan yorum, İngiliz yazarlardan geldi. Örneğin 1873 yılında, Charles Bertall'ın komünar çizimlerinin İngiliz baskısındaki bir metnin isimsiz yazarı, Batı uygarlığı için soylu bir yaratık olan dişi kaplan imgesini bir yana bıraktı ve Komün kadınlarını "kanın tadına bakmış aç sırtlanlar"a benzetti.[63] 1870'lerde çeşitli Britinya gazetelerinde yazılar yazmış Denis Arthur Bingham, *pétroleuse*'leri "Şarap ve kanın dumanıyla esrimiş İlk Devrim'in *lécheuse*'lerine [kadın oburlar –*lécher* fiilinden: yalamak]" benzettiği anıları 1896'da yayımlandığında bu kadınlardan hâlâ çok tedirgindi. Bağlantıyı tamamlayarak, kadınların ceza olarak giyotini hak ettikleri sonucuna vardı.[64] Kan kokusuyla kendinden geçen kadınların bu tüyler ürperten görüntüsü ile Bingham'ın, *lécheuse*'lerin "giyotinden damlayan kanı emdikleri" yolundaki iddiasının bir başka eşi yoktu ama benzer duygular uzun zaman sürdü. Komün'den neredeyse bir yüzyıl sonra Alistair Horne, 18 Mart kadınlarını hâlâ "tutsağın kanı için uluyan ... Terör'ün *tricoteuse*'lerini korkunç derecede andıran karakterler" olarak sunabiliyordu.[65]

Siyasi hattın öbür tarafındaki komünarlar ve destekçileri de öfkeli, intikam dolu kadınları Terör, giyotin ve kanla özdeşleştirdiler. Komün yanlısı gazeteci Lissagaray, Versay sokaklarında tutuklu komünarlara saldıran Versaylı kadınları sırtlanlar ve

çakallar olarak adlandırmış, tutukluların "Giyotine!"[66] gönderilmesi için attıkları çığlıkları duymaktan dehşete düşmüştü. Versaylı burjuva kadınların sözleri ve eylemleri geniş biçimde sunulmuş ve tartışılmışsa da, ne yaptıkları ve ne dedikleri tam olarak açık değildir. Başka gazeteciler ve görgü tanıkları, kadınların tutuklulara sövdüğünü ve onların ölümlerini istediğini duymuşlardı ama yalnızca Lissagaray giyotini istediklerini "duydu".[67] Tıpkı Versaylılar gibi kendisi de Komün'ü Fransız Devrimi'nin merceğinden görüyor ve kadınların davranışlarıyla ilgili yargısını onların giyotinle ve dolayısıyla Terör'le olan ilişkisi üzerinden aktarıyordu.

Lissagaray gibi Louise Michel de, geçmişe çok belirgin göndermelerde bulunmasa da, sıkça komünarlar için kullanılan kana susamış imgesini Versaylı kadınlara döndürmüştü. Nisan ayında Versay'a götürülen tutuklulara ve bir ölüye yapılan saldırıları yazarken sözünü sakınmamıştı. "Gösterişli giyinmiş ve kim bilir nereden gelen, gaddarlıkla dolu bu iğrenç yaratıklar, tutuklulara sövdüler ve şemsiyelerinin saplarıyla ölünün gözlerini oydular. ... *Kana susamış*, gulyabani gibi bu kadınlar ... canavarca ve dişi kurtlar [*louves*] gibi güvenilmezdiler."[68]

Fransız Devrimi'nden kaynaklı betimlemeler bu çatışmada her iki tarafça kullanılmış olsa da hiçbir zaman komünarlara, burjuvazinin işine yaradığı kadar yaramadı çünkü tarihsel dayanak noktası karşı devrimciler değil, devrimcilerdi. Aslında *tricoteuse* imgesi yalnızca Komün karşıtlarınca kullanıldı, yüzyılın başında Fransız Devrimi karşıtlarınca kullanıldığı gibi; ama geçmiş bağlamında ve kadın biçiminde bugünün sunumu ve yapılan göndermeler her iki tarafa da, kendilerine ve dünyaya karşıtlarının doğaya aykırı, insanlıktan çıkmış, ahlaksız ve acımasız olduğunu söyleme olanağı verdi. 1789 Devrimi'nin bu imgeleri yine de, Komün sırasında ve sonrasında gerçekleşecek olan simgeleştirme sürecinin yalnızca başlangıcıydı. Var olan kadın karakterlerden çok daha fazlası doğmak üzereydi.

Üçüncü Bölüm

Simgesel Kadın Figürü

Karmaşık ya da klişe kadın figürleri gazetelere, kayıtlara ve Komün anılarına cömertçe saçılmıştı. En belirgin biçimde sergilenenler arasında dullar ve ölülerinin yasını tutan kadınlar, Ulusal Muhafız Birliği'ne yiyecek, içecek ve tıbbi destek sağlayan *cantinière*'ler ve *ambulancière*'ler (kadın aşçılar ve hemşireler), Versaylılara karşı savaşta gönüllü olan "Amazonlar", geceleri siyasi derneklerde görünen kadın konuşmacılar ve çatışmanın son haftasında, kenti yakan ateşi başlatmakla suçlanan *pétroleuse*'ler bulunmaktaydı. Her bir figür, 19. yüzyıl sonlarının uygun ve uygunsuz, doğal ve doğa dışı, kabul edilebilir ve kabul edilemez kadın davranışı kavramlarını yansıtıyor ve her biri bize, yaratıcılarının kadınlar ile erkekler arasındaki farklılıkları kavrayışını gösteriyor. Bu figürler yine de, kadın doğası ve uygun davranışı üzerine kültürel varsayımlardan daha fazlasını yansıtıyor. Aynı zamanda kadınların eylemlerine anlam yüklüyor, figürler ve Komün üzerine yargıları somutlaştırıyor.

Kadın komünarların (bu terimin kendisi de, kadınları siyasi etkinlikleri ve inançlarıyla özdeşleştiren bir simgeleştirmedir) bu şekilde simgeleştirilmelerinin anlamı 1871 yılında bile istikrarlı değildi. Her figürün birden fazla karakteri vardı ve karakterler değiştikçe, simgelenişinin ardındaki yargılar da değişiyordu. *Cantinière*'ler sırasıyla ahmak, ermiş ve üçkâğıtçı olarak belirmişlerdi. Kadın savaşçı ve kadın konuşmacı, yaratıcılarının

siyasi konumlarına göre kahraman, tehlikeli, budala ve akılsız olmuşlardı. Yaslı dul genellikle masum bir kurbandı ama karikatürcülerin ellerinde o bile ikiyüzlü bir figüre dönüşebiliyordu. *Pétroleuse*, iyiden çok kötüydü ama onun da albeniliden gudubete, kurbandan caniye uzanan farklı simgelenişleri vardı. Bu bölüm, Mayıs sonunda Versay'ın Paris'i ele geçirmesinden önce ortaya çıkan kadın kurbanlar ve caniler ile Komün metinlerinde oynadıkları ideolojik rolleri araştırmaktadır. Kanlı Hafta'nın *pétroleuse*'ü 5. Bölüm'de ortaya çıkacaktır.

Kadın Kurbanlar

Erkekler kentin baş savunucularıydılar ve Nisan başında Paris ile Versay arasında savaş başladıktan sonra kayıpların asıl yükünü onlar taşıdılar. 21 Mayıs günü dört bin Parisli erkekle birlikte önemli sayıda kadın ve çocuk öldürüldü, üç bin beş yüz erkek tutuklandı.[1] Ötekilerin çoğu, kentin etrafında ve hastanelerde görülebilen *blessés* (yaralı) saflarına katıldı. *Blessées* (yaralı kadınlar) de vardı ama bu terim hiçbir zaman kullanılmadı. Yaralı kadınlar ya genel sahnenin parçası değillerdi ya da bir nedenden dolayı onlardan söz edilmiyordu. Savaşın öteki kadın ve çocuk kurbanları düzenli olarak Komün metinlerinde yer alıyorlardı ancak simgesel önemleri gerçek sayılarının çok ötesine geçmişti.

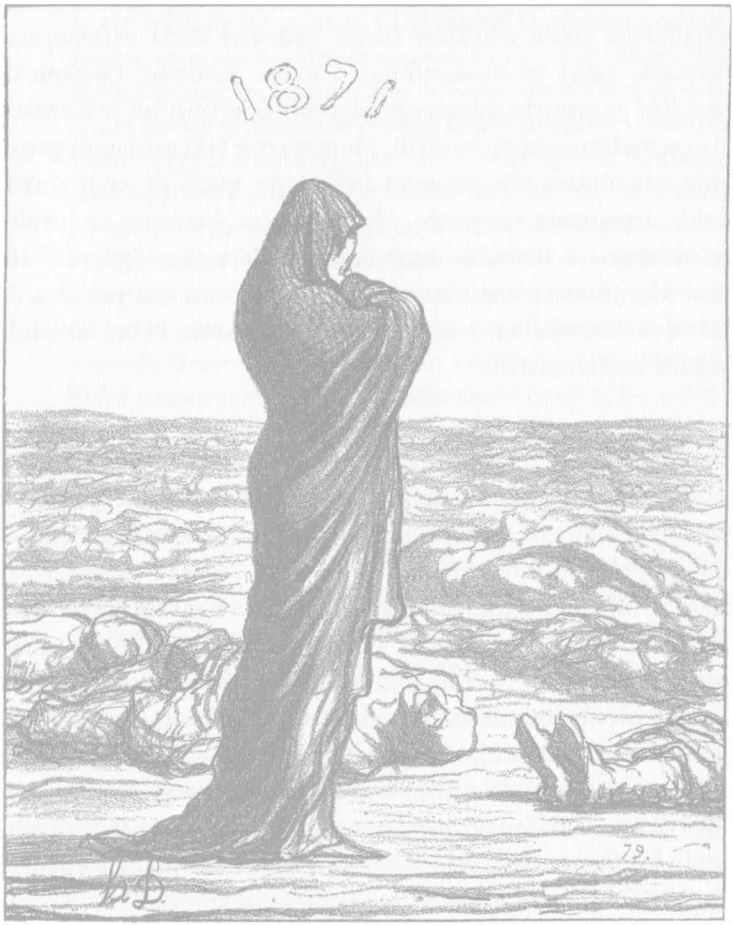
Yaralı erkekler ortalık yerde görünseler ve her gün Paris mezarlıklarına gömülseler de, kültürel olarak kadınları kurban şeklinde resmetmek daha kolaydı. Genel anlamda savaş, erkeklerin erkekliklerini gösterdikleri bir durum olmalıydı.[2] Bir kavgada ölmek acıklı olabilirdi ama savaş zamanında bu beklenen bir şeydi ve hiçbir taraf kendi düşen adamlarını kurban olarak görmek istemezdi. Bunun yerine, siyasi önderler ve gazeteciler onları daha kahramansı bir kültürel bağlama yerleştirerek şehit olarak andı.[3] Kadınlar ve çocuklar ise tersine (en azından teoride) dövüşçü değillerdi ve ölümleri, savaşın normal bir so-

nucu sayılmıyordu. Gerçekten de erkekler (en azından kısmen onları korumak için dövüştü. Komün'ün askerî kumandanları bu dürtüyü anladı ve birliklerini toplamaları gerektiğinde kullandılar.[4] Kadınlar ve çocuklar yaralandıklarında ya da öldürüldüklerinde ya da erkek koruyucularını kaybettiklerinde, savaşın korkunçluğunu ve düşmanın alçaklığını simgelemek için kullanılabilirlerdi.

Savaşın korkunçluğunu göstermede kadınlar ve çocukların kültürel kullanışlılığı 1871'de yeni bir şey olmasa da akılda kalan örneklerden biri, o yıl Fransa'nın önde gelen karikatürcüsü Honoré Daumier Fransa-Prusya Savaşı'ndaki kırıma tepki verince ortaya çıktı. Daumier, *Bir Nesilden Kalan Dehşet* (Bkz. Resim 5) adlı çiziminde kadın alegorisini çok güçlü biçimde kullandı. Fransa'yı simgeleyen yaslı bir figür çizimin ana temasıydı. Karikatürde bu kadın; yana dönmüş, baştan aşağı karalara bürünmüş, yüzü ellerine gömülü biçimde ön planda durur. Delacroix'nın *Özgürlük*'ünün simgesel karşıtıdır. Fransızları şanlı savaşa götürmek yerine, cansız bedenleri ufka uzanan ölmüş erkekler için yas tutar. Kadın, resmin çerçevesinin içindedir ama erkekler de, Daumier'nin hafiften sezdirdiği kadının umutsuzluğu da bunun dışındadır. Onun ufka ve ötesine ulaşan çaresizliği, ölüm gibi ölçülemezdir.[5]

Öldürmenin erkeklere, yas tutmanın kadınlara yüklenişi, her ne kadar toplumsal cinsiyet farklılıkları anlayışı zamanla evrimleşse de, cinsiyet rolleri ve özellikleri üzerine uzun süredir var olan Batılı kavramsallaştırmanın bir parçasıydı. Genel olarak erkekler güçlü, kadınlar zayıf; erkekler bağımsız, kadınlar bağımlı; erkekler koruyucu, kadınlar korunan olarak görülüyordu. Anneler çocuklarını barış zamanında koruyabilirlerdi (en azından bunu deneyebilirlerdi) ama onları savaş zamanlarında, yalnızca erkekler koruyabilirdi.[6]

Olayların anlamının ve temsilinin biçimlenmesinde kullanılan bu ikiliklerin gücü devrimin başlangıcında, kadınlar ve çocuklar General Lecomte'un birlikleriyle Montmartre yokuş-

Resim 5. Honoré Daumier, *Bir Nesilden Kalan Dehşet*

larında karşılaştıklarında kanıtlandı. Yeniden yeniden anlatılan hikâyeye göre, silahsız kadınlar silahlı erkekleri sindirmişti. Kadınların gerçek anlamda silahsız olup olmadıkları açık değilse de (kalabalığın bir parçası olan Louise Michel, paltosunun altında bir tabanca taşıdığını ileri sürmüştü)[7], olayın anlamı kadın-

ların silahsız, yani güçsüz olarak sunuluşuna bağlıydı. Kadınlar, karşılarına çıkan erkeklere hiçbir bedensel zarar veremeyecek derecede zayıf ve masumdular. Halkın gözünde, Lecomte'un bedelini yaşamıyla ödeyeceği suçu birliklerinin bu masumlara ateş açmalarını emretmesiydi. Montmartre'taki sahnenin gerçek anlamda olmasa bile simgesel doğruluğu, güçlü ile zayıf arasındaki çarpışmada yatıyordu. Her ne kadar, Lecomte ile birlikte tutuklanan ve idamdan kurtulan askerlere göre "güçsüz" ifadesi Montmartre kadınlarını tanımlayacak en son şey olsa da, komünar destekçileri için Lecomte'un idamının kabul edilebilir yegâne açıklamasıydı.[8]

Neuilly Kadınları

Kadınları ve çocukları korumak için yürütülen kent savaşının kötü cilvesi, savaşın yine korunmak istenen o insanları tehlikeye atmasındaki ironidir. Bu ironi 2 Nisan günü Versay, silahlarını Paris'e doğrultup ateş açtığında Paris'in bir banliyösü olan Neuilly köyünde çok acı biçimde ortaya çıkmıştı. Çoğu top mermisi Neuilly'ye düşmüştü. Versay'ın suçunun iğrençliği haberlerde, bir küme kız öğrencinin kiliseden çıkarken makinalı tüfeklerle sözcüğün tam anlamıyla parçalanması ile simgelenmişti. Bu hikâye, tüm komünar gazetelerinde yayımlanmıştı.[9] Ayın ikisindeki bu bombardıman kentin batı yakasına saldırının daha başlangıcıydı. Kimileri Neuilly'den kaçmayı başardı, kimileriyse haftalarca kapana kısılmıştı.[10]

Kadınlar ve çocukların savaşta kurban olmaları Amerikan basınının gözde konularından biri oldu. 5 Mayıs günü *New York Herald* "Kadınlar ve Çocukların Korkunç Acısı" manşetiyle, Neuilly bombardımanının birinci ağızdan sohbet havasında bir anlatısını yayımladı. Hikâye, bir yurt dışı muhabirinin, kurşunlar "her yönde" uçuşurken Neuilly'de "dolaşmasını" aktarıyordu. Bir kapı aralığında durduğu sırada olanları şöyle anlatmıştı:

> Görünüşe göre aşağıdan gelen hıçkırık sesi duydum ve kapının kapalı ve bağlanmış olması gerektiği halde içeri girmeye (çok da zor değildi) cesaret ettim. Giriş katındaki çok büyük oda dağınıktı, mütevazı koşullarda yaşayan bir aileye ait olduğu belli eşyalar da korkunç şekilde altüst olmuştu. Toprak harç parçaları tüm duvara yayılmıştı ve evin bir köşesi neredeyse yıkılmıştı. Kilere doğru inerken aşağı baktım ve orada ağlayan iki çocuğu sakinleştirmeye çalışan ama kendisi onlardan da çok ağlayan bir kadın gördüm. Söz konusu top mermisi önceki gün çarpmış ve o andan beri bu insanlar kilerden bir an bile dışarı çıkmamış, geceyi de orada geçirmişlerdi. Yiyecek bir şey almak ya da başka bir yerde sığınak aramak için bile dışarı çıkmaya hâlâ korkuyorlardı. Onları, top mermilerinin yıldırımlar gibi olduğunu, hiçbir zaman aynı yere iki kez düşmeyeceklerini ve bu nedenle tamamen güvende olduklarını söyleyerek avuttum. Aslında boş bir avuntuydu bu, yine de sokağa çıkmak hiçbir şekilde güvenli değildi. En azından şimdilik içeride kalmak zorundalardı ya da bir şey alacakları paraları olsa bile, ki bu neredeyse olanaksız duruyor, yiyecek herhangi bir şey bulmak için dışarı çıktıklarında bir kurşuna hedef olma riskini göze alacaklardı. Kadın, kocasının iş için Güney Fransa'da olduğunu ama haftalardır kendisinden haber alamadığını söylemişti.[11]

Bu anlatı, kadının onurlu duruşunu ve dolayısıyla savaşın dehşetini aktarmak için çeşitli toplumsal cinsiyet kalıplarını kullanır. Düzenli olması gereken yuva, kirletilmiştir ve karışıklık içindedir. Anne ve iki çocuğu korkmuştur, ağlamaktadır, açlık çekmekte ve kendilerini kurtaramayacak durumdadır. Ailenin doğal koruyucusu orada değildir. Bu durum çaresizliklerini arttırır ama nedeni çok onurludur: Fransa'nın güneyinde çalışmak. Yazarın işaret ettiği gibi bu aile tek değildir. Yazar anlatısını şöyle sonlandırır: "Neuilly, Courbevois ve Asnières köylerinde aynı durumda olan yüzlerce aile olduğunu düşündüğünüzde, kardeş katili bu savaşın şiddetini arttırdığı köylerde halkın sürüklendiği sefaletin boyutunu kavrayabilirsiniz."[12]

Bu anlatının söylemediği şey, Neuilly'deki durumun Versay hükümetinin hatası olduğuydu. *New York Herald* Komün yanlısı bir gazete değildi. Komünarlardan düzenli olarak komünistler diye söz ediyordu. Bir önceki gün, *Times*'ın "Neuilly'deki bozguncuların [Versay birliklerinin değil], avamın Versay hükümetine karşı öfkesini sürdürmesi için Paris'e kendilerinin petrol bombaları attığını" öne süren özel bir yazışmasından bir bölüm yayımlamıştı.[13] Kötü olan savaştı ve savunmasız kadınlar ile çocuklar onun korkunçluğunun karşı konulamaz simgesiydi.

25 Nisan günü her iki taraf da bir günlük ateşkes üzerinde anlaştı, böylece Neuilly'nin geri kalan halkı köyü boşaltabileceklerdi. Bombardıman durduğunda ambulanslar (gezici saha hastanesi ya da yardım istasyonları), muhafızlar ve gazeteciler banliyöye koşturdular. İzleyiciler, önceki haftalarda bombaların düşüşünü izledikleri gibi köyün boşaltılmasını izlemek için köprünün yakınında toplandılar. Bu kişilerin arasında, sahneyi canlı ayrıntılarla anımsayan İngiliz gazeteci Ernest Vizetelly de bulunuyordu: İzlemek için toplanan kalabalık, yerdeki "büyük ağaç dalları", kırık sokak lambaları ve harabeye dönmüş evler, "üzerlerinde durmadan sineklerin uçtuğu ve vızıldadığı" cansız bedenler, malları ve öteberileriyle "kurbanların acıklı geçit töreni".[14]

Herkes köyden uzaklaştırılan kadınları yazmıştı ama güçlü kuvvetli kadınların yerinden edilmesi, durumun dokunaklılığını ve savaşın kötülüklerini tek başına yeterince aktaramamıştı. Vizetelly ve diğerleri; "mutsuz, sersem bakışlı, yetmişlik kız kardeşler"i, "kötürüm kızlar"ı, "felçli yaşlı adamlar"ı ve "altı yaşına varmamış" çocukları içeren daha da çaresiz kurbanların bir dizelgesini hazırlamıştı.[15] Bu kategorinin üyeleri değişkenlik gösterse de, hepsi aynı simgesel konumda bulunuyordu. Erkek savaşçılar karşısında 18 Mart günündeki Montmartre kadınları gibiydiler: Hepsi güçsüzdü.

Fişek İşçileri

Kadın kurbanların daha da kafa karıştıran bir kısmı, Komün'ün zayıfladığı günlerde, Champs-Elysées yakınlarındaki fişek fabrikası patladığında ortaya çıktı. Kentin çevresinden üç bin kadar kadın silah fişekleri üretiminde çalışıyordu. Onlarla ilgili çok az şey yazılmıştı ama İngiliz gazeteci D. A. Bingham'ın dikkati ve eleştirisinden kaçmamıştı. Bingham anılarına, Palais Royal yakınındaki bir fişek fabrikasında çalışan kadınların "'kötü' anılan kadın sınıfına ait olduğunu ve yüzlerinin kalın bir pudra tabakasıyla kaplandığını" kaydetmişti. "Paris'e yayılmış benzer birkaç kurum olduğunu ve St. Augustin Kilisesi'nin yakınındaki pazar yerinde, iyice pudralanmış yüzlerce uygunsuzun iş üzerinde görülebileceğini" belirtmişti.[16] Bingham, cephane işçilerinin fahişe olduğu varsayımını nereden çıkardığını açıklamıyor. Belki kadınların ücretli işte çalışmasını onaylamayan burjuva tutumunu benimsiyordu. Belki de bu nedenle, ancak diğer "ahlaksız" amaçlar için ödeme kabul etmeye istekli kadınların böylesi işlerde çalışacağını varsayıyordu. Belki de yalnızca okurlarının içini gıcıklamak istemişti.

Bingham'ın tatsız betimlemesine taban tabana zıt biçimde, Bibliothèque Nationale koleksiyonundaki bir çizim, fişek üretenleri işçi sınıfından çok burjuva gibi görünen iyi giyimli, hoş genç kadınlar olarak resmeder. Her iki betimleme de büyük ölçüde kurgu içermektedir. Ulusal muhafızlar için üniforma ve barikatları tahkim etmekte kulanılmak üzere kum torbası diken kadınlar gibi cephane işçileri de, devrimden önce çalışmış ve kendileriyle aileleri onların kazandığı paraya gereksindiklerinden, devrimden sonra da çalışacak olan sıradan işçi sınıfı kadınlarıydı. Fahişe olmaları gibi burjuva olmaları da olasılık dışıydı.

Rapp Caddesi üzerindeki fişek fabrikası 17 Mayıs öğleden sonra saat 5.45'te patladığında, kent paniğe kapıldı ve söylentiler havada uçuştu. Kimileri Issy Kalesi'nin havaya uçtuğunu san-

dı, kimileri Montrouge'un. Halk, Versaylıların büyük bir saldırı başlattığını ya da Askerî Okul'un ya da top müzesinin ya da tütün fabrikasının ya da bir barikatın havaya uçtuğunu düşündü. Kimileri evlerine koşturdu, kimileri patlamaya doğru aktı.[17]

Olay yerine çabucak varanlar gördükleri karşısında buz kesilmişti. Geniş bir alanda, evler oturulamayacak derecede zarar görmüş, fabrika yerle bir olmuştu.[18] "Ölülerin başları, organları ve sakatlanmış bedenleri için sedyeleri yerleştirme"ye yardım edecek kadar olay yerine erken varan *New York Times* muhabiri şunları bildirmişti: "Evler yanıyor, patlayan fişeklerin ardı arkası kesilmeyen zangırtıları duyuluyordu. Parlak bir alev yükseldi. Yüz binlerce fişeğin birbiri ardına parçalanması ve zangırdaması, yaralıların acı haykırışlarına karışmış ve bu durum halkı fena halde korkutmuştu. Her tarafta vücutlarından parçalar kopmuş, kıvranarak ve inleyerek can çekişen insanlar vardı."[19] Biraz daha geç varan *Times Londra*'nın muhabiri "mahalledeki en yüksek evlerden birinin çatısından aşağı yarısı olmayan bir gövde indirildiğini" belirtmişti. Gibson da cansız bedenlerin "komşu evlerin çatılarına fırladığını" söylemiş ve "vücut parçalarının ve ezilmiş organların her yerde görüldüğünü" eklemişti.[20] Paris'teki bir İngiliz delikanlısı, Edwin Child, ailesine yazarken maddi yıkıma odaklanmıştı: "Gördüklerime ve duyduklarıma inanamıyordum. Çatılar yarılmış, tek bir pencere bile görünmez olmuş, güneşlikler kırık bir menteşeden sarkmış, dükkânların cepheleri parçalanmış ve beş katlı dört bina yerle bir olmuştu. Kafelerdeki bardaklar, sürahiler bile patlamanın etkisiyle paramparça olmuştu."[21] Edmond de Goncourt sonraki gün felaketi görmeye gittiğinde toz haline gelmiş camların üzerinde yürüdüğünü anlatmıştı.[22]

Rapp fabrikasında çalışan kadın sayısı belirsiz olduğu gibi ölen sayısı da belirsizdir. *Times*'ın ilk gönderisinde, "Çoğunluk kadınlar olmak üzere altı yüz çalışanın öldüğü söylendi,"[23] cümlesi yazılmıştı. Bu yaklaşık sayı, fabrikada çalışan kadınların gerçek sayısını yansıtıyor olsa bile, o gün evlerine iki saat

önce, saat 5'te gönderilen işçiler için yine de çok yüksekti. 18 Mayıs günü *Journal Officiel* yüz kişinin öldüğünü bildirmişti.[24] Konuyla ilgili on yıl sonra yazan Lissagaray, ölü sayısını "kırktan fazla" diye tahmin etmişti.[25]

Patlama, fabrikada bulunan işçilerin yanı sıra, yoldan geçenleri ve dışarıda nöbette olan ulusal muhafızları da öldürmüştü.[26] *Times* muhabiri, kocasını arayan bir kadın görmüştü. Adam daha önce binanın yakınlarında görülmüştü. "Küçük bir çocuğun tatlı pembe gül bezeli hasır şapkasını taşıyan bir anne" insanlara "benzer şapkalı bir çocuk görüp görmediklerini" soruyordu. Muhabir, insanların kadına nazik davrandığını ve ona "gördüğümüz çocuklar böyle bir şapka takmıyordu" dediğini bildirdi.[27]

Kadınların ilk anlatılarda vurgulanarak rol almasının nedeni, fişek işçilerinin çoğunun kadın olması değil, (nitekim bu gerçek birçok raporda yer almamıştı) sahnenin dehşetini pekiştirmekti. *New York Times* muhabiri melodramı abartmıştı: "Bir cesede, yanık tarlatan parçaları yapışmıştı; tek elin geriye kalan parmağında bir nikâh yüzüğü vardı." Öteki gazeteler hikâyeyi harfi harfine yinelemişti.[28] Başkaları, kimi zaman eleştirerek korkmuş ve perişan akrabalara odaklandı. Prusya kuşatması sırasında *American Ambulance*'ın yardımcı cerrahı Lewis Wingfield, anlayışlı olmayı elden bırakmadan, "Zavallı kadınlar bir yandan ağlıyor, bir yandan kızlarından geriye kalanları arıyorlardı," diye yazmıştı.[29] Buna karşın *New York Times* muhabiri, "akrabalarının durumunun belirsizliğiyle çaresizlikten ellerini ovuşturan yaşlı kadınlar"ı "her yeri ele geçiren korku"yu daha da arttırmakla suçlamıştı.[30] *New York Tribune*, "Kadınlar ve çocuklar dehşet içinde, ne yaptıklarını, nereye gittiklerini bilmeden, bir ileri bir geri koşturdular. Alevler içindeki yıkıntıya girdiler. İtfaiyecilerce engellenmediler..." demiş, ardından, öteki anlatılarda yer almayan bir ayrıntıyla kadınların akıl dışılığının altını çizmişti: "Korkudan deliye dönmüş bir kadın, kendini üçüncü kattaki bir pencereden atıvermiş ve kaldırıma çarpıp paramparça olmuştu."[31]

Patlamaya neyin ya da kimin neden olduğu çokça tartışıldı. İşçilerin evlerine erken gönderildiğinin ortaya çıkması çoğu Parisliyi, fabrikanın bombalanmasının Versay casuslarınca planlandığına çabucak inandırdı. Kamu Güvenliği Komitesi, ölümlerden Versay "casusları"nı sorumlu tutan bir açıklama yayımladı.[32] Polis, sabotaj ve ihanet suçlamasıyla dört adamı tutukladı. Bu kişilerin suçlulukları ya da masumiyetleri kadar akıbetleri de bilinmemektedir ancak, diğerlerinden farklı olarak Lissagaray, 1876'da hâlâ "ciddi bir soruşturmanın büyük olasılıkla suçu ortaya çıkaracağı" inancını yitirmemişti.[33] Vizetelly, kurbanı suçlu çıkarmanın tipik bir örneğiyle, "kaza"yı "fabrikada çalıştırılan çok sayıda kadından herhangi birinin dikkatsizliği"ne bağlasa da[34], Britanyalı gözlemciler ve gazeteciler yine de patlamanın "salt bir kaza"[35] olduğuna inanma eğilimindeydi.

İlk anlatılarda masum kurbanın (tarlatan eteği ve nikâh yüzüğüyle), endişeli annenin (çocuğunun başlığıyla) ve delirmiş yaşlı kadının (ardından yaydığı panikle) sergilenişi, klişe kadın tiplemelerinin yerini çağdaş metinlerdeki karmaşık Komün kadınlarının kolayca aldığını gösteriyor. Komün daha uzun sürseydi; parçalanmış bedenlerden, gözü yaşlı sağ kalanlardan, komplo teorilerinden ne derece siyasi üstünlük türetilebilirdi? Bu soruya yanıt verebilmek olanaksızdır. Zaten dört gün sonra Versay birlikleri kenti ele geçirdi ve patlamanın nedeni ile kadın kurbanlarına karşı acıma duygusu, Kanlı Hafta'taki çok daha büyük katliamın gölgesinde kaldı.

Gözü Yaşlı Dullar ve Anneler

Ölen muhafızların dul eşleri ve anneleri, savaşın gerçek kurbanları gibiydi. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyet kurallarına tehdit oluşturmadıklarından simgesel olarak daha da önemliydiler. Kedere de boğulsalar, metin de olsalar, kentteki ve duy-

gudaş metinlerdeki kamusal varoluşları, yasını tuttukları ölmüş (yani artık var olmayan) genç adamları anımsatmaya yarıyordu. Komün süresince bu soylu, yas tutan figürler kentin çabalarını tazelemekte kullanılmıştı. Yenilgiden sonra ise, davalarının yüceliğini ve Versay'ın suçlarını simgelediler.

Erken dönem anıları, günlükler ve gazetelerin açıklamaları, sürekli olarak her çatışmadan sonra kent kapılarında endişeyle bekleyen kadınlardan ve "yakın akrabalar ve arkadaşlar" ölü ya da yaralılar arasında görüldüğünde yaşanan "yürekler acısı sahneler"den söz ediyordu.[36] Bu sahneler, 3-4 Nisan günlerindeki çatışmayla başladı. Günün gazete ve anı anlatıları, kocalarının dönüşünü bekleyen, kente gelen ölü ve yaralı asker vagonlarını kaygıyla araştıran kümelenmiş kadınları betimledi. Doğrusu bu kadınların üzüntüsü o kadar büyüktü ki kentteki kimi yabancı muhabirler (biraz da siyasi umutlarıyla yazarak) onların artık Komün'e düşman olacağına inanıyordu.[37]

Ayın 6'sında, ölen muhafızlar için kentte, sonraları günlük hale gelecek olan ilk cenaze töreni düzenlendi. Komün'ün kızıl bayraklarını taşıyan üç kocaman atlı cenaze arabası, ağır ağır sokakları dolaştı. Komün'ün seçilmiş önderleri şapkalarını çıkarmış, omuzlarında kızıl fularlarla arabayı takip ediyordu. Arkalarından ölenlerin aileleri, namlularını yere çevirmiş ulusal muhafızlar ve cenaze alayına katılan sessiz, engin kalabalık geliyordu. Boğuk sesli davullar tempolarıyla, kalabalığın yürüyüş hızını düzenliyordu. Binlerce kişi pencerelerden ve kaldırımlardan izliyordu. Père-Lachaise Mezarlığı'nda, 1848 Devrimi'nin kahramanı ve Komün Konseyinin bir üyesi, kendisi de ölüme yakın olan Charles Delescluze, konuşmak için öne çıktı. Ağırbaşlılığı ve esin kaynağıyla Lincoln'ün Gettysburg söylevini anımsatan konuşmasında "Bunlar [ölümler] bize çoktan pahalıya mal oldu. [ama] bu *grande ville** insanlığın geleceğini elinde tutuyor. ... Kahramanca ölen erkek kardeşlerimiz için ağ-

* *Fr. Büyük kent -çev.*

lamayın, yalnızca, onların görevini sürdüreceğinize, Özgürlüğü, Komünü ve Cumhuriyeti koruyacağınıza ant için!"[38]

Cenazeyle ilgili gazete ve erken dönem anlatıları, yas tutan kadınların varlığını herhangi bir vurgu olmadan aktardı. Buna karşın, zaman geçtikçe, Komün yanlısı yazarlar kadınlara daha fazla önem verdiler. Versay'ın, erkek komünarları duygusuz katillere; kadın komünarları doğaya aykırı, kundakçı şirretlere benzeten betimlemelerini dengelemeye çalışıyorlardı. Komün'ün hemen sonrasında yazan Lanjalley ve Corriez, Komün üyelerinin arkasından cenaze arabasını takip eden kadınların –"ölenlerin yakınlarının, *gözü yaşlı dulların ve annelerin*"– üzüntüsünü vurgulamıştı.[39] Lissagaray'ın cenaze alayı anlatısı, ağlayan kadınlar sahnesiyle başlar. Bu kadınlar "cenazelerin üzerine eğilir" ve "öfke çığlıkları" atar, "tutsak alındıktan sonra çoğu idam edilen kocalarının ve oğullarının ölümleri için intikam yeminleri" eder.[40]

Komün yanlısı karikatürcüler de, savaşın korkunçluğunu ve Versay'ın kötülüğünü simgelemek için yaslı anne ve dul imgesine kapılmıştı. Yeni *pietàlar**, ölü askerleri kollarında taşıyan anne figürleri, kimi zaman genel anlamda barışçıl olan çizimlerde, kimi zaman *Monarşinin Zaferi* gibi, Versay hükümetinin günahlarını yansıtan Komün yanlısı iletilerle ortaya çıktı: "Zavallı analar, ölenler ve ölmek üzere olanlar arasında arayın oğullarınızı" (Bkz. Resim 6) *Monarşinin Zaferi*, derdini anlatabilmek için dönemin toplumsal rollerine ve ikonografisine dayanmıştır. Thiers, fallik bir top namlusu tutarak ölü adamlar dağının tepesinde durmaktadır. Akbabalar ve yarasalar sahneye iner ve kadınlar yas tutarken elinde tırpanla ölüm, Thiers'i defne yapraklarıyla taçlandırır. İki kadın, erkekleri *pietà* duruşuyla tutarken, bir üçüncüsü çocuklarını sıkıca kavrar. Yüzünü ellerine gömen kadın, birçok ikonografik resimden izler taşır. (Bkz. Resim 2) Daumier'nin yas tutan Fransa betimlemesinde (Bkz. Resim 5)

* *Hristiyan sanatında kucağında ölü İsa'yı taşıyan Meryem Ana betimlemesi. En ünlü örneği, Michelangelo'nun 1499'da tamamladığı heykeldir. –çev.*

olduğu gibi bu kadın da izleyiciye sırtını döner ve yüzünü elleri arasında tutar. Delacroix'nın *Özgürlük* eserinde olduğu gibi (Bkz. Resim 2), elbisesinin üst kısmı omuzlarından kollarına düşer ve sırtını açıkta bırakır ancak onun siyah eteği, *Özgürlük*'ün geleneksel beyaz giysisinden ayrılır ve sırtına dökülen saçlarıyla Marianne (Cumhuriyet) çizimlerini andırır. Öyle ya da böyle anlatılmak istenen açıktır: Thiers; Komün, Cumhuriyet, Paris ve Özgürlük üzerinden çok sayıda Fransız'ın yaşamına mal olan bir zafer kazanmıştır. Sanatçının (aynı zamanda komünarların) varsayımına göre Thiers erkekliğini kanıtlamıştı ve monarşiyi yeniden kuracaktı.

Simgesel olduğu kadar kullanışlı siyasi eylemler bağlamında Komün, ölenlerin çocukları ve dul eşleri yararına etkinlikler ve konserler düzenledi. Babalarının ölümüyle yetim kalmış çocuklara sahip çıktı, çocukların bakım ve eğitimlerini üstlendi. Dullara 600 franklık aylık ve çatışmalarda ölen erkeklerin her bir çocuğu için yıllık 365 frank bağlamıştı. Yasal yaptırım gerektirmeyen işçi sınıfı evlilik kavramını kutsayarak Komün, tüm dul ve çocuklara, kadınla erkek arasındaki resmî evlilik durumuna bakılmaksızın, yardım alma hakkı tanıdı. Hak talepleri onaylanırken, muhtaç dul ve yetimler anında 50 frank alabilmek için başvuruda bulunabileceklerdi.[41] Gayrimeşruluğu onaylar gibi görünen bu kanun, muhafazakârların büyük çapta protestosuna neden oldu ve Komün karşıtı karikatürcülere günü bayram ettirdi. Karikatürcüler, dul imgesini kurbandan zalime döndürdüler ve hemen, kocalarını savaşa gitmeye zorlayan, kocaları savaştan sağ dönünce yakınan kadınların karikatürlerini çizdiler.

Tehlikeli Kadınlar

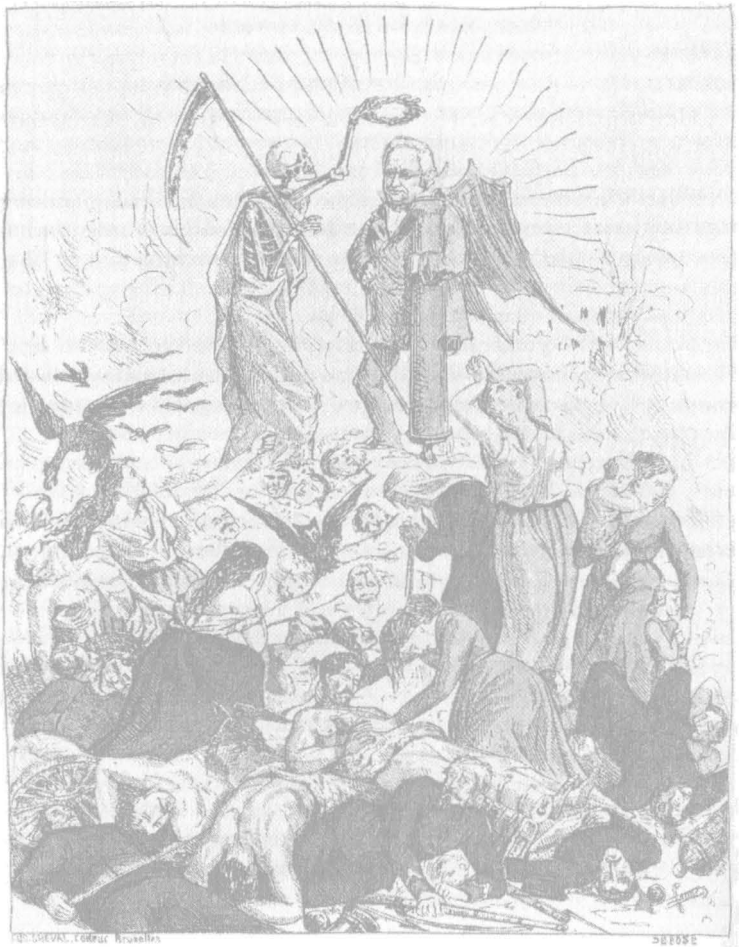
Versay'ın kötülüklerine tanıklık eden kadınların simgesel karşıtları ve komünar metinlerinde savaşın yarattığı kötü sonuçlardan biri olarak nitelenen kadınlar, aslında şu ya da bu biçimde Komün için savaşmış Parisli kadınlardı. Muhafazakâr ve Komün karşıtı

yazarlar bu kadınlara özel önem vermişlerdi. Bu "Amazonların" can almaya gönüllülükleri, kadının doğası üzerine burjuva kavramsallaştırmasına uymuyordu ve bu durum 19. yüzyıl Batı uygarlığının çok basit bir varsayımının doğruluğunu sorguluyordu: Bu saldırganlık, savaşçılık ve yüreklilik erkeksi özelliklerdi, kadınsı değil. Özellikle rahatsız edici olan, erkeklerin bu kadınların çoğunu bedenen çekici bulmasıydı. Muhafazakârlar için şiddet ve güzelliğin birleşimi, hem kötücül hem ilgi çekiciydi. Paris'in savaşçı kadınları üzerine yazarlarken, üslupları kesin kınamadan ince alaya kadar uzansa da, suçlamalar her zaman açıktı.

Buna karşılık Komün yanlısı yazarlar ikircikliydi. Yalnızca, statükoya karşı her türlü meydan okumayı bağrına basan Parisli gerçek radikal gazeteciler bu kadınları candan övdüler. Çoğu, sözleri ve eylemleri ataerkil kültüre meydan okuyan Komün'ün bu savunucularıyla ne yapacaklarını tam olarak bilmiyordu. Onlar da ellerinden geldiğince, kadınları gözardı ettiler. Bunu başaramadıklarında, örneğin çatışmaların son haftasında kadınlar barikatları savunurken olayları yazmaları gerektiğinde ise onları, eylemleri devrimi kurtarabilecek halkın kadınları olarak sundular. Yine de erkek yorumcular, bu resmedişten bütünüyle hoşnut değillerdi.

"Amazon", Komün'ün kadın savunmacıları için en sık kullanılan sözcüktü. Bu kadınlar, Seine'in Amazonları, Paris'in Amazonları, Komün'ün Amazonları, ayaktakımının Amazonları olarak biliniyordu ve bir Amazonlar taburu oluşturulması konuşuluyordu.[42] Virago, Erinye, Harpia ve *vivandière* gibi başka terimler kullanılsa da, temel dayanak noktası Antik Yunan'ın Amazonları, dünyanın en kalıcı, en güçlü kadın temsiliydi.

Belki çoğu imgeden daha kolay işlenebilir olan Yunan mitolojisinin kadın savaşçıları zaman içinde, kendi topluluklarını yaratan ve erkek düşmanı, şeytana çocuk doğurmak için erkeklerle yalnızca kısa süreli karşılaşmalar arzulayan, okçulukta düzgün bir atış uğruna sağ göğüslerini kurban etmeye gönüllü

Resim 6. *Monarşinin Zaferi*

özgür ruhlardan gelen her şey olarak ortaya çıktılar. 19. yüzyılın eğitimli ve yazın alanındaki Fransız, İngiliz ve Amerikalı erkekleri, antik dönemin Amazonlarını iyi biliyorlardı. Kraliçe Penthesilea'ya yapılan çok sayıda gönderme bunun kanıtıydı. Bu tanışıklığın birçok kaynağı vardı: klasikler üzerine bir eğitim,

Heinrich von Kleist'ın 1808 tarihli şiirsel draması *Penthesilea* ve Fransız ulusal kahramanı Jeanne d'Arc'ın savaşçı bakire anlatımları.

Heredot, Homeros, Hipokrat ve Aristofanes'in yazılarında Amazonlar, erkeksiz yaşayan, at süren, savaşta acımasızca dövüşen, sonunda Atinalılara yenilen, becerikli ve ateşli savaşçılar topluluğuydu. Heykeltıraşlar, Parthenon ve diğer kent binaları için bu savaşlardan sahneler yarattılar ve tek göğsü açıkta bırakan kısa tunikleriyle ayrı ayrı Amazonların heykellerini yonttular. Bu sanatsal uzlaşım, Amazonların Roma tasvirlerine tek göğsü çıplak savaşa doğru at sürme biçiminde girdi.[43] Amazonların çocukken göğüslerinden birini yaktıkları ya da kestikleri inanışı, daha geç bir gelenektir.[44]

Mitosta, savaşçı davranışlarına karşın Amazonların gücü ve güzelliği, Yunanları önemli ölçüde cezbeder. Birden fazla genç erkeğin gücü ve azmi, onu Amazonlardan bir şey ele geçirme görevine göndermekle sınanır, birden fazlası da bir Amazon'a âşık olur. Herkül, Kraliçe Antiope'nin (Hippolyta olarak da anılır) kutsal kuşağını ele geçirdiğinde, Antiope'yi Theseus'a, ona âşık olan Atina'nın kralına verir ve evlenirler. Yunan şair Quintus'us dördüncü yüzyılda yazdığı bir hikâyede ise Akhilleus, Troya savaşında güzel Kraliçe Penthesilea'yı ölümcül derecede yaraladıktan sonra ona feci şekilde âşık olur.[45]

Kleist'ın oyununda Penthesilea, birliklerini Troya kuşatmasında Yunanlılara karşı savaşa sürer. Amaçları, âşıkları ve çocuklarının babaları olacak genç erkekleri ele geçirmektir. Savaş sırasında Penthesilea, Akhilleus'a âşık olur. Tutkuyla uyarılmış Amazon kraliçesi, sadece Akhilleus tarafından fethedilsin diye savaşta onun peşinden koşar. Akhilleus ise, Penthesilea'nın güzelliği ve cesaretine yenik düşerek onun duygusal esirine dönüşür. Bir tutsak olduğunun farkına varınca Penthesilea deliye döner ve Akhilleus'u lime lime eder. Aklı başına gelip de Akhilleus'un öldüğünü anlayınca, kendini öldürür.[46]

Resim 7. H. Nérac, "Çılgın Bakire: Komün'ün Jeanne D'Arc'ı, S.G.D.G."

Bu hikâyelerin öğeleri, Jeanne d'Arc efsanesiyle iç içe geçmiştir. 1429'da Lorraine dükalığındaki bir köyden 17 yaşındaki Jeanne, Fransa tahtının varisi genç Charles'ı, Orleans'ta İngilizlere karşı zafer kazanmaya yüreklendirmişti. Jeanne, duyduğu tanrısal seslerden esinlendiğini söylemişti. Zaferden bir süre sonra Charles'ın düşmanları, Burgonyalılar Jeanne'ı tut-

sak almış ve İngilizlere satmıştı. Onlar da Jeanne'ı Engizisyon'a teslim etmişti. Jeanne, sapkınlık suçlamasıyla yargılanmış ve Rouen'daki pazar yerinde yakılarak öldürülmüştü.

Çeşitli koşullar, bu genç kadın kahraman şehitlerin, efsanenin öteki bakire savaşçıları Amazonlarla bağdaştırılmasına yol açtı. Bağdaştırma, erkeklerden bağımsız olmayla başlar, bakirelikle, kısa kesilmiş saçlarla, erkeksi giysilerle ve Tanrıyla doğrudan iletişim kurmayla simgelenir. Elbette, Orleans savaşındaki zaferi esinleyen savaşçı rolüyle sürer ve adındaki değişimle sonlanır. Jeanne'ın kendisi aile adının Darc olduğunu söylemiştir. Zamanla Darc, d'Arc'a dönüşür. *De* eki, köylü kızını soylulukla ödüllendirmiş ve "yay", "kemer", "kavis" anlamlarına gelen *Arc*, onu, silahları yay olan antik dönemin Amazonlarıyla ilişkilendirmişti. Bağlantıyı çağrıştıranlar, Jeanne'ı klasik silahlı bir savaşçı olarak sundukları ve kimi zaman da açıkça Penthesilea ile karşılaştırdıkları Rönesans metinleri, gravürleri ve heykelleridir.[47]

Antik Yunan erkekleri gibi burjuva gazeteciler, denemeciler ve tarihçiler de Komün'ün ateşli, güzel kadın savaşçılarının cazibesine kapılmışlardı. Onların erkeklerden nefret eden, bağımsız, tehlikeli ve deli olduklarına inanıyorlardı.

Komün karşıtı yazarlar, Jeanne'ı kadın komünar temsillerinden ayrı tuttular, çünkü Jeanne yürekliliği, iyiliği ve saflığı simgelerken Komün'ün kadın savaşçıları kötüyü simgeliyordu. Yine de Jeanne'ın efsanesi ve imgesi arka planda bir yerlerde dolanıyor, onların sunumlarını ve tepkilerini çetrefilleştiriyordu.

Kadın komünarların açıkça Jeanne d'Arc ile özdeşleştirildikleri tek yer, Komün karşıtı karikatürcü Nérac'ın, burçlar dizisindeki Virgo* ya da Bakire (La Vierge) temsilidir. (Bkz. Resim 7) Resmin çerçevesinde basit bir şiir yer alır: "Sanki bulvardaymış gibi savaş alanında/Vurabilirim bir adamı bin metreden kolayca"

Kadın komünarları kötüleyen birçok çizim gibi Nérac'ın karikatürü, muhafazakâr erkeklerin neyi rahatsız edici bulduk-

* *Başak takımyıldızı, Başak burcu. Latince Bakire. -çev.*

larını açığa çıkarır. "La Vierge... Folle" (Çılgın Bakire) başlığı alaycılık olsun diye değil, Jeanne d'Arc'a anıştırma olsun diye yazılmıştır. Bu soğukkanlı, Medusavari kıvırcık saçlı ve elinde fallik bir tüfekle sigara içen kadın, hem erkek hem dişi bakire Jeanne d'Arc değildir. Gerçek bir savaşçı da değildir. Yalnızca erkekler (ve azize Jeanne) savaşçı olabilir. Düşüncede o tektir ve bir erkeğin dış görünüşüne benzemede, kadın komünar, kadın doğasına ters gitmiş ve deliye dönmüştür.

Cantinière'ler ve *Ambulancière*'ler

Ulusal Muhafız Birliği'ne yiyecek-içecek sağlayan ve yaralılara bakan *cantinière*'ler ve *ambulancière*'ler, Komün'ün kadın savaşçılarının en az tartışmalı olanlarıydı. Bu kadınlar, 19. yüzyıl savaşlarının alışılmış bir parçasıydı ve kolayca tanımlanabiliyorlardı. *Cantinière*'ler üniforma giyiyor ve genellikle bellerinde küçük fıçılar taşıyorlardı. *Ambulancière*'lerin üniforma giymesi daha düşük olasılıktı ancak kızıl haçlar ve tıbbi malzemeler taşıyorlardı. Her iki küme de, kendi taburlarındaki erkeklerin yanında savaşa göğüs geriyorlardı.

Kimi *cantinière* ve *ambulancière*'ler çalışmalarını bir iş olarak değerlendiriyordu; kimileri de kocalarına yakın olmak ya da Komün'ü savunmak isteyen gönüllülerdi. Savaş sanatında çok az deneyimi olan sıradan işçi muhafızlar gibi bu kadınlar da genellikle savaşa hazırlıksızdı. *Cantinière*'ler basitçe, yemek yapmayı bilen kadınlardı. *Ambulancière*'ler onlara yol göstermede yok denecek kadar az eğitimliydiler, çünkü hemşirelik henüz bir meslek olarak yerleşmemişti. Malzemelerini kendileri satın alıyor ve yaralı erkeklere yardım için ellerinden ne gelirse yapıyorlardı. Kadınlar (hükümet ya da hekimler değil) Montmartre ve Issy'de sabit ve gezici ambulans istasyonları kurmuş, *Union des Femmes pour la Défense de Paris et les Soins aux Blessés* (Paris Savunması ve Yaralıların Bakımı İçin Kadınlar Birliği), taburları desteklemek için *ambulancière* ve *cantinière*'ler toplamıştı.[48]

Resim 8. Léonce Schérer, "Bölgenin Koruyucuları", *Souvenirs de la Commune*

Daha 19 Mart'ta, *cantinière*'lerin taburlarıyla birlikte sokaklarda yürüdüğü görülüyordu. Kadınlar, Nisan ve Mayıs'ta savaşta taburlarına eşlik etmişti. Komün gazeteleri, Nisan ve Mayıs boyunca gösterdikleri cesaretin haberlerini yayımladı. Neuilly'de "başından yaralanmış" bir *cantinière*, "yarasını sarmış ve çatışma alanına geri dönmüştü." Châtillon düzlüğünde bir *cantinière*, "silahını doldurup, ateşleyip, hiç durmadan yeniden doldurarak" Ulusal Muhafız Birliği ile birlikte savaşmıştı. 68. Taburun *cantinière*'i "bir topçu ateşiyle vurulmuş ve ölmüştü." Genç bir *cantinière*'in "kurşunlardan delik deşik olmuş" bedeni, kimliğinin saptanması için Vaugirard Belediyesi'ne götürülmüştü.[49] Yas tutan dullara yapılan göndermeler gibi, Komün basınındaki *cantinière*'lerle ilgili kayıtlar, Versay'ın kalleşliğini çok sayıdaki erkeğin (beklenen) ölümünden daha iyi göstermişti. Ayrıca elbette, Komün birliklerinin çabasını ve özgeciliğini simgeliyorlardı.

Üniforma giydiklerinden, *cantinière*'ler *ambulancière*'lerden daha çok dikkat çekiyordu. Yabancılar ve Komün eleştirmenleri, onları bir merak ve alay nesnesi olarak görme eğilimindeydiler. Gibson, giysilerini daha 19 Mart günü betimlemişti: Sokaklarda yürüyen "çoğu taburun önünde gidenler", "kasket ve *Bloomer** giymiş, omuzların üzerinden geçirilmiş bir kayışla asılı küçük bir fıçı taşıyan (her tabura biri düşen) genç kadınlardı."[50] Başka bir İngiliz erkek daha fazla ayrıntı vermişti: "Hoş giysileri içinde çok düzgün ve temiz görünüyorlardı: vücuda sıkıca oturan kırmızıyla işlenmiş siyah bir ceket, geniş kırmızı şeritli siyah bir pantolon, dizlere kadar uzanan aynı kumaştan bir iç etek ve onu çevreleyen geniş kırmızı bir kuşak. Tüm bunlar ve tüylü bir Tirol şapkasıyla birlikte, sol omuzdan asılmış küçük bir fıçı."[51]

---

* *1850'lerde ortaya çıkan, bir dönem kadın haklarının ve kıyafet reformunun simgesi de olan, kısa bir eteğin ya da elbisenin altına giyilen büzgülü kısa pantolon. Amerikan İç Savaşı'nın savaş alanı hemşireleri de, tepki çekmelerine karşın* bloomer *giymiştir. -çev.*

Resim 9. Bertall, "Cantiniéres." *Les communeux, 1871*

Kendine özgü üniformasıyla *cantinière*, kolaylıkla ve sık sık karikatürleştiriliyor, sunuluşları Ulusal Muhafız Birliği'ni, Komün'ü ve elbette *cantinière*'lerin kendilerini gülünçleştiriyordu. Bu çizimlerin en tipik olanı, Léonce Shérer'in, çoktan sarhoş olmuş muhafızlara likör dağıtan bir *cantinière* resmedişiydi. (Bkz. Resim 8) *Cantinière*'lerin saf neşeleriyle erkeklerin şapşallıklarını yan yana koyarak Shérer, aynı anda hem işçi sınıfı muhafızlarıyla hem de onları destekleyen kadınlarla alay ediyordu. Paris (Versay değil), böylesi adamlarca savunulan bir kent için endişe duymalıydı. Maxine Du Camp da aynı alkol ve aptallık konularına oynadı ancak dikkat çekmek için *cantinière* yerine *ambulancière*'i seçti. Onun resmedişinde *ambulancière*, "erkekleri 'diriltme' bahanesiyle" "iyileştirici basit ilaçlar" yerine brendi vererek yaralıları öldürür.[52]

Cantinière genellikle genç, sersem, uçarı kız olarak karikatürleştirilse de, başka imgeler de kullanılmamış değildir. *Cantinière*'in giysisini bu kadar ayrıntıyla betimleyen aynı adı bilinmeyen İngiliz, anaç bir imge yaratmış, "Kocası ve çocuklarıyla kantinde yaşayan, taburun iyi yürekli, anne gibi *cantinière*'iyle harika bir dostluk kurdum. geçen kuşatma [sırasında], *ambulancière* ve *cantinière* olarak çift görevde hizmet [vermiş]. Süslenmiş ve kırmızı kurdele paçavrasını göğsüne takmıştı. Tek dileği, yaşamını dürüstçe kazanmasını sağlayacak huzur ve dinginlik."[53] diye eklemiştir.

Öte yandan Charles Bertall; ters bakışlı, katı ve yaşlıcana bir kadını ön plana alan üç *cantinière* yarattı. (Bkz. Resim 9) Bu kadının arkasında, çizimin başlığı çoğul bir sözcük olduğuna göre; diğer *cantinière*'ler olarak görmemiz beklenen daha açık tonlarda çizilmiş iki kişi bulunmaktadır. Bu iki kişiden biri, küçük bir sepet taşıyan genç, narin, zarif bir kadın; diğeri ise uzun elbiseli, sınıfına ve cinsiyetine uygun bir başörtüsü takmış, geniş bir sepet taşıyan işçi sınıfından bir *femme agée*"dir. Bertall'ın amacı

---

* *Fr. Yaşlı kadın.*

ne olursa olsun, ön plandaki kadının sertliği, *cantinière*'i anaçtan çok uğursuz gösterir. Bertall karikatürlerinin adı bilinmeyen İngiliz editörü şu açıklamayı yapmıştı: "belki [kadın yurttaşlar] arasında destekledikleri davaya içtenlik ve inançla bağlı *kimi* kişiler vardı. Ancak bu kişiler, bir sıcak kahve ve brendi için erkeklerin bağlı oldukları *Cantinières* değildi. Bunlar, henüz yarım ya da tamamen kadınlıktan çıkmamışlara zar zor uygun olan bin bir tuhaf işte başarılı olabilecek kişiler değildi. Onları 'kavganın uzaması ile son günlerde gerçekleşen yaşamın ve mülkün kasıtlı yıkımı'ndan sorumlu tuttu."[54]

Cantinière'lerin ve *ambulancière*'lerin kendilerini sunuşları ve kendi deneyimleri, karikatürcülerinkinden belirgin biçimde ayrılır. Bu rolleri benimseyen kimi, belki de çoğu kadın kocasının izindeydi. Cumhuriyetçi bir ailenin ve bir ulusal muhafızın genç karısı Alix Milliet Payen bunlardan biriydi. Kocasının taburu Nisan ayında Issy cephesine gönderildiğinde, tıbbi malzemeler aldı, kendini bir *ambulancière* gibi donattı ve yetkilileri, erkeklerin peşinden gitmesi için kendisine izin vermeye ikna etti. Birliklere eşlik eden diğer kadınlar gibi o da tehlikeli ve ilkel koşulları paylaştı. Deneyimleriyle ilgili şeyleri annesine yazdığı mektuplardan biliyoruz.[55]

Issy'de, Payen ve erkekler, çadır ya da battaniye olmadan bir mezarlıkta kalıyorlar; kimi zaman zarar görmüş anıt mezarlara sığınıyorlardı. Durmadan yağmur yağıyordu. Geceleri Versay bombardımanı hafiflemeden sürüyor ve Payen uyuyamıyordu. Bir adam bacağından yaralanmıştı ve Payen, bir doktora bacağın kesilmesinde yardım etmişti. Sonrasında doktor ve Payen geceyi, tek güvenli yer olan siperde geçirmişti. Kendi silahı yanlışlıkla ateşlendiğinde (yaygın bir kaza) gözünden yaralanan kocası Henri için endişeleniyordu. Annesine şunları yazmıştı: "İnan bana; bombaları, top mermilerini, kurşunları hiç bu kadar yakından duymamıştım. Özellikle surlardan gelen bombalar çok korkutucu. Kamp alanımız çok ilginç, ama erkekler çok yorgun. Yarın sabah rahatlamış olurlar."[56]

Issy çatışmasında orada bulunan bir başka kadın Victorine Brocher, *ambulancière*'lerin "her şeyden", sargı ve su kaplarından bile "yoksun olduklarını" bildirmişti: "Perişan olmuş adamlara küçük fişek kutularından su içiriyorduk." Yaralının gece ölmesini izlemek yürek parçalıyordu ve bunu şöyle yansıtmıştı: "Yüz yıl yaşasam, bu korkunç kıyımı unutamam."[57]

Koşullar, cephenin bir yanından öbürüne bir parça değişiyordu ama çok ender iyileşiyordu. Becerebildikleri zaman, erkekler *cantinière* ve *ambulancière*'ler için battaniye ve barınak buluyorlardı, ama bu her zaman olanaklı değildi.[58] 24 Nisan günü Payen, Vanves Kalesi'nden şöyle bildirdi: "Zavallı kale nasıl harabeye dönmüş. Barakalarda içine suyun girmediği iki oda bile yok. Mum yok, saman yok. Battaniyeler kullanılamaz derecede ıslak, bu yüzden gece, siperdekinden ancak azıcık daha iyi geçiyor." Tıbbi malzemeler de çok zor bulunuyordu.[59]

Bu iş, ürkeklere göre değildi. Kimisi acıyı kaldıramıyordu, kimisi savaşı. Payen'in tanıştığı ilk *cantinière* de kocasına yakın olmak için gönüllü hizmete başlamıştı ama savaş ona fazla gelmişti, birliklere yardım etmeye çabalamaktan çabucak vazgeçmiş ve köyde kalmıştı. Issy'deki ilk çarpışmada muhafızların yanında olan kumandanın karısı da erkenden ayrılmıştı. Mayıs ayında gelen iki yeni *ambulancière* de çok korkmuş ve ayrılmak istemişti.[60] Louise Michel'in şimdiye kadar gördüğü en kötü durum diye tanımladığı,[61] tehlikeli ve zorlu yaşam ve çalışma koşulları ile yabancıların ölümleri ve yaralanmalarının yanında, kadınlar, sıklıkla kendi kocalarının ölümü ya da yaralanmasıyla başa çıkmak zorunda kalıyordu. Mayıs ortasında yaralanan Henri Payen, ay sonunda enfeksiyondan ölmüş, Alix'in aklı başından gitmiş ve tükenmişti.[62]

Komün birliklerine eşlik eden kadınların bir kısmı sağ kalamadı. Issy Kalesi'ndeki iki Ulusal Muhafız Birliği subayının 6 Mayıs tarihli günlüğünde şunlar yazıyordu: "Fleury'deki batarya bizim tarafa düzenli olarak beş dakikada bir, altı atış yapıyor –az önce ilk yardım noktasına sol kasığından kurşunla

vurulmuş bir *cantinière* getirdiler. Dört gün boyunca üç kadın, yaralananların yardımına koşarak en şiddetli ateşin altına girmişti. Şimdi bu kadın ölüyor ve iki küçük çocuğuna sahip çıkmamız için bize yalvarıyor."[63] Victorine Brocher, sağ kalan iki *cantinière*'den biriydi.[64]

Versay birliklerince yakalanmanın toplumsal cinsiyete özgü sonuçları olabilirdi. Nisan çatışmalarının başında yakalanan coğrafyacı Elisée Reclus, daha sonra, kendisiyle birlikte Versay'a yürüyen bir *cantinière* ile öteki erkeklerin nasıl tehdit edildiklerini kaydetmişti. "Zavallı kadın önümdeki sırada, kocasının yanındaydı. Ne alımlıydı ne de gençti; daha çok yoksul, ufak tefek, zor yürüyen, orta yaşlı bir proleter. Yol boyunca atları üzerinde kasıla kasıla ilerleyen subayların sövgüleri üzerine yağmur gibi yağıyordu." diye yazmıştı. Genç bir subay öne atılmıştı: "Onu ne yapacağız biliyor musunuz? Kızarmış sıcak bir demirle bedereceğiz."[65] Mayıs ortasında, haberler beş Versay askerinin, yaralı bir adama yardım etmeye çalışan bir *ambulancière*'e tecavüz edip onu öldürdüklerini yaymıştı.[66]

Kimi muhafızların günlüklerinde ve mektuplarında yaptığı gibi, komünar basın da *cantinière* ve *ambulancière*'lerin sersem ve uğursuz karükatürlerine karşı çıktı ve onları cesur, özverili kahramanlar olarak yansıttı. Bununla birlikte Komün'ün önderleri ve generallerinin, yaşamlarını Komün için tehlikeye atan kadınlara karşı davranışları her zaman destekleyici değildi. Bilinen tek kadın Komün gazetecisi André Léo, 6 Mayıs'ta *La Sociale* için, cephede yaşamını tehlikeye atan dokuz *ambulancière*'in deneyimleriyle ilgili yakıcı bir makale yazdı.

Kadınlar, kendilerini yardım gönüllüleri olarak tanıtmaya yarayan bir kızıl haç taşıyarak, 2 Mayıs günü cepheye doğru yola çıktılar. Cepheye vardıklarında dördü, 34. Tabur ile kaldı; diğer beşi, çatışmanın gerçekleştiği Levallois'ya devam etti. Oradaki görevli subay, "ambulanslar ya da yaralılar"la ilgili hiçbir şey bilmediğini ve onları kendilerinin bulmasını söyledi. Kadınlar bunu yapamayacaklarından, Neuilly'deki General Jaroslar

Dombrowski'nin karargâhına doğru yola koyuldular. Orada, onları bir hekim yanılttı, üst rütbeli bir subay azarladı, genç bir subay "üstlerininin tersliğinden aldığı cesaretle" aşağıladı ve "yakışıksız bir hareket" yaptı.[67]

Sonunda bir erin dostça davrandığı kadınlar, çoktan bu birliklere bağlı çalışan, içlerinde, saldırı Neilly'ye kaydığında Issy'yi terk eden Louise Michel'in de olduğu başka üç kadının yanına götürüldüler. Issy'de Ulusal Muhafız Birliği ile birlikte çarpışan Michel, şimdi silahsızdı ve "kadınsı giysiler" içindeydi. Birisi açıkça Ulusal Muhafız Birliği'nin "söylenene göre Issy'nin en iyi savaşçısı olan kadına silah sağlayıp sağlamadığı"nı sorunca, Louise Michel, "Keşke yaralılarla ilgilenmeme izin verselerdi. Engellere, şakalara, düşmanlığa inanamazdınız," diye yanıtlamıştı. Sonra, Michel'in sözlerinin doğruluğunu kanıtlarcasına subaylar, çatışmaya ve yaralıların tıbbi yardım gereksinme olasılıklarına karşın, sanki düşmanmış gibi dokuz *ambulancière*'i gözetim altında tutmuş ve korumalarla Paris'e göndermişti.[68]

Léo'nun makalesindeki kahramanların, kötüler ve kurbanlar gibi vermek istediği siyasi mesajı da açıktı. Kadınlara "saygı, kardeşlik ve dürüstlük"le yaklaşan sıradan, işçi sınıfı muhafızlar gerçek devrimcilerdi. Kadınları taciz eden ve azarlayan birliklere bağlı subaylar ve hekimlerse, Komün'den çok Versay'a uygun olarak "burjuva ve otoriter bir hava" sergilediler. "Karşılaştıkları davranışla aşağılanmış" Léo'nun saf duygularla simgelediği kadınlar hem kurban hem de kahramandılar. Muhafızlara cesurca yardım etmeye çalışmış ama subaylar ve hekimler tarafından kötü davranılmıştı.[69]

Léo'nun subay sınıfına yönelik eleştirisi, Komün'ün savaş temsilcisi Louis Rossel'den hızlı bir yanıt aldı. Rossel halka açık olarak, kadınların yardımının en iyi nasıl kullanılacağı konusunda Léo'ya akıl danıştı ve Kamu Güvenliği Komitesi'nin olayı körükleyen 1 Mayıs emrinin (cephedeki yardım istasyonlarında kadınların varlığının yasaklanması) kaldırılacağını duyurdu.[70] Her ne kadar Rossel kadınların yardımını kabul etmeye hazır

olduysa da, kadınların karşılaştığı küstahlık, askerî komutanların, kadınların hizmetine gerek duyulmasına karşın, Kamu Güvenliği Komitesi'nin emrinden ayrı bir mutluluk duyduklarını akla getiriyor. Komutanların, cephede muhafızlara eşlik eden kadınlara gösterdikleri tepki, gazeteciler ve muhafızların yazılarında görülen *ambulancière* ve *cantinière* imgesiyle çelişiyordu. Örneğin Alphonse Freye, çatışmada yaralandıktan sonra hayatını kurtaran 169. Tabur'un *ambulancière*'ine teşekkür etmek için *Cri du Peuple*'den Mayıs başında "küçük bir köşe" istemişti.[71] Freye'nin çizdiği merhamet meleği portresi, subayları düşmanlığa kışkırtan işgüzar, belalı kadın tiplemesinin açıkça karşıtıydı.

Kadın Göstericiler

Nisan'ın ilk günlerinde Paris ile Versay arasındaki açık savaş başladığında kadınlar, Ulusal Muhafız Birliği'ni destekleyecek yollar aradılar. Komün basını, ya çarpışmaya katılmak ya da onu sonlandırmak için gösteriler ve yürüyüşler düzenleyen kadınları yazıyordu. Gazeteler de 5 Nisan günü, kadın yurttaşların bir ya da daha fazla gösterisiyle ilgili yazılar yayımladı. Söylenenlere bakılırsa büyüklükleri yedi yüz ile iki bin arasında değişen topluluklar, Concorde Meydanı'ndaki Strasbourg kentini simgeleyen heykelin önünde toplanmış ve tüm kenti kızıl bayraklarla dolaşmıştı. (Strasbourg'u Almanya'ya bırakan Fransa-Prusya Barış Antlaşması'nın Thiers ile özdeşleşmesi, bu heykeli, Komün sırasında yaygın bir toplanma noktası yapmıştı.) Göstericiler, Komün'ün davasını sunmak için Versay'a yürümeyi ya da savaşan erkeklere katılmayı önerdiler. Bir anlatıya göre kadınlar, bedenlerini erkeklere siper ederek gerçek anlamda onları düşmandan korumayı istemişlerdi. Başka bir anlatıda silah taşıyorlardı; ama diğerlerinde değil. Bir anlatıda, savaşmak istemeyen erkekleri eleştiriyorlardı; bir başkasında Versay'a yürüyerek "'89 Devrimi'ni kurtaran" kadın atalarına imreniyorlardı.[72]

Cri du Peuple'de önceden bir miting duyurusu yapıldı. Adı bilinmeyen bir kadın, gerçek bir kadın yurttaş, daha fazla kan dökülmeden Versay'la son bir uzlaşma denemesi için kadınlara çağrıda bulundu. Duyurunun önermesine göre kadınlar Strasbourg heykelinde buluşmalı, Versay'a yürümeli, Parislilerin amacını ("özgür kalmak") ve kentin sıkıntılarını (Paris "karalanmış, ihanete uğramıştı ve gizli bir girişim onu silahsız bırakmıştı") açıklamalıydı.[73]

Genç bir işçi sınıfı kadını olan Beatrix Excoffons, önceden duyurulan Concorde Meydanı'ndaki toplantıya gittiğini bildirmişti. Meydanda 700-800 kişilik bir kadın alayı toplanmıştı. Kimileri "Versay'a Paris'in ne istediğinin açıklanması"ndan, "diğerleri, Parisli kadınların yüz yıl önce bir kez daha Versay'a gidip, o zaman dedikleri gibi fırıncıyı, fırıncının karısını ve fırıncının çırağını ölüme götürdüklerinde olayların ne durumda olduğundan bahsediyordu."[74] [Kadınların 1789 Ekim'inde Versay'a yaptıkları yürüyüşe göndermedir. Yürüyüş, XVI. Louis'nin (fırıncı), Marie Antoinette'in (fırıncının karısı) ve veliahtın (fırıncının çırağı) Paris'e geri getirilmesiyle sonuçlanmıştır.]

Kocaları Versay'ın tarafında savaşan bir grup kadın Belleville'de, söylentilere göre, "eski polis memurlarının" kendi karılarını "öldürüp öldürmeyeceklerini" görmek için Paris güçlerinin ön saflarına yürümeyi önermişti.[75] O aylarda günlük tutan bir burjuva kadını Augustine-Melvine Blanchecotte, benzer biçimde, genç bir kadının (belki de Belleville'deki) bir grup ulusal muhafıza "Paris yürüyüşünde görevli polis memurlarının karılarını önlere alıp, Versay ordusunun ateş açmamasını sağlamayı" önerdiğini belirtiyordu.[76]

Tüm amaçlarına karşın çoğu kadın topluluğu kenti hiçbir zaman terk etmedi. Kimileri Ulusal Muhafız Birliği'nce durduruldu, kimileri ancak bir gösteriye niyetlenebildi. Geniş kalabalıkların gösterisi dağıldığında; Beatrix Excoffons'un önderliğinde yürüyen küçük bir topluluk, bunun tek istisnası sayılabilirdi. Excoffons, kendi grubuna "Versay'a gitmeye yetecek sayıda ol-

masak da, Komün'ün yürüyüş birliklerindeki yaralılara bakmaya gidecek sayıdayız," diye konuştu. Kadınlar yanlarına tıbbi malzemeler aldı, Ulusal Muhafız Birliği'ni kentten çıkmalarına izin vermeleri için ikna etti, Seine'i aştı ve *ambulancière* saflarına katılacaklar Issy Kalesi'nin yolunu tuttular.[77]

Komün gazeteleri, kısaca ama sıcakkanlılıkla kadınların gösterilerini haberleştirdi. Yürüyüşçüleri, Komün'ün adına uygun kadın etkinlikleriyle uğraşan halktan kadınlar olarak sundu. Bu görüşe herkes katılmadı. Yabancı muhabirler, Parisli burjuvalar ve Komün'ün kimi destekçileri bile, içerikleri birbirinden farklı olsa da, bu kadınları eleştiriyordu. En yumuşak eleştiriler Komün destekçilerinden geldi. Örneğin Paul Lanjalley ile Paul Corriez, 1871'deki yazılarında, "kocalarına katılmak" isteyen kadın göstericilerin "hafifçe abartılı heyecanlarıyla alay etmeyeceklerine" dair samimiyetsiz bir açıklama yaptılar. Bu açıklama, Marcus Antonius'un gerçek amacını saklayan, "Ben buraya Sezar'ı gömmeye geldim, övmeye değil," açıklamasını andırıyordu.[78]

Times muhabiri ise fikrini daha doğrudan belirtmişti. "Kadınların 'erkeksi yanlarına'" çağrı yapıldığını söyleyerek "Eski zamanlardaki büyükanneleri gibi Versay'a gidip orayı fethetmeleri söylendi," diye yazmıştı. "300-400 kadarı kendini bu görev için ileri sürdü ve aileleri olup olmadıkları açıklanmadı. Başlarına bir borazancı yerleştirdiler ama onları yönlendirecek bir Maillard* yoktu. 'Gösteri' acınası derecede başarısızlıkla sonuçlandı."[79]

Times'ın haberindeki dokundurma, imgeler, karşıtlıklar ve konuşma tonu; siyasi olarak etkin kadınların, siyasi düşüncelerine katılmayan ve onların toplumsal cinsiyet sınırlarını aştığını düşünen erkeklerde yarattığı düşmanlık çağrışımını ortaya çıkarmıştı. "Çok düzgün giysileri", "ciddi ve ağırbaşlı" davranışları, "sade ve doğal" sesleri ve "kocalarına" eşlik etme

* *Stanislas-Marie Maillard (1763-1794). 1789 Ekim yürüyüşünde kadınlara Versay yolunda eşlik eden Bastille gönüllüleri komutanı. -çev.*

arzularını açıklayarak göstericilerin dişiliklerini vurgulayan *Cri du Peuple*'ün tam tersine *Times* muhabiri, kadınların "erkeksi yanlarına" başvurulduğunu ileri sürmüş, gerçekten "ailelerin anneleri" olup olmadıklarını sorarak onların dişiliklerini sorgulamıştı.[80] Amazonlara ya da erkeksi kadınlara yapılan hemen hemen her göndermede olduğu gibi, *Times* muhabiri bir eliyle verdiğini (doğaya aykırı kadın savaşçı hayaleti) öteki eliyle alıyordu. Bu kadınlar erkeksi olabilirdi ama bir erkeğin (Maillard) yönlendirmesi olmadan başarıya ulaşamazlardı. Nérac'ın Jeanne d'Arc'ı gibi (Bkz. Resim 7) gerçek Amazonlar değil, sahtekârlardı.

Günün toplumsal cinsiyet kurallarına göre davranan "gerçek kadınlar", *Times* makalesinin sonraki paragrafında, gösterilerin erkeksi savaşçılarıyla belirgin bir karşıtlık içinde görülürler. Yaralı erkekler kente getirildikçe, "kadınlar, bu kez gerçek eşler ve anneler surlara koşmuş, kapıları çevrelemiş, beklemiş, umudunu yitirmişti." Savaştan yakınıyorlar ("Ben demiştim. Gidip Komün için savaşacaktı.") ve Komün'ü eleştiriyorlardı ("Hem Komün de ne? Ne ben biliyorum ne o biliyor. Kesin olan tek şey bize oğullarımızı, kocalarımızı, erkek kardeşlerimizi geri vermeyeceği. Geri dönseler bile, bize ekmek paramız Komün'den gelmeyecek. ... Lanet olsun Komün'e de, Hôtel de Ville'deki tüm görevlilere de!") Muhabir bu "gerçek (barışçıl) kadınlar"ın savaşa karşı gelmeye başladıklarına ve tepkilerinin "karşı koyulamaz" olduğuna inanıyordu.[81] Versay ile Paris arasında uzamış savaşın ve kanlı son haftanın aniden bitmesinin yeğlenip yeğlenmediği açık değildir. Açık olan ise *Times* muhabirinin; Komün'ü destekleyen kadınlar hakkındaki algısının kendi dişilik kavramsallaştırmasına denk düşmediğidir.

Resim 10. *Seine'in Amazonları*

Kadın Savaşçılar

Versay ile savaş sürdükçe, Nisan başındaki anlık gösteriler yerini ciddi örgütlenmelere bıraktı. 11-12 Nisan'da Paris gazetelerinde yeni bir "Paris'in Kadın Yurttaşlarına Çağrı" yayımlandı. Bu bildiri, ayın dördünde yayımlananın tersine kadınları "silahlanmaya" çağırıyor ve kahraman soylarının örneğine başvuruyordu. "Kadın yurttaşlar, çocuklarımız, erkek kardeşlerimiz, kocalarımız nerede? Gürleyen topları ve kutsal çağrıyı çalan tehlike çanlarını duyuyor musunuz? Haydi silahlara! Ülke tehlikede! ... savaşı sonlandırma zamanı gelmiştir."[82]

Bu çağrı, kadınları harekete geçirme girişimindeki 4 Nisan çağrısından belirgin biçimde daha öteye gitmişti. Kadınları, savaşta erkek soydaşlarına katılmaya, "erkek kardeşlerimizi savunmaya ve intikamlarını almaya" çağırıyordu. Son çare silah-

sız olarak kendini feda etmek de denenebilirdi ama pasif direniş amaç değildi. "Eğer tutukluları vuran ve önderlerimizi öldüren alçaklar tüfeklerini silahsız kadınlarına doğrultursa daha bile iyi! Dehşet ve öfke çığlığı Fransa'dan atılacak ve tüm dünya, istediğimize ulaşmamıza yardım edecek!" Bununla birlikte nasıl bir biçim alırsa alsın silahlı direniş, şehitlikten daha çok arzu ediliyordu: "Tüfeklerin ve süngülerin tümü erkek kardeşlerimizce kullanılıyor olsa bile, hainleri ezecek kaldırım taşları yine de vardır."[83]

Her bölgede "Devrim'in zaferi için ölmeye hazır" kadınların, Paris'i savunma komiteleri kurmak üzere buluşacakları duyurusu, çağrıyı izledi.[84] Ortaya, sekiz kadından oluşan bir merkez düzenleme komitesinin önderliğinde ve Elizabeth Dmitrieff başkanlığında Union des Femmes pour la Défense de Paris et les Soins aux Blessés adında bir örgüt çıktı. Union des Femmes'ın önderleri "sürmekte olan çatışmanın başarısının Paris'in erkekleri için önemli olduğu kadar kadınları için de önemli" olduğunu herkese duyurdu ve düşman Paris'e girerse "ortak haklarımızı savunma uğruna ya kazanana dek savaşmak ya da ölmek"teki kararlılığını bildirdi.[85]

Eş ve anne sıfatıyla bir küme kadın yurttaş, kardeşlerin birbirini tanıyıp barışçıl bir çözüme varacakları düşüncesiyle ateşkes dilediğinde, *Union des Femmes* bu "utanç verici bildiri"ye hızlıca yanıt verdi: "Paris'in kadın işçilerinin istediği barış değil, topyekûn savaştır! Bugün uzlaşmak ihanet anlamına gelir!" "Paris teslim olmayacak. Paris'in kadınları Fransa'ya ve dünyaya ... halk uğruna, Komün uğruna erkek kardeşleri gibi canlarını verebileceklerini kanıtlayacaktır!"[86]

Bunlar gibi halka açık duyurular, (ilk olarak Prusya kuşatması sırasında kurulan) kadın teyakkuz komitelerinin etkinleştirilmeleriyle birleşince muhafazakârları endişelendirdi. Kadınlardan beklenen davranış bu değildi. Yine de daha korkutucu olan, erkekleri cesaretlendiren ve sözleri, üniformaları ve silahlarıyla savaşa katılma istekliliklerini ilan eden kadınların

kamusal alanda görünmeleriydi. Sokaklarda dolaşan, çeşitli üniformalara bürünmüş, silah taşıyan ve en azından savaşa katılmayı öneren kadınlar alışılmış bir manzara olmuştu. Muhafazakârlar onları ve başka "egzotik" toplulukları, Parislilerin gösterişli abartılara karşı eğiliminin bir kanıtı saydı. D. A. Bingham, tipik Britanyalı üstten bakışıyla "sokakların, kendilerini acayip üniformalarına ve tuhaf zümrelerine kaptıran ve kontrolden çıkmış gibi görünen kabadayılarla dolduğunu" belirtmişti. Daha fazla ayrıntı isteyenler için kabadayıları sıralayan bir dipnot eklemişti: "Marsilya Mohikanları, Tarascon Haydutları, Carcasson [*sic*] Eşkıyaları, Seine Amazoneleri [*sic*], vb."[87] Her biri kendine özgü üniforması olan çeşitli askerî kümelerin Paris'te bölükleri olduğu doğrudur. Bununla birlikte Bingham'ın açıklaması gerçeklik değil, bir karikatür olarak okunmalıdır.

1871 Paris'inde büyük olasılıkla çok fazla silahlı ve üniformalı kadın yoktu ancak Prusya kuşatması sırasında kadın taburları kurulması yönünde bir öneri sunulmuştu. Bu önerinin neden olduğu alaycı yaklaşımlar, halkın düş gücünde ve sözcük dağarcığında yerini koruyordu. Önerilen taburlar (adları Seine Amazonları olacaktı) Félix Belly'nin düşüncesiydi. Belly, 3 Ekim 1870'te her biri 150 kadından oluşan, sekiz birlikli on kadın taburunun eğitilmesini ve Prusyalılara karşı barikatların savunulması için silahlandırılmasını önermişti. Yeşil ilanlar, tüm kente bu düşünceyi yayıyordu. Gönüllü olmak isteyen kadınların, iyi huylarına kefil olabilecek bir Ulusal Muhafız Birliği üyesini Turbigo Caddesi numara 36'ya getirmeleri gerekiyordu. Belly daha sonra, bin beş yüz kadının kendini yazdırdığını ama Ulusal Muhafız Birliği'nin böyle bir taburla ilgilenmediğini belirtmişti.[88]

Belly'nin kadınlar üzerine görüşlerinin kökü, Belly onları alışılmadık bir biçimde birleştirse de, dönemin toplumsal cinsiyet kavramlarındaydı. O, kadınların "örnek askerler" olabileceğine inanıyordu; erkeklerle benzerlikleri olduğu için değil, farklılıkları olduğu için. Kadınların "askerî üniformaları sevdiğini, pusu

savaşı için içgüdüleri olduğunu az içki içtiklerini ve hepsinden önemlisi hiç sigara içmediklerini" ileri sürmüştü.[89] Edith Thomas'ın alay ederek belirttiği gibi, Belly her şeyi düşünmüştü. Taburlar, Prusya kenti işgal ederse zaten mücevherlerine konulacak olan varsıl kadınların bağışlarıyla mali kaynak bulacaktı. Ödenek günlük 1.5 frank olacaktı (erkeklerin Ulusal Muhafız Birliği'nde kazandıklarının yarısı). Her tabura bir kadın doktor atanacaktı. Kadınlar için uygun silahlar seçilecek ve siyah-turuncu ceket, pantolon ve şapkadan oluşan özel üniformalar tasarlanacaktı.[90]

Bu taburlar yalnızca, halkın düş gücünde ve karikatürcülerin çizimlerinde[91] var oldu ve Prusya'yla savaşın bitmesinden sonra bile buralarda varlığını sürdürdü. İmzasız bir karikatür özellikle popülerdi. (Bkz. Resim 10) Yalnızca çizme giymiş acemi er bir kadın topluluğunu denetleyen kısa boylu ama tamamen giyinik III. Napoléon'u resmediyordu. Kısa ve tombul, uzun ve sıska, farklı tipte kadınlar görülüyordu. Kimileri biraz utangaçça yere bakıyor, kimileriyse Napoléon'a; biri, sanki tuhaf bir kısalıktaymış gibi eğilerek dikkatle ona bakıyor, bir diğeri, en tombul olanı omzunun üzerinden imrenek, önerilen üniformayı giymiş biçimli "Amazon"a.[92] Karikatürün verdiği mesajlar çoktur. Kadın askerler düşüncesi gibi, kadınların kendileriyle de alay ediliyor. Kadınlar hazır olda duruyor (bu bir askerî denetim) ama beden ve ölçüleri, onların askerî görev için uygunsuzluklarını, dolayısıyla tüm kadınların uygunsuzluklarını gösteriyor. Bu kadınlar vücudu gelişmiş, biçimli Amazonlar değiller. Sanatçının öne sürdüğü, bu kadınların tabura olan ilgilerinin ciddi siyasi görüşlerden değil, askerî üniformada çekici görünme isteğinden kaynaklandığıdır. Karikatürdeki topluluğun örnek kişisi, çarpışmadan çok gösterişte becerikli gibidir. III. Napoléon'a gelince, çıplaklıkla küçük düşürmenin konusu olmasa da, karikatürde o da yerilir. Yalnızca böyle uygunsuz savaşçıların yanına yerleştirilmiş değildir, aynı zamanda erkekliğini sorgulatacak derecede hepsinden kısadır.

Ernest Vizetelly kadınları oldukça farklı bir biçimde sunmuştur ama o da kadınların bedensel özelliklerine daha az odaklanmış değildir. Kadınların tabur için kayıt olduğu bir gün Belly'nin Turbigot Caddesi'ndeki ofisini ziyaret etmişti. Orada gördüklerini daha sonra şöyle aktarmıştı: "Bir merdiven yeni yazılanlarla doluydu. Bunlar, yaşları yirmi beş ile kırk arasında değişen, çoğu kaslı kadınlardı. Yaşlı olanların kimileri aşırı derecede şişmandı ve benim genç bakışıma göre hiçbiri kesinlikle güzel değildi."[93]

Önerilen Amazonlar taburunu çevreleyen alaycılık, Jules Allix'in kadınları siyanür asidiyle silahlandırma planıyla daha da coşmuştu. Sekizinci bölgenin belediye başkanı ve bir Komün üyesi olan Allix, kadın haklarının gerçek bir destekçisiydi. Prusya kuşatması sırasında; amacı çalışmayı, eğitimi, toplumsal refahı ve kadın haklarını ilerletmek olan bir Kadınlar Komitesi kurdu.[94] Allix aynı zamanda bir mucit ve biraz da deliydi. 1870'te Seine Amazonlarının, içi siyanür asidi dolu küçük bir tüpün ucuna takılan kauçuk yüksüklerle, *doigts prussiques* ile silahlandırılmalarını önermişti.[95] Bu yüksüklerle kadınlar, Prusyalıları öldürebilirdi. Şöyle diyordu Allix: "Prusyalı size doğru ilerliyor, elinizi çıkarıp iğneyi ona batırıyorsunuz. Prusyalı artık bir ölü, siz de lekesiz ve huzurlusunuz."[96] Prusya kuşatmasının asık suratlı günlerinde bu planın doğurduğu eğlenceyi hayal etmek zor değil. Bu plan, Paris'in atlattığı iki kuşatmanın tarihinde benzer rahatlama anları arayan tarihçilerin de dikkatinden kaçmamıştı. Örneğin Komün yanlısı Frank Jellinek, Allix'in kuşatma sırasında Triat spor salonundaki "kadın" kulübüne seçilmesini yorumlarken şu gözlemde bulundu: "Ulu sakalı ve deli peygamberin yabanıl bakışıyla bu uzun sıska figür, tam da bir kadınlar kulübünün *seçebileceği* tek erkek tipiydi!"[97] Bu açıklamanın anlamı örtük de olsa, Jellinek'in mizah girişimi, tıpkı karikatürcülerinki gibi, açıkça kadınların aleyhineydi.

Önerilen taburun anısı, Nisan ve Mayıs aylarında kent savunmasına katılmak isteyen kadınları küçük görmek ve onlarla

alay etmek üzere belleklerdeki yerini korudu. İmzasız karikatürler sokaklarda görünmeyi sürdürdü.[98] 12 Nisan günü André Léo, Amazonlar taburu düşüncesini gülünçleştirdiği için basını eleştirdi. Ona göre, kadınların geçmişteki kahramanlığını kutlayan erkeklerin bugün kadınların Komün'ü savunma arzularını yermesi, özellikle kırıcıydı. Tipik bir örnek, Jeanne d'Arc gibi 15. yüzyıl Fransız kadın kahramanı olan Jeanne Hachette'ti.[99] 1472'de Beauvais, Burgonya düküne karşı savaşı kaybederken Hachette bir duvara tırmanmış, sancaklarını ele geçirmiş ve kentin savunucularını bir araya toplamıştı.[100]

Komün basını, Léo'nun sözleriyle ikna olmuş olabilirdi ama Komün eleştirmenleri kesinlikle olmamıştı. Bu eleştirmenler, dillerine dolayabilecekleri bir fırsatı ta uzaktan tanırlardı. Kadın düşmanı çağrışımlar ve yorumlar, Catulle Mendès'in karikatür için yaptığı görgü tanığı betimlemesine cömertçe serpilmişti. Sözde, Paris duvarlarını süsleyen karükatürlere sinirlenmişti ama yine de karikatürlerin içeriğini okurlarına betimlemişti. Sanatçıları, "maske takan ve iğrenç toplu seks alemlerine karışan soylu ve ahlaksız kadınlar"a benzetmişti.[101] Ardından Seine Amazonlarına dönmüştü. Sanatçı, kadınlarla dalga geçerken, Mendès sert biçimde eleştiriyordu. Karikatürün hicvettiği ama tamamen de sevimsiz olmayan kadınlar "korkunç ucubeler", "Himalayalı et yığınları", "kemik piramitler" ve "çirkin ve arsız yaratıklar"a dönüşmüştü; sanki sanatçının düş gücünün nesneleri, kendi görünüşlerinin ve çıplaklıklarının sorumlusuymuş gibi.

> Korkuncun da korkuncu! Adı, "Paris Amazonlarının Eleştirisi" Ah korkunç ucubeler! Yürekli Amazonlar bunlar gibiyse, onları savaşın en ön saflarına çıplak koymak yeterli olacaktır, ve eminim, tek bir hat piyadesi, tek bir huzur bekçisi, tek bir jandarma bir an bile bakmaya çekinmeyecek. Ancak alanda istisnasız herkes, panikle, tüfeklerinin kabzasını havaya çevirmeyi bile unutarak dehşete kapılmış bir telaşla kaçacak. Bu Amazonlardan biri –ama neden koleksiyon meraklılarına olan sevgim, beni bu

> çıplak, iğrenç yaratıkları betimlemeye itiyor?– onlardan biri... Ama hayır, bu Himalayalı et yığınlarını ve kemik piramitlerini, Paris Komünü'nün bu *Penthesilea*'larını sizin düş gücünüze bırakıyorum![102]

Ulusal Muhafız Birliği'ne yardım için silahlara sarılan ya da bunu isteyen kadınların sayısı belli değildir ama varlıkları bellidir. Kimi zaman üniforma içinde, kimi zaman üniformasız silah taşıyan kadınlar, Paris'te oldukça alışılmış bir görüntüydü. Örneğin 1 Mayıs'ta Edmond de Goncourt, Issy'den dönen bitkin ulusal muhafızlar arasında omzunda tüfekle bir kadın görmüştü.[103] Komünar bildirileri, Nisan başında öldürülen ve yaralanan kadınların yanında, Ulusal Muhafız Birliği ile birlikte savaşmış çok sayıda kadını hoşnutlukla yazıyordu. Bir kadın, 61. Tabur'un yanında "büyük çaba vererek" savaşmış, "birçok jandarma ve *gardiens de la paix** öldürmüştü" Albay Rochebrune'ün dul eşi, ölen kocasının intikamını almak için 192. Tabur'la birlikte savaşmıştı. Bir *cantinière*, 208. Tabur'u savaşa götürdüğü sırada "Yaşasın Komün!" diye bağırırken bacağından vurulmuştu. Başka bir *cantinière*, kendisini takip eden bir jandarmayı Neuilly'de öldürdüğünde, surların arkasında olanları izleyen kalabalıktan çılgınca alkış almıştı. Ulusal Muhafız Birliği ile birçok çatışmada savaşan Louise Michel, Parisli gazetelerin büyük ilgisini çekmişti.[104]

Mayıs ortasında, kadın taburlarının sayıları ve büyüklükleri ile ilgili raporlar birbirleriyle çelişse de, haklarındaki söylentiler yayılıyordu. Vizetelly söylentileri duymuş ve silahların "Hôtel de Ville'e yürüyen kayda değer sayıdaki kadın gönüllüye" dağıtıldığını bildirmişti.[105] Komün yanlısı bir cumhuriyetçi olan Sébastien Commissaire, Komün'ün sonunda doğru "kadın bölüklerinin askerî olarak örgütlendiklerini" belirtmişti.[106] 18 Mayıs günü *Times*, Ulusal Muhafız Birliği'nin 12. Lejyonu'nun, "öteki askerî görevlerine ek olarak, tüm kaçakları halka açık

---

* *Fr. Huzurun bekçisi.–çev.*

olarak silahsızlandıracak" bir kadınlar taburu kurduğunu yazmıştı.[107] Komünar Benoît Malon, Komün kayıtlarında benzer biçimde, "12 Mayıs'ta örgütlü ve gönüllü olarak silahlanmış bir kadın bölüğü 12. Lejyon'la birlikte yürüdü," diye yazmıştı.[108] Versay'daki Thiers kabinesinin bir üyesi olan Jules Simon anılarında, Union des Femmes'ın "erkeklerin buyruğu altında, iyi derecede silahlı ve donanımlı 2.500 kadınlık bir tabura dönüştüğünü ve bu kadınların 15 Mayıs'ta, Tuileries'nin bahçesinde iki kurmay subay ve bir Komün temsilcisince denetlendiklerini" belirtmişti.[109] Bu grupların, Kanlı Hafta öncesi ne kadar savaştıkları belirsizdir ancak tüfekli kadın gruplarının, son hafta boyunca barikatları savunduğu kesindir.

Komün'ün kadın savaşçılarına karşı tepkiler değişkenlik gösteriyordu. André Léo onları tamamen normal olarak değerlendirmişti. "Büyük davalar, tüm yüreklerde aynı duyguları uyandırır" demişti, ve kadınlar "erkeklerle aynı tutkuları" yaşar.[110] Léo'nun kocası Malon, anılarında onun düşüncelerini yineler: "İnsan, kadınların bu devrimci eylemini yalnızca halkın büyük günlerinde görür," sonra bu eylem erkekleri yüreklendirir.[111] Jules Claretie, tersine, kadınları açıkça anormal olarak görür. 1872'de şöyle sızlanır: "Silahlı, üniformalı, kızıl armalı ve belleri eşarplarla süslü, sokaklarda koşturan, siyasetteki histerikler gibi son sekiz günün amansız direnişine hazırlanan kadın mangalarını anımsadığımızda; ancak, insan türünün nasıl bir çamurdan yapıldığını ve hangi saklı ve kökü kazınamaz hayvani içgüdülerin, insan soyunun karanlık ruhuna sindiğini merak edebiliriz!"[112]

Catulle Mendès de benzer biçimde dehşete düşmüştü. Kadın savaşçılar ona, kadınlık rollerini terk etmiş ve "nefretle sarhoş" olmuş gibi geliyordu. "Ev kadınının süpürgesini ve terzi kadının iğnesini bir tüfek için bırakan bu acayip varlıklar nedir," diye sormuştu Mendès. "Kim kocaları ve âşıklarının yanında can almak için çocuklarını bırakır? Sokağın Amazonları, muhteşem ve rezil, Penthesilea ile Théroigne de Méricourt [1789

Devrimi'nin ateşli bir destekçisi. Kırmızı pelerin giyer, tabanca taşırdı.] arasında yerlerini alıyorlar. Bu kızgın kadınları ele geçiren öfke ne? Ne yaptıklarını biliyorlar mı? Neden öldüklerini anlıyorlar mı?"[113]

Mendès'in metninde açıkça sergilenen, onun ve Claretie'nin abartısının altında yatan, bu kadın savaşçıların yarattığı büyülenmedir. Claretie'ye göre bu kadınlar, insan doğası ve türlerin kökeni üzerine sorular ortaya atmışlardır. Mendès'e göre, bir tür soylulukları vardır. Mendès şöyle yazmıştır: "'93'ün *tricoteuse*'leri olduğu gibi Komün'ün de *cantinière*'leri var ama *cantinière*'ler yeğdir. Korkunçluklarında bir çeşit yabanıl büyüklük var. İticiler çünkü dost Fransız erkeklerine karşı savaşıyorlar. Yabancı bir düşmana karşı bu kadınlar çok yüce olurlardı."[114]

Kadınlar böyle davranışların çekimine kapılacak korkusuyla Mendès, çabucak, böylesi tutkuların kadınlarda yol açacağı sonuçlarla ilgili bir kıssadan hisse ekledi. Bu "cadaloz"lardan biri "omzunda silahı ve süngüsü kan içinde" bir dükkâna girdiğinde ve bir kadın ona meydan okuduğunda, "rakibinin üzerine yay gibi fırlamış ve onu boğazından tutup şiddetlice hırpalamıştı" Sonra, silahını ateşleyemeden önce "aniden benzi soldu, silahını yere düşürdü ve zemine gömüldü. Ölmüştü. Kızgınlığı, bir anevrizma yırtığına neden olmuştu."[115] Günahın bedeli, (Mendès'in gözünde bu günahkâr bir davranıştı) ölümdü.

Komün'ü yeren burjuva yazın adamları gibi, Komün karşıtı karikatürcüler de kadın savaşçıların ve barikatlarda çarpışanların çekimine kapılmıştı. Burçlar dizisinde Nérac; yalnızca ikisini birbirinden ayırmak için, kadın savaşçıyı Jeanne d'Arc olarak sunmuştu. (Bkz. Resim 7) Bertall, saçı arkadan sıkıca toplanmış, neredeyse cinsiyetini gizleyecek bir subay üniforması üzerinde, temiz giyimli bir kadın çizimiyle toplumsal cinsiyet sınırlarının aşılmasını vurgulamıştı. (Bkz. Resim 11) Arka planda çizilen kadın ve erkek figürleri -erkekler benzer üniformalarda (yine de subay üniformaları değil) ve bir kadın elbise ve

şalla- *colonelle*'in tuhaflığını işaret ediyor. Sağ kolu ve ayağı, kadınınkileri taklit ediyor (*colonelle*'in yalnızca baş parmağı cebindeyken, etekli kadının elleri tamamen gizlenmiş) ancak başı ve sol yanı, çizimin sağ arka tarafında duran adamın duruşunu yineliyor. Ne erkek ne kadın, tek başına duruyor. Komün'ün doğaya aykırılığını gösteren doğaya aykırı bir figür.

Bertall'ın "Barikat" adlı çizimi, Claretie ve Mendès'in bu kadınlara yüklediği tutku ve kızgınlığı yakalayarak kadın savaşçıyı eyleme yerleştiriyor. (Bkz. Resim 12) Devrim'in kızıl bayrağını ve yanan bir meşaleyi sallayan (onu aynı anda hem bir barikat savaşçısı hem de bir *pétroleuse* olarak tanımlıyor) perişan bir Amazon, yıkımın öcünü almaya hazırlanıyor. Onun albayı ve Nérac'ın Jeanne d'Arc'ı gibi Bertall'ın barikat savaşçısı da yalıtılmıştır. Barikatların savunmasında erkekler kadınlardan çok daha fazla görüldüğü ve bu savunma hep birlikte gerçekleştirildiğinden, Bertall'ın barikatları bir kadın figürü ile sunuması ve kadını tek başına yerleştirmesi bilinçlidir. Bertall, kadın savaşçıdan yalnızca büyülenmiş değildir. (Kadının resmedilişi etkileyicidir.) Yalnızca Mayıs ayının sokak savaşlarını değil aynı zamanda Komün'ün doğaya aykırılığını göstermek için de onun kadınsı öfkesi ve yalıtılmışlığını kullanır.

Buna karşılık, barikatların kadın savunucularının Komün yanlısı gösterimi, Komün'ü savunmak için birlikte çalışan kadınları ve erkekleri aynı çerçeve içine yerleştirir. (Bkz. Resim 13) Bu çizimin ön planında at üstünde bir muhafız, bir kadınla el sıkışmak (onaylamayı simgeleyen bir erkek hareketi) için eğilir. Arkalarında, kadınlar ve erkekler savaşı sürdürürken, iki kadın yaralı bir adama barikattan uzakta yardım eder. Sağ yanda bir kadın tüfeğini yeniden doldurur, sol yanda ise ikinci bir atlı muhafız çatışmayı işaret eder. Kızıl bir bayrak sahnenin üzerinde dalgalanır ve çatışmadan yükselen duman bulutu, arka planın çoğunu ve barikatın bir kısmını siler. (Aynı zamanda figürler

* *Fr. Kadın Albay. -çev.*

www.delcampe.net

Resim 11. Bertall, "La Colonelle." *The Communists of Paris, 1871*

Resim 12. Bertall, "La Barricade." *Les communeux, 1871*

Resim 13. *Paris'in Alınışı (Mayıs 1871)*

için çerçeve içinde bir çerçeve sağlar.) At üstündeki muhafızlar, otoritenin simgeleri gibi dursalar da el sıkışmaları, bu kadın savunmada görevliymişcesine yoldaşçadır. Kadınları erkeklerden ayıran ise, giysileridir. Kadınlar etek giyer, erkekler pantolon. Yoksa, Bertall'ın *colonelle*'inin gösterdiği gibi, toplumsal cinsiyet ayrımlarını görebilmek olanaksız olurdu. Tüm barikat savaşçıları silahlıdır (yaralı muhafıza yardım edenler de dahil) ve tümü eylem içindedir.

Aslında sahneyle ilgili, tarihsel olarak tuhaf görünen şey Blanche Meydanı Savunması diye tanımlandığı için, erkeklerin varlığıdır. Efsanelerde ve tarihte, Blanche Meydanı'nı yalnızca 120 kadının savunduğu bilgisi yer alır.[116] Ancak çizimin ilettiği gerçeklik, tarihsel aslına uygun değildir. Bunun yerine, çizimin iletisi, bu sahneyle Komün karşıtı karikatürcülerin resmettikleri arasındaki tezattır. Burada kadın ve erkek komünarlar birlikte

çalışır, birbirine önem verir, saygı duyar, Komün düşüncesini ve onun varlığını savunur. İzleyicinin de bildiği gibi, sonunda kazanamayacaklardır. Çevrelerindeki binaların ve dumanın, çizimdeki kişileri neredeyse cüceleştirdiklerini gördüklerinde şaşkınlığa uğrayacaklardır ama onlar ve savundukları dava, çok yüce resmedilmiştir.

Kadın Konuşmacılar

1871'de siyasi derneklere dönüşen kiliselerdeki gece tartışmaları, Fransız devrimlerinin alışılmış bir özelliğiydi. Sıradan yurttaşlar ve seçilmiş görevliler, kadınlar ve erkekler, yaşlılar ve gençler, eğitimliler ve eğitimsizler nefe doluşuyor, düşüncelerini dile getirmek için kürsüye çıkıyor, düşmanları tehdit ediyor ve siyasi sahneye katılıyorlardı. Siyasi bilinci olan kadınlar için bu gece tartışmaları, seçmen kitlesinin ve Komün'ün yönetici kurulunun dışında bırakıldıklarından, çok önemli bir toplanma alanıydı. Kimi dernekler özellikle kadınlar içindi, kimileri ise karma bir izleyici kitlesi çekiyordu. Paul Fontoulieu, Komün yönetimi sırasında Paris kiliselerinin tarihini yazmıştı. *Fontoulieu*'nin kayıtları, siyasi derneklerle ilgili en geniş bilgi kaynağıydı. Fontoulieu sıklıkla (ve eleştirel biçimde) kadınların katılımı üzerine yorum yapmıştı. Kendisinden "Saint-Eustache Derneği'nde erkek konuşmacı kadar kadın konuşmacı olduğu"nu öğreniyoruz. Saint-Leu Derneği'nde "her zaman çok sayıda kadın görülürdü." Ménilmontant'daki Notre-Dame de la Croix Derneği'nin "toplantılarında kadınlar oldukça fazlaydı ve çoğu kez yalnızca kadınlar vardı." Doğrusu "o kadar çok kadın konuşmak istiyordu ki iki-üç kez ağız dalaşı yaşanmıştı."[117]

Derneklerde konuşanların çoğu, söylemek istediği şeyler olan sıradan halk kadınlarıydı. Diğerleri, çoktan ünlü olmuş ya da yakında olacak radikallerdi. Louise Michel, Saint-Bernard de la Chapelle Kilisesi'ndeki Devrim Derneği toplantılarını çok kez yönetmişti. Beatrix Excoffons, Red Derneği'nin başkan yardım-

cısıydı. André Léo, Trinité'deki Kurtuluş Derneği'nde konuşmuştu. Paule Minck, sık sık Saint-Sulpice Kilisesi'nde konuşmuş, Ménilmontant'daki Notre-Dame de la Croix Derneği'ndeki toplantılara başkanlık etmişti.[118]

Kiliselerdeki vaiz kürsülerine ve toplantı salonlarındaki konuşmacı kürsülerine çıkan kadınlar, çeşitli siyasi görüşleri benimsemiş ve çeşitli eylemleri desteklemişti. Kimileri dikkatini rahiplere, rahibelere, asker kaçaklarına ve aylak varsıllara, "devrimin düşmanlarına" odaklamıştı. Diğerleri toplumsal reformlar ve kadınlar için siyasi haklar istiyordu.

Komün içindeki kilise karşıtlığının yarattığı gerilim, siyasi derneklerde sesini buluyordu. Erkekler kadar kadınlar da, rahip ve rahibelerin soruşturulmasını, tutuklanmasını ve idam edilmesini istiyordu. Saint-Nicholas des Champs'da bir kadın, barikat yapımında kum torbaları yerine altmış bin Parisli rahibin (kendi sayımıydı) bedenlerinin kullanılmasını önermişti.[119] Saint-Eloi'da başka bir kadın, hastanelerdeki yaralı muhafızları zehirledikleri için tüm rahibelerin Seine'e atılması gerektiğini söylemişti.[120] Bu hikâyeleri aktaran Fontoulieu, kilise karşıtlığıyla ilgili özellikle endişeliydi. "Kilise ve papazlarına karşı en kötü duyguları harekete geçirmek tüm bu derneklerde kuraldı," diye yazmıştı kitabının başında. "Aynı saldırılar her oturumda farklı biçimlerde yineleniyordu."[121]

Komün'ün kilise karşıtlığı genel olarak burjuvaziyi telaşlandırdı. Kimi kiliselerde kadın ve erkek komünarlar denetimi tamamen ellerine geçirmişti. Bir kilise (Saint-Pirre de Montmartre), elli kadının askerî üniforma diktiği bir atölyeye çevrilmişti bile. İşçiler, ana sunağı öğünler için bir yemek masasına döndürmüş ve Fontoulieu'ye göre orada "en açık saçık şarkıları" söylemişlerdi.[122] Böylesi sahneler, dindar Fontoulieu için hoşgörülemezdi ama Komün'ün kilise karşıtlığı, 1789 Devrimi'ninki kadar güçlü de değildi. Başka kiliselerde hem rahiplere hem de siyasi radikallere konaklama sağlanmıştı, rahipler gün boyunca ibadet görevlerini yerine getiriyordu ve ra-

dikaller geceleri toplantı düzenliyordu. Böylesi düzenlemeler, ilk devrimde duyulmamıştı.[12]

Kimi kadınlar ruhban sınıfı karşıtı duyguları seslendirirken, kimileri dikkatini savaşa ve savaşta çarpışması beklenen erkeklere vermişti. Gizlenerek ya da kentten kaçmaya çalışarak Ulusal Muhafız Birliği'ndeki görevinden kaytaran erkekler kıyasıya eleştiriliyordu. Reuilly Sokağı'ndaki Saint-Eloi'da, Catherine Rogissart, "Versay katilleri"ne karşı savaşmayı reddeden "korkaklar ve uyuşuklar"ı "ciğerlerini sökmek"le tehdit etmişti. İki gün sonra, aynı dernekte başka bir kadın komünar, kocaları savaşmayı reddederse onları vurmayı kadınlara öğütledi. Diğerleri, söylenene göre Versay'la karşı karşıya gelmeye direnç gösteren Ulusal Muhafız Birliği subaylarından kuşkulanıyordu. Başkaları, subayların *ambulancière*'lere davranış biçimlerinden şikâyetçiydi.[124]

Varsıllar da aynı biçimde sevilmiyordu. Saint-Jacques du Haut-Pas'da bir *cantinière*, aristokratları korkutmak için Paris'te kalıcı dört giyotin dikilmesini istemişti. Saint-Leu'de bir kadın, zenginlerin topladığı kiraların hepsinin "aynı anda 500 franka düşürülmesi"ni istemişti. La Trinité'de bir döşek üreticisi, gezici hastanelerdeki döşek ve çarşaf yokluğunu, varsılların evlerindekine el koyarak ya da en azından bunun için paralarına el koyarak gidermeyi istemişti. "Öbek öbek mücevherlerin bulunduğu kimi evler" bildiğini söylüyordu. La Délivrance'ta bir kadın, dinleyici kitlesine rahip ve rahibelerle birlikte varsılların da yok edilmesi gerektiğini söylemişti: "Biz ancak artık patronlar, varsıllar, mülk sahipleri olmadığı zaman mutlu olacağız!"[125]

Kimileri, Auguste Blanqui'nin serbest bırakılmasını istedi ve bu durum gerçekleşene kadar her gün rehinelerin idam edilmesini önerdi. (Blanqui bir toplum kuramcısı ve emektar bir devrimciydi. Komünarların onun önderliğini kaçırmış olmaları büyük talihsizlikti. Ulusal Savunma Hükümeti'ne karşı 31 Ekim 1870'te gerçekleşen ayaklanmadaki rolü nedeniyle, Komün'ün eşiğinde ulusal hükümetçe tutuklandı. Komünarlar onu, tutsak

ettikleri Paris başpiskoposuyla değiş tokuş etmeyi ummuşlardı ama, Thiers değişimi reddetti.) Kimileri kadınları barikatlarda çalışmaya, *ambulancière* olmaya ya da silah kuşanmaya zorladı. Kadınlar, erkekler olmasa bile kendilerinin savaşmaya hazır olduklarını duyurdular. 12 Mayıs günü Nathalie Lemel, La Trinité'deki geniş kadın izleyici topluluğuna şunları söyledi: "Ülkemiz için ölmeye hazır olmamız gereken savaşı sonlandıracak dönüm noktası yaklaşıyor. Daha fazla zayıflık yok, daha fazla duraksama yok! Silahlara, hepiniz! Bırakın her kadın görevini yapsın!"[126]

En siyasi kadınlar, sosyalizmin ve cumhuriyetçiliğin ilkelerini tartışmıştı. Diğerleri genelevlerin kaldırılmasını önermiş ve boşanmanın yasallaşması ile özgür birlikteliklerin tanınmasını istemişti. Kimileri dinî eğitime son verilmesini istemişti. Bir kadın, kiliselere bırakılan çiçeklerin ödül olarak okul çocuklarına verilmesini istemişti. Her yerde kadınlar ve erkekler *Marseillaise*'i söylüyordu.[127]

Kadın ve erkek komünarlar için ciddi bir siyasi etkinlik olan şey, derneklere rezil edilmenin katıksız zevki uğruna gidiyorlarmış gibi görünen burjuva erkekleri için bir gösteri sporuydu. Bu burjuvalar arasında Paul Fontoulieu, Philibert Audebrand, Denis Arthur Bingham, Ernest Vizetelly, Catulle Mendès, Edmond de Goncourt, E. B. Washburne, John Russell Young, Jules Claretie, Maxime Du Camp ve *Times* ile *Daily News*'un muhabirleri vardı. Dernekler ve onların kadın katılımcılarıyla ilgili bir bilgi kaynağı olarak bu adamlar, tarafsız olmaktan çok uzaktılar. Yine de, komünar basın dernekler ve kadınlarla ilgili çok az şey yayımladığından elimizdeki bilgilerin çoğunu bu burjuvalardan sağlıyoruz.[128]

Birçok burjuva gözlemcisi, konuşmacıların ve dinleyicilerin davranışlarını yorumlamıştı. Goncourt, erkeklerin "ellerini istemsizce şapkalarına götürdüklerini" görmüştü, diğerlerinin şapkalarını çıkartmadıklarını görünce kendileri de onları başlarında bıraktıkları halde.[129] *Daily News* muhabiri, "tapınağın kut-

sallığına .... saygısızlık edilirken hiçbiri en ufacık bile sarsılmamış, dahası şaşırmamış" olsa da, kadınların "parmaklarını şimdi boş olan kutsal su kurnasına batırmalarını ve dindarca istavroz çıkarmalarını" tuhaf bulmuştu.[130] Buna karşılık Bingham, "alaycılarla binanın kutsallığının kaybolmadı"ğını düşünüyordu.[131] Young, dinleyici kitlesini, konuşmalar sıkıcı olduğunda bile "oldukça uysal ve terbiyeli" bulmuştu.[132] Washburne "insanların görüşüne saldırmak gibi bir hesabın içinde olunmadığını" gözlemlemişti.[133]

Siyasi derneklere giden kadınlar, öncelikle işçi sınıfındandı. Örgütsel ya da önderlik rolleri olanlar, Komün'ün erkek önderlerinin de yaptığı gibi kızıl eşarp takarlardı. Kimilerinin kuşaklarına sıkıştırdıkları tabancaları olsa da çoğunun yoktu. Kimileri pipo içiyordu, kimileri bebeklerini emziriyordu. Söylev vermeyenler "her konu üzerine laflıyor, bir içeri bir dışarı geziniyordu."[134] Burjuva gözlemcilerine göre tüm bu davranışlar, kadınların giysileri ve konuşma becerileri gibi, şok ediciydi. Eğer şok edici olmasaydı, düş kırıklığına uğrayacaklardı. Skandal yaratacak hiçbir şey duymadıklarında ya da görmediklerinde, kendilerini en başta bu derneklere çeken söylentileri aktarıyorlardı. Örneğin Washburne'e, "kimi zaman aralarına kadınların da karıştığı, özellikle ilginç boşanma konusu üzerine olağanüstü tartışmalar yaşandığı"nı söylemişlerdi, oysa derneğe gittiğinde böyle bir tartışmayı hiç duymamıştı.[135] Young, eğer yeterince uzun süre orada kalsaydı, "mülk paylaşımı ve genel yağma görevi üzerine bir iki konuşma duyacağına" inanıyordu.[136]

Times muhabiri, Italie Bulvarı üzerinde bir derneğe gitmişti. Kendisine, "tehlike durumunda onu 'kudurmuş' kadın yurttaşlardan" koruma görevi üstlenmiş bir kadın eşlik ediyordu. Dernek, "fena kokuların yayıldığı çok pis bir odada" toplanmıştı. Kendisine oldukça ilgisiz görünen kadın yurttaşlar, "toplumun en alt tabakası"ndandı. "Başlarındaki beyaz fırfırlı şapkalara" karşın, kuşkusuz gevşek ahlaklarını işaret eden "gevşek, pasaklı ceketler" giyiyorlardı.[137] Birçok derneği ziyaret etmiş olan

Fontoulieu, pipo içen ve silah taşıyan kadınların varlığına karşı takıntılıydı.[138]

Catulle Mendès, ağır alaycılık ve ayyaşlık dokundurmalarıyla, Saint-Eustache'ta "gördüğü" bir sahneyi betimledi. "Sabahları sokakları süpüren, hanımefendilerin kahramanlık paçavraları içindeki" kadınlar toplanmıştı. Çoğu "yüzlerinin tam ortasında, Hôtel de Ville'in üzerinden uçabilecek [kıpkırmızı] bir burun taşımaktan gurur duyuyordu."[139] Saint-Eustache'taki aynı toplantıya giden ve Komün'e daha sıcak yaklaşan *Daily News* yazarı, "yetişkin kızlarıyla birlikte derli toplu giyinmiş kadınlar, genç aileleriyle birlikte küçük esnaf eşleri, [ve] çakırkeyif bakışlı pazar kadınları, yosmalar, işçi kadınlar, halktan kadınlar" görmüştü. Ayrıca "kızışmış Paris güruhunun tipik öfkeli kadınlarını oluşturan hemen hemen her yaştan bu iğrenç bakışlı kadınları" da görmüştü.[140] Eleştirecek başka hiçbir şey bulamayan Washburne ve Young, örgü ören kadınların etkisinde kalmıştı,[141] ve bu onlar için, gelmekte olan devrimci şiddetin kanıtıydı.

Konuşmacılar özel olarak dikkat çektiler. İtici kocakarılar ya da baskıcı kızgın kadınlar gibi çeşitli biçimlerde sunuldular. Mendès "sarılık geçiriyormuş gibi görünen, şahin gagası gibi bir burnu olan sıska uzun bir kadın" görmüştü.[142] *Times* muhabiri "dalgalanan siyah saçları ve parlayan gözleriyle ilk devrimin kadın kahramanlarından birinin resmedilmesi için ressamın karşısına oturmuş olabilecek, çok güzel duran hoş bir genç kadın"ı, "düzgün bir elbise ve başlık giyen" "saygıdeğer" görünüşlü bir kadını ve "çamaşırcı gibi görünen" bir kadını duymuştu.[143] Fontoulieu, bedensel betimlemelerin üzerinde daha az, göze çarpan konuşmacıların ahlaksız ve sabıkalı öz geçmişlerinin üzerinde daha çok durmuştu. Ayrıntılar korkunçtu. Bir kadın çocuk katiliydi, bir başkası metresti, bir üçüncüsü fahişeydi, bir dördüncüsü hırsızlıktan beş kez hüküm giymişti. Birinin lakabı, 1848 Devrimi'ndeki rolünden dolayı "ayaklanmanın Amazonu"ydu, bir başkası dört yılını İstanbul'da bir haremde geçirmişti. Kimileri *pétroleuse* suçlamasıyla yargılanmıştı, iki-

si Kanlı Hafta sırasında tutsakların öldürülmesine katılmıştı ve bir başkası, Fontoulieu'nün savına göre, "ölenlerin ve belki de yaşayanların kafalarını kesmek için barikatların çevresinde sinsice dolanmıştı."[144]

Burjuva gözlemcilerini en çok ilgilendiren konuşmalar; erkekler, kadınlar, evlilik ve boşanma üzerineydi. (Fontoulieu diğerlerinden ayrılıyordu, o en çok kadınların kilise karşıtlığıyla ilgilenmişti.) Bu konulardaki söylevler, erkeklerin en büyük korkularını doğruluyordu. Kadınlar, yalnızca cinsiyetler arasında eşitliği değil, evliliğin sonlandırılmasını da savunuyorlar ve kadınların üstün olduğunu öne sürüyorlardı. Batı uygarlığı tehlike altındaydı. Catulle Mendès, gaga burunlu kadından uzun uzadıya alıntılamıştı: "Evlenmek köle olmaktır. özgür bir kentte daha fazla hoş görülemez. Evlilik bir suç olarak değerlendirilmeli ve en sert önlemlerle bastırılmalıdır." Boşanma tek başına bir çözüm değildi. Yalnızca "Orleansçı uygun bir çare"ydi.[145] Evliliğin kendisi kaldırılmalıdır. "Alkış tufanı" konuşmasını bir an durdurduktan sonra, Komün'ün dullara ve ölen muhafızların uzun süreli hayat arkadaşlarına sağladığı emekli aylığının, yalnızca evlilik dışı hayat arkadaşlarına verilmesi gerektiğini bildirdi. "Bizler, evlilik dışı hayat arkadaşları, yasal eşlerin artık sahip olmadıkları, baştan beri hiç sahip olmamaları gereken hakları gasp etmesine daha fazla izin vermeyeceğiz. Bırakın yasa değişsin. Her şey özgür kadınlar için, kölelere hiçbir şey yok!"[146]

Burjuva yazarlar gibi Komün karşıtı karikatürcüler de boşanmayı, kadın konuşmacıların rezilliklerini iletmek ve onları erkek karşıtı resmetmek için uygun konu olarak belirlediler. "Harrrrika Kadın Konuşmacı"da, düzgün giyimli ama güzel olmaktan çok uzak konuşmacı, adı bilinmeyen bir kilisenin yüksek kürsüsünden sahneye egemendir. (Bkz. Resim 14) Kadın konuşmacı, altındaki kalabalığa doğru üzerinde "*Loi sur le divorce*" (Boşanma kanunu) yazan bir kâğıt tutar. Hafifçe sol üst köşesinde, sağ elinde bir zeytin dalı ya da palmiye yaprağı taşıyan küçük bir İsa heykeli bulunur. İsa'nın başı bir haleyle çevrilidir,

kadın konuşmacınınki ise tuhaf görünüşlü ama büyük olasılıkla modaya uygun bir şapka ile. İsa'nın sabırlı ve dingin duruşu, kadının dikkat çekmek için verdiği uygunsuz önerisiyle çelişir. Burada kimin evde olduğu, dolayısıyla kimin doğal yerinde olup kimin olmadığı açıktır.

Boşanma konusuna özellikle göndermede bulunmayı gerekli görmeseler de, başka çizimler de aynı izlek ve iletiyi taşıyorlardı. Eylül ayında, *La Vie Parisienne,* Gillot'nun bir resmini yayımladı. Bu resim, yine bir kadını kilise kürsüsünde konuşurken gösteriyordu. Çizimin altbaşlığına göre kadının iletisi, şimdi ahlaksızlık olarak görülen nikâhsız birlikteliğin, evliliğin yerini alacağı; kadınların erkek, erkeklerin kadın olacağı ve çocukların herkesin ürünü olarak görüleceğiydi.[147] Léonce Shérer, kolunun altında (çocuk yerine) köpek taşıyan bir kadını kürsüye yerleştirmiş ve ağzından şunları söyletmişti: "Kadın yurttaşlar, erkeklere ölüm! Benimkini ülkeye kurban olarak sunuyorum, sizler de böyle yapmalısınız." Dinleyiciler yanıt vermişti: "Evet, evet!"[148]

Times muhabiri bir derneği ziyaret ettiğinde, kadınların gücü ve erkeklerin zayıflığı üzerine demeçler duymuştu. Her ne kadar "dalgalanan siyah saçları ve parlayan gözleriyle hoş bir genç kadın" ilgisini çekse de, kadının gözlerinde muhabire "onun kocası olmayı istemeyeceğini" düşündüren bir şey vardı. Kuşkusuz, kadının "kendilerini yaratılışın efendileri olarak adlandıranların" "bir grup ahmak" olduğu demeci ve kadınlara yaptığı "savaşmak için yaratılmış olmaktan şikâyet eden ve durmadan dertleri üzerine mızmızlanan" erkeklerin gidip "Versay'daki ödlekler takımına" katılabilecekleri duyurusu onu itmişti. Kadınlar, erkekler olmadan kenti savunacaklardı. "Gaz yağımız var, el baltalarımız ve güçlü yüreklerimiz var," demişti kadın, "yorulmaya biz de [erkekler kadar] dayanabiliriz. ... Savaşmayı dileyenler, bizimle yan yana gelebilir."[149]

Çizer Frédéric Théodore Lix, *Le Monde Illustré*'deki kadın konuşmacı tasvirinde, Amazon kavramı ile sınıf ve toplumsal cinsiyet ihaneti kavramlarıyla oynadı (Bkz. Resim 15), çekici,

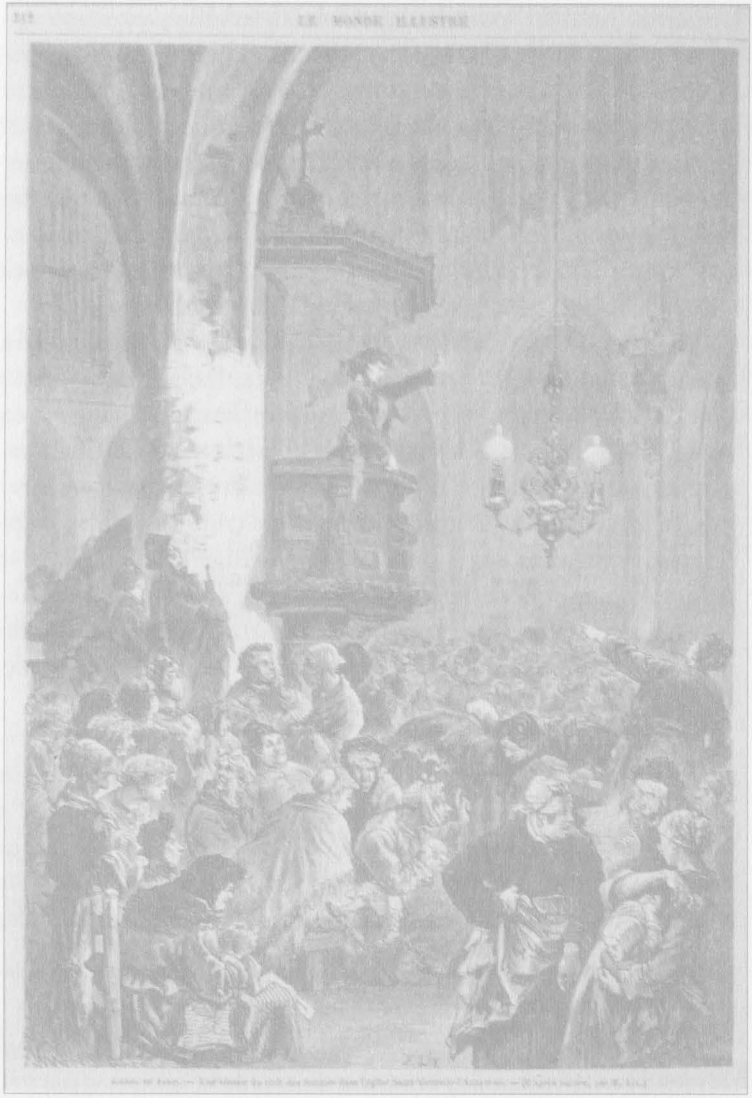

Resim 14. "Komün'ün Harrrika Amazon Derneği'nin Harrrika Kadın Konuşmacısı" *Paris sous la Commune*

iyi giyimli bir kadın burjuvayı kürsüye yerleştirip onu işçi sınıfı kadınları ağırlıklı bir kitleye konuşturarak, Versay ile savaşta Komün tarafını tutan burjuvalarla ilgili sorular uyandırdı. Şık giyinmiş konuşmacı, Louvre Sarayı'nın yanında yer alan süslü Saint-Germain-l'Auxerrois Kilisesi'nde, işçi sınıfı dinleyicisine göre daha çok evinde gibi görünüyordu ve *Le Monde Illustré*'nin burjuva okurlarının bildiği üzere, konuşmacı kürsüye ait değildi. Lix'in okumuş kitlesi, konuşmacıyı, 19. yüzyıl tablolarındaki Amazonlardan biri olarak tanıyacaktı. Kadın konuşmacının modaya uygun siyah başlığı, alışılmış at sırtındaki zarif kadın temsiliyle uyumlu değildi ancak giysisinin siyahlığı ve zerafeti ile narin vücut yapısı onu aynı Amazon sınıfına yerleştiriyordu.[150]

Dinleyici kitlesi, burjuva gözlemcilerin yazılarında ortaya çıkan aynı stereotiplerle doluydu. Amazon'a göre daha geniş, çünkü resmin ön planındaydılar ve bedenen daha güçlü olan işçi sınıfı kadınlarının temsilcileri, gençten yaşlıya kadar uzanıyordu. Bebeklerini emziriyor, gevşiyor, el hareketleri yapıyor, konuşuyor ve örgü örüyor. Tek eksik, ağzında pipo olan bir kadın. Burjuva ölçülerine göre bu kişiler pek dişi değiller ama tehdit edici de değiller. Bu kadınlar, öteki çağdaş burjuva gözlemcileri gibi Lix'i korkutmuyor, onun ilgisini çekiyordu.

On yıl sonra Fransız feministler, medeni haklar ve eğitimle ilgili küçük ama önemli kazanımlar elde ettiklerinde yazılarını yazan[151] Maxime Du Camp, Komün'ün "kötü" kadınlarının amacının "erkeklerin kusurlarını abartırken kendilerini erkeklerin üzerine yükseltmek" olduğuna inanıyordu. "Derneklere dönüştürülen kiliselerin kürsülerinden, [kadınlar] kendilerini ortaya koydular," diyordu. "Kesik, tiz sesleriyle .... iyi bir konum, medeni haklar, kendilerine verilmesi reddedilen eşitlik ve kimi anlaşılmaz haklar istediler. Bu haklar belki de, memnuniyetle uygulamaya koyacakları gizli düşlerini saklıyordu: erkeklerin çoğulluğu."[152] "Erkeklerin çoğulluğu" anlamını kavramanın çok zor olduğu, alışılmadık bir deyiş. Du Camp, çok sayıda şeyi anıştırmış olabilir: Kadınlar, erkek haklarının kadınlara da sağ-

Resim 15. Frédéric Lix, "Saint-Germain-l'Auxerrois Kilisesi'nde Kadınlar Derneği'nin Bir Toplantısı." *Le Monde Illustré*, 20 Mayıs 1871

lanmasını istediler, kadınlar erkek olmak istediler, erkekleri cinsel olarak paylaşmak istediler ya da çok kocalılığı yerleştirmeyi istediler. Du Camp'ın zehir zemberek açıklaması göz önüne alındığında, onun kadınların kendisini düşünceleri kadar itici bulduğu açıktır. Siyasi hakları erkeklerle olan farklılıklar temelinde talep eden birçok kadının tersine o, kadın komünarların kadından çok erkek gibi davrandığına inanıyordu. Halkın içinde konuşarak (yalnızca erkeklere ayrılmış bir etkinlik) gerçek anlamda değilse de mecazen erkekleştirilmişlerdi.

Vizetelly, konuşmacılarla ilgili ayrıntıları Fontoulieu'nün çalışmasından aldığı yazısını 1914 yılında, kadınlara oy hakkı hareketi Britanya'da önemli tartışma ve kargaşa konusuyken yazmıştı. Kendi kaynaklarından yola çıkarak, sözde ölülerin kafalarını kesen kadınları, kendi can düşmanı Nemesis ile, süfrajetlerle* bağdaştırdı. "Bu yaratık, dernekte çılgınca bağırıp çağırıyordu. Aynı anda yüzü, polis hâkimi ve diğerlerine beddualar savururken militan süfrajetlerin yüzlerinde gözlemlenebilen neredeyse aynı ifadeyi takınıyordu. Kuşkusuz hemen hemen aynı soydandı, – *possédées de Loudun*** ve *convulsionnaires de Saint-Médard**** soyundan."[153]

Sonraki tarihçiler kimi zaman, siyasi dernekleri tartışan burjuva kaynaklarıyla aynı aşağılayıcı dili benimsedi; ama onların odağı cinsellikti, siyaset değil. Alistair Horne, "Kızıl Dernekler"e yaptığı tek göndermede, "Washburne St-Eustache'ta, evliliğin kaldırılmasından yana konuşmasıyla kürsüden atıp tutan bir *tricoteuse*'ü dinlemişti."[154] Aslında bu cümle, Washburne'ü yanlış

---

* *Suffrajet: 20. yüzyılın başlarında örgütlenen, kadınların seçme ve seçilme haklarını savunan kadınlar. –çev.*

Fr. Loudun'in cin çarpılmışları. Loudun'in Cinleri Davası olarak da bilinir. Fransa, Loudun kentinde 1634'te geçen bir büyücülük/cadı avı davasına göndermedir. –çev.

*** *Fr. Saint-Médard'ın havale geçirenleri. 18. yüzyılda Paris'teki Saint-Médard Mezarlığı'nda ilk olarak Jansenist din adamlarında görülen havale geçirme ve mucizevi iyileşme olayları. İlerleyen zamanlarda daha çok kadınlarda görüldüğü söylenmiş; havalenin bir kadın histerisi, cinsel gerilim ve adet düzensizlikleri yanında kadınların özsel ahlaki düşüklüğünden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. –çev.*

aktarmaktadır. Richard Cobb şu görüştedir: "Hareketin sözcü kadınlarının çoğu ... büyük olasılıkla ... özgür aşkın ve evlenmemiş annenin ruhani anlamda kınanmasından, Versay düzeninin destekçisi kilise kadar endişeliydi."[155] Siyaseten radikalleşmiş kadın komünarlar, bu 20. yüzyıl erkeklerine, 19. yüzyıl burjuva eleştirmenlerine geldiği kadar akıl dışı ve tehditkâr görünüyorlardı ama onlar için tehdit, siyasi olmaktan çok ahlakiydi. Yuvalarındaki yerlerini bırakıp kürsüye çıkmayı göze alan kadın komünarlar, kadınlığın tam bir antiteziydi, ahlak ve uygarlığa tehdit oluşturuyorlardı. Bu nedenle düşünceler ciddiye alınmamalıydı. Doğrusu tarihçiler, kadınların gerçekten ne istediğini (özgür aşk) bildiklerine ve bu yüzden kaynaklarından doğru alıntı yapmalarına gerek olmadığına inanıyorlardı ve bu yüzden "büyük olasılıkla" bölgesine hiç kaygılanmadan rahatça girebiliyorlardı.

Çağdaşlar ve tarihçiler Komün'ün hikâyesini anlatırken, Marina Warner'in adlandırmasıyla "kadın tipleri sözlüğü"ne kapılmışlardı. Bu sözlük, Komün'ün kadın yandaşlarının eylemlerini içerme ve açıklama amacını taşıyordu.[156] Gözü yaşlı anneler ve dulları, adanmış kahraman Amazon savaşçılarını, korkunç öfkeli kadınları, rezil konuşmacıları ve merhamet meleklerini içeriyordu. Tüm bu kategoriler, 1871'in kültürel alanında geçerliydi. Kimileri çok eskiydi, kimileri devrimi izleyen yüzyılda yeni çağrışımlar edinmişti ama tümü, Komün'ü, kadınların eylemlerini karikatürleştirerek ve onları harekete geçiren karmaşık ve çatışkılı duygu ve düşünceleri yadsıyarak tanımlamış ve anlaşılmasını sınırlamıştı.

Bu kadın tiplerinin temel çekiciliği, Komün ve kadınlar üzerine ahlaki ve siyasi yargıları iletme becerilerinde yatmaktadır. Çatışmanın her iki tarafı da, kadın kurbanları ve yaslı anneleri karşı tarafın kötülüklerine dikkat çekmek için kullanabilirdi ve kullandı da. Muhafızlara savaşta eşlik eden *cantinière*'ler ve *ambulancière*'ler, kendi destekçilerine Komün davasının soyluluğunu simgeliyordu ama Versaylılar için nefret ve alay nesne-

siydiler. Versay destekçileri de benzer biçimde Komün'ün halk konuşmacılarını ve kadın savaşçılarını karikatürleştirdi ve kötüledi. Kadınlar soysuzlaştıkça, gülünçleştikçe ve kötülendikçe; Komün de soysuzlaşıyor, gülünçleşiyor ve kötüleniyordu. Olay uzadıkça, kadınların temsil kabiliyeti erkek yoldaşlarına göre çok daha yükseliyordu.

Komün'e karşı çıkan muhafazakârlar için en rahatsız edici kadınlar, Komün'ün konuşmacıları ve savaşçılarıydı; çünkü *cantinière* ve *ambulancière*'lerin tersine görünüşte bile, etkinliklerini gizleyecek geleneksel kadın rolüne bürünmemişlerdi. Kadın ve erkek özelliklerini iki karşıt kutba ayıran toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmalarına tehdit oluşturuyorlardı. Edilgenden çok saldırgan, çaresizden çok kendine yeten, ara bulucudan çok savaşçı, erkeklere destekleyici olmaktan çok eleştirel, çekingenden çok öz güvenli, bağımlıdan çok bağımsız ve kesinlikle kırılganlıktan uzak görülen bu kadınlar; böylesi özellikleri kültürelden çok doğal olarak tanımlayan bir kültürde normallik ve kadınlık üzerine sorular ortaya attılar.

Eğer bunlar "doğal" kadınlar ise, toplumun ve siyasetin örgütlenişine tehdit oluşturmuşlardı. Eğer "doğaya aykırı" kadınlarsa, böyle bir tehdit ortaya koymamışlardı ve geçerli toplumsal cinsiyet tanımları ile bu tanımlarla temellenen kültürel kurumlar sürdürülebilirdi. Kadınları Amazonlar, Erinyeler, *tricoteuse*'ler ve Viragolar olarak simgelemek, onların kadınlığını ve doğallığını sorgulayarak cinsiyetler arasındaki sınırları koruyordu. Komün karşıtı yazar ve karikatürcülerin, kadınları bu kapsamda simgelemelerindeki kolaylık ile onları daha olumlu simgeleme girişimlerinin görece yetersizliği, kavrayış ve anlama aracılık eden kültürel kategorilerin gücünü göstermektedir. Erkekler kadar kadınların da bu kültürel kategorilere erişimi vardı ve kadınlar, kendi eylemleriyle diğer kadınlarınkini, bu kategoriler bağlamında görüyorlardı. Sonraki bölümde bunun örnekleri gösterilecektir.

Dördüncü Bölüm

Paris'in "Güçlü kadınları"

Komün'ü yaşayan çoğu erkek gibi, çoğu kadın, Komün'ü desteklemiş ya da ona karşı gelmiş de olsalar, geçen zaman ve kaynak yetersizliği nedeniyle bu bilgi bize ulaşamamıştır. Yine de birkaç kadın bize, Komün üzerine kendi anlatılarını bırakmıştır. Kimileri, diğer kadınlara imzasız çağrılar yazmış, kişisel deneyimleriyle birlikte adlarını da gizlemişlerdi. Kimileri günlükler, mektuplar, anılar ve gazete makaleleri yazmıştı. Arkalarında kayıt bırakanlardan üçü, halk arasında iyi tanınıyordu: Komün'e tutkuyla inanan ve geniş kapsamlı toplumsal değişimi tüm gücüyle savunan, Komün'ün tek kadın gazetecisi André Léo; Union des Femmes'ı kuran ve ona önderlik eden Elizabeth Dmietrieff ve başından sonuna kadar Komün için savaşan, süreç içinde Fransa'nın ünlü "Kızıl Bakiresi"ne dönüşen Louise Michel. Bir dördüncüsü, ailesinin işlerini ayakta tutmak için Paris'te kalan genç burjuva kadını Céline de Mazade, Komün'e karşı çıkmıştı. Bir beşincisi, çatışmadan korkan bir barış yanlısı Augustine-Melvine Blanchecotte, tarafsız kalmaya çalışmıştı.

Komün kadınlarına daha kapsamlı bir bakış, genel yazından, özellikle Komün karşıtı yazından çok bu yazılardan ortaya çıktı. Bununla birlikte kadınların kendilerini (ve başka kadınları) kavraması ve sunması, her şeye karşın erkeklerin onları sunuşlarında açıkça görülen dişilik kavramsallaştırmalarından ve kadın tipleri için kullandıkları aynı sözlükten etkilenmişti.

Bu bölümün temelini oluşturan yazılar, hiçbir biçimde tüm kadınların deneyimlerini ve görüşlerini sunuyormuş gibi değerlendirilemez. Bununla birlikte, kültürel imgelere ve kadınların kendi deneyimlerini düzenlemek, doğrulamak ve bunlardan bir anlam çıkarmak için kullandığı değerlere erişim sağlar. Bu yazılar ayrıca, kadınların Komün, Komün destekçileri ve kendi eylemlerini tanımlayan ve sınırlayan toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmaları üzerine kimi yargılarını da ortaya koyar. Bölümün başlığı, Céline de Mazade'ın kendini bir güçlü kadın olarak tanımlamasından gelir.[1] Bu tanımlamayı, Paris'te tek başına kaldığı için endişelenen kocasının içini biraz rahatlatma amacıyla yaptığını öne sürmüştür. Bununla birlikte güçlü kadın tanımı, o dönemde birçok Parisli kadının kendini nasıl gördüğünü ortaya koyar. Kadınlar acılara katlanmış, direnmiş ve kimilerini şaşırtarak, Paris'in ikinci kuşatmasıyla başa çıkıp sonunda daha iyi duruma ulaşmışlardır.

İmzasız Çağrılar

Komün süresince duyurular ve çağrılar kent duvarlarına asılmış ve gazetelerde çıkmıştı. Çoğu erkeklere yöneltilmişti ama kimileri, kadınları şu ya da bu biçimde göreve çağırıyordu. Kadınlara yönelik çağrılardan kimileri, örgütlerin temsilcilerince imzalanmıştı (genellikle Union des Femmes, diğerleri imzasız yazılmışlardı). İmzasız çağrıların yazarlarını belirlemek elbette olanaksızdır. Kimileri ya da tümü, kadınlar değil de erkeklerce yazılmış olabilirdi. Çatışmanın her iki tarafının da erkekleri, kadınlara açıkça ne yapmaları ya da ne yapmamaları konusunda akıl vermeye gönülsüz görünmüyorlardı. Bununla birlikte imzasız çağrıların erkeklerce yazıldığına ilişkin kanıt da yoktur. Bu nedenle, kadınları harekete geçmeye yüreklendiren imzasız çağrıların yazarlarının kadınlar olduğunu varsayıyorum.

İlk imzasız kadın yazarlı makale, *Cri du Peuple*'de 4 Nisan tarihinde, Versay ile Paris arasındaki savaşın üçüncü gününde

görüldü. Yazar, "gerçek bir kadın yurttaş", "tüm sınıfların" kadınlarını Versay'a gidip "Paris Devrimi'nin ne olduğunu" açıklamaya ve kentler arasında "uzlaşmayı sağlayacak son bir girişim"e çağırıyordu. Gerçek kadın yurttaş, barışı siyaseten tarafsız olduğu için istemiyordu. O bir kadın komünardı. Onun için Versay'ın suçluluğu ve Paris'in masumiyeti kuşku götürmezdi. Versay, Paris'e "kara çalmış", ona "ihanet etmiş" ve "Paris'i gafil avlayarak silahsızlandırmayı denemişti." Karşılığında kent Komün'ü kurmuştu çünkü "özgür kalmak" istiyordu. Bu çatışmanın saldırgan tarafı olmaktan çok uzak olan Paris, saldırılara karşı yalnızca "kendini korumak" için harekete geçmişti.[2]

Suçlarına karşın Versay (gerçek kadın yurttaş öyle inanıyordu) ikna edilmeye açık olabilirdi. Komün ile ilgili gerçekler ona sunulursa, elbette kente saldırmayı bırakacaktı. Şimdi ıslah olsa bile, yazar, saldırganın "erkek kardeşlerimizin kanı, ve kayıplarımız için" sorumlu tutulması gerektiğine inanıyordu.[3] Versay'ın nasıl sorumlu tutulacağı ise belirsizdir.

İki gün sonra, ölen muhafızlar için ilk cenaze töreni düzenlendiğinde, "doğru bir kadın yurttaş" imzalı daha uzun bir makale aynı gazetede yayımlandı. Yazarın takma adındaki değişime karşın, iki parçayı da aynı kişi yazmış olabilirdi. En azından, yazarlar birbirleriyle iletişim içinde gibi görünüyorlardı. Doğru kadın yurttaş, Versay'ın askerî zaferlerinin, Komün ile Fransa hükümeti arasındaki herhangi bir uzlaşı umudunu yerle bir ettiğini kabul ediyordu. "Versay'a gitmiş olabilirdik," diye yazmıştı. "Kan dökülmesini durdurabilirdik. Babalarımızın, kocalarımızın, çocuklarımızın sıkıntılarını Versay'a iletmiş olabilirdik." Ancak "hükümet Paris'e saldırdı, kan akıtıldı", ve artık "uzlaştırma ve insanlık" görevi olanaksızdı. Bunun üzerine yeni bir çağrı yayımladı. Kadınlar ailelerine geri dönmeli, yardım istasyonları kurmalı, Ulusal Muhafız Birliği'ni yüreklendirmeli ve yaralılarla ilgilenmeliydi. "Birliklerin hareketini ve Komün'ün emirlerini engelleyebilecek" gösterilere daha fazla katılmamalıydı. Gösteriler

ve barışma için zaman geçtiyse de, yargılama için geçmemişti. Gerçek kadın yurttaş gibi, doğru kadın yurttaş da Versay hükümetini "kan dökülmesi"nden sorumlu tutuyor ve Komün'ü "aklı başında ve ciddi" kararları ve "insani" eylemleri için övüyordu.[4]

İki açıklamanın da siyasi yargıları ve toplumsal cinsiyet ayrımları özdeştir. İki yazar da yalnızca kadınlara seslenir, erkeklere ya da erkekler için konuşma girişiminde bulunmazlar. Barıştırma ya da "uzlaştırma" kadınlara özgü bir görevdir, savaş ise bir bakıma, erkeklere. Barıştırma başarısız olduysa, bu durumda olduğu gibi, erkekler savaşmalı ve kadınlar yaralılara bakmalı diye düşündüler. Kadınların silahlara sarılması ya da kentin savunulmasında erkeklere katılması yönünde her iki çağrı için de ipucu yoktur. Ancak kadınlar savaşı durduramadıysa ya da dahası savaşa katılamadıysa da, savaş ve kışkırtıcıları üzerine yargıya varabilirlerdi. (Barışın savaşa yeğ olduğu düşüncesinin ta kendisi, ahlaki yargı içeriyordu.) Her iki yazar da, erkeklerin eylemlerini yargılamaya kadınların hakkı olduğuna kesinlikle inanıyordu, ve bunu yaptıkları zaman, artık kendilerini yalnızca kadınlara ya da kadınlar için konuşuyor gibi görmüyorlardı. Kadın alegorisinin tersine döndürülüşü ve ilginç bir kullanımında kendilerini, ulus olarak değilse, en azından ulusun ahlaki vicdanı olarak görmüşlerdi. Şöyle duyurmuştu doğru kadın yurttaş: "Yüreklerimizin ve tüm Fransa'nın önünde, Versay hükümetini [eylemleri için] sorumlu tutacağız."[5]

Bu kadınların suç belirlemelerinde bulanıklık yoktu. Versay, Prusyalıların Paris'e zafer yürüyüşü düzenlemelerine neden olan antlaşmayı imzalamış, 18 Mart günü topların taşınması yönündeki gizli girişime izin vermiş, generallerin ölümü yüzünden Paris'e kara çalmış ve kente saldırmıştı.[6] Bu yüzden ihanetten, kara çalmadan, saldırıdan ve Fransız erkeklerinin öldürülmesinden suçluydu. Komün ise tersine, "dürüst ve alçakgönüllü bir hükümet ... tüm yoksullara, en kısa sürede, birazcık esenlik sağlayacak emek ve özgürlük hükümeti" kurmuştu.[7] Hiçbir şeyden

suçlu olmayan Paris; dürüstlüğün, meşru müdafaanın, özgürlüğün ve emeğin kaynağıydı.

Beş gün sonra (11 Nisan), Komün gazetelerinden daha kızgın ve daha saldırgan kadın sesleri yükseldi. Sonraları Union des Femmes'ın kurucuları olan ve bu nedenle kimlikleri tam olarak belirlenemese de, tahmin edilen isimsiz "kadın yurttaş topluluğu", uzlaştırma ve yaralılar için bakımın ötesine geçip, kentin silahlı savunması ve intikam için kadınlara bir çağrı yayımladı. Gerçek ve doğru kadın yurttaş gibi bu kadınlar da, kendilerini "Fransız halkının anneleri, eşleri ve kız kardeşleri" olarak tanımlayarak, konuşma hakkını kadınlıklarından aldıklarını belirtmişlerdi. Onlar da yalnızca kadınlara konuşmuşlardı, erkeklere değil (yine de erkeklerle ilgili uzunca konuşmuşlardı) ve kadınların çocukları, erkek kardeşleri ve kocaları için korkularına seslenmişlerdi. Gerçek ve doğru kadın yurttaşların tersine, çağrılarını güncel devrimden çok, daha geniş bir tarihsel kapsama oturtmuşlar ve kadınlara "Büyük Devrim'in kadınlarının torunları" diye seslenmişlerdi.[8]

Gerçek ve doğru kadın yurttaşlar gibi bu kadınlar da, Paris ile Versay arasındaki çatışmayı yargılama hakları olduğuna inanıyordu ama yargıları, ayın dördünde ve altısında dile getirilenlerden daha acımasız ve daha ideolojikti. Versay hükümeti yalnızca suçlu olan taraf değildi; o, Paris halkının düşmanıydı. Halkı sömürmüş, baskılamış ve idam etmiş, adil ücret vermeden çalışmaya zorlamış, kardeş katili bir iç savaş başlatmış ve savaş tutsaklarını idam etmişti. Bu kadın yurttaşların dili acımasızdı. Versaylılar "halkın katilleri, zalimler, Paris'i yok etmek isteyenler"di. Öte yandan Komün, özgürlüğün, eşitliğin ve kardeşliğin (1789 Devrimi'nin ilkeleri) savunucusuydu. "Halkın halk tarafından yönetimi"ni, sömürenler ile efendilerin sonunu ve "herkes için iş ve esenlik" istiyordu. Kadınlar, "tüm uygar insanlar"ın, sonunda Paris'te özgürlük baskıya karşı zafer kazanır mı diye görmeyi beklediğini, böylece "sıraları geldiğinde" onların da kendilerini özgürleştirebileceğini belirttiler.[9]

Grubun savaş çözümlemesinin merkezinde, onun sınıf savaşımı çözümlemesi vardı. "Tüm sınıfların kadınları"na seslenen Gerçek ve doğru kadın yurttaşların tersine Kadın Yurttaşlar Grubu, Paris ile Versay arasındaki iç savaşı, varsıl ile yoksul arasındaki uzun savaşımın bir parçası olarak gördü. Versaylılar, yalnızca Paris'e ihanet etmekten suçlu değillerdi, onlar "her zaman [halkın] alın teriyle geçinmiş ve [halkın] sefaletiyle semirmiş ... ayrıcalıklılardı." Kadınların gözünde savaş "güçlü ile haklı, emek ile sömürü, halk ile cellatlar arasındaki eski uzlaşmaz çelişkinin son sahnesi"dir. Parislilerin en önemli talepleri arasında, çalışma hakkı ve işçilerin kendi emeklerinin ürünü üzerindeki hakkı geliyordu.[10] Bu çözümlemeyi yapan kadınlara göre, tüm sınıfların kadınlarına yapılan herhangi bir çağrı budalaca görünmüş olmalıydı.

Uzlaşma çağrıları da eşit derecede anlamsız görünüyordu. Gerçek ve doğru kadın yurttaşlardan keskin bir ayrımla Kadın Yurttaşlar Grubu, kadınlara, yaralılara bakmamaları, bunun yerine savaşmaya ve ölmeye hazırlanmaları çağrısında bulunmuştu. İntikam istiyorlardı, uzlaşma değil; zafer istiyorlardı, barış değil. Şöyle haykırıyorlardı: "Kararlı, birleşmiş, davamızın güvenliğini savunan kadın yurttaşlar, gelin, erkek kardeşlerimizi savunmaya ve onların öcünü almaya hazırlanalım! Paris kapılarında, barikatlarda, kenar mahallelerde, her nerede olursa, doğru zamanda, çabalarımızı onlarınkine katmak için hazır olmalıyız." Komün'ün savunulması önemli olan şeydi, ama Versay silahlarını masum kadınlara doğrultmayı seçerse, kadınların ölümlerinin çok büyük simgesel bir yararı olacaktı. "Tutsakları vuran ve önderlerimizi öldüren alçaklar makineli tüfeklerini silahsız kadınlara doğrultursa, daha iyi ya! Fransa'dan ve dünyadan dehşet ve öfke haykırışları, bizim istediğimiz şeyi elde edecektir!" Ancak böylesi masumiyet ve şehitlik, onların desteklediği şey değildi; onlar, kadınların ellerine ne silah gelirse (tabanca, süngü, hatta kaldırım taşı) onunla savaşmalarını istiyordu. [11]

Bu silahlara çağrı, uzlaşmaya çağrıların doğrudan karşıtı olsa da, yüreklendirmelerin altında benzer toplumsal cinsiyet kavramları yatıyor. Tüm yazarlar kendilerini yurttaş olarak tanımlamıştı ancak çağrılarını yurttaşlık değil, hemcinslik temeline dayandırmışlardı. Kadınları silah kuşanmaya, yaralılara bakmaya ya da uzlaşma sağlamaya özendirseler de, onları harekete geçirmeye çalıştıkları temel aynıydı: Olabildiğince çok erkek (erkek kardeşleri, kocaları, oğulları) kurtarmak kadın olarak görevleriydi. Kadınların erkek gibi oldukları için değil, erkeklere (yetişkinler ve çocuklar olarak) önem verdiği için erkekler gibi hareket etmeleri gerekiyordu. Kadın Yurttaşlar Grubu şöyle açıklamıştı: Anneler ve eşler, "onlar için değerli olan kişileri –kendilerini destekleyen kocalarını, umutlarını bağladıkları çocuklarını– kurtarmanın tek yolunun savaşta etkin rol almak olduğu"nu anladıklarında, ona göre davranacaklar.[12]

Tüm yazarlar, silahsız kadınların ideolojik yararlarını ve ahlaki temsil gücünü görmüşlerdi. Gerçek kadın yurttaş, (doğası gereği silahsız) kadınların manevi telkinlerle uğraşabileceğine; doğru kadın yurttaş, kadınların ulusun vicdanı olduğuna; groupe des citoyennes ise silahsız kadınların ölümünün "dehşet ve öfke" haykırışları doğuracağına inanıyordu.[13] Tüm bu önermeler, erkeklerin kadınların koruyucusu olarak kültürel belirlenişine dayanıyordu. Yazarların birbirlerinden ayrıldığı nokta, kadınların toplumsal cinsiyet sınırını aşıp aşmamaları ve silahlara sarılıp sarılmamalarıydı. Kadın Yurttaşlar Grubu, en azından Komün'ün yaşamını sürdürmesi için kadınların bu toplumsal cinsiyet sınırını aşmaları gerektiğini düşünüyordu. Onlar için seçim "kazanmak ya da ölmek"ti ve kazanmak, savaşta erkeklere katılmayı gerektiriyordu. Onların tersine doğru kadın yurttaş kadınları savaşmaya değil, yaralılara bakmaya çağırarak toplumsal cinsiyet kuralları içerisinde kalmıştı.

Dmietrieff ve Union des Femmes

Kadın Yurttaşlar Grubu'nun çağrısını hemen bir toplantı duyurusu izledi. Bu toplantıda Union des Femmes kurulacaktı. Bu örgütün arkasındaki öncü güç, Uluslararası Emekçiler Birliği üyesi ve Karl Marx'ın arkadaşı olan genç bir Rus radikal, Elizabeth Dmietrieff idi. Union des Femmes, Enternasyonal'in Fransa şubesinin kadınlar kolu olarak çalışacak ve Komün yenildiğinde, ulusal hükümetin çokça dikkatini çekecekti.[14]

Union des Femmes her zaman kolektif bir dille konuşmuştu ama Dmietrieff'in düşünceleri ve etkisi, kadınların önceki çağrılarına göre istemleri daha somut, ideolojileri daha feminist, Komün'e bakışlarında daha ideolojik olan örgütün kamusal açıklamalarında görülebiliyordu. Birliğin ilk kamusal açıklaması 14 Nisan günü *Journal Officiel*'de yayımlandı. Dmietrieff ve Union des Femmes için Komün, "tüm ayrıcalıkların ve eşitsizliklerin yer yüzünden silinmesi"ni, "yozlaşmanın sonu"nu, "toplumun yenilenmesi"ni ve "emek ve adaletin egemenliği'ni simgeliyordu. Versay hükümeti ise dolaylı olarak karşıt değerleri simgeliyordu: ayrıcalık, eşitsizlik, yozlaşma, emeğin aşağılanması ve adaletsizlik. İyi ile kötü arasındaki bu savaşım uzlaştırılamazdı. Union des Femmes, dinsel imgelerle dolu bir dille -Eriha Savaşı ("tehlikenin eli kulağındadır ve düşman Paris kapılarındadır"), kutsal davalar ("halkın kutsal davası için savaşmak herkesin hakkı ve görevidir") ve kıyamet savaşı ("yozlaşmaya bir son vermek ve sonunda toplumu yenilemek")-"sonuna kadar savaşmak için" kadınları hazırlanmaya yüreklendiriyordu.[15]

Bu açıklama, toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmasında gerçek ve doğru kadın yurttaşlar ile Kadın Yurttaşlar Grubu'nun düşüncelerinin epey ötesine geçmişti. Daha açılış cümlesiyle Union des Femmes, kadınların Komün'ü desteklemesini erkeklerle olan ilişkileri üzerinden temellendirmeyi bir yana bırakmış; bu desteği, erkeklerin ve kadınların savaşımın sonunda elde edecekleri ortak çıkarları üzerinden temellendirmişti, daha

doğrusu bunu istemişti. Birey olarak kadınların, yalnızca savaşa katılma hakları değil, aynı zamanda, savaşımın sonunda kaybedecekleri de çok şey vardı, tıpkı erkekler gibi. "Kutsal dava" erkeklerin olduğu kadar onların da davasıydı. Devrimi korumak "herkesin hakkı ve görevi"ydi.[16]

Elizabeth Dmietrieff ve makaleyi imzalayan öteki yedi kişi, önceki yazarların yaptığı gibi kadınlara değil, kadınlar *için* ve Komün'ün önderlerine konuştular. Kadınların Komün'den çıkarlarını ve seslerini duyurma haklarını bildirdiler. Kadınların kendi sıkıntıları yokmuş gibi, erkeklerin sıkıntılarını Versay'a iletmeyi öneren doğru kadın yurttaşlardan yola çıkarak kadınların da sıkıntıları olduğunu belirttiler. Versay, "yönetici sınıfların ayrıcalıklarının sürdürülmesinin bir aracı olarak" kadınlara karşı ayrımcılık yapmıştı. Daha sonra, Komün'ün İş ve İşçi Bulma Kurulu'na yazılan tarih atılmamış bir mektupta Elizabeth Dmietrieff (mektubu Union des Femmes Merkez Komitesi Yürütme Kurulu adına imzalamıştı), kadınların uğradığı ayrımcılıkların doğasına açıklık getirdi. "Kadın emeği, geçmişin toplumsal düzeninin en çok sömürülenidir ve ivedilikle yeniden düzenlenmesi zorunludur," diye yazdı. Tüm işçilerin yararlanacağına inandığı çalışma süresi ve düzenlenişiyle ilgili öteki reformlara ek olarak, Dmietrieff "kadın ve erkek işçiler arasındaki her tür rekabetin sonlandırılması" ve "eşit işe eşit ücret" çağrılarında bulundu. Bu öneriler, kadın istihdamını ve aldıkları ücretleri yükseltecekti.[17]

Dmietrieff, "ortada hiçbir neden yokken emeğin baskılanması" yüzünden "artan yoksulluğun", "Paris nüfusunun şimdilik devrimci olan kadın öğesini, eski toplumsal düzenin kendileri için yarattığı edilgin ve neredeyse gerici duruma döndürmeye" razı edebileceğinden endişe duyuyordu.[18] 1790'ların sonunda kadınların hoşnutsuzluğu devrimin altını oyduğundan ve kiliselerin yeniden açılmasıyla sonuçlandığından, Dmietrieff'in korkusu temelsiz olmayabilirdi.[19] Bununla birlikte, en etkin, düşüncelerini en açık dile getiren komünar kadınların bile, geçmişin ka-

dınlar üzerindeki etkisinden belli bir dereceye kadar korktuklarını açığa çıkarıyordu. Böylesi bir korku hiçbir zaman işçi sınıfı erkekleri açısından dile getirilmemişti. Erkeklerin Komün'e olan sadakati, asker kaçaklarının varlığına karşın, Komün önderlerince büyük ölçüde tartışmasız kabul edilmişti.[20] Dmietrieff, kadınların sadakatini sağlama almak için Komün'ün herkes için iş ve adaleti sağlama alması gerektiğini savunmuştu. Bu amaçla Union des Femmes'ın, askerî malzemelerin üretiminden başlayarak, Paris kadınlarına dağıtılmış işleri yeniden düzenlemesi gerektiğini düşünüyordu. Komün'ün bu tasarıya katkısı, önceleri kadınların çalıştığı şimdi terk edilmiş fabrika ve atölyelerin yeniden açılmasına kaynak sağlamak olabilirdi.

Kamuya Açık Görüş Ayrılığı

Nisan ayında, eylem çağrıları arasındaki farklılıklar, kadınların Komün ve Komün'deki rolleri üzerine düşüncelerinin siyasallaşması ve ilerici yönde radikalleşmesi olarak yorumlanabilirdi. Mayıs ayında, Paris duvarlarını kaplayan ikinci bir Kadın Yurttaşlar Grubu duyurusu ateşkes çağrısı yapınca, bu farklılıkların çelişen kadın görüşlerinin bir kanıtı olduğu belirginleşti. Kadın Yurttaşlar Grubu "ülke adına, onur adına, insanlık adına" ve kadınlar için konuştuklarını söylüyor ve şöyle bildiriyordu: "Tüm kadınlar; bombaların beşiklerinde bulabileceği küçük çocukları olanlar, kocaları inanmadan savaşanlar, günlük ekmeğini sularda kazanan kocaları, oğulları olanlar, bugün evlerini tek başına savunanlar, ... hepsi barış istiyor! Barış!" (Silahlara sarılan ve ne pahasına olursa olsun barış istemeyecek *ambulancière*'ler, *cantinière*'ler ve kadın komünarlar bu nakaratta eksikti.) Dilekleri bir yalvarıştı, bir talep değil. Bu grup, konuşma hakkını aktivistliklerinden değil, "yürekli teslimiyetlerinden" aldıklarını söylüyordu. "Acı çekmekten usanmış", onları yeniden tehdit eden "talihsizliklerinden yılmış"lardı. Çocuklarını ve kocalarını korumak istiyorlardı. Savaşa bir son verilmesini istiyorlardı, zafer değil.[21]

Bu barış çağrısı, gerçek kadın yurttaşın yazdığı 4 Nisan'da yayımlanan uzlaşma çağrısına benzemektedir. Gerçek kadın yurttaş, "tüm sınıflardan kadınlar"a çağrıda bulunmuştu; grup ise "Paris kadınları" adına yazmıştı. Her iki çağrı da kadınları, coğrafi sınırlar değilse de, sınıf üzerinden birleşmiş gösteriyordu. İkisi de, ölen erkeklerin ve yas tutan kadınların görüntülerini anımsatıyordu. İkisi de, erkekleri eşit görmek yerine erkekler için endişelerinden söz ederek, bir toplumsal cinsiyet hiyerarşini varsayıyor ve kabul ediyordu. İkisi de kan dökülmesine bir an önce son verilmesini ve Paris ile Versay arasında bir uzlaşmaya varılmasını amaçlıyordu.

Yine de açıklamalar arasında belirgin farklılıklar da vardı. Nisan ayında yazan gerçek kadın yurttaş, bir kadın komünardı ve çatışma için Versay'ı suçlamıştı. Kadınların mantıksal çıkarım ve ikna becerisinin olduğunu ve bu sayede, kan dökülmesinden sorumlu olan ve Paris'le uzlaşması gereken Versay hükümetini ikna edebileceğini düşünmüştü. 3 Mayıs günü yazan kadın yurttaşlar ne taraf tutmuş ne de bir tarafa suç yüklemişlerdi. Hem Versay'a hem Paris'e silahları indirme çağrısında bulunmuşlardı. Bir barış durumunu tartışsalar da, uzlaşmaz çelişkinin taraflarının kafalarını değil, kalplerini değiştirmeyi ummuşlardı. Çağrı, tarafların zekâsına değil, "yüce gönüllülüğüne" idi. Savaşın nedenlerini ve olayları dikkate almaksızın, özünde, kocaları ve çocukları için korkan kadınlara bir armağan olarak, erkeklerden savaşmayı sonlandırmalarını istediler.

Union des Femmes dehşete düşmüştü. İki gün sonra onlar da kentin duvarlarını donatmıştı. Birlik, böylesi "şok edici bir bildiri" yazan "isimsiz gerici kadınlar grubu"na olan öfkesini güçlükle denetliyordu. "Ülke, onur ve insanlık" adına konuşan kadın yurttaşların tersine birlik, "toplumsal devrim, çalışma hakkı, eşitlik ve adelet", Komün'e olan bağlılıklarını hemen ortaya koyan sosyalist cumhuriyetçi ilkeler adına konuşmuştu. İğnelemeye kayarak, Union des Femmes, bildiride kendiyle çelişen noktaları açığa vurdu. Versay'ın yüce gönüllülüğü, "kor-

kak katillerin yüce gönüllülüğü"ydü; taraflar arasında uzlaşma, "özgürlük ve despotluk arasında uzlaşma" olacaktı. Ödün verilemezdi. Pazarlık edilmiş bir barış, yenilgiyle eş değer olacaktı. İşçilerin "eksiksiz toplumsal dönüşüm, tüm ayrıcalıkların ve sömürünün bastırılması, sermayenin egemenliği yerine emeğin egemenliğinin geçmesi" umutlarını yok edecekti. Kısaca, "ihanet" olacaktı.[22]

Union des Femmes, 14 Nisan'da olduğu gibi yine kadınlara değil ama kadınlar için konuşmuştu. Bununla birlikte tüm kadınlar için konuşma iddiasında değildi. Bu kadınların özdeşleşmeleri "Paris'in işçi kadınları" ileydi. Onlar barışçıl değildi, zafer istiyorlardı. "Özgürlük davası için akan kan selini", Paris halkı (işçileri demek istiyorlardı) "şan ve intikam" olarak adlandırmışlardı. Kendilerini erkeklerin değersiz yalvarıcıları yapan toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmalarını kabul etmeyerek, kadınları, tıpkı erkek kardeşlerinin yaptığı gibi "Komün'ün savunulması ve zaferi için yaşamlarını vermeyi, kanlarını dökmeyi" ne kadar iyi bildiklerini kanıtlamaya çağırdı. Onların ütopik "toplumsal ve evrensel cumhuriyet" düşlerinde, işçi erkekler ve kadınlar "dayanışmayla kaynaşmış" olacaktı.[23]

André Léo

Komün basınının en öne çıkan bireysel kadın sesi André Léo'nunkiydi. Kimi okurlarının belki bilmediği ancak diğer gazetecilerin ve Komün'ün siyasi önderlerinin çok iyi bildiği gibi, André Léo, gazete baskılarında görünen adam değildi. O, Komün'ün tek kadın gazetecisi, Léodile Bréa Champseix'ti. 1832'de doğan, 1851'de Grégoire Champseix ile evlenen ve 1863'te dul kalan Léodile Champseix, takma adının kaynağı olan André ve Léo adında ikiz oğulların annesiydi.[24] Daha sonra bir Komün üyesi olan Benoît Malon ile evlendi. Malon'un kendi kayıtlarındaki Léodile'e övgüsü, radikal erkeklerin bile Komün'ün güçlü kadınlarını sınıflandırırken yaşadığı zorlukları gözler önüne

seriyordu. Malon şöyle yazmıştı: "Adı, zamanımızın en iyi yazarları arasında geçen; neyden söz ettiğini çok iyi bilen Rossel'in 'erkek yurttaş' André Léo olarak çağırdığı bu kadın, halkın davasına ve ona yazılarıyla, konuşmalarıyla, tüm desteğiyle hizmet etmeye eşit derecede adanmıştı."[25]

Léo, yazın yaşamına roman yazarak başladı ancak, İkinci İmparatorluğun son yıllarında kadın hakları ve siyaset üzerine yazmaya ve konuşmaya yöneldi. 1869'da "La femme et les moeurs: Liberté ou monarchie" [*Kadın ve töreler: Özgürlük ya da monarşi*] başlıklı uzun bir siyasi deneme yayımladı. Bu denemesinde, kimsenin üzerine konuşmadığı kadınların yaşamlarının gerçekleri ile burjuvaların kadına bakışını karşılaştırdı. Gerçekler acıydı. Yazısında şu örnekleri vermişti: "Ürkütücü ve artan sayıda terk edilmiş çocuklar; kimsesiz genç kızlar [*filles délaissées*]; fahişeler ve varsıllarla düşüp kalkan metresler; yoksulluk ve aşırı çalışmadan dermansız kalmış işçiler; kocalarınca tecavüze uğrayan, sömürülen, dövülen anneler; evlilikte çeyiz ticareti; özgür birlikteliklerde yoksul kızların istismarı." Bu, burjuva erkeklerin "narin ve çekici, erkekleri memnun etmek için doğmuş" diye hayalini kurduğu kadınların karşı karşıya kaldığı gerçek davranışlardı. Diğer şeylerin yanında böyle bir düş gücü, burjuva erkeklerin kendilerini "güçlü ve şövalye gibi cesur" görmelerine de neden oluyordu.[26] Léo'nun öfkesi açıkça ortadaydı.

Léo özel olarak, "özgürlük, insanların ahlakı ve saygınlığı için gerekliydi" diyen ama yine de "kadınlara özgürlük vermek, kesinlikle bir ahlaksızlık ve bencillik canavarı yaratacaktır" düşüncesine inanan demokrasinin savunucularına kızgındı. Bu tutarsızlıkta söz konusu olan şeyin, erkek egemen evliliğin sürdürülmesi olduğunu biliyordu. Siyasi ve toplumsal hiyerarşileri sonlandırmaya can atan erkekler, aynı değişimi evlilikte istemiyorlardı. Eğer karı ve koca eşitse, kararları kim verecek diye endişeleniyordu erkekler. Evlilikte "tek baş, tek yönetim" olmalıydı. Léo, böylesi savların kendi kendine hizmet ettiğini

düşünüyordu. Kadınların oy hakkından ve siyasal ve toplumsal eşitliğin çeşitli biçimlerinden dışlanmasını da kabul edemezdi. Onun bakış açısına göre kadınlar işte ve evlilikte köleydiler ve köleliklerini (dolayısıyla çocuklarının köleliklerini) sonlandırmanın tek yolu, eşit hakların onlara da tanınmasıydı. Ancak o zaman gerçekten demokratik bir topluma ulaşılabilirdi.[27]

La Sociale gazetesi, Komün sırasında Léo'nun başlıca tartışma alanıydı.[28] Orada Komün'ün davasını savundu, onu Versay'a karşı koruyan erkekleri övdü ve her ne zaman önderlerinin akılsızca ve düşüncesiz davrandığını düşünse onları eleştirdi. İsimsiz kadın yurttaşlar ve Union des Femmes'ın tersine Léo, ne kadınlara ne kadınlar için konuşmuştu. O, erkeklere ve kendine konuşmuştu. Sosyalist olan ama herhangi özel bir fraksiyonun üyesi olmayan Léo, Komün'ün en zeki eleştirmenlerinden biriydi. Komün önderlerinin kırsalın desteğini almada[29], en fanatik, aynı zamanda en muhafazakâr üyelerini denetlemede, kadınların desteğini kabul ve seferber etmede başarısız olmalarından derin endişe duyuyordu. Bu başarısızlıkların her birinin Komün'ü zayıflattığına inanıyordu. Ona göre tüm bu zaferler bir araya geldiğinde yenilgiye neden olabilirdi.

Bütün Komün gazetecileri arasında bir tek André Léo kadın konusuna değinmişti. Ona göre kadınların yardım önerilerini Komün'ün geri çevirmesi, hem kadınlar hem de devrimin başarısı için çok önemli bir sorundu. *La Sociale*'in ilk ve son sayıları arasında (31 Mart-17 Mayıs), Komün önderlerinin kadınlara karşı davranışlarını betimleyen, çözümleyen ve eleştiren dört makale yazdı. Elizabeth Dmietrieff gibi o da, eğer Komün önderleri onların yardımını istemez, gelecek tasarımlarında kadınlar için eşit haklara yer vermezlerse, Paris'in işçi kadınlarının devrimden vazgeçebileceğinden korkmuştu.

12 Nisan'daki "Toutes avec tous" (Tüm kadınlar ve tüm erkekler birlikte) başlıklı makalesinde Léo, onu ilgilendiren ana konuları ortaya koydu: kadınların devrime bağlılığı, kadınların yardım önerilerini erkeklerin dar kafalı geri çevirişi ve inatçı-

lıklarının olası sonuçları. İlk önce şunu açıkladı: "Tüm büyük davaların, her insanın yüreğinde aynı duyguları uyandırdığını, ve ot gibi yaşayan basit görüngüler olmadıkları sürece kadınların da böylesi zamanlarda, erkeklerle aynı güçlü tutkuları duyumsamaları gerektiğini anlamalıyız." Kadınlar, elbette, "ot gibi yaşayan basit görüngüler" değillerdi ve devrime olan tutkuları erkeklerinkiyle aynıydı. İlk kuşatma sırasında Paris'in savunmasına, erkekler gibi, "doğal olarak" katılmışlar, kenti savunacak yeterli sayıda birlik çoktan var olmasına karşın Seine'in Amazonlarına gönüllü yazılmışlardı. Şimdi kadınlar, erkeklerin yanında barikatları koruyorlardı. Yalnızca ahmaklar, kadınların devrime bağlılığını yadsıyabilirdi ve bunu yapanlar, devrimin altını oyma riskini de göze almışlardı. Yalnızca Paris asker kıtlığıyla yüz yüze gelip, kadınların yardımına gereksinmemiş; aynı zamanda kadınların Komün savunmasına katılma hakkını yok sayanlar, kadınların devrime karşı gelmeleri olasılığını da göze almışlardı. "Şimdiye kadar," demişti Léo, "demokrasi kadınlarca yenilmişti ve demokrasi ancak onlarla zaferine ulaşacaktır."[30]

Léo'nun bakış açısına göre, kadınları küçümseyenler yalnızca öngörüsüz değil, aynı zamanda ikiyüzlüydüler de. Kadınların geçmişteki kahramanlıklarını kutlayan aynı adamlar, Komün'ü savunmak isteyen kadınları gülünçleştiriyor ve karalıyordu. Böylesi ikiyüzlülüğe yanıt olarak Léo, kadınlar ile erkeklerin o günkü koşullarda önemli olan ya da olması gereken tek bir düzlemde eşit olduklarını ileri sürmüştü: Kadınlar ve erkekler, büyük bir dava uğruna kendilerini kurban etmeye gönüllülerdi. "Her insanın bir [kendini] koruma içgüdüsü vardır ve bu içgüdünün üstesinden gelen [gelmeyi sağlayan] bir sakal değil, üstün bir duygudur." diye yazmıştı. Kadınlarda bu duygu vardı ve Komün önderlerinin kendilerine dayattıkları "eylemsizlikten acı çekiyorlardı." Kalplerinde "kutsal bir ateş" yanıyordu. Erkekler gibi, kendilerini dava uğruna feda etmeye hazırlardı.[31]

Léo bütün kadınların silahlanması gerektiğini söylememişti. Kimi kadınlar, örneğin beşikteki çocuklarının yanında olması

gereken genç anneler, elbette silah kuşanamazlardı. Ama savaşmak isteyen kadınların kenti savunma hakları da geri çevrilmemeliydi. Dahası, Paris duvarlarının dışında yakın zamanda gerçekleşen bir çarpışma Ulusal Muhafız Birliği'nin kadınların yardımına gereksinim duyduğunu fazlasıyla kanıtlamıştı. "Ölüm karşısında çok büyük zorluklara göğüs geren erkekler, yetersiz besleniyor, yetersiz yardım alıyorlar," diyordu Léo. "Yaralılar için tıbbi bakım ne yeterince hızlı ne yeterince verimliydi." Kadınların birliklere yardım etmelerine izin verilmemesi utanç vericiydi. Léo, okurlarına şöyle soruyordu: "Bu cesur, kahramanlıkları hayranlığımızı uyandıran ve bizlerin saygısını hak eden erkeklerin, kendi kapılarımızda yaşamsal gerekliliklerden yoksun olması çok acı değil mi? Bize hizmet edenleri onurlandırma yolumuz bu mu?"[32]

Kadınların, siyasi kararların dışında tutulmasından Komün önderleri ve Ulusal Muhafız Birliği'nin sorumlu olduğu açıktı. Léo onlara hem pratik öneriler -birlikleri desteklemek ve kenti korumaya yardım etmek isteyen kadınları kayıt altına almalılar- hem de bir zafer planı -kadınların savaş alanındaki varlığı Versay birliklerine "önlerindekinin ayrılıkçı bir küme değil, intikam için ... vicdanı ayağa kalkmış tüm halk" olduğunu söyleyecekti- sunmuştu. Tüm bir halk, birlikte savaşan kadınlar ve erkekler yenilemezdi ve "kente saldıran küçük tarihçi [Thiers]" tarihine şunları söyleyen yeni bir paragraf eklemek zorunda kalacaktı: "O zamanlar Paris'te özgürlük, eşitlik ve adalet için öyle bir coşkunluk vardı ki kadınlar erkeklerin yanında savaşmıştı ve iki milyon kişilik bu kentte, Fransa'nın tüm geri kalanına direnecek ve iki ordunun maddi çabalarını alt edecek yeterli manevi güç, kuvvet vardı."[33]

Nisan sonunda, Léo'nun Komün'e bağlılığı ve askerlerine olan saygısı azalmadan sürüyordu ama zafere olan inancı, ölenlerin sayısıyla birlikte sarsılmıştı. "Her gün, her gece saflar zayıflıyor, yoldaşlar düşüyor; ... 'Yaşasın Cumhuriyet!' diye haykıran ağızlar sımsıkı kapalı. Mezarlığa taşınan arkadaşlarda, komşu-

lardan geriye kalanları görüyoruz," diye yazmıştı. Erkek meslekdaşları gibi o da, ölümlerin yarattığı trajediyi aktarmak için "eşlerin ve çocukların haykırışları"nı anımsatmıştı. Bununla birlikte "değerli ve soylu kahramanları, düşüncenin askerlerini, yoksul yüce esnafı", cesaretleri ve devrime adanmışlıkları için övüyordu. "Tüm dünyaya yayılacak çürümeden kaçan ve eşitlik ile adaleti bulan .... tek bir tür, daha da iyisi, tek bir sınıf vardır," diye belirtmişti. Bu sınıf, elbette, işçi sınıfıydı.[34]

6 Mayıs günü Léo, Komün'ün erkek önderlerini ve Ulusal Muhafız Birliği'ni kadınların yardımını reddedişlerindeki ikiyüzlülükleri, nankörlükleri ve aptallıkları için azarlamaya geri dönmüştü. Bu eleştiriye neden olan durum, dokuz *ambulancière*'in hizmetlerini muhafızların geri çevirmesiydi. Yaralıların *ambulancière*'lere gereksinim duymasına karşın. Louise Michel gibi kadınların Issy Kalesi'ni savunmaya yardım etmesine karşın. Ulusal Muhafız Birliği'nin, –"kötü beslenen savaşçılarımıza sıcak yemek hazırlayabilecek", "yaralılara ve ölmek üzere olanlara yardım getirebilecek", "kenti saldırılara karşı korumak için barikatların ardında çalışabilecek"– kadınların hizmetine gereksinim duymasına karşın. Erkeklerin, cumhuriyetin gerçek askerlerinin, kadınların yardımını istemesine karşın. Kadınların cumhuriyeti savunmasını "başka çağlarda" "hayranlık uyandırıcı" bulan diğer erkekler, "cumhuriyetçi erkekler", şimdi kadınların Komün'e olan desteğini "uygunsuz ve gülünç" buluyordu.[35]

Üç hafta önce "Toutes avec tous"da ortaya attığı konuyu ısıtarak Léo, devrim "önderleri"nin "dar görüşlü ve küçük, ... burjuva ve otoriter"liği ile; herkesin hakları için savaştıklarını anlayan ve kadınların çabalarına kucak açan işçi ve esnafın gerçek devrimci duruşunu karşılaştırmıştı. Onlar için "kadının varlığı bir mutluluk, bir güçtür. Kadın, erkeğin cesaretini ve coşkusunu ikiye katlar .... askere, 'Yanındayım. İyi gidiyorsun,' diyen kentin ruhunu [temsil eder]," diye yazmıştı. Yalnızca, Versay'a karşı savaşımın gerçek doğasını anlamayı başaramayan Komün önder-

leri ve generaller kadınların savaş alanlarından uzak durmasını istemişti.[36]

İki gün sonra, Ulusal Muhafız Birliği'nin *ambulancière*'lere olan davranışlarına hâlâ kızgın olan Léo, kadınları yok saymanın sonuçlarını "La révolution sans la femme"da (Kadınsız devrim) açıkladı. Otoriteden hiç korkmadan, dahası otoriteyi küçümseyerek Léo, Komün güçlerinin kumandanı olan Polonyalı devrimci Jaroslav Dombrowski'yi kadınların desteğinin önemi konusunda ders vermişti. Başta ona General Dombrowski diye seslenip hemen "yurttaş Dombrowski"ye dönmüştü. Bu sesleniş Dombrowski'ye, onun onurlarına dokunduğu insanlardan üstün değil onlarla eşit olduğunu gerçek devrimci üslupla anımsatıyordu. Kadınlar, 18 Mart olaylarının baş aktörleriydi. Léo, Dombrowski'ye dersini şöyle veriyordu: "General Dombrowski, 18 Mart Devrimi nasıl başladı biliyor musunuz? Nasıl kazanıldı? Kadınlarla! O muhteşem sabah, hat birlikleri Montmartre'a gönderilmişti. Öndersiz, emirsiz ulusal muhafızlar, açık bir saldırının önünde duraksamışlardı. [Topun] tekerlekleri birkaç adım daha ilerleseydi, Komün'ün generali hiçbir zaman olamazdınız, yurttaş Dombrowski. Ama kadınlar, kalabalığın içindeki Montmartre'ın kadın yurttaşları atların gemlerini ele geçirdi, askerleri kuşattı ve onlara şunu dedi: 'Ne! Sizler, çocuklarımız, halkın düşmanlarına mı hizmet ediyorsunuz? Bu korkaklara hizmet etmekten utanmıyor musunuz?'" Kadınların "azarlama"larını duyan ve "kadınları yaralamaktan, çocukları ezmekten" korkan askerler "dipçiklerini havaya çevirdiler."[37]

Léo, 1789 Devrimi'ni anımsatmıştı. "Kadınlar olmadan bir devrim yapabileceğinizi mi sanıyorsunuz?" diye sormuştu. "Seksen yıl önce bunu denediler ama biz bir daha izin vermeyeceğiz." İlk Fransız Devrimi kadınlara "kadın yurttaş" statüsü vermiş ama onları yurttaşlığa bağlı hakların dışında tutmuşlardı. "Devrimin istediği kadınlar Katolikliğe dönmüş ve çok büyük bir gerici kuvvet oluşturmuşlardı", ve devrim kaybedilmişti. Léo, retorik bir soruyla sürdürmüştü: "Cumhuriyetçi erkekler

bunun yeterince uzun sürdüğünü ne zaman fark edecekler? Kadınların tarafsız olmak istemediklerini ve olamayacaklarını ne zaman [öğrenecekler]? Kadınların düşmanlığı ile bağlılığı arasında bir seçim yapmak gerekiyor." Açtığı konuya ısınarak şunları önermişti: "'89'dan bu yana geçen zamanın hikâyesi "Devrimci Partinin Tutarsızlıklar Tarihi" başlığı altında yazılabilir. Kadınlar konusu, onun en geniş bölümünü oluşturacaktır. Bu bölümde ayrıca, tek istekleri diğerleriyle birlikte yürümek ve düşmana karşı savaşmak olan birliklerinin yarısının düşman tarafına geçmesine yol açacak bir yolu, partinin nasıl bulduğu da öğrenilecektir."[38]

Léo'ya göre erkeklerin kadınların yardımını reddetmesi, kadınlara eşit davranmak yerine onlara egemen olma yolundaki temel arzularına dayanıyordu. "Kadınların, rahiplerin etkisi altında daha fazla kalmamalarını istiyor ama özgürce düşünmelerini istemiyorlar," diye öfkelenmişti. "Kadının kendilerine karşı çalışmasını istemiyor ama yardım etmek istediğinde onu hemen geri çeviriyorlar." Erkekler böyle davranıyordu çünkü kadınlara egemen olmak istiyorlardı. "Birçok cumhuriyetçi (gerçek cumhuriyetçiler değil), İmparator'u ve yüce Tanrı'yı kendilerini onların yerine koymak amacıyla tahttan indirdi. ve doğal olarak bu amaç için kullar var olmalı. [öyleyse] kadınlar, erkeklerin yönetiminde tarafsız ve edilgen kalmalılar; tek yapmaları gereken günah çıkarttıkları papazlarını değiştirmek." Tanrı'nın erkeğe göre muazzam bir üstünlüğü olduğundan böylesi bir planın yürümeyeceğini, alaysı bir dille belirtmişti. "Tanrı, kusursuz olmasını sağlayan bilinmezliğini sürdürür."[39]

Léo'nun Komün'ün siyasi ve askerî önderlerine olan öfkesi ondan bir eleştirmen yaratmıştı ama Léo eleştirmekten fazlasını yapmıştı. Eşitlikçi bir görüş dile getirmişti. "Devrim, her şeyde doğruyu ve adaleti arayarak, ancak akıl ve özgürlük ile var olur," diye yazmıştı. Kimsenin bir sınır çizmeye ve "yürüyen ruhlardan" kimilerine bu sınırı geçemezsin demeye hakkı yoktu. Devrim, "hiçbir ırk ya da cinsiyet ayrımı olmadan ... tüm

insanlar"ın sorumluluğundaydı. Bundan daha aşağı herhangi bir görüş, özgürlük ve adaletin yayılmasına herhangi bir kısıtlama, herhangi bir hiyerarşi, devrime inanan ve onu savunmaya hazır olanlara karşı herhangi bir ayrımcılık, Komün'e ihanet demekti.[40]

Komün'ün savaş temsilcisi Louis Rossel, kadınların yardımını geri çevirmeye yol açan Kamu Güvenliği Komitesi'nin emirlerini açıkça kınamış ve Léo'ya akıl danışmıştı.[41] Léo, somut öneriler ve durumun daha ileri bir eleştirisiyle ayrıntılı yanıt vermişti.[42] Ona göre sorun, kadınların karşısına hem "erkek önyargısı"nın hem "hekimlerin birlik ruhu"nun çıkması ve her iki engelin de "inatçı ve çok yönlü" olmasıydı. Bu da yetmezmiş gibi, *ambulancière*'ler kendi başlarına hareket edemeyecekti. Hekimlerin yönlendirmesine gereksinim duyuyorlardı. Léo yine de çabalarından vazgeçmeye hazır değildi: "Cumhuriyet, Paris Komünü kadın yurttaşlarının bağlılığını geri itip onların cesaretini mi kırmalı? Kesinlike hayır. Var olan önyargıya, göreneklere karşın tüm çabamızı, kadınlarla erkeklerin gerçek kardeşliğine; saygıyı, eşitliği, barışı [ve] geleceğin komününü tek başına kurabilecek duygu ve düşüncelerin uyumuna bir an önce ulaşmaya yöneltmeliyiz."[43]

Bu sırada, atılacak somut adımlar beliriyordu. Birkaç hekim, *ambulancière*'lerle çalışmaya hazırdı ve Paris Tıp Okulu'ndaki sınavlarını başarıyla geçen üç dört genç kadın, kimi yardım istasyonlarında görevlendirilebilirlerdi. "Onların becerilerinden hiç kuşkum yok," diye yazmıştı Léo. "Onlar bilimin kapılarını zorlama yürekliliğini gösterdiler; insanlığa ve Devrim'e hizmette kesinlikle başarısız olmayacaklar." Ayrıca, "en seçkin ebelerden kimileri" birliklere yardım etmek üzere çalıştırılabilirdi. Son olarak Komün bölge kadın komitelerinin yardımını kabul edebilirdi. (Bu komiteler, birliklere yemek yapmak ve tıbbi yardım sağlamak için kadınların örgütlenmesinde çoktan sorumluluk almıştı.) Asıl sorun elbette Komün'ün bu yardımları kabul etmedeki gönülsüzlüğüydü ama Léo, kabul görme mücadelesini

bırakmaya gönüllü değildi. Mücadeleden vazgeçmek, devrimden vazgeçmek demekti.[44]

Léo'nun yazıları, 19. yüzyıl düşüncesindeki toplumsal cinsiyet ikiliklerinin her yanı kuşatmışlığını ve siyaseten en radikal erkeklerin bile cinsiyetler arasında temel (doğal) farklılıklar olduğuna muhafazakârlar gibi inanarak kadınlara muhalefet ettiğini ortaya koyar. Kişisel özgürlüklere ve tüm erkeklerin çalışma hakkına yürekten inanan birçok Komün önderi, aynı hakları kadınlar için genişletmiyordu. Sosyal cumhuriyet görüşleri; oy hakkının genişletilmesini, çalışma hakkını, evlilikte eşitliği ya da kadınlara eşit ücreti içermiyordu. Kadınların geçmişteki kahramanca eylemlerini övseler de, onların bugün edilgin kalmalarını istiyorlardı. Kadınların ve erkeklerin kabul edilebilir davranışları ve onlara özgü haklar arasındaki bu ayrımlar, ancak kadın doğasıyla erkek doğası arasında önemli farklılıklar; erkekler için, kadınları yönetmeyi ve onlara egemen olmayı doğal kılan farklılıklar olduğuna inanılıyorsa (görünüşe göre bu adamlar inanıyordu) savunulabilirdi.

Léo'nun, insan doğası ve insan hakları görüşü, eleştirdiği kişilerden çarpıcı biçimde ayrılıyordu. Onunki, kadınların eşitliği için (bir erkek takma adıyla maskelenmiş de olsa) güçlü bir kadın sesiydi. Léo, kadınların da erkeklerin de gerçek bir cumhuriyet sevgisiyle güdülendiklerine, büyük davalara kapıldıklarına ve her iki cinsiyetin de devrim için canını feda etmeye hazır olduğuna inanıyordu. Kadınların cesaretini ve kentin savunmasının hazırlanışındaki sıkı çalışmalarını övüyordu. Kadınların devrimde, erkekler gibi kaybedecek çok şeyi olduğuna; dahası kadınların, özellikle tek başına yaşayan bekâr kadınların işsizlik ve malların pahalılığından erkeklere göre daha çok çektiğine inanıyordu.[45] Erkeklerin ve kadınların "gerçek kardeşliği"ne inanıyordu.[46] Devrim eğer kazanmayı umut ettiyse, kadınları tam yurttaşlıktan ayrı tutamaz ve yardım önerilerini geri çeviremezdi, çevirmemeliydi.

Léo, kadınlar ve erkeklerin her bakımdan benzer olduklarını savunmuyordu. O, kadınları ve erkekleri eşit ve birbirlerini tamamlayıcı olarak görüyor gibiydi. Örneğin, kadınların özverili, korumacı ve tinsel güç veren eylemlerinin önemini vurgulamıştı. "Adanmış ve yürekli kadın yurttaşlar", savaşçılar için yemek pişirmekten yaralılarla ölmek üzere olanlara yardıma, barikatların arkasında çalışmaya kadar her şeyi yapmışlardı. Devrim ve önderleri için anlayışlı ve gerçekçiyken, aynı zamanda bir 19. yüzyıl romantiğiydi. Sık sık kadınların, tıpkı erkekler gibi, devrime olan tutkularını, "gözlerindeki ateş"i ve kendilerini "büyük davaya tümüyle" nasıl verdiklerini yazmıştı.[47] Kadınlar erkeklerle birlikte çalıştığı zaman, erkek yoldaşlarının yapamayacağı biçimde onları esinlediklerine ve güçlendirdiklerine inanıyordu. Barikatların arkasında çalışan kadınların yürekliliği "[erkek] savaşçıların gücünü ikiye katlamıştı" çünkü "kalp sağlam olunca kollar daha güçlü olur."[48] Kadınlar erkeklerin yanında savaştığında, erkeklerin "şevkini ikiye katlamıştı."[49] Léo'ya göre bu katkılar kültürel olarak dayatılmamışlardır, kadın doğasında içselleşmiş gibi görünmektedir.

Léo, cinsiyetleri birbirine tamamlayıcı gördüyse de kadınların silah kuşanamayacağına ya da kuşanmaması gerektiğine inanmıyordu. Becerilerin, zekânın ve irade gücünün değişmez iki karşıt gruba ayrılmasını değil, her iki cinsiyette de bu özelliklerin çeşitliliğini görmüştü. Kimi kadınlar, diğerlerinden daha akıllı idiler ve iradeleri daha güçlüydü. Kiminin önderlik etme becerisi vardı, kiminin yoktu. Kimi kadınlar "bilimin kapılarını zorlama yürekliliğini gösterdi", çoğu göstermedi. Kimisi savaşmak istedi, kimisi istemedi. Aynısı erkekler için de geçerliydi. Kimisi, özellikle sıradan muhafızlar, özveri örneğiydi, kimisi değildi. Kimisi önderlik etmeye uygundu, çoğu değildi. Kimisi kadınların devrime bağlılıklarını anlamıştı, çoğu anlamamıştı. Tüm bu farklılıklar saygı görmeli ve Komün'ün yararına kullanılmalıydı. Léo'ya göre Komün'ün yüz yüze kaldığı sorun, toplumsal devrim için canını feda eden askerlerin (Léo onları

"yoksul yüce esnaflar olarak sunmuştu), siyasi haklar ilkesi ile herkes için, erkekler kadar kadınlar için de eşitlik ilkesini de içeren Komün ilkelerini, önderlerinden daha iyi anlamasıydı.

Augustine-Melvine Blanchecotte

Augustine-Melvine Blanchecotte, siyaseti ve kadınları farklı bir bakış açısıyla gözlemledi. Deneyimlerini ve düşüncelerini, 1872'de yayımladığı günlüğünden öğrenmekteyiz. Günlükte düzeltme yapılmamış gibi görünse de, yine de emin olmak olanaksızdır. Eğer düzeltme yapıldıysa bu, Komün'ün sona erişinden hemen sonra, giriş bölümünün tarihi olan 15 Aralık 1871'de olmalıdır. Günlükteki son yazıdan sonra (23 Haziran 1871) Blanchecotte'un devrimle, Versay'a karşı savaşla, Komün sırasında karşılaştığı erkekler ve kadınlarla ilgili düşüncelerini değiştirecek çok az şey gerçekleşmiştir.

Blanchecotte günlükte çok az kişisel bilgi sunar. Saint-Michel Bulvarı ve Panthéon yakınlarındaki bir dairede yalnız yaşadığını, Prusya kuşatması sırasında *ambulancière* olarak çalıştığını, arkadaşları ve tanıdıkları arasında rahipleri ve belki birkaç Komün yetkilisini saydığını ve bir barış yanlısı olduğunu biliyoruz. Mahallesinde iyi tanınır görünüyor. Blanchecotte ve komşuları ellerinden geldiğince birbirlerine yardım etmiş ve birbirlerini korumuşlar. Bununla birlikte Blanchecotte'un ailesi, gelir kaynağı, yaşı ya da medeni durumu hakkında hiçbir şey bilmiyoruz. Günlüğüne eklediği belgelerden Madam Blanchecotte diye çağrıldığını biliyoruz. Bu, onun evli ya da dul olduğunu gösteriyor olabilir ya da yalnızca yaşını gösteriyor da olabilir.[50]

Devrimi dikkatlice gözlemleyen Blanchecotte, kentteki diğer herkes gibi hükümetin resmî açıklamalarını duvar ilanlarından ve basından okumuş, ordunun bombardımanını atlatmış, Ulusal Muhafız Birliği'nin sokaklar boyunca yürüyüşünü izlemiş, barikatların yapılışına tanık olmuş ve cenazelere katılmıştı. Kimliğini gizli tutmayı ve göz önünde olmamayı tercih ettiğini

iddia etse de, birçok kez halka açık etkinliklere katılmıştı. En dikkat çekeni, Nisan'da mektuplar yazmış, Komün yetkililerini ziyaret etmiş ve dahası, Paris başpiskoposu ile birlikte tutuklanan arkadaşı ve komşusu bir papazın serbest bırakılmasını sağlamak için dehşetli Emniyet Müdürlüğü'ne cesaretle karşı koymuştu. Papazı özgür kılmadaki başarısı ona büyük mutluluk vermişti. Bu, "belki de yaşamımda tattığım tek mutluluk! Sonunda bir gün, tek bir güncük kesinlikle boşa geçmedi!"[51]

André Léo'nun tersine Blanchecotte, siyasete yabancıydı. Çatışan her iki tarafı da gözlemlemiş ve yorumlamıştı. Savaşa neden olan kararlara hayıflanmış, her iki tarafta da övgüden çok eleştirecek yan bulmuştu. Devrimin başlangıcında "[devrimcilerin] istediği kimi reformların mantıklı" olduğunu düşünüyordu ancak Fransa'nın böylesi isteklere kulak vermeden önce, Prusya ile olan savaşın yaralarını sarması için daha çok zamana gereksinimi vardı.[51] Nisan başında, Versay'daki meclisin "mülk sahiplerini fazla kayırdığına ve halkın sefaletini yeterince dikkate almadığına", buna karşılık Komün yasalarının da "kiracıyı fazla kayırdığına" inanmayı sürdürüyordu. Kısaca, Versay'ın kararları "alçak gönüllülük"ten, Komün'ünkiler de "adalet"ten yoksundu.[52] Versay eleştirisi, Komün'le ilgili yakınmalarından daha sert görünüyordu, ancak çatışmanın sonucu üzerine daha az tarafsız gibiydi. Örneğin Mayıs başında Versay'a yaptığı bir gezide, "Paris'in havası içimi daraltıyor [ama] Versay'ın havası da beni boğuyor," demişti.[54]

Blanchecotte'un en güçlü eleştirisi savaşa ve iki hükümetin onu sonlandırmadaki başarısızlıklarına yönelikti. Barış yanlısı olduğunu açıkça söylemiş biri olarak gördükleri, özellikle yeni korkunç bir buluş umudunu yitirmesine neden oluyordu. Nisan başında, "İnsanlar *mitrailleuses blindées* [makineli tüfekler] hakkında konuşuyor, her biri otuz yedi delikli," diye yazmıştı. Öldürme kapasitesiyle afallamış Blanchecotte ancak görüntüyü yineleyebiliyordu. "Otuz yedi delik! Otuz yedi kez kurşun! Otuz yedi kez ölüm!" Versay'ın kenti bombalaması "barbarlığın cin-

netiydi."[55] Trocadéro'daki Parislilerin cephanesinden yükselen "kanlı topların, rastgele vuran kör ölümün dumanı"nı görmüştü.[56]

Blanchecotte'a göre savaş bir erkek etkinliğiydi. André Léo'nun kadınlara yüklediği "kutsal ateş'i de "yüce tutku"yu da hissetmemişti. Erkekler savaşları başlatmış, yüceltmiş, savaşlarda dövüşmüş ve ölmüşler; kadınlar ise savaşlardan yalnızca acı çekmişlerdi. 12 Nisan günü, "Tüm insani sorunlarda, biz kadınlar için yalnızca mutsuzluk vardır," diye yazmıştı.[57] Özellikle bu savaş, bir iç savaş olduğundan, "hırsların, zayıflıkların, yargı hatalarının ve akılsızlıkların korkunç bir sergisi"ydi.[58] Savaş sona erdiğinde, "uygar adamın uygar adama karşı bu sözcüklerle anlatılamaz çarpışması" tüm diğer trajedileri –"en kişisel olanları bile"– "oyun" gibi gösterecekti.[59]

Blanchecotte, erkeklerin hatalarını bağışlama girişiminden vazgeçme niyetinde değildi, bununla birlikte diğer kadınların iradelerini erkeklere teslim etmeleri gerektiğine de inanmıyordu. "Gerçek kadınlar" kendi kocalarını, oğullarını ve erkek kardeşlerini kendilerinden kurtarmaya çalışacaktı.[60] André Léo'nun kadınları ve erkekleri yan yana durmaya ve savaşmaya çağıran "Toutes avec tous" makalesiyle aynı gün günlüğüne yazdığı bir bölümde, Léo'nun cümlesini birçok kez yinelemişti ancak kadınlar ve erkekleri barış için bir araya gelmeye çağırmıştı. "Korkunç çatışma daha fazla süremez; gelin karşı çıkalım, *toutes et tous*," diye yazmıştı. "Ayaklanalım, *toutes et tous*, bayraklar yerine kalplerimizle; tüm ülke acı çekiyor ve kanıyor. Yeterince kan döküldü! Öldürmeye son verin!" Ardından, Kadın Yurttaşlar Gurubu 4 Mayıs günü Paris'in duvarlarını donatan barış çağrısını yankılayan sözlerle Blanchecotte, yalnızca günlüğünde dile getirdiği kendi kişisel barış çağrısını sürdürdü. Çağrısında kadınlarla erkekler arasındaki ilişkilerin üstünde duruyordu. "Annelere, kız kardeşlere, kız evlatlara, siyasi ayrım olmadan tüm kadınlara sesleniyorum," diyordu, "Babalara, erkek kardeşlere, oğullara, tüm bayraklardan, tüm ordulardan

erkeklere sesleniyorum. Bu coğrafi sözcükler de nedir: Paris, Versay; Versay, Paris? Burası Fransa'dır, Büyük Fransa, kendini öldüren! Bu insanlıktır, uygar insanlıktır intihar eden!"[61]

Bu sözcükler, Blanchecotte savaşa son verme çağrısı yapan Kadın Yurttaşlar Grubu'nun bir parçası olabilir miydi diye merak uyandırıyor. Eğer öyleyse, günlüğünde bundan hiç söz etmemiş. Aslında günlüğü 4 Mayıs çağrısını yalnızca özetlerken, görüşlerine katılmadığı Union des Femmes'ın yanıtının tüm metnini içeriyor.[62] Union'un silahlara çağrısı Blanchecotte için şaşırtıcı değildi. *La Sociale*'de Léo'nun makalelerini okumuştu. Nisan başında bir gösteriyi gözlemlemiş ve orada makineli tüfekleri "heyecanla" izleyen ve kadınlara Komün birliklerinin önünde yürümeyi öneren ("böylece ordu ateş etmeyecekti") "hayranlık uyandıracak derecede güzel giyinmiş, tatlı bir halk kızını" görmüştü.[63] "Tüfekler, kemerlerine sıkıştırılmış *revolverler* kuşanmış, omuzlarında kırmızı eşarplarla erkek savaşçılara eşlik eden ve onları cesaretlendiren" kadınlar görmüştü, kiliselerdeki kadın konuşmacıları da biliyordu.[64]

Blanchecotte bu kadınlara katılmıyor ama en azından kısmen, onları anlıyordu. Ona göre önceden "erkekler kadınları heyecanlandırmıştı, şimdi ise karşılık olarak, kadınlar erkekleri heyecanlandırıyordu."[65] Kadınlar büyük bir toplumsal davaya katıldıklarına inanıyorlardı.[66] Bu kadınların çoğu da gençti,[67] bu nedenle coşkuları, deneyim eksikliği ve savaşın romantikleştirilmesiyle açıklanabilirdi.

Başka bir kadın kümesi, öyle ya da böyle intikam peşinde olanlar, onun anlayışının çok ötesindeydi. Onları büyük bir dava heyecanlandırmamıştı ya da romantizm akıllarını çelmemişti. Onlar karanlık, ürkütücü güdülerle yönlendiriliyorlardı. Doğrusu Blanchecotte için onlar pek kadın da sayılmazdı. Her iki tarafta da bu kadınlardan vardı.

Mayıs başında Versay'a gittiğinde, sokaklarda yürütülen tutuklulara karşı davranışlardan şaşkına dönmüştü. Ellerini gözlerinin önünde tutuyor, böylece bozguna uğrayanla zafer ka-

zananı görmek zorunda kalmıyordu. Kulakları yardım edemiyor ama tutukluların üzerine yağan "hırsla dolu lanetlemeleri" duyuyordu. Yaygaranın ortasında, inanılmaz biçimde bağıran "kadın sesleri" algılamıştı: "Kahrolsun tutuklular! İdam mangası onlar için fazla iyi! Eşkıyaları öldürün!" Bu kabul edilemezdi. "Zafer kazanan Komün'ün önderlerine karşı öfkeyi anlıyorum; ama bozguna uğramış tutuklularla, bu aymazlar birliğiyle, kandırılmışlarla, her iki tarafın kurbanlık adaklarıyla, çatışmanın bu serserileriyle karşılaştırınca anlamıyorum. Onları savaşta öldürün, zincirleyin, tuttuklayın, yargılayın, yenilgiyle suçlayın ama onları aşağılamayın. Onlar pislik değil!" diye yazmıştı. Kadınların olaya bulaşması, elbette durumu daha kötü hale getiriyordu. "Erkeklerin erkekleri öldürme çılgınlığından sonra, kadınlardaki merhametsizlik korkunç!" diye hayıflanmıştı.[68]

Beş gün sonra Paris'te benzer biçimde kabul edilemez bir sahneye tanıklık etmişti. "İpek giyinmiş, dantel eldivenlerle şık bir kadın yurttaş bir varlık demeliyim o ayki aşığını, bir *réfractaire*'i (bir asker kaçağını) açığa vurup tutuklayarak yurtsever bir davranış"ta bulundu. "Başka bir kadın –gerçek bir kadın– utançtan kendini öldürürdü," diye düşünmüştü ama "Kadın adamı öldürecek. Bu korkunç!" diye yazmıştı.[69]

Kanlı Hafta sırasında, *pétroleuse*'lerden söz edildiğini duyduğunda Blanchecotte kuşkuyla yaklaştı. Kadınların kenti yakmaya yardım edecek olması inanılmazdı ve günlüğünde şu retorik soruyu sormuştu: "Bu olası mı?"[69] Savaşta dövüşmek, öldürmek, ölmek başka şeydi; yangın çıkarmak ve rastgele ya da kindarca öldürmek başka bir şey. Böylesi eylemler, kim yaparsa yapsın ahlaken savunulamazdı ama kadınlar bu eylemleri gerçekleştirdiğinde yalnızca toplumun ahlak kurallarına değil, Blanchecotte'un kadın doğası üzerine kavramsallaştırmalarına da aykırı davranmış oluyordu. Gerçek kadınlar barışseverdi. Hangi nedenle olursa olsun öldürmekten nefret ederlerdi. Halka ya da mülke karşı intikamcı saldırılara karışmazlardı. Bunu yapanlar, siyasetlerine bakılmaksızın tümüy-

le insan olmayı bırakıyor ve hayvansı amaçlarını dışa vurup "canavarlar"a dönüşüyordu.[71]

Blanchecotte, öldürme eylemlerine ne olursa olsun katılmamakta son derece kararlıydı. Versay'ın kente saldırdığı iki gün boyunca, dairesini terk etmeyi reddetti; çünkü sokağa çıkmayı göze alan herkes, barikatları kurmaya yardıma zorlanmıştı. Bu savunma eyleminin bile onu, cinayete suç ortağı yapacağına inanıyordu. Bir kaldırım taşı eklemek bile "Erkeklerin ölümünü simgeleyebilirdi," diye yazmıştı günlüğüne ve bunu yapmayacaktı. "Kimse beni barikata tek bir taş koymaya bile zorlayamaz," demişti. "Beni buna zorlamadan önce öldürmeleri gerekiyor."[72]

Kent boyunca, sonu gelmeyen tutsak topluluklar ölüme ya da tutuklanmaya doğru yürütülüyordu. Ay başında, benzer biçimde Versay'da tutuklular yürütülürken gözlerini uzaklaştırdığı gibi şimdi de başka yöne bakmak, kulaklarının duymasını, gözlerinin görmesini engellemek istiyordu. "Savaşmayı, dövüşmenin korkunç ateşini anlıyorum; bu acı veren adalet anında, sergi şenliğini anlamıyorum. Şu anda Ay'da yaşamak isterdim, böylece başka bir hüzünlü tören alayı da görmek zorunda kalmazdım."[73]

Böylece Blanchecotte, kamusal bir eylem olarak günlüğünü yayımlamaya karar verdi ve onu "insanların silahsızlandırılmasına, barışa, birliğe, uyuma, karşıt tarafların iyileşmesine, ve eğer mümkünse, halkın anlaşmaya varmasına, sağduyuya" adadı.[74] Bunların, her gerçek kadının arzusu olduğuna inanıyordu ancak onların adına harekete geçmesi, gerçek kadınlık üzerine görüşlerinin ne kadar çelişkili olduğunu gösterir. Blanchecotte, kendinin ve diğer kadınların siyaseten tarafsız olduklarını düşünüyordu. Hangi tarafta olurlarsa olsunlar, kadınlar kaybetmişti. Bu nedenle, onlar hiçbir tarafta değildi. Ancak savaş zamanında bir barış yanlısı olmak, bütünüyle siyasi bir eylemdi. Kadın olduğuna sevindiğini açıklasa da; "bir çocuk gibi, hiç önem verilmeden davranılması .... ülkenin hükümetiyle tartışacak hiçbir şeyin olmaması"[75] sözleriyle, hükümetle derin bir anlaşmazlık içinde

olduğunu ve düşüncelerinin ciddiye alınmasını fazlasıyla istediğini göstermektedir. Blanchecotte, sesinin duyulmasını istemişti. "Gerçek bir kadın" için, sıkıntılı ve çelişkili bir durumdu.

Céline de Mazade

Céline de Mazade, Komün'ün ilk altı haftasını Paris'te geçirdi. Bu sürede devrimi gözlemlemiş ve ailesinin dokumacılık işinin Paris ayağını yönetmişti. Düşünceleri ve deneyimlerini, aile yazışmalarının bir parçası olarak 1892'de yayımlanan, kocası Alexandre'a yazdığı mektuplardan öğrenmekteyiz.[76] Augustin-Melvine Blanchecotte'un günlüğünün tersine Mazade'ın yayımlanmış mektupları, özel yaşamı üzerine çok, siyasi düşünceleri üzerine az şey söylemektedir. Mektuplarda oval çizgiler bulunmaktadır. Belki bunların kimileri Komün'e değinen kısımlardır ve özgün metinden çıkarıldıklarını gösteriyor olabilirler. Kesilmiş bölümleri kurtarmanın hiçbir yolu yoktur ve belki de bu oval çizgiler yalnızca Mazade'ın yazın biçiminden kaynaklanmaktadır.

Mazade, birçok açıdan Blanchecotte'un "doğru kadın" tanımına uyuyordu. Yaşamını siyasetten uzak geçirdi, Paris ile Versay arasındaki savaşa karşı çıktı ve kocasının Ulusal Muhafız Birliği seferberliğinden kaçmasına yardım etti. Dindar ve evcimendi; rahiplerin tutuklanmalarına üzülüyor, Alexandre'a arkadaşları ve ailesiyle ilgili yazıyor, hatta kedilerinin haberini gönderiyordu. "Senden haber almak için miyavlıyor," diye yazmıştı kocasına. "Sabahları odama girip, her yerde seni arıyor."[77] Yine de Céline de Mazade'ın yaşamında dinden ve evcimenlikten başka şeyler de vardı ve saf bir barış yanlısı değildi.

Céline ve Alexandre de Mazade, Oise'daki Ronquerolles-Clermont'da fabrikaları, Paris'te bir depo ve bir dükkânları olan başarılı kumaş üreticileriydi. Paris'teki dükkân, dokuma tezgâhları için ipek ve diğer ham maddeleri satın alıyor, Ronquerolles'a yolluyor, son ürün pamuk ve ipek kumaşın ta-

mamlanması ve boyanmasını hazırlıyordu. Céline, işin etkin bir ortağıydı. İş hesaplarıyla uğraşıyor, daha fazla ipek için tedarikçileri zorluyor, malzemelerin taşınmasını ayarlıyor ve gerektiğinde yetkililere nasıl rüşvet vereceğini biliyordu.

Mart ayında hem Céline hem Alaxandre de Mazade, Paris'ten rahatlıkla çıkıp rahatlıkla kente geri dönüyorlardı; yine de o zamanlarda bile aralarındaki iş bölümüne göre Alexandre zamanının çoğunu Ronquerolles'de geçirirken, Céline Paris'teki işlerle uğraşıyordu. Bu ayarlama, Céline Alexandre'ı Paris'e dönmemesi için uyardığında, 5 Nisan'da sona erdi. Ulusal Muhafız Birliği'nin burjuva birimleri, Prusya kuşatması sonlandıktan bu yana, onlar da ulusal hükümetle bozuştuklarından bu yana seferberliğe direnç göstermişti. Bu direnç, burjuva birimleri orduya yardım etmeyi reddedince, işçi sınıfı muhafızlarının 18 Mart'ta ayaklanmasına yardımcı oldu. Ancak şimdi, burjuvazinin Versay'a karşı Komün'ü savunmayı reddetmesi hem Komün'ün emri altındaki kuvvetleri azaltmış, hem de kent duvarları içinde üçüncü bir kolun yükselme olasılığını arttırmıştı. Bu sorunları çözmek için Komün zorunlu askerlik yasası çıkarmış ve asker kaçakları için tüm kente yayılan aramalar başlatmıştı.[78] Alexandre de Mazade'ın, adı da listedeydi.

Céline, Alexandre için de (kente geri döner miydi), kendisi için de (kocasını uyarırken yakalanır mıydı) tehlikenin farkındaydı. Buna karşın, kocasına Paris'ten uzak kalması için yalvaran bir mektup yolladı.[79] Böylece Komün'de tek başına, macerası başladı. Kocası kent dışında güven içinde yaşarken kendisi Paris'te kalan tek burjuva kadını değildi. 6 Nisan günü Alexandre'a, kendisinin de Madam Auguste Thiébault'un da "kocalarını güvende tutup, evlerini korumaktan gurur" duyduklarını, "Biz güçlü kadınlarız" diye ekleyerek biraz da şakayla bildirmişti.[80] Böylece, Mazade'ların kendilerini içinde bulduğu ters yüz edilmiş toplumsal cinsiyet rolleriyle oynuyor ve Amazon kültürel imgesini çağrıştırıyordu, ancak yalnızca geçiçi olarak ve kendisi için. 18 Nisan'da, Céline'in kayınvalidesi ile,

başka bir üreticinin karısı Madam Victor Pillon-Dufresnes de güçlü kadınlar arasında sayılabilirdi. Madam Pillon-Dufresnes de Paris'te kalmış ve Ronquerolles'deki kocasına "Paris'te yaşayan cesur insanların soğukkanlılığını paylaştığını" ve içinde "dünyanın en küçük korkusunun bile olmadığını" bildirmişti.[81]

Céline ile Alexandre neredeyse her gün yazışmışlardı. Céline kocasına Paris'ten haberler gönderiyordu: başka bir mahalledeki kadınların, cemaatlerinin papazını Paskalya ayinini söyleyebilsin diye hapisten kurtarma girişimlerindeki başarıları, kendi papazlarının tutuklanması, bitmez tükenmez bombardıman gürültüsü, Merkez Komite'nin çeşitli üyelerinin tutuklanması, muhalif gazetelerin durdurulması ve kocaları kenti alelacele terk etmiş kadınlara Ulusal Muhafız Birliği'nin tacizi. Céline'i gördükleri arasında en çok kızdıran şey Ulusal Muhafız Birliği'nin, rahip ve rahibeleri kent sokaklarında yürütüşüydü.

Céline'in, Komün yönetimi altındaki Paris'te yaşamın zorluklarıyla başa çıkmaya hazırlıklı olduğu başından beri açıktır. Alexandre'ın "fabrikasında yararlı işlerle meşgul olduğu"nu söyleyerek Ulusal Muhafız Birliği'ni başından savmıştır. Ona "geri dönmesini sağlayın" dediklerinde; "Pekâlâ beyler, onu uyaracağım ama mektubumun eline zamanında ulaşacağından kuşkuluyum," diye yanıt vermişti. Bunun ardından kocasını çağırmak yerine, onu kentten uzak kalması için uyarmış ve onunla buluşmak için Paris dışına tehlikeli gezilere kalkışmıştı.[82] Bununla birlikte 18 Nisan günü Alexandre'a, Paris'e giriş-çıkışlarına bir son vermesi gerektiğini söylemişti. Yazdıklarına göre, Edouard (bir çalışan) ona kentten bir daha ayrılmamasını öğütlemişti, buna karşın kentte kalmakta "şimdilik bir tehlikte yoktu."[83]

Céline, başlarda Paris'in sürekli bombalanmasından hoşnuttu. Kente giriş-çıkışların artık güvenli olmadığını kavradığı 18 Nisan günü bile Alexandre'a, tren istasyonuna girdiği sırada "iki top ateşi dışında" silah ya da top ateşi duymadığını yazmıştı. Alaycı bir biçimde bildirdiği bu atışlar "muhtemelen bizim gelişimizi kutlamak içindi."[84] Ancak Versaylıların kenti sürek-

li olarak top ateşine tutması, ona da zarar vermeye başlamıştı. Ayın 24'ünde, artık Lille'de bulunan Alexandre'a "iki-üç gündür süren küçük bir sinirsel çarpıntı dışında" iyi olduğunu yazmıştı. Bu çarpıntılar "büyük olasılıkla cumayı cumartesiye bağlayan geceki korkutucu top atışları yüzündendi ama çok önemli değildi." Mektubunu "senin zavallı aşkın" diye imzalamıştı.[85]

Bu noktada, Alexandre'ın Céline ile ilgili endişeleri korkuya dönmüştü. 26 Nisan günü Alexandre, karısı Paris'te olan Victor Pillon-Dufresnes'e, oradaki "kadınların durumundan huzursuz" olduğunu yazmıştı. "İşlerini bitirip orayı terk etmelerinin kesinlikle gerekli" olduğunu düşünüyordu.[86] Ancak Céline, dengesini yeniden sağlamıştı ve Alexandre'a rahatlatıcı bir not göndermişti: "Sevgili aşkım, seni temin ederim, Paris'te kalmanın hiçbir tehlikesini görmüyorum. Hiçbir şeyi tehlikeye atmıyorum."[87] Alexandre rahatlamamıştı. 29'unda Céline'e, "Senden ayrı kalmanın, özellikle böylesi korkunç koşullarda ayrı kalmanın ne kadar zor olduğunu bilmiyorsun. Sürekli bir endişe durumu içindeyim. Beni yalnızca birazcık rahatlatan, bana ulaşmadan iki-üç gün önce yazılmış mektuplarını heyecanla açıyorum," diye yazmıştı. Alexandre son derece kararlıydı. Céline'e, söylediklerini yapıp Paris'i terk edip etmediğini sordu. "Gücümüzü ve cesaretimizi çok fazla zorlamaya gerek yok. ... Paris'te ne olursa olsun, biz şimdilik Ronquerolles'de olmakla yetinelim."[88] 27 Nisan günü "*çok çok* korktuğunu"[89] söyleyerek içini döktükten sonra Céline, Alexandre'ın 1 Mayıs'taki isteklerine uymuş ve kenti terk etmişti.

Céline de Mazade ve öteki burjuva kadınların, erkekler için artık güvenli olmayan Paris'te kalmasını sağlayan, aile mülkü ve işi ile ilgili çift yönlü bir endişeydi. Evlerin ve kiliselerin yağmalanması üzerine söylentiler ve Versay basınının haberleri, evlerini başıboş bırakırlarsa güvende olmayacağı korkusunu körüklemişti. Bu korku, Nisan sonunda Komün Neuilly'yi boşaltan halkı terk edilmiş dairelerde konaklatma kararı alınca daha da şiddetlenmişti.[90] Yine de daha merkezde olan, en azından Céline

ile Alexandre'ın mektuplaşmalarında, ailenin dokumacılık işini sürdürme isteğiydi. Alexandre sürekli olarak Céline'den ipek göndermesini istemişti. 24 Mart'ta "İpek ibrişimcilerini hızlandır," diye yazmıştı. 18 Nisan'da "İpekle ilgili, çabuk, çabuk, acil," diye yazmıştı ve sonraki gün: "İpekle ilgili olarak, bize ipek gönder! Her zaman, olabildiğince çok! Ham ipek olmasa da en azından atkı ipliğini kesinlikle bulman gerek. Kısmen hazır bükülmüşleri lifleri bile gönder, İpek ibrişimcilerini de dürt. İpek olmadan fabrikalarımızın nasıl çalışamayacağını düşün!"[91] 24'ünde, "çok iyi satın alma"ya başladığı için övmüş ve "gelecekte daha az satın alabilecekleri" için şimdi alabildiği kadar çok almaya teşvik etmişti. Céline'in Paris'i terk etmesini istediği 29 Nisan'daki mektubunda bile, gelecek için pazarları araştırmak üzere bir geziye çıktığından söz etmişti.[92]

Céline, belli ki işini bilen, becerikli bir iş kadınıydı. Paris dükkânını açık tutmuş, elinden geldiğince ipek göndermiş ve 20 Nisan günü, yetkililere yirmi kuruş rüşvet vermiş, tren istasyonundaki "çok süslü" Ulusal Muhafız Birliği komisyon üyesiyle (bu kez başarısız olarak) kendi sorununu görüşmüştü.[93] "Küçük sinirsel bir çarpıntı"dan yakındığı 24'ünde, dükkânın ürün eksiği olsa da işlerin iyi gittiğini belirtmişti.[94] 26'sında, diğer üreticilerin işçi bulamadığını çünkü hepsinin Ulusal Muhafız Birliği'ne katıldığını yazmıştı ama görünüşe göre kendisinin hâlâ işçileri vardı.[95] Alexandre, Céline'e güveniyordu, işteki rolünü kanıksamıştı ve becerisinin farkındaydı. 12 Mayıs günü Etampes'taki bir arkadaşına, Céline'in "işlerin yeniden canlanmasında bir yarar sağlamak için bulunduğu Paris'te, cehennem gibi bir Nisan" geçirdiğini yazmıştı.[96]

Céline'in mektuplarının yayımlanan versiyonları, Komün'ün askerî ve siyasi savaşımı üzerine çok az düşünce içerir. Bununla birlikte Versay'a olan bağlılığı kuşku götürmez. Céline, Komün'ün rahip ve rahibeleri tutuklamasına karşı çıkmış, çevresinde Ulusal Muhafız Birliği'ne karşı gelenlerle aynı duyguları paylaşmış ve kendisini karşılaştığı Komün yetkilileri ve muha-

fızlardan toplumsal ve düşünsel anlamda daha üstün görmüştür. Erkekler ona, ciddi rakipler değil inatçı çocuklar gibi görünüyordu. "Dine karşı öfke"leri "aptalca"ydı,[97] onları zekâsıyla alt edebileceğine inanıyordu. Gerçekten de, muhafızlar Alexandre'ı aramaya geldiklerinde onları zekâsıyla alt etmişti ve tüm engellere karşın Alexandre'a sık sık ipek göndermeyi başarmıştı. Yetkilileri mantıkla ikna edemediği zaman, onlara para ve alkolle rüşvet vermeyi denedi. Taktikleri her zaman işe yaramadı ama onları denediği için de hiç vicdan azabı duymadı. Ne istediğini ve nasıl elde edeceğini bilen bir burjuva kadınıydı. Ulusal Muhafız Birliği onu tutuklamaya kalkışsaydı, "alıkonulma"sına izin vermeye hiç niyetinin olmadığını söylemişti.[98]

Mazade mektuplaşması bize Céline'in, Alexandre'ın ve arkadaşlarının toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmalarını tamamen tanımlama olanağı vermemektedir. Bununla birlikte görüşlerinin karmaşık ve çelişkinin eşiğinde olduğu açıktır. Bu genç burjuva çift için, aralarında belli bir sorumluluk dağılımı olsa da, kadınların ve erkeklerin çalışma alanları kesin çizgilerle ayrılmamıştır. Görünüşe göre, tedarikçi ve müşteri aramak için gezen Alexandre'dır. Céline işin Paris ayağıyla ilgilenmiştir. Alexandre, Céline'in deneyiminin ve becerisinin kesinlikle farkındaydı ve ona güvenmişti. Céline, ailenin dokumacılık işini nasıl yürüteceğini biliyordu ve bunu ustaca yerine getirmişti. Dahası, Alexandre'ın Paris'ten temelli uzak kalmasına neden olan Ulusal Muhafız Birliği'nin ziyareti de, Céline dükkânda çalışırken gerçekleşmişti. Ailesinden ya da arkadaşlarından hiç kimse, çalışmasını tuhaf bulmamıştı. Céline becerikli bir iş kadınıydı ve gerçek yerindeydi.

Céline de Mazade, becerisi ve bağımsız kişiliğine karşın, kişilik özelliklerini cinsiyet temelinde belirleyen bir dünyada yaşıyordu. Yine de bu belirlemeler, Komün gibi olağanüstü koşullarda yönlendirilemeyecek kadar katı değildi. Cesaret, bu durumun ilginç bir örneğiydi. Başka bir üretici olan Victor Pillon, Paris'te kalan kadınları övmeye kalkıştığında; ancak onların *"erkek-*

ten daha fazla cesaret gösterdiklerini" söyleyebildi.[99] Bu övgü, André Léo'yu "yurttaş" diyerek öven Malon ve Rossel'ınkinden farklı değildi.

Kadınların Paris'te kalması yönünde verilen ortak karar, dişilikten çıkmadan cesaretin erkeksi erdemini almalarını sağlamıştı. Ama yalnızca geçici olarak. Bu burjuvaların içinde hiç kimse, kadınların erkeklerden her gün daha cesur olmasını beklememişti ya da istememişti. Ne de kadınların başka konularda aynen erkekler gibi olmalarını istemişlerdi. Alexandre, bir arkadaşının çocuğunun ölümü üzerine hem kendisinin hem Céline'in üzüntülerini ve Céline'in güvenliğinden duyduğu endişeleri dile getirmişti ama Céline'in, kendileriyle ilgili haber verirken ya da bombardımanın üzerinde bıraktığı zarardan söz ederken belli ettiğinin tersine, kendisi hiçbir kişisel korku ya da kuruntu açığa vurmamıştı. Duruma göre iç içe geçseler de, kadınlık ve erkeklik ayırt edilebilir, birbirine hiyerarşik olarak bağlı kavramlardı.

Céline de Mazade'ın yayımlanan mektuplarında açıkça eksik olan, komünar kadınlara yapılan göndermelerdir. Céline, yalnızca bir rahibi serbest bırakmayı başaran birkaç kadından söz eder. Kadınları silahlanmaya ya da barış için çalışmaya çağıran Nisan ilanları ve gazete makaleleri, birliklerle tüm kenti yürüyen *cantinière*'ler ve *ambulancière*'ler, dernek konuşmacıları; öteki burjuva yorumcularının dikkatini çeken bu kadınlardan hiçbiri, Blanchecotte da dahil, yazışmalarında yer almaz. Komün ve destekçilerine karşı hiçbir duygudaşlığı olmadığından, bu kadınları onaylaması (barış için çağrı yapanlar dışında) pek olası değildir. Ona göre sınıf çıkarları arasındaki farklar, bir köprü kurmak için çok büyüktü. Komünarlar onun düşmanlarıydı ama onları kötü değil, daha çok beceriksiz buluyordu. Onlara çok sert davranılması gibi bir dileği yoktu. Kötü bir gün geçirdiğinde bile, en ateşli arzusu komünarların hapse atılmasıydı (zaferin bir yan ürünü), idam edilmesi değil. Alexandre'a, "Bütün ulusal muhafızların Versay'da tutuklu olmalarını istiyorum," diye yazmıştı.[100]

Komün'ün sona erişiyle birlikte Céline de Mazade, diğer birçok burjuva kadın ve erkek gibi kindar olmuştu. *Pétroleuse*'lerin evleri yaktıkları haberleriyle bombardımana tutulan, kendi evleri için korku duyan, Paris'ten üstü başı darmadağın tutukluların yürüyüş kolları ve toplu idamlarla ayrılan kadınlar ve erkekler de benzer olarak, gerçekte değilse de düşüncede intikama kapılmışlardı. 30 Mayıs günü, kenti terk ettikten bir ay sonra Céline, idamları ve toplu tutuklamaları desteklemeye gelmiş ve kadınlar için bir ayrıcalık tanımamıştı. Paris'teki bir arkadaşına şöyle yazmıştı: "Bu iğrenç komünarların, acımasız eylemler gerçekleştirecek kadar vandal olabileceklerine hiç inanmamıştım. Umarım [hükümet] bu canavarlara, kadınlara ve erkeklere acımamayı sürdürür ve onların çocuklarını alıp, çocuklara daha iyi duygular öğretir."[101] Mazade'ların bir arkadaşı olan Berthe Amiard-Fromentin, daha da sert duygular dile getirmişti. Etampes'tan babasına yazdığı 29 Nisan tarihli mektupta şunu belirtmişti: "Sonunda bir pasaport edindim. Onarılamaz yıkımı kendi gözlerimle görmek için yarın sabah Paris'e gitmeyi planlıyorum. Nasıl kan aktı ve hâlâ da akıyor! İnsan bu sefil kundakçılara karşı acıma duyamıyor, haklı olarak... Kendi açılarından bu, mülk sahiplerine karşı ölümüne bir savaştı."[102]

Kindar duygular dile getiren ama eyleme geçmeyen burjuva kadınları hakkında burjuva erkeklerinin ne düşündüğü açık değildir. Alexandre'ın, yayımladığı mektupları arasına intikam dolu olanları da eklemesi, onun bu düşünceleri onayladığını akla getirse de bu onayın ne derecede olduğu bilinmemektedir. Belki o (ve diğer burjuva erkekleri), böylesi duyguları, kadının da erkeğin de paylaştığı insani duygular olarak değerlendiriyordu. Belki, intikamın özellikle bir kadın niteliği olduğunu düşünerek bu duyguları kadınlara yüklüyordu. Belki onları, kadınların evlerini korumasının bir başka görüntüsü olarak görüyordu.

Burjuva kadınlar "acımasız olma" savunusundan ceza vermeye geçtiklerinde birçok burjuva erkeği, komünar kadınlar gibi bu "bir hanımefendiye yakışmayan" davranıştan rahatsız

oldu. Gazeteciler, deneme yazarları ve sıradan yurttaşlar, "ayrım gözetmeksizin intikam alan hatırı sayılır yurttaşların memnuniyeti için Versay'a doğru yola koyulduğu görülen, masumu suçlusu bir arada uzun tutuklu kafilelerini" betimlediler.[103] Bu gözlemcilerin çoğu, "hatırı sayılır yurttaşlar" arasındaki kadınların davranışlarını eleştirmek üzere bir kenara ayırdı. 1871'de yalnızca 12 yaşında olan Gaston Cerfbeer, 1903 yılında olayları şöyle anımsıyordu: "Hepsinden öte, kadınlar acımasızdı, 'Öldürün onları! Ölüm!'"[104] Komün'ün en sert eleştirmenlerinden biri olan Maxime Du Camp şunları bildirmişti: "Kadınlar, her zamanki gibi en heyecanlı olanlardı. Askerî rütbelileri aşıp, 'Katilleri öldürün! Kundakçıları yakın!' diye bağırarak tutuklulara şemsiyelerle vurdular."[105]

Tutuklulara sataşan ve kötü davranan burjuva kadınların, kitledeki erkeklerden herhangi bir biçimde farklı davranıp davranmadığı açık değildir. Açık olan, kadınların davranışlarının farklı algılandığıdır. Kadınların evlerini ve ailelerini koruması, geçici intikam umutları olması kabul edilebilirdi ama tutuklu olduklarından tehdit yaratmayan erkeklere ve kadınlara saldırmaları kabul edilemezdi. Onlara şiddetle saldırmak, savunmadan saldırıya geçen sınırı aşmak demekti. Kadınları cepheden uzak tutmaya çalışan Ulusal Muhafız Birliği gibi burjuva erkekleri için de saldırgan eylemlerde bulunan kadınlar, erkek ile kadın davranışı arasındaki sınırı aşmıştı. Bu sınır 1871'de, Bonnie Smith'e göre Kuzey Fransa'da kadınları ev yaşamına hapsetmiş olmasına karşın, aynı şeyi Parisli burjuva kadınlarına yapamamıştı.[106] Alexandre'ın Paris'teki işleri yürütmekte ve evlerini korumakta Céline'e olan güveni, bunu kanıtlar. Yine de burjuva kültürü, askerî ve şiddetli eylemleri erkeklere özgü olmakla sınırlar. Kadınlar şiddet uyguladığında, kadınlık kimlikleri sorgulanmıştı. Bağlantılı olarak erkeklerin kimliği de. Kadınlar savunmasız değilse (komünar kadınların ve intikamcı burjuva kadınların gösterdiği gibi), erkekler onların "doğal" koruyucusu olamazlardı. Erkek kimliğinin kahramanlık kısmı, zorunlu askerlikten

kaçan ve kadınlarını geride bırakan burjuva erkekleri için çoktan sarsılmış olsa da intikamcı kadınlar, toplumun nasıl işlemesi gerektiğine ilişkin duyularına büyük tehdit oluşturdular.

Alexandre de Mazade, karısının kin güden duygularını anlamış ve desteklemişken, Augustine-Melvine Blanchecotte bunu yapamamıştı. O, kadınlarla erkeklerin bu bağlamda kökten farklı olduklarına inanıyordu. Ona göre kadınların kinci duyguları ve eylemleri akıl almaz ve kabul edilemezdi. Ne savaştaki erkekleri yüreklendiren genç kadın komünarları ne de tutuklulara sataşan ve saldıran burjuva kadınlarını onaylıyordu. Böylesi davranışları 3 Mayıs'ta Versay'a gittiğinde görmüştü, daha sonra Mayıs sonunda ve Haziran başında da gördü. Her iki zamanda da tutuklulara sataşmaları ve saldırıları durdurmaya gücü yetmediğinden, neler olup bittiğini görmemeye ve duymamaya çalışmıştı. Onun barış yanlısı bakış açısından böyle bir eylem (ve ona kaynaklık eden düşünce), erkek de yapsa kadın da yapsa yanlıştı, ama kadın ve erkek doğası üzerine çift taraflı görüşü onu böylesi davranışları kadınlardan değil, erkeklerden beklemeye itiyordu. Bu erkeksi davranışa katılan ya da onu yüreklendiren kadınların toplumsal cinsiyet bağlamında nereye denk düştükleri çok belirsizdi ama artık onlar "doğru kadın" değillerdi. "Yaratıklar", Blanchecotte'un onları betimleyebilmek için bulduğu en iyi sözcüktü ve onların insanlıklarını tümden yadsıyordu.

Louise Michel

Komün'ün en ünlü güçlü kadını, toplumsal cinsiyet sınırını en kesin biçimde ve seve seve geçen kadın Louise Michel'di. Kadın Fransız devrimcilerinin büyük geleneğinde o, soylu bir adamın evlilik dışı çocuğuydu.[104] Annesi Marianne Michel bir hizmetçi, babası Laurent Demahis soylu aileden gelen bir delikanlıydı. Laurent, Louise'in doğumundan sonra baba evini terk etmişti. 1830 yılında evlilik dışı doğan Louise Michel'i, annesi, babaannesi ve dedesi Demahis'lerin (bir zamanlar soyadları da Mahis

idi) Haute-Marne'ın Vroncourt köyündeki çürümeye yüz tutmuş şatolarında büyüttü. Annesi ve cumhuriyetçi Demahis'ler, Louise'e kayda değer özgürlükler tanımıştı. Louise'in çocukluğu kaygısız ve mutlu geçmiş görünüyordu. Bir öğretmen olarak iyi eğitimli ve çok bilgili olan Louise, Haute-Marne'da birçok küçük okul yönetti ve ardından Paris'e taşındı.[108]

Michel'in siyasi eylemleri İkinci İmparatorluk'un son yıllarında başladı. 1870'te radikal siyasi çevrelere girip çıkıyor ve Montmartre Belediye Başkanı Georges Clemenceau, kendi şiirlerini gönderdiği yazar ve şair Victor Hugo gibi erkeklerle arkadaşlık etmekten zevk alıyordu. Cumhuriyetçi hükümete ve toplumsal devrime derinden bağlı olan Michel, Fransa'nın Prusya'ya savaş ilanına karşı çıkmış ve savaş başladıktan sonra hükümet karşıtı gösterilere katılmıştı. Ağustos ayında o ve André Léo, kuşatılmış Strasbourg kentine destek vermek için bir kadınlar mitingine öncülük etmişti. Görünüşte tüm Parisliler gibi simgesel eylemlerde usta olan kadınlar, Concorde Meydanı'ndaki Strasbourg heykeline yürümüş, orada bir anı defterini imzalamış ve heykelin kucağına bırakmışlardı. Ardından Michel ve Léo, Hôtel de Ville'e devam etmiş, kendilerinin ve diğer kadınların Strasbourg'u savunmaya gidebilmesi için silah istemişlerdi. İyice delirdiklerini düşünen yetkililer ilk önce onları tutukladı, daha sonra serbest bıraktı.[109]

4 Eylül'de III. Napoléon hükümetinin yerini alan Ulusal Savunma Hükümeti, Louise Michel gibi radikallere güven vermek ya da umut aşılamak için çok az müdahalede bulunduğundan, onların siyasi eylemleri devam etti. Prusya kuşatması sırasında Michel, annesi ve Malvina Poulain, birlikte Paris'te kurdukları okulu yönettiler. O dönemde iki yüz öğrencisi olan okul, savaş sırasında Paris'e sığınan ailelerin çocuklarını kabul ediyordu. Michel, bu çocuklar ve kendisinden yardım isteyen herkes için, Clemenceau'dan, Hugo'dan, Malon'dan ya da onu dinleyecek herhangi bir kimseden yiyecek istiyordu.[110] Ayrıca Montmartre'taki Kadın Teyakkuz Komitesi'ne başkanlık etmiş,

Erkek Teyakkuz Komitesi toplantılarına katılmıştı[111], ve Kadın Hakları Derneği ile Savaşın Kurbanları Topluluğu'nun bir üyesiydi. Kentin fuar alanlarında nişancılık çalıştı, silah taşıdı ve sonu kanlı biten Hôtel de Ville'deki 22 Ocak gösterisine katıldı.[112]

Gösteri, Parisli ulusal muhafızların 19 Ocak günü Buzenval'de katledilmelerini protesto etmek için düzenlenmişti. Ulusal Savunma Hükümeti, muhafızları savaşa göndermeye karar verince Parisliler çok sevinmişlerdi. Edmond de Goncourt "uzaktan duyduğumuz toplara doğru yürüyen, tam ortasında gri sakallı sivillerin, babaların, sakalsız gençlerin, oğulların, serbest saflarda kocalarının ya da sevgililerinin tüfeklerini sırtlarına asıp taşıyan kadınların olduğu ordunun, büyük ve görkemli bir görüntü" olduğunu düşünüyordu.[113] Böylesi coşkuyla başlayan hareket, kıyımla sona ermişti. 21'inde, Goncourt hassas bir biçimde Paris'in sessizleştiğini yazmıştı. "En çok sessizlik, bir felaketin kentte yarattığı ölüm sessizliği beni çarptı. Bugün kimse Paris'in yaşadığını duyumsayamaz,"[114] diye eklemişti. Bununla birlikte radikaller sessizce yas tutmaktan hoşnut değildi. Onun yerine, komünal yönetim talep ederek Hôtel de Ville'e yürüdüler ve orada konuşlanmış Breton muhafızlarının ateş açmasına neden oldular. Gelecek olayların habercisiymiş gibi, Ulusal Muhafız Birliği üniforması giymiş Louise Michel ateşe karşılık verdi.[115]

Michel, Komün'e daha ilk günlerde katılmıştı. 17 Mart'ı 18'e bağlayan gecede Rosiers Sokağı'ndaki Ulusal Muhafız Birliği garnizonunda uyuyan Michel, ordu birliklerinin Montmartre'ı işgal ettiğini ilk öğrenenler arasındaydı. Georges Clemenceau, yaralı muhafız Turpin'i incelemeye geldiğinde Michel'i yanında bulmuştu. Bir sedye almaya gittiğinde Michel, ceketinin altında tüfeği ile tepeden aşağı koşup, "İhanet!" diye bağırarak herkesi alarma geçirmişti. Sonrasında acemi komünarlara karşı Paul Revere'i oynayıp, General Lecomte'un birliklerine karşı durmak için tepeye tırmanan kalabalığa karışmıştı.[116]

Erkek olsaydı, Michel'in Prusya kuşatması sırasındaki eylemleri, devrime adanmışlığı ve radikal çevrelerdeki tanınırlığı

Komün'e seçilmesiyle sonuçlanabilirdi. Ulusal Muhafız Birliği'ne olan bağlılığı göz önünde bulundurulursa, birliğin kumandanlarından biri bile olabilirdi. Kadın olduğu için, bu resmî siyasi ve askerî konumlar ona kapalıydı. Yine de yöneticiliğin ve ulusal muhafız hizmetinin önündeki engeller Louise Michel'i durduramadı. Komün'le gururlanmış ve kendini, onun varlığını sürdürmesine adamıştı. Aralarında Komün'e seçilenlerin de olduğu arkadaşlarıyla siyaset tartışıyor, Montmartre Kadın Teyakkuz Komitesi'ne başkanlık ediyor ve cumhuriyet yönetiminin eğitimi yeniden örgütlemesinin planını hazırlıyordu.[117]

Devrime bağlılığı, tartışmaktan ve yönetmekten çok daha büyüktü ancak 4 Nisan'dan sonra zamanının çoğunu Versay'a karşı silahlı savaşıma adadı. Komünarların kendisini Thiers'i öldürmek üzere Versay'a göndermeleri gerektiğine inanıyordu. En sert Komün üyelerinin arasında bulunan Théophile Ferré ve Raoul Rigault, Michel'i bu planı uygulamamaya ikna etmişti ama o yine de saygıdeğer bir burjuva kadını gibi giyinip Versay'a gitmişti. Amacı yalnızca Paris'ten ayrılıp kente geri dönebileceğini ve eğer isteseydiler Thiers'i gerçekten öldürebileceğini kanıtlamaktı.[118]

22 Ocak'taki eylemlerinin de sezdirdiği gibi Louise Michel, savaş alanında sırayla "erkeklerin işi" ve "kadınların işi"ni yerine getirerek, düşmana ateş, yaralılara yardım ederek Komün'ün büyük kadın savaşçısı olmuştu. Versay ile Paris arasındaki savaş başladığı andan itibaren, çatışmadaydı. İlk çarpışma anlatıları onun "kahramanca tutumu"nu övmüştü. Gazeteler şöyle bildiriyordu: "Kadın yurttaş Louise Michel, kralcıların top ateşi altında yaralıyı yerden kaldırdı ve o sırada, arkasını dönüp ateş etti."[119]

Michel, 61. Montmartre Taburu ile Neuilly'deki, Les Moulineaux'daki, Clamart'daki ve Issy'deki büyük çarpışmalarda savaştı. Savaşmadığı zaman, çalacak piyano ve orglar buldu, sokak hayvanlarını kurtardı, alandaki yaralılara baktı ve kentteki ambulans istasyonunun düzenlenmesine yardım etti.[120] Komün'ün erkek önderleriyle bağlantıları ve yorulmaz

asker ününe karşın, hizmetleri aynı amacı paylaştığı erkeklerce her zaman hoş karşılanmıyordu. André Léo'nun makalesinin *ambulancière*'leri Neuilly'ye vardığında, Louise Michel'in çoktan orada olduğunu ve *ambulancière*'ler gibi onun da her ne biçimde olursa olsun yardım hakkının reddedildiğini ortaya çıkardılar. Neler olduğunu sorduklarında, söylentilere göre şu yanıtı verdi: "Ah! Yaralılara bakınama bir izin verselerdi! Engellere, eziyetlere, düşmanlığa inanamazdınız."[121]

Michel, anılarında onu çatışmaya çekenin heyecan olduğunu itiraf etmişti. "Gece toplarla dövülürken hafifçe parlayan Issy Kalesi'nin görüntüsüyle ya da ufukta yanıp sönen makineli tüfeklerin kızıl dişlerinin gece harekâtındaki hatlarımızın görüntüsüyle kendimden geçmeme neden olan katıksız bir cesaret miydi?" diye retorik bir soru sormuştu. "Cesaret değildi; şimdi güzel bir görüntü anımsadım. Gözlerim ve kalbim tepki verdi, tıpkı topların sesine tepki veren kulaklarım gibi. Oh, anlaşıldı ben bir yabaniyim; barut kokusunu, havaya uçan şarapnelleri seviyorum ama hepsinden öte, Devrim'e adanmışım."[122]

Michel, Montmartre Mezarlığı'nda devriye gezip onu koruyarak ve sokak barikatlarının arkasında savaşarak Komün'ü sonuna kadar savundu. Savaş kaybedildiğinde ve o sağ kaldığında, üzerini değiştirip kurşun deliği olmayan temiz bir etek giymiş ve annesini aramaya koyulmuştu. Marianne Michel'in evine geldiğinde, kapıcı, askerlerin Louise'i aramaya geldiğini ve "Louise evde olmadığından, onun yerine öldürmek için annesini aldıklarını" söyledi.[120] Annesini kurtarmak için çılgına dönen Louise Michel en yakın ordu pastanesine, oradan bir başkasına (yanında askerlerle) koşmuş ve orada sonunda annesinin yerine geçmeyi başarmıştı. Şimdi bir tutuklu olarak Versay'a yürütülüyordu ve yargılanacaktı.

Louise Michel'e duygusal ve manevi desteğin çoğu kadınlardan, en başta annesinden geliyordu. Komün'den önce Louise ve Marianne, Montmartre'ta birlikte yaşamış ve çalışmıştı. Birçokları gibi radikal genç bir kadın olarak annesini en tehlike-

li eylemlerinden korumaya çalışmış, ona asker ve *ambulancière* olarak üzerine aldığı sorumlulukları saklama amaçlı neşeli mektuplar yazmıştı. Marianne Michel'in bu kurnazlıklara kanması ya da onlarla avunması pek olası görünmüyordu ama kızına okulda yardım ederek, 18 Mart günü kalabalıklar içinde onu arayarak, hapiste ziyaret ederek, sürgündeyken mektuplar yazarak ne olursa olsun kızını destekliyordu.[124] Ocak 1885'teki ölümü, Louise'i bunalıma sürüklemişti. Onca yıl annesinin yanında olup onunla ilgilenemediğinden kendini sorumlu hissetmiş, onu, anılarında defalarca "sevgili anneciğim" ve "zavallı anneciğim" diyerek anmıştı. Sonunda, en azından kendi yası ve yalnızlığı kadar annesinin geçmiş duygularından da söz ettiği bir açıklamasında şöyle hayıflanmıştı: "[Marianne] büyük annemin ölümüyle yıkılmış bir halde Montmartre'a geldiğinde Devrim başlamıştı [ve] ben onu uzun geceler boyunca yalnız bıraktım; sonra geceler günlere, aylara, yıllara döndü. Zavallı anneciğim!"[125] İnsan, "zavallı kız" diye eklemek istiyor.

Demahis ailesinin kabul edilmiş ama yine de gayrimeşru kız torunu ve maddi olanakları kısıtlı okulların yöneticisi olarak Louise Michel, sınıf çizgilerini aşmaya ve bulabildiği her yerde destek aramaya alışkındı. Onu ilgilendiren kadınların siyasetiydi, sınıfların değil. Anılarında şöyle açıklamıştı: "Kahraman kadınlar her toplumsal konumda bulunurlar."[126] Hepsiyle rahattı. Kuşatma sırasında "tüm toplumsal sınıflardan" bir grup kadın, Madam Poulain'in Meslek Okulu'nda Savaşın Kurbanları Topluluğu'nu kurmuşlardı. Michel sonraları bu kadınlar için "Hepsi, ölümü teslim olmaya yeğler," diye yazmıştı. "Edinebildikleri tüm yardım malzemelerini, yağmalanabilecek olanları da yağmalayarak, dağıtmışlardı ve şöyle demişlerdi: Paris direnmeli, sonsuza dek direnmeli."[127] Savaşın Kurbanları Topluluğu, Michel'in burjuva ve işçi sınıfı kadınlarıyla birlikte kurduğu üç örgütten biriydi. Diğer ikisi, Montmartre Kadın Teyakkuz Komitesi ve Kadın Hakları Derneği idi. Kendisiyle çalışan kadınlara karşı süregiden saygısı, yalnızca toplumca bilinen

radikallerin ya da sonradan saf değiştirenlerin adlarını anma kararında ortaya çıkar. Böylece, Kadın Hakları Derneği'nin kurucuları arasında Madam Jules Simon (Thiers'in eğitim bakanının karısı) ile radikaller André Léo ve Maria Deraismes'in bulunduğunu öğreniriz. Kendisiyle ortaklığı nedeniyle zarar görebilecek kadınları ise Michel, yalnızca Jeanne B. ve Madam F. olarak tanıtmıştır.[128]

Michel, Komün'e yardım etmek isteyen işçi sınıfı fahişelerine de eşit biçimde destekçiydi. Erkekler, onların "saf elleri" olmadığı için *ambulancière* olarak çalıştırılmalarına karşı geldiklerinde Michel çok öfkelenmişti. "Yeni [dünya] için canını vermeye eski dünyanın en sefil kurbanlarından daha fazla kimin hakkı var?" diye sormuştu. Bir dayanışma göstergesi olarak kendi kızıl kuşağını diğer kadınlar için küçük parçalara bölmüş ve Kadın Teyakkuz Komitesi aracılığıyla onlara ambulans görevleri bulmuştu.[129]

Michel'in, 1871 yılında kendi toplumunun toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmaları üzerine ne düşündüğünü tam olarak belirlemek, Komün üzerine düşünceleri olaydan çok sonra yazıldığından zordur. Bununla birlikte Léo'nun makalesindeki *ambulancière*'lere dolaylı yanıtı ve Léo ile Maria Desraimes (Kadın Hakları Derneği kurucularından biri) gibi feministlerle olan arkadaşlığı, o dönemde yıktığı kuralların ve erkeklerin karşı çıkışlarının bilincinde olduğunu göstermektedir. 1880'lerin ortalarında, anılarını yazdığı zaman, kadınlara karşı ayrımcılığa en azından kısmen bir son verme çağrısını Komün sırasındaki deneyimleri üzerine temellendirmişti. Erkek arkadaşlarından birçoğunun, 1871 yılında kadın haklarını savunmadığını biliyordu. "Kaç kez kadınların dışlandığı toplantılara gittim?" diye soruyordu. "Komün sırasında kaç kez, kadınlarla uğraşmak zorunda kalmayı neredeyse hiç beklemedikleri yerlere yanımda bir ulusal muhafız ya da askerle gittim?"[130]

1886 yılında Michel, kadınların konumlarında bir devrime gereksinim duyulduğuna derinden inanıyordu. "Kadınlarla er-

keklerin, sağlam yol arkadaşları olarak, el ele, kim kime üstün diye ... daha fazla tartışmadan yaşam boyu birlikte yürüyeceği" bir gelecek öngörmüştü.[131] Erkek radikallere meydan okuyarak soruyordu: "Büyük savaş için dövüşürken, en yüce savaşımı [verirken] yanınızda değil miyiz? Erkekler ve kadınlar tüm insanlık için haklarını kazandıktan sonra, kadın hakları savaşımının bir parçası olmaya cesaretiniz olacak mı?"[132] 1871 yılında bu soruya yanıtın "hayır" olduğunu biliyordu. Kendisi ve öteki *ambulancière*'ler yalnızca Ulusal Muhafız Birliği kumandanlarının muhalefetiyle karşılaşmamışlardı. 1886'da şöyle yazmıştı Michel: "Kadın Hakları [toplantılarında], erkeklerin ileri görüşlülerin eşitlik düşüncesini alkışladığı her yerde olduğu gibi, erkeklerin, kendilerine karşın ve eski önyargılar ve göreneklerin zorlaması nedeniyle, bize yardım edermiş gibi göründüklerini ama hep yalnızca görünüşle yetindiklerini fark ettim (İlk fark ettiğim andan beri bu değişmedi)."[133]

Michel, kadınlarla eşitlik konusundaki eksikliklerine karşın erkek yoldaşlarına büyük saygı duyuyordu. Özellikle Montmartre Teyakkuz Komitesi'ne bağlı olanlara karşı saygılıydı. Prusya kuşatması sırasında, kadınların toplantılarına katıldığı gibi onlarınkine de katılmış ve öğleden sonralarını onlarla sorunları tartışarak geçirmişti. Anılarında, "Daha önce hiç bu kadar açık sözlü, alçak gönüllü ve yüce zekâlar görmemiştim. Daha önce hiç bu kadar aklı başında insanlar görmemiştim. Bu topluluğun bunu nasıl başardığını bilmiyorum. Hiçbir zayıflıkları yok," diye yazmıştı.[134]

Kadın yoldaşları için de övgülerini cömertçe sunuyordu ama erkekleri zekâları için överken kadınları cesaretleri için yüceltiyordu. Anılarında, "Öncü birliklerin tüm cesur kadınlarını ... selamlıyorum." demişti. "Kadınların 'artık yeter!' dediği gün eski dünyaya iyi bakın. Bu kadınlar gevşemeyecek. Kuvvet içlerinde barınıyor, daha yorgun düşmediler. Kadınlara kadınlara iyi bakın. Özgürlük bayrağını sallayarak Avrupa'yı dolaşan Paule Minck'ten, kırların sonsuz dinginliğinde uyuyan Galya'nın en

barışçıl kızlarına. Evet, şimdiye kadar olanlardan bıkmış kadınlar ayağa kalktıklarında onlara iyi bakın. O gün, bu [dünya] sona erecek ve yenisi başlayacak."[135]

Kadınları ve erkekleri onurlandırması arasındaki farklar, Michel'in toplumsal cinsiyet farklılıkları üzerine düşüncesini ortaya koyar. Montmartre Teyakkuz Komitesi'nin erkekleri, tanıdığı en nitelikli erkekler, parlak zekâlı teorisyenlerdi. Buna karşılık kadınlar cesur, güçlü ve becerikliydiler. Ne yapılması gerektiğini biliyor ve uygun an geldiğinde, tehlikeye aldırmadan onu yapıyorlardı. Michel, kendi Komün tarihinde şöyle belirtmişti: "Kadınlar bir şeyin olanaklı olup olmadığını değil, yararlı olup olmadığını sorarlar; sonra da onu yaparlar."[136]

Michel, yöntemli bir düşünür olmaktan çok sezgisel bir düşünürdü. Montmartre Teyakkuz Komitesi kadınlarını cesaretleri için överken onların da "çarpıcı zekâ"larının olduğuna inanıyordu. Ne yazık ki çoğu kadın erkeklerle aynı eğitimi almamıştı. Bu durum ona anlamsız görünüyordu; çünkü dünyanın kadınların zekâsına gereksinimi vardı: "Sanki dünyada fazlasıyla zekâ varmış gibi, insanların neden bir cinsiyetin zekâsını sakatlamaya çalıştıklarını hiçbir zaman anlamadım."[137]

Michel'in kadınların cesareti üzerine vurgusu, hem Komün sırasındaki deneyimlerinin bir yansıması hem de kadınlarla eşitliğe inanmayan ve dahası Komün'ü savunmak için gösterdikleri çabaya karşı çıkan erkek arkadaşlarına yönelttiği bir eleştiriydi. Bununla birlikte erkek komünarların zekâsını ve kadın komünarların cesaretini övmesiyle, kendisi yaygın burjuva kavramlarına ve önyargılarına da karşı geliyordu. Burjuvanın kadınlık kavramı üzerine bir deyiş Blanchecotte'un yazılarında görülebilir. "Gerçek kadınlar" savaştan çekinmiş ve onu bitirmeye çalışmıştı. Herhangi bir davayı savunmak için silaha sarılmak istememişlerdi.[138] Victor Pillon gibi adamlar, burjuva kadınlarını "erkeklerden bile öte cesaret"leri[139] için övebilirdi ancak övülen kadınların eylemleri değil, dayanma güçleriydi. Daha ileri gitmek, kadınlığın ve normalin dışına çıkmak olurdu. Michel bu

varsayımlara katılmıyordu. O bütün kadınları olanaklar içinde güçlü ve cesur görüyordu. Ona göre kadınlık; edilgenliği, dayanma gücünü ya da barışçıllığı zorunlu olarak içermiyordu. Komün'ün önderlerinin sınıf ön yargısı ve duygularıyla hareket eden fanatikler olduğu muhafazakâr varsayımlarına da katılmıyordu. Michel, onların insani ülkülerle güdülenen akılcı siyasi kuramcılar olduklarını "biliyordu"

Michel'in kadınlar ve erkeklerle ilgili sözleri, kendini açığa çıkaran ve kendini koruyan sözlerdi. Kendini ve öteki kadınları, devrimi koruma isteklerinde erkeklerle eşit görüyordu. Versay'da yargılandığı zaman eylemlerini azaltmayı reddetmesi, bu görüşü savunma hakkını kazandırmıştı. Kadınların cesareti ve eylemciliğini savunması, onun da diğer kadınlar gibi olduğunun, onun ve diğer kadınların anormal, o zamanın yaygın deyişiyle, "patolojik" olmadığının bir ilanı olarak görülebilir.[140]

Michel'in dönemin kültürüne yenik düştüğü nokta, erkek çalışma arkadaşlarını kendinden düşünsel anlamda daha üstün görmesiydi. Başka kadınların zekâlarına saygı duyuyordu, kendi şiirlerini, döneminin en ünlü şairi Victor Hugo'ya gönderme öz güveni vardı, düşüncelerini halka açık toplantılarda dile getiriyordu, kadınların eğitimini savunuyordu ve erkeklerin kadın hakları konusunda haksız olduklarına inanıyordu. Yine de erkeklerin, en azından bu erkeklerin, daha akıllı (daha iyi eğitimli değil), daha zeki olduklarına inanıyordu.

Louise Michel, yaşamı ve Versay'da onu suçlayanların önünde Komün'ü gözü kara savunması ile elbette olağanüstü bir güçlü kadındı. Olağan-dışı ya da olağan-olmayan sözcükleriyle de temsil edilmişti. Muhafazakârlar onun kadınlığını sorgulamış, bu yolla onun saygınlığına zarar vereceklerini ummuşlardı. Buna karşılık siyasal sol, onu toplumsal devrimin cisimleşmiş hali olarak görüyordu. Michel sürgünden döndüğünde muhafazakâr basın onu "petrol meleği", "ayaktakımının Virago'su" ve "pislik kraliçesi" diye adlandırırken, Komün'ün eski bir üyesi Ferdinand Gambon onu Jeanne d'Arc ile karşı-

laştırmış, Edmond Lepelletier 1911 yılındaki özdeşleştirmeyi yinelemişti.[141]

Michel'in en uzun süreli simgelenişi *vierge rouge* yani *Kızıl Bakire*'ydi. Liberal ve muhafazakâr tarihçilerin Komün kayıtlarında kullandıkları bu imge çok etkiliydi, oysa bu takma ad çok sonraları ortaya atılmıştı.[142] Bu yanılsamanın iki yönlü kaynağı var gibidir. Gazeteci Félicien Champsaur, 1880'de Michel genel afla Fransa'ya döndüğünde onu kızıl bir rahibe olarak sunmuştu. Kedileri ve annesine olan sevgisi dışında bir özel yaşamdan yoksun olan Michel, "halk"a bağlıydı.[143] Bu başlık, karikatürcü Alfred Le Petit'in *Les Contemporains*'deki Champsaur'un makalesi için yaptığı kapak resminde görsel olarak somutlaşmıştı. (Bkz. Resim 16) Michel'e Kızıl Rahibe giysisi ve beyaz rahibe atkısı giydirip, sağ eliyle bir tüfeği sol eliyle yaralı bir ulusal muhafızı kavratan Petit, Michel'in Komün sırasındaki eylemlerinin iki yönünü yakalamıştı: Michel hem savaşçı hem de besleyip büyüten bir kadındı. Bu karşıtlıkta, birçok kişinin onun özü ve adanmışlığı olarak gördüğü şey yatıyordu. Doğru bir rahibe olmadığı gibi (onun davası devrimdi, din değil), gerçek ya da doğru bir kadın da değildi (bir erkek gibi dövüşmüştü).

Ayrı ama belki ilgili bir gelişmede, pişmiş topraktan yapılmış bir genç kız heykeli, Michel ve öteki tutukluların Yeni Kaledonya'ya ilk geldiklerinde tutuldukları Ducos Yarımadası'nda dikilmişti. Heykel, sürgün edilen komünar babasının yanına ailesiyle birlikte Yeni Kaledonya'ya giden ve orada ölen Emma Piffault adında genç bir kızın anısına yapılmıştı. Heykelin rengi ve ana malzemesi, heykelin önce "Kızıl Bakire" olarak adlandırılmasına, daha sonra Louise Michel ile özdeşleştirilmesine neden oldu.[144]

Resim 16. Alfred Le Petit, "Louise Michel." *Les Contemporains* (1880)

Maurica Agulhon, Kızıl Bakire'nin yaratılmasıyla "Devrim alegorilerinde yeni bir dönüm noktasına ulaşıldı"ğını ileri sürmüştü.[145] En azından temsilî kadın figürleri anıtına yeni bir ekleme olmuştu. Yine de Kızıl Bakire'nin belirli bir insanla, kadınla özdeşleştirilmesi, onu belirli kadınlarla hiçbir özdeşleştirmesi olmayan Marianne (Cumhuriyet), Paris, Komün ve Fransa gibi temsilî figürlerden ayrı tutar. Kızıl Bakire genelde devrimi, özelde Komün'ü simgeliyor olabilirdi ama her zaman Louise Michel'i de simgelemekteydi.

Sağ da sol da Kızıl Bakire imgesini kullanmıştı. Sol için bu imge; azizelere, kahramanlara özgüydü ve toplumsal (kızıl) devrime sarsılmaz bağlılığı örneklendiriyordu. Michel sürgünden döndüğünde onun konuşmasını dinlemek için gelen arkadaşları ve kitle de bu imgeyi kullanmıştı.[146] Söz konusu tarihçiler de onu yinelemişti. Michel'in resimleri neredeyse hiç değişmeden Kızıl Bakire olarak tanımlanmıştı.[147] Biyografiler genellikle bu deyişi başlıklarında içeriyorlardı.[148] Michel'in anılarının İngilizce çevirisi bile *Kızıl Bakire* başlığını taşıyordu.[149] Diğer yakıştırmalar –"halkın esin perisi", "bakire", "kadın kahraman", "azize", "kadın peygamber" ve "devrimin rahibesi"– daha az yaygındı ama yazarlar, Michel'de gördükleri eşsizliği aktarabilmek için bu yakıştırmaları da kullandı.[150]

Komün eleştirmenlerine göre ise Kızıl Bakire bir azize değil bir Virago idi. Neredeyse her defasında, bakire olarak değil dişilikten yoksun biçimde betimleniyordu. Örneğin Alistair Horne, "gözü pek *vierge rouge*"un "Ulusal Muhafız Birliği ambulansları için para istemek üzere kiliselere sinsice sokulan, geniş kızıl bir kemer takan ve omzunda asılı tüfeği (süngüsü dik) olmadan çok seyrek görülen tanıdık, bir parça da erkeksi bir figür olduğunu" söyler. Bu temsilde Michel, burada "kalabalığı kışkırtıp" orada "kendini tutsak edenlerden kaçarak" ve "her zaman öldürmek için ateş ederek" Horne'un Komün tarihi boyunca ilerler.[151]

Komün destekçileri ya da eleştirmenlerince sunulmuş olsa da Louise Michel her zaman Komün güçlü kadınının en mükemmel

örneğiydi. Yalnızca o Kızıl Bakire'ydi. Bu imge, Michel'e eşsiz biçimde uyuyordu çünkü Michel'i, aynı anda hem ona hem de yaşamını adadığı toplumsal devrime dikkat çekerek siyasi davası üzerinden sunuyordu. Yeni Kaledonya'daki sürgünden coşkulu bir halk karşılamasına döndüğünde, bu kadar çok ilgi istemediğini belirtmişti. *L'Intransigeant*'ın söyleşi önerisini geri çevirirken şu açıklamayı yapmıştı: "Her ne kadar benim için bir karşılama olsa da, ilginin kişiliğime değil Toplumsal Devrim'e ve Devrim'in kadınlarına yönelmesini istiyorum."[142] Yine de ilgiden kaçamadı ya da biyografisini yazan Edith Thomas'nın belirttiği gibi, bunu gerçekten istemedi: "Mest olmuş ya da düşmanca ama her zaman heyecanlı dinleyicileriyle doğrudan temas kurabilmek için kalabalığın içine dalma gereksinimindeydi. Kendini tamamen buna adamıştı. Her yerde [ilgi] arıyordu."[153] Michel, büyük ölçüde kendi simgesine dönüşmüştü. O, muhafazakârlar ve radikaller için, benzer biçimde Komün'ün yaşayan temsilcisi, Kızıl Bakire'ydi.

Paris'in Güçlü Kadınları

Kadınların kendi yazıları; erkeklerin yazdığı çağdaş yazın ve tarih metinlerindeki kadın temsillerine göre kendi deneyimlerinin, düşüncelerinin, hedeflerinin ve kişiliklerinin çelişkili ve daha karmaşık bir resmini sunar. Yazılarında, yaşamlarına dokunan ve dünyayı duyuşlarını sınayan olaylara tepki veren kadınları görmekteyiz. Kadınların tepkileri, bu olayları düzenleme ya da değiştirme girişimlerini içeriyordu. Kimi zaman tartışıyor, özellikle kadınlar olarak harekete geçmeyi öneriyor, kimi zaman erkeklerle ve neredeyse erkek gibi iş görüyorlardı. Kimi zaman erkeklerin kadınlara karşı, baskı olarak tanımladıkları davranışlarını eleştiriyor, kimi zaman erkeklere yardım etmeyi öneriyorlardı. Kültürlerinin beklentileri ve kadınlık idealleştirmeleriyle her zaman karmaşık bir uzlaşma içindelerdi. Kimi zaman bu beklenti ve idealleştirmelere uyuyor, kimi zaman meydan ok[illegible]onları yıkıyorlardı.

Burjuva kadını Céline de Mazade, sınıfının kadınlık tanımına uyan dinî bir adanma ile oyuncu ve besleyip büyüten bir yan ortaya çıkarmıştı ama kendisi bu role tam olarak uymuyordu. Céline aynı zamanda, ev yaşamından bir hayli uzak bir iş kadınıydı. Örneğin, Alexandre ile yazışmalarında çocuklarına hiç değinmemiştir. Ulusal Muhafız Birliği ile karşılaşmalarında suskun da kalmamıştır. Belki de en önemlisi, ne Hıristiyan ahlakına ne de burjuva kadınlığının kültürel tanımlarına uyan komünarlardan intikam alma arzusunu ortaya koymuştur.

Augustine-Melvine Blanchecotte, kadın ve erkek doğası üzerine çatallı kavrayışıyla ve barışseverliğe neredeyse dinsel bağlılığıyla burjuva kadın rolünü canlandırmaya çok yaklaşmıştı ancak o da toplumsal cinsiyet kurallarına aykırı davranmıştı. Kadınların düşüncelerinin değersiz olduğu görüşünden rahatsız olmuş ve kamu düzenini etkilemek istediği için günlüğünü yayımlamıştı.

Buna karşılık Louise Michel, bilerek ve isteyerek kadın davranışı kurallarına karşı geldi. Bir barışseverin karşıtı olarak, savaşın tehlikesine ve heyecanına kapılmış, tabanca taşımış ve Komün'ü savunmak için onu kullanmıştı. Entelektüel tartışmalarda da çok başarılıydı ve kadınların eğitim ve iş haklarını savunmuştu. Bununla birlikte erkekleri kadınlardan daha parlak zekâlı görme eğilimindeydi ve erkekler, annesi ve ünlü kedileri ile ilişkilerinde besleyip büyüten kadın rollerini gönülden benimsemişti. Birçok muhafazakâr Michel'in erkeksi olduğunu söylerek onu kötülemişse de ilgisi, onu arkadaşları olan erkeklerden ayrı tutmuştu, tıpkı kadınların iyi eğitime ve iyi ücretli işe ne denli ihtiyaç duyduğunu kavrayışı gibi.

André Léo'nun toplumsal cinsiyet sınırlarını aşmasını, kendi takma adından daha açık ortaya koyan hiçbir şey yoktur. Yazıları, döneminin kimi toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmalarından izler barındırırken (örneğin, kadınların, erkeklerin moralini yükseltmesini önermiş ama tersinden söz etmemişti), kadınların devrime ve kişisel haklara olan tutkusunu erkekle-

rin yadsımasının kendilerine hizmet ettiğine ve ikiyüzlü olduğuna inanıyordu. Kadınların devrime olan tutkusunun erkeklerinkine denk olduğunu ve yalnızca ahmakların, büyük davayı savunmaya kadınların tümüyle katılma hakkını yadsıyacağını öne sürüyordu. Kendisini erkeklerin entelektüel dengi, dahası erkeklerin çoğundan entelektüel olarak daha üstün görüyordu ve onları açıkça eleştirmekten hiç çekinmiyordu.

Kendileri adına konuşan dört kadını sınıflandırmak (Elizabeth Dmietrieff gibi, bir örgütün önderi olarak konuşanlara göre) zordur. Bu kadınlar, sınıf ve siyasi çizgilere yayılan tutkuları ve özellikleri paylaşıyorlardı ve başkalarının çelişkili gördükleri nitelikleri bir araya getirmişlerdi. En sert kadın, en besleyip büyütmeye yatkın kadındı. En yararcı iş kadını dindardı. Feminist gazeteci, bir erkek adı altında yazmıştı. Uysal pasifist, erkekleri kadınlardan korumak istemişti, bu aktivist tasarıyı gazeteciyle paylaşmıştı. İş kadını ile devrimci, her ikisi de kendi tarafının yer aldığı şiddetli eylemleri desteklemişti. Entelektüel, gazeteci bir anneydi. Dördü de ne düşündüğünü açıkça söylemişti ve erkekler onları yalnızca dinlediklerinde dünyanın çok daha iyi bir yer olacağına inanmışlardı. Onlar, Paris'in güçlü kadınlarıydı ve Komün metinlerinin savaşçı Amazonları ve basmakalıp kırılgan hanımefendilerinin tersine, karmaşık insanlardı.

Beşinci Bölüm

PÉTROLEUSE'LER

Komün'ün son haftasında, Versay ile komünar birlikleri Paris sokaklarında çarpıştığında ve binlerce Parisli yaşamını yitirdiğinde, 19. yüzyılın en güçlü siyasi simgelerinden biri doğmuştu: *pétroleuse*. Bu tehlikeli, asi kundakçı gösterisi Komün düşmanları için neredeyse bir gecede, Komün'ün kötülüklerini simgeler hale gelmişti. *Pétroleuse*, kentin bir kısmını cayır cayır yakan alevlerden ayrı düşünülemezken, bir yandan da çoktan dolaşıma girmiş olan kadın temsillerinin (silahlı Amazonlar, Erinyeler, Viragolar, kadın konuşmacılar ve *cantinière*'lerin) mirasçısıydı da. Bu betimlemeler, Komün sahnesinde onun öncülleriydi ve burjuvazi için onun varlığına inanmayı yalnızca olanaklı değil, aynı zamanda kolay da kıldı.

Muhafazakârlar için yangınlar ve uğursuz *pétroleuse* bir talih kuşuydu. Çünkü ordunun Parislileri katletmesi üzerindeki dikkati dağıtmıştı. Komünarlar ve destekçileri için ise bir türlü kurtulamadıkları kötü namları olmuştu. Çok sonra yangınların erkeklerce çıkarıldığı ve ilk başta sanıldığı kadar yıkıcı olmadığı anlaşıldığında, Komün taraftarları kendilerini, Paris'i kundaklamak ve yok etmek üzere aldıkları yönündeki suçlamaları çürütmeye çalışırken buldular. *Pétroleuse*'ün yaratılmasıyla komünarlar, simgesel betimleme ve propaganda üzerindeki denetiminlerini yitirdiler. Yinelenen çabalara karşın sürgündeki komünarlar, halkın dikkatini Versay'ın uzlaşmadaki gönülsüz-

lüğüne ya da Neuilly'nin bombalanmasına, tutukluların idam edilmesine ve Kanlı Hafta'daki görülmemiş ölü sayısına çeviremiyordu. Buna karşılık Komün'ü mahkûm etmeye ve kadının gerçek doğasını sorgulamaya yarayan, kötünün güçlü bir kişileştirmesi olarak *pétroleuse*, halkın aklından kolayca çıkabilecek gibi değildi. Yangınlarla ve tutsakların idamıyla Komün, dünyanın aklına ve kalbine girmek için, Paris için verdiği savaşımı kaybetmişti.

Kanlı Hafta

Versay güçleri 21 Mayıs'ı 22 Mayıs'a bağlayan gece Paris'e saldırmıştı. Paris isyancılarından nefret etmesi gerektiği iyice belletilen ve kimseyi sağ bırakmayın emrine uyan güçler, işçi sınıfından Parislileri öldürerek kentte sistematik olarak ilerlemişti.[1] Orduyla Mayıs ayında Paris'te çarpışmaya, Mart'ta Versay'a saldırmaktan ancak birazcık daha iyi hazırlanmış olan Komün, başta birleşik bir karşılık verme girişimlerini bırakmış ve barikatların savunulması çağrısı yapmıştı. 22'sinin sabahında Komün'ün akıl hocası ve son sivil savaş temsilcisi, 1848 Devrimi emektarı Charles Delescluze, "Altın nakışlı üniformalarıyla kurmay subaylardan ve militarizmden artık bıktık," demişti. Artık "halk"ın yönetimi ele alma zamanıydı. Halk "zeki savaş taktikleri üzerine hiçbir şey bilmiyordu ama ellerinde tüfek [ve] ayaklarının altında kaldırım taşları oldu mu monarşik okulun hiçbir stratejisinden korkmuyorlardı. Silahlara, yurttaşlar! Silahlara!"[2] Öğleden sonra Kamu Güvenliği Komitesi aynı şeyi yaptı ve Paris duvarlarını barikat çağrılarıyla donattı: "Ayaklanın, iyi yurttaşlar! Barikatlara! Düşman duvarlarımızın içinde. Duraksamayın! İleri! Cumhuriyet için, Komün için ve özgürlük için! Silahlara!"[3]

Barikatların hünerleri muazzamdı. Parisliler barikatlarla kralları devirmiş, 1830 ve 1848 devrimlerini kazanmışlardı.[4] Mark Traugott'un da gözlemlediği gibi "çatışmanın tek aracı olduğu kadar devrimci geleneğin simgesi"ne de dönüşmüştü ve

benzer biçimde Paris'te barikatları kurmuş ve savunmuş önceki devrimci kuşakları sonrakilere bağlayarak "geleceğin savaşçı adaylarını harekete geçirmiş, aralarındaki dayanışma bağlarını güçlendirmişti."[5] Önceki haftalarda tüm kentte, Ulusal Muhafız Birlikleri barikatların önünde fotoğrafçılar için poz veriyorlardı.[6] Dolayısıyla barikatlardan savaşma kararı halkça uygun bulunuyordu ancak, iyi eğitilmiş ve kararlı bir ordu karşısında barikatlarda kazanamayacak bir Komün için bu karar ölümcül de olabilirdi.

22 Mayıs günü kadınlar ve erkekler, yetişkinler ve çocuklar; 18 Mart çatışmasından kalan barikatları güçlendirmek ve yenilerini kurmak için koşturuyorlardı. Yoldan geçenler (ağılıklı olarak gazeteciler ve savaşın çekiciliğine karşı koyamayan burjuva erkekleri) işe koşulmuştu ama barikatların çoğunu komünarlar yapmıştı.[7] Erkekler ve kadınlar coşku ve iyimserlikle emek harcamıştı. Edmond de Goncourt, Opéra binası yakınlarında kaldırım taşlarını söken bir kadın görmüş; Catulle Mendès "gidip gelip kaldırım taşı taşıyan erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan oluşan gürültülü bir arı sürüsü"nü Chaussée-d'Antin'de bir barikat inşa ederken izlemişti.[8] Kentin başka bir bölgesinde Augustine-Melvine Blanchecotte, sokağındaki barikatın kurulmasını ve savunmasını izlemiş, barikatı inşa edenler ve savunanların coşkunluğu üzerine o da yorum yapmıştı. Ayın 23'ünde şöyle yazmıştı: "Kapımın önünde bir barikat var. Kadınlar ve çocuklar onu *Marseillaise* ezgisiyle kurdular. Yanında, karşısında, sağında, solunda dört barikat daha yapıldı. ... Barikat nöbetçileri, sokak gözcüleri gece boyunca heyecanla sokağı gözledi; kimisi yorgunluktan yere yığıldı."[9]

Bombalama ve çarpışma sürdükçe ve "kandan kırmızıya boyanmış ambulanslar geçtikçe", barikatların yapımı yoğunlaştı ve hava karamsarlaştı. 24 Mayıs günü Blanchecotte şöyle bildirdi: "Bizim barikat, muhafızların yüz ifadelerinden anladığım kadarıyla ciddi bir hal alıyor. ... Ölümcül makineler buldular: Bir makineli tüfek çoktan kuruldu ve büyükçe bir top yerini bekliyor."[10]

Benzer sahneler her yerde yineleniyordu. 24 Mayıs gazeteleri, savaşa hazırlanan halkın cesaretini ve gücünü yüceltiyordu. (Komün basınının çoğu için, bu onların son yayını olacaktı.) *Tribun du Peuple*'de Lissagaray "tüm hat boyunca kahramanca cesaret, ateşli kararlılık. Erkekler, kadınlar, çocuklar yukarı mahallelerin tümünde ayağa kalktı."[11] Félix Pyat'ın tutkulu Komün yanlısı gazetesi *Le Vengeur*, "barikatlarda kadınların, çocukların ve yaşlıların görüldüğünü; herkesin savaşın büyüklüğünü anladığını ve üstün bir çabayla birleştiğini" bildiriyordu.[12] *Journal Officiel*, "çocukların, babalarının savunduğu barikatları yaptığını ve ellerinde silahlarla kadınların, annelerin, sözleriyle ve eylemleriyle yurttaşları yüreklendirdiklerini" yazmıştı.[13]

Gerçekte, ayın 24'ünde gazeteler basıldığı sırada, çatışma daha birkaç gün sürecek olsa da savaş kaybedilmişti. Çabaları, Versay birliklerinin eğitiminin ve yıkanmış beyinlerinin üstesinden gelecek durumda olmayan komünarlar için zafer ve ihtişam olmayacaktı. Gerçekten de, komünarların "teslim olmanın yalnızca ülkülerin ölümü değil, gerçek anlamda ölüm anlamına geldiği" bilgisi ile birleşen, Versay'ın, devrim tasarlayabilecek gelecek kuşaklara açık bir mesaj gönderme arzusu, kaybedildikten uzun süre sonra bile Paris için yapılan savaşı sürdürmüştü.

Gazeteler zafer olasılığını yanlış değerlendirmiş olsalar da, kenti koruyanların yaşı ve cinsiyetinde haklıydı. Erkekler kadar kadınlar da, yaşlılar kadar çocuklar da barikatları savunmuştu.[14] Blanchecotte'un barikatında "tatlı ve hoş görünüşlü, on iki yaşında atılgan ve güçlü bir oğlan çocuğu" gün boyunca topun üzerinde ata biner gibi oturmuş, Versaylıları bekliyordu. Geceleri "genç erkekler kadar iyi dövüşemeyen yaşlı erkekler" nöbet tutuyordu. O gece "ince ceketinin altında titreyen" yaşlı bir adam nöbeti devralmıştı. Sabah, "ona çorba getiren yaşlı bir kadın gelmişti." Çarpışma öğleden sonra barikata vardığında kadınlar ve ulusal muhafızlar barikatı korumuştu. Blanchecotte binanın bodrumuna sığınmadan önce şunları gözlemlemişti: "Kadınlar silahları hazırlıyor, erkekler ateşliyordu." Yukarı çıktığında "her yerde

kan vardı; kapı aralıklarında, kaldırımlarda kırmızı bir dere akıyordu" ve önceki sabah "topunun üzerinde, bir düşteymişcesine" oturan genç topçu eri de ölenler arasındaydı.[15]

Louise Michel, Komün'ün başlangıcında olduğu gibi sonunda da oradaydı. General Dombrowski'den bir iletiyi Montmartre Teyakkuz Komitesi'ne taşıyor, bir Ulusal Muhafız Birliği müfrezesiyle Montmartre Mezarlığı'nı koruyor, Komün'ün yenildiğini öğrendikten çok sonra bile muhafızlarla ve diğer kadınlarla bir barikattan ötekine savaşıyordu.[16] Kentin işçi sınıfı bölümlerinde, teyakkuz komitelerinde birlikte çalışan kadınlar ve Union des Femmes birçok barikatı inşa etmiş ve savunmuştu.[17] Montmartre Mezarlığı'nın kıyısındaki Blanche Meydanı'ndaki barikat kadınlarca savunulmuştu. (Bkz. Resim 13) Lissagaray'a göre, Saint-Michel Bulvarı, ile Racine ve Tıp Okulu sokaklarının kesişme noktasındaki barikattı bu.[18]

Dövüşenler de ölmüşlerdi. 24 Mayıs günü Lissagaray, Bourse'tan Saint-Eustache'a doğru geri sürülen erkeklerin yanında çatışan çocukları izlemişti. Orada acı bir gözlemde bulunmuştu: "Muhafızlar arkadan vurulup katledilirken, çocuklar idam edilmemekle onurlandırıldılar."[19] Yirmi beşinde, Château-d'Eau barikatında "bir deniz topçusu gibi giyinmiş, hoş ve alımlı, siyah kıvırcık saçlı on dokuz yaşında bir genç kızın, Marie M., tüm gün çarpıştı"ğını ve önüne düşen bir top mermisinin onu öldürdüğünü bildirmişti.[20]

Komiser Sebastien, Chassepot tüfekler kuşanmış, Montmartre'taki barikatlardan birine doğru yol alan bir genç kadınlar topluluğunu gözlemlemişti. "Küçük topluluk çok uzağa gidemedi," diye yazmıştı. "Kadınlar barikatların başladığı Pigalle Meydanı'na vardıklarında, Clichy Bulvarı'ndan keskin top ateşiyle karşılaştılar. Sonra döndüler ve Abbesses ile Houdon sokaklarından gelen bir tabur onları kanatlardan kuşattı. Bu küçük birliğin tüm üyeleri öldürüldü ya da tutsak alındı. Penceremden, az önce silahlarıyla sokağın aşağısına indiğini gördüğüm birçok kadının şimdi askerlerce kuşatılmış, silahları alınmış halde yukarı doğru geri yürüdüğünü gördüm."[21]

Askerî konular üzerine yazan Louis Jezierski, komünar birlikleri arasında, "tamamı kadınlardan oluşan küçük bir birliği" de içeren "epeyce silahlı kadın" olduğunu bildirmişti.[22] *Daily News*'un yabancı muhabiri Achibald Forbes, Vendôme Meydanı'nı "yirmi beş komünist ve bir kadının saatlerce savunduğunu" duymuş ve bir başka kadının ise cesedini görmüştü: "La Paix Sokağı barikatında birçoklarının hakkında konuştuğu bir inat ve öfkeyle dövüşen Hekate."[23] Elizabeth Dmietrieff yaralanmıştı ama St. Antoine banliyösündeki barikatta ele geçirilmekten kurtulmuştu.[24]

Sıradan muhafızlar ile siviller dövüşüp öldükçe ve Komün Konseyi kararsız kaldıkça, Komün'ün seçilmiş üyelerinin en öfkelileri ve en sertleri Raoul Rigualt ile Théophile Ferré, eski hesapları kapatmaya ve dört bir yanlarında gerçekleşen katliamın öcünü almaya karar vermişlerdi. Bu intikam arayışı karşısında, Komün'ün elinde tuttuğu yaklaşık yetmiş tutuklu sağ kalamayacaktı.[25] İlk önce Rigault, Breton birliklerinin ateş açtığı ve göstericileri öldürdüğü 22 Ocak günü Hôtel de Ville'den sorumlu olan Gustave Chaudey'nin idamını ayarladı. Chaudey ateş emri vermemiş olmasına karşın, bu karardan sorumlu tutulduğu için Komün'ce tutuklanmıştı. Rigault cumhuriyetçi kimliğini ilan edişini ve merhamet dilemesini görmezden gelerek ölüm emrini vermişti.[26]

Ardından Ferré, La Roquette hapishanesinde tutulan Komün rehinelerinden kimilerini idam etme kararı almıştı.[27] Aralarında Monsenyör Darboy'un, Paris başpiskoposunun ve Paris mahkemeleri başkanı Yargıç Bonjean'un da bulunduğu altı kişi ayın 24'nde öldürülmüşlerdi.[28] İki gün sonra, elli kadar La Roquette tutuklusu daha sokaklardan geçerek yirminci bölgenin Belediye Başkanlığı'na, oradan da, arkadaş ve akrabalarının ölümlerinin intikamını isteyen kadın ve erkeklerden oluşan kitle tarafından idam edilecekleri Haxo Sokağı'na yürütülmüşlerdi. *Cri du Peuple*'ün editörü Jules Vallès ile Komün'ün başka iki üyesi, yakında "rue Haxo Katliamı" olarak bilinecek olayların

önüne geçmeyi denemişti. Bu intikamın (Versay, tutukluları topluca idam ediyor olsa da) ahlak dışı olduğunu ve Komün'ün "kötülük"lerinin bir kanıtı olarak kullanılacağını çok iyi biliyorlardı.[29] Versay güçlerinin öldürdüğü binlerce kişinin arasından kırk iki erkek, üç kadın ve dört çocuk; Generaller Lecomte ve Clément Thomas'nın öldüğü Rosiers Sokağı'ndaki bahçeye sürüklenmişlerdi. Orada, vurulmadan önce diz çökmeye zorlanmışlardı. Ne var ki böylesi ölümler, ne kadar anlamsız olsalar da, kurbanlar tanınan kişiler olmadıklarından kamuoyunda benzer etkiyi yaratmamıştı.[30]

Rehineler öldükçe, komünarların öldürülmesi de sürüyordu. Hâlâ çarpışanlar aç, yorgun, pis, yaralı, güneşten kavrulmuş ve 26'sında başlayan yağmurla sırılsıklam olmuş, bir barikattan diğerine geri çekilmeye zorlanmış ve etrafları ölülerle çevrilmişti. Komünarlar için söylenebilecek en iyi şey, Lissagaray'in de belirttiği gibi, iyi öldükleriydi.[31] Çarpışanlar vurulmuştu, teslim olanlar vurulmuştu, evlere saklananlar sokaklara sürüklenmiş ve vurulmuştu.[32] 29 Mayıs Pazartesi günü saat sabah 11'de son barikat düşene kadar, o zaman bile öldürmeler durmamıştı. Tutuklanmalar sürmüş, tutuklular parklarda ve mezarlıklarda sıraya dizilmiş ve makineli tüfeklerle taranmıştı.[33] Hepsi anında ölmemişti, elbette, ve gece, istiflenmiş bedenlerden can çekişme sesleri duyuluyordu.[34]

Komünar gazeteleri artık yayımlanmıyordu ve muhafazakâr Fransız gazetelerinin Paris'te hiç gazetecisi kalmamıştı ama Britanyalı gazeteciler, yerinden edilmiş komünarlar ve burjuva gözlemcileriyle kenti dolaşıyordu. 23 Mayıs Perşembe günü Archibald Forbes savaşın sesleri üzerine bildirdi:

> Saat 10 civarı çınlama yeniden başladı. Art arda bombalar, Haussmann Bulvarı'nda yakınımızda patlamış ve barikatı yok etmiş gibi görünen, daha uzak bir noktadaki açılan bir ateşin şiddetli gürültüsü gelmişti. Top ateşleri arasında geçen zamanda mitralyözlerin sabit homurtusu duyulabiliyordu ve ben de

bitişik Haussmann Bulvarı'nı belirgin biçimde duyabiliyordum. İnsanı allak bullak eden ve sersemleştiren bu kederli çınlama tüm gece sürdü.[35]

Lissagaray'ın Kanlı Hafta üzerine anlatımı sık sık birinci tekil şahısa kayıyordu. Bir Komün destekçisi olarak, gürültü ve ateş etmelerin yanında öldürmeleri vurgulamıştı. 22'sinin gecesi (çarpışmanın ilk gününün sonu) üzerine yazarken, örneğin şunları belirtmişti: "Gecenin çökmesiyle birlikte yaylım ateşi duruluyor ama bombardıman sürüyor. Rue de Rivoli'den kızıl bir parıltı yükseliyor. Maliye Bakanlığı yanıyor. Gün boyunca Tuileries'nin terasını hedefleyen Versay bombalarının bir kısmı buraya düştü ve üst katta yığılmış kâğıtlar alev aldı. Sonra yedi trajik gece başlıyor. Alevler ve bombalar tüm Paris'i sararken bunlardan daha gürültülü, daha parlayan, daha görkemli günler olmuştu ama hiçbiri ruhu böylesine kederle delip geçmemişti. Karanlıkta birbirimizi arıyoruz, kısık sesle konuşuyoruz, umutlanarak ve umutlandırarak. Bundan böyle huzur yok."[36]

Blanchecotte, 23'ü gecesini komşularıyla saklanarak geçirmişti. Onun anlatımı, gecenin uzun saatleri boyunca çarpışmada hiçbir durulma olmadığını belirtiyordu. Günlüğüne şöyle yazmıştı: "Makineli tüfeklerin tarama sesi, Panthéon'dan gelen ve evi sallayan top atışı, bombaların çığlıkları, sanki kapıyı kıracakmış da kurşunlar içeri girecekmiş gibi şiddetli yaylım ateşi, kaldırım taşlarının patırtısı, savaşçıların bağırışları, bedenlerin yere yığılışı, yakınlardaki bir patlamanın keskinliği; hepsi sanki sonsuza dek sürecek gibiydi."[37]

Muhafazakârlar ve yabancılar, kentteki gün ışığıyla görünür duruma gelen hasarı vurguladılar. Forbes şöyle yazmıştı: "Dışarıya, Haussmann Bulvarı'na doğru dikkatlice bakarken önümde tuhaf görünüşlü bir yıkıntı gördüm. Lamba direkleri, gazete satan kulübeler ve ağaçlar paramparça olmuş ve yerlerinden sökülmüştü. Ağaçların top mermisi ve bomba fırtınasıyla

kırılmış yeşil dalları yolu delik deşik etmişti."[38] Goncourt da, Auteuil yıkıntıları için benzer bir anlatımda bulunmuştu.

> Bir kasırganın yaratabileceği ölçüde karmaşa ve yıkım var.
>
> Parçalanmış gövdeleri bir çıra demeti gibi duran kocaman kırık ağaçlar; bulvara fırlatılmış neredeyse elli kiloluk ray parçaları; bir kesme şeker boyutundaki parçalara ayrılmış rögar kapakları, on santim kalınlığında kurşun levhalar; bir hasır sepetin kulpu gibi birbirine dolanmış ve düğümlenmiş ızgara parmaklıkları görüyorsunuz.
>
> Patlamamış bombalar, top arabası parçaları, top parçaları, üstlerinde "4 de M"* yazan kırık kutular, her çeşit moloz ve cüruf yerlerde. Tüm bunların ortasında, kırık su borularından kaynaklar gibi su çağlıyor.[39]

Kanlı Hafta sırasında ve sonrasında askerlerin öldürdüğü Parislilerin sayısı bilinmemektedir. Binlercesi, sayılmadan ya da kimlikleri saptanmadan toplu mezarlara gömülmüşlerdi. Tahminler, en düşük on yedi binden (Ulusal Meclis'in Komün soruşturmasını yürüten General Appert'ın tahmini), en yüksek elli bine (çeşitli gazetelerin tahmini) değişmekteydi. Çoğu tarihçi, yirmi-otuz bin sayısına katılıyor, genellikle yirmi beş binde uzlaşıyordu. Bu sayım, Versay birliklerince Paris'in işgali başlamadan önce öldürülen on beş bin ulusal muhafızı içermiyordu. Kesin sayı her ne olursa olsun, toplam ölü sayısı Versay'ın kayıplarıyla karşılaştırıldığında (877 ölü, 6.454 yaralı) çok fazlaydı.[40] Bu sayı, 19. yüzyıl için de çok fazlaydı. 1830 Devrimi'nde ordu iki bin Parisliyi, 1848'in Haziran günlerinde bin beş yüz ile üç bin arası kişiyi öldürmüştü; birkaç yüz kişi de yargılanmadan idam edilmişti.[41]

Toplu idamlar sürdükçe kimi gazeteciler ayaklandı ve editörleriyle birlikte dehşet hikâyelerini kayda geçirdi. 1 Haziran günü *New York Tribune*, içlerinde yedi kadının da bulunduğu otuz üç "komünist"in idamıyla ilgili uzunca bir yazı yayımladı. Tutuklular

---

* *Bir top türü. -çev.*

"yan yana diz çöktürülmüş" ve kalabalık bir idam mangası nişan almıştı. Ardından "bir yaylım ateşi başlamıştı ve duman dağıldığında korkunç manzara sergilenmişti. Erkeklerin arasında, sıranın ortasında bulunan kadınlardan üçü hâlâ yaşıyordu ve can çekişerek kıvranıyordu. İkinci yaylım ateşi açıldı, sonra üçüncüsü ve ancak altıncıda tüm tutuklular yaşamını yitirmişti. Sonra cansız bedenler üç çöp arabasına fırlatılmış ve gömülmek üzere alıp götürülmüştü." 10 Haziran'da gazete hâlâ "kindar" hükümet birlikleriyle ilgili anlatımları "Ele geçirilişinin ardından Paris... Versaycıların Vahşeti" manşetiyle yayımlıyordu.[42]

Gazetecilerin gittikçe artan dehşetini yansıtan daha kısa anlatımlar başka gazetelerde yayımlandı. 25 Mayıs günü *New York Herald* muhabiri şöyle bildirmişti: "Kıyım korkunç."[43] 26'sında *Daily News* muhabiri, Komün önderlerinden kimilerinin kendisinden yardım istediğini ve "önderleri ele geçiren bu sefaleti görmenin ve kimse için hiçbir şey yapamamanın yürek parçalayıcı olduğunu" söylemişti.[44] *New York Times* 27 Mayıs'ta "Yurttaşların [komünarların] kıyımının dehşet verici olduğunu ve Versaycıların tüm tutukluları öldürdüğünü" bildirmişti.[45] 1 Haziran günü *Standard*, muhabirinin görüşünü yayımlamıştı: "Bu ayrım gözetmeyen, toplu kırımları durdurmanın tam zamanı." Ayın 5'inde, muhabir şöyle eklemişti: "Bizzat tanıklık ettiğim misilleme biçimindeki korku sahnelerinin anısı, beni yazarken ürpertiyor." 7'sinde, Versay birliklerini, "köpek gibi diz çökmüş" insanları vurmakla ağır biçimde suçlamış ve kadınlara davranış biçimine odaklanmıştı: "Bu kurbanların büyük kısmının, özellikle kadınların, kendilerine karşı kanıtlanmış hiçbir saldırıları olmadığı üzerine söyleyecek çok fazla şey yok."[46]

Kadın Barikat Savaşçıları

Kadın barikat savaşçılarının simgesel olduğu kadar fiilî önemi de büyüktü. Komün'ün iki ana yayın organının son sayıla-

rındaki son haberleri, kadınların ve çocukların barikatların yapımında ve savunmasındaki katılımını vurguluyordu.[47]

Çatışmalar birkaç gün daha sürse de, bu gazetelerin son sözlerinin kadınlar ve çocuklar üzerine olması çok yerindeydi. Bu anlatılarla Komün, simgesel olarak köklerine dönmüştü. Bedenleriyle kentin toplarını koruyup Komün'ü yaratan kadınlar gibi bu kadınlar da, Komün'ü barikatlarda savunmaya hazırlanıyorlardı. 18 Mart kadınları ve sonraki haftalarda yaralananlar ve ölenler için çok büyük üzüntü duyan kadınlar gibi barikat savaşçıları da anne olarak sunulmuştu. Silahlı olmaları, radikal erkeklerin bile rahatsız edici müttefikler olarak gördüğü Komün'ün daha tartışmalı savaşçıları ve kadın konuşmacılarıyla akrabalıklarını değil, amaçlarının ciddiyetini gösteriyordu. Kadınlar "çocuklarını özgür kılmak" istiyor, demişti Pyat. Kendilerini (ve gerekirse, çocuklarını ve kocalarını da) devrim uğruna feda etmeye hazırlardı. Çatışmadan ya da çatışmaya kendi katılımlarından hazzetmiyorlardı. Eylemleri saldırgan değil savunma amaçlıydı; kendilerine hizmet etmiyor, kendilerini feda ediyorlardı, kendilerini değil başkalarını düşünüyorlardı. Yücelikleri ve kahramanlıkları Komün'ü simgeliyordu.

Başkaları, kadınların barikatlardaki varlığını kadınlık doğalarının çiğnenmesi olarak yorumlayacaktı, özellikle silahlar ve süngüler taşıdıkları için. Bu gözlemcilere göre kadın savaşçılar, kadınlarla ilgili tehlikeli olan her şeyi ve Komün'le ilgili kötü olan her şeyi simgeliyordu. Kadınların tehlikeliliği genellikle cinsiyet bağlamında açıklanıyordu. Catulle Mendès, bir makineli tüfeği sokağın aşağısında bir barikata çekebilmek için "eteklerini yukarı kıvırmış ve kemerlerinin içinden geçirmiş" bir küme kadından söz etmekten keyif alıyordu. Bu kadınları "çok öfkeli, dehşet verici ve muhteşem" olarak betimliyordu.[48] Jezierski (ve onu alıntılayan Vizetelly), "tamamı kadınlardan oluşan küçük bir birliğin" giydiği kısa eteklerden söz etmişti.[49] Forbes, bir kadın savaşçının ateşliliği ve kararlılığını yazmıştı[50] ama, kadınların savaşma becerisi konusunda herkes ikna olmuş değildi. Örneğin Jezierski ve

Vizetelly, "bu Amazonların yürekli ve gözü pek" olduklarını "ama son anda ölümden korktuklarını" belirtmişti.[51]

Barikat annelerine ek olarak Komün destekçileri, devrimin kadın koruyucularının başka olumlu imgelerini de sundular. Lissagaray, başının etrafına bağlanmış kanlı bir mendille bir *cantinière*'i "yaralı dişi aslan" olarak betimlemiş ve tüm gün barikatlarda "çaresizce savaşan deniz topçusu gibi giyinmiş, hoş ve alımlı, siyah kıvırcık saçlı on dokuz yaşında bir genç kızı" yazmıştı.[52] Komiser, cesurca savaşa doğru yol alan "başları açık ve siyah giyinmiş, ... Chassepot tüfekler kuşanmış olan bir genç kadınlar topluluğu"ndan söz etmiş ve bir genç kadının diğerine yaylım ateşinden korktuğunu söylediğini duyunca "şefkat ve acıma" duymuştu.[53]

Yine de tüm siyasi konumların gözlemcilerinin ortaklaştıkları tek bir şey vardı ve bu, kadın barikat savaşçılarının görmezden gelinememesiydi. Komün, Versay'a karşı savaşı kazanmış olsaydı barikat savaşçısı kadının kimi imgeleri –bir "dişi aslan", bir "hoş ve alımlı" genç kadın ya da bir özverili anne– devrimci ikonografinin panteonunda Delacroix'nın *Özgürlük* adlı eserinin yanında yerini alabilirdi. Çatışmalara yangınlar eşlik etmeseydi, barikatların "çok öfkeli, dehşet verici ve muhteşem" Amazon'u Komün'ün olumsuz temsili olabilirdi. Bununla birlikte barikat savaşçıları, Paris'in küllerinden doğmuş, Komün'ün simgesi olacak başka bir kadın figürünün gölgesinde kalıyordu.

Yangınlar

21 Mayıs Pazar gece geç saatlerde Versay, Paris'i ezip geçmeye başlamıştı. Birkaç yerde birliklerin ilerleyişini durdurmayı başarmış olsalar da, komünarlar için çatışma genel olarak hiç iyi gitmemişti. Ayın 22'sinin öğle saatlerinde ordu Paris'in tüm batı yakasını ele geçirmişti. Versay'ın yangın bombaları çoktan Maliye Bakanlığı'nda yangını başlatmıştı ve söndürme girişimleri başarısız olmuştu. Bir yandan ordunun bombaları binaları ateşe ve-

rirken, komünarlar da geri çekilmelerinin üzerini örtebilmek için yangınlar çıkarırken felaketi büyütüyorlardı. 23'ünün gecesinde yangınlar Madeleine'den Rennes Sokağı'na dönmüştü. Kraliyet Sarayı ve Louvre Kitaplığı, Versaylıların ilerleyişini durdurmak için; Tuileries Sarayı da komünarların korktuğu restorasyonu şimdi gerçekleştirecek olan monarşiye karşı intikam için ateşe verilmişti. Hôtel de Ville; 24'ü Çarşamba günü Komün Konseyi, Kamu Güvenliği Komitesi ve Savaş Temsilcileri Kurulu orayı terk ettikten sonra yakıldı. Sebep, kısmen geri çekilişlerini gizlemek, kısmen Thiers'in orayı ele geçirmesine izin vermemekti.[54]

Maliye Bakanlığı ve Louvre Kitaplığı'nda yanan kâğıtlar rüzgârın etkisiyle havada süzülüyordu. Basın, müzenin de alevler içinde olduğunu bildirmişti. Sokaklarda akan kanın bir yansıması gibi, kent gece kızıl kızıl parlıyor; duman, kıvılcımlar ve küller yere yağıyordu. Gibson'ın kayda geçirdiği gibi bunları gören herkes, yangınların "asla unutamayacakları bir görüntü" olduğunu söylüyordu.[55] Gazeteciler, "atmosferdeki çoğunlukla petrol dumanı yüzünden nefes almakta güçlük çektikleri"ni ve "yangınların sıcaklığının güneşin sıcaklığını, dumanın da güneş ışınlarını bastırdığını" bildiriyordu.[56]

Komün haftaları da dahil çocukluğunun bir bölümünü Paris'te geçirmiş olan Amerikalı bir kadın, sonraları ortak bir duyguyu dile getirmişti: "Komün sırasında sıklıkla ürküyordum ama yangınlardan daha korkunç hiçbir şey anımsamıyorum."[57] Aynı dönemde çocuk olan Gaston Cerfbeer sonraları, bir arkadaşının "sokakta hızla hareket eden siyah şeylerden oluşmuş bir kıpırtı"yı işaret ettiğini anımsamıştı: "Arkadaşımın bana dediğine göre 'bunlar bakanlığın fareleri'ydi. 'Yangın binlercesini dışarı kovalamış'tı."[58] Goncourt'un hizmetçisi ona "tüm bu zamanda giysileriyle uyuduğunu, ev ateşe verilirse dışarıda yukarıdan düşecek şeylerden kendini korumak için sırtını yasladığı bir şilte edindiğini" söylemişti.[59]

Paris'i dışarıdan izleyen gözlemciler belki kentteki söylentilerden ve korkudan daha kolay etkileniyordu. Paris'in dışındaki

tepelerden izlerken ve yakılmış kâğıt parçalarını kapmaya çalışırken tüm kentin yanıp kül olduğundan eminlerdi. *Standard* muhabiri ayın 24'ünde Versay'ın erken saatlerden başlayarak "tarifsiz bir coşku içinde" olduğunu bildirmişti. [60]

Çatışma sona erdiğinde yangının yol açtığı hasarın, olayları kentin içinden ya da uzaktan izleyen gazetecilerin sandığı kadar büyük olmadığı ortaya çıkmıştı. Örneğin Louvre Müzesi yanmamıştı. *Londra Standard*'ın özel muhabiri 30 Mayıs günü Paris'ten şunları yazmıştı: "İnanıyorum ki Paris'teki yıkımı kendi gözleriyle görmek için buraya gelebilecek olanların büyük çoğunluğunun ilk tepkisi, 'Bu gazete muhabirleri ne kadar da abartmış,' olacaktır. Çarşamba ve perşembe günleri bizzat Paris'te olmasaydım, korkunç yangın felaketine tanıklık etmeseydim ve topların, mitralyözlerin, tüfeklerin bitmek bilmez çatırtılarını duymasaydım; gerçekleşen olaylarla ilgili anlatıların kesinlikle, en hafif deyimiyle, bir hayli aldatıcı olduğunu düşünürdüm. ... hasar büyük ölçüde bölgesel."[61]

Komün'ün ününe verilen hasar da ayrı bir sorundu. Burjuva gazetecileri, başyazarlar, mektup yazanlar ve anı yazarları, ölümleri unutup yangınlara odaklanmışlardı. Komünarlarla ilgili söyleyecek yeterince korkunç şey bulamıyorlardı. *Times*, "1871'in Kızıl Cumhuriyetçileri önceden kimsenin inanamayacağı, fazlasıyla insanlık dışı bir ruh ortaya koydular ve son eylemleri yüzünden 'sonsuza dek sürecek bir ünle' lanetlenecekler,'"[62] diye görüşünü belirtmişti. *Standard* ise şöyle yazmıştı: "Paris'ten gelen son haberler uygar dünyaya korku ve tiksinme verdi. Dünyanın en zevkli ve en sanatsal kişilerinin zevki ve sanatıyla yaratılmış güzelliklerin ve görkemin yıkımı Tuileries'de toplanmış hazinelerin nedensiz yok edilmesi ... dahası Louvre'u yerle bir etmek için acımasız girişimler tüm bunlar modern tarihte eşi benzeri görülmemiş suçlardır ve yalnızca, dağılmakta olan Roma İmparatorluğu'nun birçok bölgesini yakıp yıkan barbarların en kötü zulümlerinden kimilerine benzemekte, ama hafifçe benzemektedir."[63] *New York Herald* ise daha fazla idam

istemişti: "Bizim önerimiz, duruşmasız yargılamalara ve yargısız infazlara son verilmemesidir. Yerlerinden salıverilen şeytanlar bu kadar erken eve gönderilemezler. ... Fransa'yı kurtaracaksanız köklerini kazıyın, onları tamamen yok edin Bay Thiers. Hatalı insanlara yer yok."[64] Céline de Mazade ile arkadaşı Berthe Amiard-Fromentin, mektuplarında benzer duyguları dile getirdiler. Mazade hükümetin "bu canavarlara acımasız davranışlarının süreceğini" ummuştu ve Amiard-Fromentin öfkeyle şunları söylemişti: "Nasıl kan aktı ve hâlâ da akıyor! İnsan bu sefil kundakçılara karşı acıma duyamıyor."[65] Bu kindar duygular uzun zaman geçmek bilmeyecekti.

Pétroleuse'ler

Kadınların nasıl olup da yangınlardan sorumlu tutulduğu merak uyandıran bir sorudur. Çünkü kadınlar belki Tuileries Sarayı'nın yakılmasına katılmış olabilirler ama yangınların büyük çoğunluğunun erkeklerce çıkarıldığına ilişkin açık kanıtlar bulunmaktadır.[66] Gerçekten de ilk suçlanacakların içinde kadınlar yoktular. 24 Mayıs Çarşamba günü Adolphe Thiers, Versay'da Ulusal Meclis'e yaptığı bir konuşmada, yangın çıkarılmasını kınamıştı. Ordunun yangın bombaları ile saldırı altındaki bir kentte yangınların kaçınılmazlığını görmezden gelip, Komün Konseyi'ni ve Ulusal Muhafız Birliği'ni suçladı: "Uzun zaman boyunca, bu sefil zavallıların kendi planları başarıya ulaşamadığı durumda Paris'i kocaman bir harabeye döndürme tasarıları vardı. Yangınlar çıkardılar Asiler petrol kullandılar Bu acımasız caniler bütün kenti alevlere teslim etmeye çalıştılar.

Daha fazlasını da yaptılar: Petrol bombalarını askerlerimize karşı kullandılar ve birçoğu yaralandı."[67] 25 Mayıs Perşembe günü, yıkımın gerçekte olduğundan çok daha fazla olduğu düşünüldüğü zaman basın, yangınların kaynağı olarak strateji ya da kaza yerine intikam duygusuna odaklanmaya başlamıştı. *Times* ("komünar" yerine "komünist" sözcüğünü ısrarla kullanmaları,

siyasi muhafazakârlıklarını açığa çıkarmıştı), yangınların "kışkırtmanın izi bile olmaksızın çıkarıldığını", "komünistlerin; davalarının yerle bir olduğunu görünce kasıtlı ve şeytanca bir kötülük eylemi katıksız bir intikam eylemi" gerçekleştirdiklerini duyurmuştu.[68] *Le Figaro*'nun editörleri de, 30 Mayıs'ta yeniden yayına başladıklarında intikam teorilerine katılmıştı. Ayın 31'inde gazete, Maliye Bakanlığı'ndaki yangının (Versay'ın yangın bombalarının çıkardığı, Komün'ün değil) "dikkatlice ve şeytanice hazırlandığını, sürekli yeniden ateşlenecek olan kerosen bombalarının [*bombes à pétrole*] [ve] fişeklerinin her yere saçıldığını" bildirmişti.[69] *New York Times*'ın başka bir teorisi vardı: kalıtsal kötülük. 4 Haziran'da şöyle belirtmişti: "Paris tuhaf bir biçimde, komünist eğilimlere her zaman kolay kapılmıştır." "Kalıtsal kötülük teorisi doğruysa o zaman elimizde korkunç şiddetin ve Paris ayaktakımının saçma idealistliğinin bir açıklaması var. Kentin büyük bölümünde, ahlak ve din kavramlarını onlar için boş, anlamsız sözcükler olarak algılayan haydutlar yaşıyordu. Onların soyundan gelenler yüzyıllardır Fransız başkentini Avrupa'nın en başıbozuk metropollerinden biri yapmıştı."[70]

Söylentiler artmış, savaşa katılmayan itfaiye erleri, kadınlar ve çocuklar zan altında kalmıştı. *Times* 26 Mayıs'ta, *Le Gaulois* (bir Versay gazetesi) ise 29 Mayıs'ta, alevlere su yerine gaz yağı sıktıkları ortaya çıkınca itfaiyecilerin vurulduğunu bildirmiş ve her ikisi de kadınlarla çocukların evlere fırlattığı yangın bombalarını önlemek için pencerelerin önüne barikat kurulduğunu duyurmuştu. *Times* muhabiri kent boyunca yürürken şunu fark etmişti: "Petrolden ve patlamalardan korkmak evrensel. Kent sakinleri, evlerine gaz yağının girebileceği her çatlağı ya çoktan tıkamıştı ya da tıkamakla meşguldü. ... Bu önlem alınıyordu çünkü Komün'ün partizanları olan *kadınlar ve çocukların* pek çok olayda evlere gaz yağı fırlattığı belirlenmişti."[71]

Kuşkuların çoğu kadınlara yönelmişti. 3 Haziran günü *Le Monde Illustré* kadınların hem sözlü hem görsel bir betimlemesini yayımlamıştı. (Bkz. Kitap Kapağı) "Kadınlar özel bir

düşmanlık gösteriyor," diye yazmıştı. "Bu kızgın kadınlar, karanlıktan ya da iç savaşın neden olduğu sokakların ıssızlığından yararlanıp varsıl mahallelere süzülüyor ve küçük gaz yağı dolu şişelerini, şeytanın kibritlerini, alevli çaputlarını bodrum pencerelerine fırlatıyorlar."[72] Fransa'daki Amerikan elçisi E. B. Washburne isimsiz bir kaynaktan aktararak daha fazla ayrıntı vermişti:

> İşte bir *pétroleuse*'ün betimlenmesi: "Hızlı adımlarla duvarın gölgesine kadar yürüyor. Kötü giyinmiş; yaşı kırk-elli arasında; alnı, arasından taranmamış saçının örgüsü sarkan kızıl kareli bir mendille sarılı. Yüzü kızarmış, bakışları donuk; bakışları öne eğilmiş hareket ediyor. Sağ eli cebinde ya da yarı düğmelenmiş elbisesinin göğsünde; öteki elinde, Paris'te sütlerin taşındığı ama şimdi içinde gaz yağı olan uzun, dar, teneke güğümlerden birini tutuyor. Sokak ıssızsa duruyor, elinde tuttuğu pis bir kağıdı çıkartıyor, bir an duraklıyor ve sonrasında telaşlanmadan, kararlı bir biçimde yoluna devam ediyor. Bir saat sonra, geçtiği sokakta bir ev alevler içinde kalıyor. *Pétroleuse* işte böyle bir şey."[73]

Böylesi bir hainlik korkusu, Komün'ü izleyen uzun sıcak yaz boyunca Paris'in tüm bodrum pencerelerini kapalı tutmuştu. Yine de ABD Elçiliği'nden Albay Wickham Hoffman'ın da işaret ettiği gibi bu kadar çok korkmak biraz saçmaydı: "Pencereler demirlenmiş ve Paris'teki bodrumlar her yerde taş ve betondan yapılmıştı. Bu koşullar altında [*Pétroleuse*'lerin] amaçlarına nasıl ulaştığı pek anlaşılmıyor. Bu, onların *modus operandi*'si* idiyse, bu kadınlar bilinen en acemi kundakçılardır."[74]

İşin içindeki kadınların sayısı ile ilgili söylentiler çok çabuk yayıldı. Başta yalnızca tek başına olan kadınlar şüpheliydi ama kısa süre sonra haberler, tutuklanan kadınların "çoğu"nun *pétroleuse* olduğunu ileri sürmüştü.[75] 28 ve 29 Mayıs günlerinde *Le Gaulois*; erkeklerin, kadınların ve çocukların yan-

* *Lat. çalışma yöntemi -çev.*

gın çıkarmak için bina başına 10 frank aldıklarını bildirmişti. Washburne anılarında bu hikâyeyi, sekiz bin erkek, kadın ve çocuğun kundaklama araçlarını dağıtması için çalıştırıldığı "bilgi"siyle süsleyerek yinelemişti.[76] Bu ifadeler, gazete hikâyeleri ve çizimlerin başlıklarında, kundaklama suçundan yargılanıp yargılanmadıklarına bakmaksızın tüm tutuklu kadın komünarları *pétroleuse* olarak anmak için çabucak basmakalıp laflar haline gelmişti.

Bu "haberlerin" güvenilirliği, belirliliğin güçlendirilmesiyle sağlanmıştı. *Le Gaulois*, özellikle ayrıntılara eğildi. 28 Mayıs günü, *pétroleuse*'lerin "geniş bir konserve sardalya kutusu boyutunda ve kerosen, don yağı, kükürt karışımı içeren teneke kutular kuşandıklarını" bildirmişti. *Pétroleuse*'ler bu karışımları bir kibritle yakıyordu. (Aslında çoğu kişi kadınların kutu değil, şişe taşıdığına inanıyordu.) Gazete ayın 29'unda, Komün'ün Nisan boyunca "en fanatik partizanlarını" itfaiyeci saflarına sızdırdığını, bu kişilerin "görevinin, yangınlar sönmeye yüz tutmuşken onları körüklemek" olduğunu yazmıştı.[77]

Erkeklerin de yangın çıkardığı düşünülmüş olmasına karşın, büyük ölçüde, kadınlar erkeklerden daha etkili ve daha hain olarak görülüyorlardı. Bir kütüphaneci olan Bay Chastel, 24 Mayıs Çarşamba günü yazdığı bir mektupta "evlerde yangın çıkaranların özellikle kadınlar olduğunu, çoğunun suçüstü yakalandığını ve anında vurulduğunu" belirtmişti.[78] Washburne ise anılarında "Tüm bu yakıcılar ordusu içinde kadınlar en kötüleriydi," demişti.[79]

Çocuklar genellikle kadınların suç ortağı kabul edildi. Örneğin Washburne şöyle bildirmişti: "Yaktıkları her on ev için 10 frank alacak olan *pétroleuse*, mümkün olan her an, elinden tutup bir şişe yanıcı sıvı vereceği küçük bir kız ya da oğlan bulur, onlara sıvıyı belirli yerlere nasıl dökeceğini söylerdi."[80] Kadınlar kadar çocuklar da kuşkulu görüldüklerinde tutuklanmış ve idam edilmişlerdi. O bölgede yaşayanlar ve gazeteciler, çocuk tutukluların yanı sıra ölmüş çocuk bedenlerini de gördükleri-

ni bildirmişlerdi. Washburne ve Hoffman, d'Autin Caddesi'nde gaz yağı taşırken "yakalanan" altı ya da sekiz çocuğun (hesapları değişiyordu) ölümünü bildirmişti. En büyükleri "görünüşe bakılırsa on dördünü geçmemişti".[81] Georges Renard, Collège de France'ın duvarı boyunca dizilmiş bir sıra ölü kadın ve çocuklar gördüğünü anımsıyordu.[82] Goncourt 26 Mayıs'ta günlüğüne, Passy'deki tren istasyonunda tutulan "korkunç sokak çocukları ve kundakçı serseriler çetesi" gördüğünü kaydetmişti.[83] 28 Mayıs günü Chastel, "geri kalanlara yetişmek için kimi zaman koşmak zorunda kalan, yoksa atların ezeceği kadınlar ve çocukları" içeren çok sayıda tutuklu gördüğünü bildirmişti.[84] *Journal des Débats* da 30 Mayıs günü, "15-20 ulusal muhafız, siviller, kadınlar ve çocuklar"dan oluşan grupların Lobau Meydanı'nda düzenli olarak idam edildiklerini duyurmuştu.[85]

Kadınlar başka olaylarla da suçlanmıştı, özellikle Versay birliklerini zehirlemekle. Bu söylentiler, Jules Allix'in 1870'teki, kadınları *doigts prussiques* silahıyla donatmak tasarısına geri dönüyordu. 27 Mayıs'ta *Times*, on askerin bir *cantinière*'ce zehirlendiğini bildiriyor, 28 Mayıs'ta Edwin Child babasına kırk erkeğin zehirlendiğini yazıyordu.[86] Zehirleme hikâyesi, çatışmayı haber yapan bütün gazetelerde er ya da geç yayımlandı. Suçlamalar, çok büyük yangınlar görmüş bir kentteki kundakçılık suçlamalarının dayanak noktasından yoksundu. Bununla birlikte basın ve halk, *pétroleuse*'lere çok daha fazla ilgi gösterdi.

Tutuklular

Kanlı Hafta'nın yarattığı dehşet, Paris'teki sokak çatışmaları ve idamlarla sonlanmadı. Binlerce kişi sorgulanmak ve yargılanmak üzere Versay'a götürüldü. Sayıları 35.000 ile 50.000 arasında gençler ve yaşlılar, kadınlar ve erkekler; askerlerin gözetiminde, kimileri iplerle bağlanarak kümelenmiş, kimileri çifter çifter kelepçelenmiş olarak kentin dışına yürütülmüştü.[87] Bir haftalık sürekli çatışmadan sonra tutuklular yorgunluktan tü-

kenmiş ve daha Versay'a uzun yürüyüşleri başlamadan perişan olmuşlardı. Gazeteciler ve anı yazarları, tutukluların bezgin suratları, yırtılmış giysileri, kirli yüzleri ve sürüklenen bedenleri üzerine izlenimlerini kaydettiler.[88]

Kadın ve erkek tutuklular benzer biçimlerde insanlık dışı ve aşağılayıcı davranışlarla karşılaştılar. Sıcak Mayıs güneşinin ve sırılsıklam eden yağmurun altında şapkasız, aç susuz yürümeye zorlandılar. Yürüyüş hızına ayak uyduramayanlar ile görünürde hiçbir neden olmaksızın başka kişiler de yol kenarında idam edildiler. Hepsi, Komün'e karşı olan Parislilerin ve Versaylıların sataşmalarına ve tacizine maruz kaldı.

Daily News muhabiri henüz 24 Mayıs'ta şöyle bildiriyordu: "Kalabalığın davranışı [tutukluların korkunç koşullarından] çok daha fazla korkunçtu. 'Vurun şu sefilleri!' diye bağırıyorlardı. 'Acıma göstermeyin!'"[89] Kütüphaneci Chastel de benzer biçimde kalabalığın, tutukluları yanlarından geçerken "yuhaladığını" belirtmişti.[90] *Pall Mall Gazette* muhabiri Bingham, yayımlanan günlüğünde şöyle anlatıyordu: "Ayaklanma bastırıldığından beri çok uzun süredir, ayrım gözetmeksizin intikam alan hatırı sayılır yurttaşları memnun etmek için, Versay'a doğru yola koyulmuş, masumu suçlusu bir arada uzun tutuklu kafileleri görülüyordu."[91] *Times* "tutuklulara eşlik eden muhafızların, arkalarından söylenen alaylı sözlerle sürekli olarak sokaklardan geçtiğini" belirtmişti.[92] *New York Tribune* 7 Haziran'da, Amerikalı okurlar için hikâyeyi yinelemişti.[93] *Le Gaulois* bile "önceki günlerle çileden çıkmış kalabalığın [tutuklulara] yaklaşıp hakaret ettiğini ve 'Öldürün onları!' diye bağırdığını" ve "tutuklulara birkaç taşın bile atıldığını" yazmıştı.[94]

Birçok kişi; bitkin ve alay edilmiş, sokaklarda güçlükle yürüyen ve çoğunlukla yargılanmadan öldürülen tutukluları izlemeyi acı verici buluyordu. Versay'daki *Times* muhabiri bunu "yürek burkan" bir deneyim olarak adlandırmıştı; Goncourt "dehşete düştüğünü" söylemişti; Blanchecotte ise Ay'da ya-

şamayı dilemişti, böylece "başka bir hüzünlü tören alayı da görmek zorunda kalmazdı."[95] Yine de insanlar, tutuklularla ve özellikle *pétroleuse*'lerle ilgili olan şaşkınlıklarını üzerlerinden atamıyorlardı.

Anlatılar onları Yunan mitolojisinin şirret karakterlerine, yabani hayvanlara, cadılara, deli kadınlara benzetmiş ve güzel ile çirkin kavramları üzerinde durmuştu. Goncourt, 66 kadın ve 341 erkekten oluşan bir topluluğu betimlemişti:

> Kadınlar arasında [erkeklerde olduğu gibi] aynı çeşitlilik var. İpek elbiseli kimi kadınlar, başına eşarp bağlamış bir kadının yanında duruyor. Orta sınıf kadınlarını, işçi kadınları, fahişeleri görüyorsunuz. İçlerinden biri Ulusal Muhafız Birliği üniforması giyiyor. Tüm bu yüzler arasında, orada bir yaratığın yabani başı dikkat çekiyor, yüzünün yarısında koca bir yara. ... Çoğunun deli bakışları var.[96]

Edwin Child 28 Mayıs'ta babasına şöyle yazmıştı:

> Kadınlar, dişi kaplanlar gibi davrandılar. Her yere gaz yağı saçtılar ve savaştıkları öfkeyle kendilerini tanımladılar. Neredeyse dört bin kişilik bir konvoy bu öğleden sonra bulvarlardan geçti. Hiç görülmemiş tipler; baruttan kararmışlar, hepsi paçavralar içinde ve aşırı pis, cinselliklerini göstermek için birkaçı göğüslerini açmış, kadınların saçı başı darmadağın ve en yabani görünümde.[97]

Muhafazakâr *Paris-Journal* 31 Mayıs'ta şöyle bildirmişti:

> Paris'i sarsan korkunç sahnelerin orta yerinde kadınlar özellikle acımasızlıkları ve öfkeleriyle ayırt ediliyorlar. Çoğu, komünarların dul eşleri. Delilik onları ele geçermiş gibi görünüyor. İnsan onları, Erinyeler gibi dağınık saçlarıyla, askerlerin üzerine kaynar yağ, eşya, kaldırım taşları atarken görebilir. Ele geçirildiklerinde, kendilerini umutsuzca süngülerin üzerine atıyor ve hâlâ savaşmaya çalışırken ölüyorlar.[98]

Çatışmalar sırasında Paris'te olmayan ve tutsakları görmeyen Gibson, 27 Mayıs günü günlüğüne yine de şunları yazmıştı:

"İnsandan çok Erinyeler gibi davranan kadınların, yıkım işinde acımasız bir rol oynadıklarını haber alıyoruz."[99] Bingham kadın tutukluları "iğrenç Viragolar, şarap ve kanın dumanıyla esrimiş Erinyeler" olarak adlandırmıştı.[100] Westbury Papazı Bay Ussher, Bingham'dan daha anlayışlı olsa da Ernest Vizetelly şunları söylemişti: "[kadınların] yüzlerinde gördüğüm korkunç ifadelerden özellikle etkilenmiştim. Aslında çoğunlukla doğaya aykırı bir şeydi; bir yabanilik karışımı, intikamcılık, çaresizlik ve esrik coşkunluk. ... Artık çoğu, bütünüyle Erinyelerdi."[101]

New York Tribune muhabiri de kadınları benzer biçimde belirlemişti. 26 Mayıs'ta kısaca, "tutuklulardan oluşan uzun bir sıranın geçişini; başları açıkta, kirli, yürürken gururla kol kola girmiş çok sayıda sert kadın ve uysal kız" gördüğünü bildirmişti.[102] *Le Figaro*, 2 Haziran günü Paris'ten Versay'a yürüyecek son tutuklu grubuyla ilgili bir makalede, gazetecilerin kadın tutuklulardan etkilenmekte yalnız olmadıklarını duyurmuştu. Erkeklerin arkasından gelen kadınlara, kalabalığın çok büyük ilgisinin olduğunu bildirmişti. Kitle *pétroleuse*'leri arıyordu. İnsanlar onları gördüklerinde "gözleriyle parçalayıp yok ediyor" ve "korkunç savaşı bu cadıların tekinsiz akıllarına sokan önderleri ayırt etmeye çalışıyorlar; gözlerini Paris anıtlarına yanıcı gaz yağı döken ellerine dikiyorlardı."[103]

Çoğu, kadınların ele geçirilmeden hem önce hem sonraki tutum ve davranışlarını erkek yoldaşlarınınkilerle karşılaştırmıştı. Goncourt, tutuklu kadınlardan hiçbirinin erkeklerle aynı "kayıtsız teslimiyet" içinde olmadığını fark etmişti: "Yüzlerinden öfke ve gizli alay okunuyor."[104] *Le Figaro*, tutuklular kafilesindeki kadınlar ve çocukların "erkeklerden daha cesur adımlarla yürüdüklerini ... Erkeklerin daha ağırbaşlı olduğunu ve kendilerine, ordudaki erkek kardeşlerine karşı hareket etmeden önce düşünmeleri daha iyi olmaz mıydı diye sorar gibi göründüklerini" bildirmişti. Özellikle yaşlı kadınların boyun eğmez bir duruş sergilediği öne sürülmüştü. "Dudaklarında bir çeşit alaycı gülümseme var; ateşli gözleri kızgın kor gibi parlıyor. İçlerinden biri kalabalığa bir ölü-

nün donuk bakışlarıyla bakıyor ve devrimci mahkemelerin uğursuz *tricoteuse*'ünü canlandırmak için oraya yerleşmiş gibi duruyor."[105] *Times* muhabiri çatışmayı yansıtmıştı: "Erkeklerden daha cesur olan kadınlar son ana dek savaşıyor ve idamlarına tanıklık edenlerin anlatılarına göre, yılmaz bir gözüpeklikle ölümle tanışıyorlar."[106] Kadınların tersine, *Times*'ın kayıtlarında görülen erkek tutuklular "çökmüş; başları eğik ve kararmış yanaklarında kirli yol yol izler bırakan gözyaşlarıyla yürüyor."[107]

Goncourt, kadınların tutumlarını cinsel olarak kışkırtıcı bulmayı bile başarmıştı. Kuşkusuz hiçbir erkeğe böyle bir özellik yüklememişti:

> Yağmur şiddetini arttırıyor. Kimi kadınlar, başlarını örtmek için eteklerini yukarı kaldırıyor. Beyaz ceketler içindeki atlılar hattı, piyade saflarını sıklaştırdı. Albay bağırıyor: "Dikkat!" ve Afrikalı piyade erleri silahlarını dolduruyor. O anda kadınlar vurulacaklarını düşünüyor ve içlerinden biri, sinir krizi geçirerek yere yığılıyor. Ancak korku yalnızca bir an sürüyor; kadınlar alaycı ifadelerini hemen tazeliyor ve kimileri askerlerle cilveleşmelerini sürdürüyor.[108]

Toplumsal Cinsiyet ve Yargı

Pyat'ın, Lissagaray'ın ve *Journal Officiel* yayımcılarının kahraman anneleri ile muhteşem dişi kaplanları; muhafazakârların Erinyeleri, deli kadınları, cadıları, Harpiaları, baştan çıkartan kadınları ve *pétroleuse*'lerine hiç uymuyordu. Burjuva kadınlar ve erkekler; devrimi tetikleyen siyasi sorunları unutup ya da belki başından beri hiç anlamayıp, Komün Konseyi'nin kenti yönetirken şiddet uygulamamasını ve Kanlı Hafta'nın ömrünü uzatan ulusal hükümetin "tutuklama yok" politikasını unutup barikatlardaki kadınların ahlaksız ve doğaya aykırı temsillerine kafayı takmışlardı. Çocuklar ve erkekler de suç işlemişti ama onların eylemleri (ve dolayısıyla onlar) nadiren bu denli kötü görülmüştü.

Tutukluların insanlığı ve sefaleti, olay yerinden uzak olan başyazarlar ve diğer köşe yazarlarının dikkatini çekmezken, kadınlarla ilgili görüşleri dile getirmekte pek mahirdiler. *Le Gaulois*'nın aşırı muhafazakâr köşe yazarı Francisque Sarcey 28 Mayıs günü, komünarların öldürülmeleri sona ermeden çok önce okurlarına bir hekimin çözümlemesini sundu. Ona göre kadınlar, en azından çoğu, yangınları para için çıkarmamıştı. Tersine, hekimin öne sürdüğü gibi "yangın çıkarma cinnetinin bulaşıcı etkisi altındaydılar." Bu cinnet; kendi iradeleriyle değil, Prusya kuşatmasının yarattığı sefaletten doğmuştu. "18 Mart Devrimi, çoktan dengesini kaybetmiş akıllara son darbeyi vurdu ve nüfusun büyük bir kısmını ele geçiren akıl hastalığı, şiddetli bir patlamayla sona erdi. Bu, fizyologların gözlemlediği en şaşırtıcı durumlardan biridir: psikiyatrların iyi bildiği delilik salgını." Doktor (ve Sarcy), bu "tıbbi" bulaşıcı cinnet teorisini öne sürüp, ardından kadınların yangın çıkarmaya karışmalarını açıklamıştı: "Kadınlar, bu cinnet nöbeti sırasında erkeklere göre daha ateşli bir coşkunluk yaşarlar çünkü beyinleri daha zayıf ve duyguları daha canlıdır. Ayrıca kadınlar yüz kere daha tehlikelidir ve hiç kuşkusuz daha çok kötülüğe neden olmaktadır."[109] Sarcey'nin, bu teorinin cezalandırma üzerindeki olası sonuçları (kadınlar deliyse, ceza vermek uygun olmayacaktır) ile ilgili çekinceleri vardı ancak kadınların daha tehlikeli olduğuna ve erkeklerden daha çok kötülüğe neden olduklarına kesinlikle inanıyordu.

Aynı kişi iki hafta sonra konuya yeniden geri dönmüştü. Bu kez uzmanları, "yargı ve sözlerinden" kuşku duyamayacağı ve "onunla kendi gözleriyle gördükleri olayların dehşetiyle karışık bir şaşkınlık içinde konuşan" erkeklerdi. Bu kuşku duyulamaz görgü tanıkları ona; sokağın aşağısına inen, revolver kuşanmış, "rastgele ateş eden" ve "gururlu bir tavır, yüksek ses ve nefret dolu bakışlarla" ölümü davet eden "güzel yüzlü, ipekten giysiler giymiş genç kadınlar"dan söz etmişti. Askerler onların işini gördüğünde, "yüce bir görevi tamamlayarak kendini feda eden

şehitler gibi, dudaklarında sövgüler [ve] küçümseyici kahkahalarla" ölüme gittiler. Sarcey bu anlatıda üzerine kafa yoracak çok şey bulmuştu.[110]

İpek giysiler içindeki kadınların, kendi sınıf çıkarlarına karşı hareket eden burjuva kadınlar mı yoksa kendi çıkarlarına uygun hareket eden fahişeler mi olduğu belirsizdir. Başka anlatılar bu denli bulanık değildir. Birçok kişi yangınları fahişelere yükledi. *New York Herald* 28 Mayıs'ta süslü sözlerle, yangınları çıkaran "Paris'in hafifmeşrep kadınlarını, bayağı ve uçarı yaratıklarını, toplumun en dışlanmışlarını, utanma nedir bilmeyenleri, duygusuzları, yuvasızları, arkadaşı olmayanları, ilgi isteyen yavruları olmayanları" yazmıştı.[111] Hükümet, sonraları kadın tutukluları yargıladığında bu teoriyi yineledi ve Komün ile ilgili Ulusal Meclis resmî raporunda General Appert, Versay'a götürülen 850 kadının "neredeyse hepsinin kendini bozguna ve fahişeliğe teslim etmiş göçebeler" olduğunu açıklamıştı. Daha sonra kabul etmek zorunda kaldığı gibi, kadınların yarısından fazlası evliydi. Bununla birlikte "düzenli bir yaşamları varmış gibi görünmüyor" idiyse de "aile ve ahlak duygularını unuttuklarından, diğerleri gibi çoğunlukla bunun özlemini çekiyorlardı."[112]

New York Tribune muhabiri bu görüşe katılmıyordu. O, kadın tutukluların çeşitliliği üzerine yazmıştı: Kimileri "*vivandière*'ler gibi giyinmişti. Biri çocuğunu sırtına bağlamıştı. Bir başkasının kolu askıdaydı. Bir esmer güzelinin elbisesi taze kanla kaplanmıştı. Başka bir Amazon yaralanmıştı." "Hepsi yorgunluk belirtileri gösterdiyse de" muhabir onların "hâlâ meydan okuyan bir hava takındıklarını ve Magdalena sığınma evlerini* dolduranlarla aynı sınıfta görünmediklerini" bildirmişti.[113] *Le Gaulois*'nın, suçlu kadın tipleri üzerine bütünlüklü bir listesi vardı. Bu liste fahişeleri içeriyordu ama onlarla sınırlı değildi: "Komün'ün Amazonları, Paris'in anıtlarının kundakçıları,

---

* *Magdalena sığınma evleri: 18. ve 20. yüzyıllar arasında Avrupa ve Kuzey Amerika'daki, özellikle fahişeleri barındıran ve onları topluma yeniden kazandırma amacını güden evler. -çev.*

Fransız askerlerini zehirleyenler, Hôtel de Ville satraplarının fahişeleri ve pezevenkleri, serbest ahlaksızlık içinde özgür birliktelik kanununun reklamını yapan kadınlar, Tanrı'yı tahtından indiren kadınlar, ... ve Marat'ın rahibeleri, ... 'Cinayet ve kerosen' sloganını icat eden iğrenç cadalozlar."[114]

Başkaları, suçları yaşa ve cinsiyete göre sınıflandırmıştı. *Times* şöyle durumlar olduğunu öne sürmüştü: "katletmek, yakmak, askerleri zehirlemek ve cinayet işlemek için cinsiyetlerini ve nezaketlerini unutan kadınlar; yıkım şeytanlarına dönüşen ve evlerin bodrum girişlerine gaz yağı damlatan küçük çocuklar; tüm yaş ve cinsiyet ayrımlarını unutan ve tutukluları, şimdi çok sayıda, yüzlerce olanları böcek gibi öldüren askerler."[115] *Standard*'daki liste daha kısa ve özlüydü ama o da kadınların, cinsiyetlerini unuttuğuna inanıyordu. 30 Mayıs'ta şöyle yazmıştı: "Erkekler nezaketi unuttu, kadınlar cinsiyetlerini, çocuklar masumiyetlerini."[116] Komün karşıtı *New York Herald* benzer biçimde, kadınların "hiç utanmadan kendilerini cinsiyetsizleştirdiklerini" söylemişti.[117]

Kadınların, cinsiyetlerini unuttuklarında ve şiddet uyguladıklarında neye dönüştükleri üzerine görüş birliği yoktu. Kimileri onları insanlıktan çıkmış (örneğin yaratıklar); kimileri ahlaksız (örneğin Erinyeler, Harpialar, cadılar); kimileri bayağı ve zevk düşkünü (örneğin fahişeler); kimileri de deli kadınlar olarak görmüştü. *Standard*'ın, *Times*'ın ve öteki eleştirmenlerin anlatımlarıyla tam olarak ne demek istediklerini bilmek zordur ancak *Times* kadın cinsiyetini nezakete bağlayarak ve *New York Herald* "utanç yoksunluğu"na göndermede bulunarak bize ipucu verir. Birçoğu için, bu kadınların unutmuş ya da kaybetmiş göründüğü nezaket ve saflık, kadınların doğasının temel parçası, dişiliklerinin eş anlamıydı.

Erkeklerin eylemlerinde benzer bir öz yitimine işaret edilmemişti. Erkekler suç işlemiş olabilirlerdi. Nazik olmayı unutup tutsakları böcek gibi vurmuş olabilirlerdi ama erkekliklerine son vermemişler, cinsiyetlerini unutmamışlar ve özsel doğaları-

na karşı gelmemişlerdi (insanlıklarını unutmuş olsalar da). Belki aşırı bir basitleştirme gibi görünebilir ama şunu söylemek görece doğrudur: Çoğu 19. yüzyıl gözlemcisi için erkeklerin suçları *erkekliğin* suçlarıyken kadınların suçları dişiliğe *karşı* suçlardı, *dişiliğin* suçları değil.

Burjuva kültürü, kadın doğasını çatallanmış ya da ikili bir düzeyde kavrıyordu. Erkek doğası daha tekdüzeydi. Bu farklılık, kadınların erkeklerden daha ikiyüzlü görünmelerini olanaklı kılıyordu. Erdemli bir kadın günahkâr olabiliyordu. Bunun tam olarak nasıl gerçekleştiği açık değildi ama bir kadın uygarlığın, kilisenin ve ailenin kısıtlamalarından kurtulduysa Meryem'den Magdalalı Meryem'e, saf ve ahlaklıdan iffetsiz ve ahlaksıza, bakirelikten fahişeliğe, kadınsı suskunluktan hafif meşrepliğe dönüşebilirdi. Bu ikilemelerin yalnızca bir yarısı gerçekten dişiye aitti. Diğer yarısı hâlâ kadındı (yani erkek değildi) ama her nasılsa dişilik karşıtıydı da. Kadın doğası temelden çatlak idiyse, ahlaklı anne baştan çıkaran Erinye'ye dönüşebildiyse, o zaman kadın komünarlar, cinsiyetlerinin başka bir parçasına, isteyerek değil kaçınılmaz olarak dönüşerek ona çok da aykırı davranmamıştı. Doğalarının iyi yanından kötü yanına geçmişlerdi. Artık erdemli ve anaç değillerdi, artık çocuklarına bakmak için yuvalarında kalmıyorlardı. Erkekleri kışkırtarak, çocukları doğru yoldan saptırarak ve "doğal olarak" ait oldukları evleri yakarak kötülüğün vücut bulmuş hali olmuşlardı. Gerçekten de *pétroleuse*'e yüklenen "suçlar"dan biri, çocuklarını yoldan çıkarması ve onları küçük kundakçılara dönüştürmesiydi. Böylesi kadınlar, kadınlıklarını kaybetmiş ya da unutmuş veya çiğnemişti.

Kimi araştırmacılar, toplumsal cinsiyetin 19. yüzyıla özgü görünümleriyle ilgili başka ikilikler üzerine çalıştılar. Onlara göre (erkeklerin gücüne karşı) kadınların zayıflığı, Komün'ün *pétroleuse*'leri ile diğer günahkâr kadınlarının bir açıklamasıydı. Sarcey'nin hekimi, kadınların beyinlerinin daha zayıf ve duygularının daha canlı olduğu üzerine görüşlerini açıklarken bu teorinin başka bir yorumunu sunmuştu. Komün'ün seçilmiş bir üyesi

olan Jules Bergeret başka bir teori dile getirdi. "Bedensel ve tinsel doğasıyla kadın, evcimen bir kalbin dar çevresinde kalmaya yazgılıdır," diye yazdı. Ama yuvanın kutsallığı kirletildiyse (Bergeret, Versay'ın Paris'i işgaliyle bunun gerçekleştiğine inanıyordu), "o zaman ve yalnızca o zaman, kadınlar öfkeyle ayağa kalkarlar." Şöyle devam ediyordu: "Onlara Erinye diyebilirsiniz ama bu edilgin varlıkları deliliğe sürükleyen, toplumun kendisidir."[118]

Bergeret ve Sarcey'nin de gördüğü üzere böylesi teorilerin kaçınılmaz sonucu, suç ve masumiyet sorunundaki köklü değişimdir. Bergeret'ye göre bu, teorinin söyleminin bir parçasıydı. Toplum, kadını savaşmaya sürüklediyse o zaman "onlara acımasızca vuracak kişi de suçludur."[119] Öte yandan Sarcey'ye göre, kadınların eylemlerinden sorumlu olmadığı ve cezalandırılmamaları gerektiğini akıldan geçirmek bile olanaksızdı ve bu görüşten hemen geri çekildi. Delirmiş kadınlar arasında, "ne yaptıklarını çok iyi bilen ve soğukkanlılıkla hareket eden korkunç cadalozlar" olduğunu çoktan öne sürmüş, en azından onların cezalandırılmalarını istemişti. "Bu deliliğin yayılmasına planlı biçimde katkıda bulunan, onu kızıştıran ve bu düzeye taşıyanlar, ... umalım en azından onlar, hak ettikleri ağır cezadan kaçmasınlar," diye yazmıştı.[120] Günahkârlar ile tamamen delirmişlerin nasıl ayırt edileceği açık değildi. Açık olan, *pétroleuse*'ü "kötü" olarak yaftalamak için kadın doğası ile erkek doğası arasında ayrım koymanın başka, kadınları eylemlerindeki sorumluluklarında temize çıkarmanın ise başka bir şey olduğuydu.

Cezalandırma

Versay askerleri kenti işgal ettiklerinde, yüzlerce binlerce erkeği öldürerek Ulusal Muhafız Birliği ve Komün önderlerinden intikamını acı biçimde aldı. Komün'ü desteklemeyen cumhuriyetçiler bile idam edildi.[121] Olağan idamın yanında, askerler kurbanlarına karşı çeşitli aşağılama yöntemleri uyguladılar. Bu, hem kadınlar hem erkekler için geçerliydi ama kadınların pa-

yına düşen cezalandırma genellikle, erkeklere karşı davranışta görülmeyen cinsel bir boyut içeriyordu.

Birçok erkek, idam edilmeden önce kadınların giysilerinin yırtıldığını ya da çıkartıldığını belirtmişti. Child'ın, sokaklarda yürütülen tutsaklardan kimilerinin "cinselliklerini göstermek için göğüslerini açık bıraktığı"nı belirten raporunu anımsayın.[122] 26 Mayıs'ta *Times* muhabiri, "gaz yağı sıkarken yakalanan" on üç kadının "Vendôme Meydanı'nda halkın içinde rezil edildikten sonra" idam edildiğini bildirmişti.[123] Kadınların göğüslerini ortaya çıkarmak için korselerinin sökülmesi, diğer anlatılardan anlaşıldığı kadarıyla, bu aşağılamaların en hafifi olmalıydı. Versay gazetelerini kaynak gösteren Bergeret; birinci, sekizinci ve dokuzuncu bölgelerde tutuklanan kadınların Vendôme Meydanı'na götürülüp "çırılçıplak soyulduğunu, tecavüze uğradığını ve katledildiğini" aktarmıştı.[124]

Kimi zaman bu bazısı hafif bazısı çok ağır olan aşağılamalar, (hemen hemen) idamdan sonra da yaşanıyordu. Georges Jenneret, Montpellier'nin *Droits de l'Homme*'undan [İnsan Hakları] şöyle alıntı yapmıştı: "Vurdukları kadınlara gelince, onlara neredeyse bozguncu bir kabilenin zavallı Arapları gibi davranmışlardı: Onları öldürdükten sonra, hâlâ can çekişirlerken soymuşlardı. Kimi zaman, Montmartre'ın kenar mahallelerinin dibinde ya da Vendôme Meydanı'nda olduğu gibi daha da ileri gittiler, kadınları çırılçıplak bıraktılar ve kaldırım kenarlarında kirlettiler."[125] Lissagaray on birinci bölgede benzer bir olayı bildirmişti. Komün destekçiliği yüzünden tutuklanmayı göze alarak yirmi sekizinci bölgenin Belediye Başkanlığı'na doğru dikkatlice yürümüştü. Orada, "tüfekli bir deniz piyadesinin ölü bir kadının bedeninden dışarı sarkmış iç organlarını süngüsüyle parçalara ayırdığını" görmüştü.[126]

Giysilerin soyulması simgesel şekillerde de gerçekleşmişti. Goncourt, kentte yürütüldüğünü gördüğü kimi kadınların peçelerinin arkasına gizlendiğini ama "bir astsubayın kırbacının zalim ve sert fiskesiyle peçelerden birine dokunduğunu" ve, "Hadi,

peçelerinizi çıkarın. Fahişe suratlarınızı görelim!" dediğini bildirmişti.[127] Bir kadının yüzünü açmak, kadınların giysilerinin yırtılması gibi birçok amaca hizmet ediyordu. Kimi kadınlar Ulusal Muhafız Birliği üniforması giydiklerinden, göğüslerini göstermek için korselerini yırtmak onların kadın olduklarını doğruluyordu ancak burada gerçekleşen, basit bir kimlik saptamasından çok daha fazlası idi. Askerler kadınları aşağılamak için soyuyor ve peçelerini açıyordu.

Erkekler için yalnızca yakalanmak ve dolayısıyla güçsüzleştirilmek bile aşağılayıcıydı; yol boyunca kalabalığa sergilenen kafiledeki sözü edilen edilgin davranışlarının kanıtladığı gibi. Sözü edilen meydan okumaların ve cilveli davranışların "gösterdiği" gibi, kadınların zaten güçsüz olduğu düşünülüyordu ve yalnızca yakalanmak onları aşağılamayacaktı. Onları yalnızca hapsetmek yeterli bir cezalandırma değildi, daha fazlası gerekliydi. Bir kadını soymak (ona tecavüz etmekten ve bu sayede ona kadının güçsüzlüğünü anımsatmaktan söz etmiyorum bile) arzulanan aşağılamayı gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Dünyaya, ya da en azından izleyicilere ve idam mangalarına, onun evleri yakma ve erkekleri öldürme gücünde bir intikam tanrıçası değil, sonuçta yalnızca zayıf bir kadın olduğunu ortaya çıkaracaktı.

Yakalanmanın yanında, erkekler başka türlü aşağılanmalara da maruz kalmıştı. Kimileri sırtından vurulmuş, kimileri cellatlarının önünde diz çökmeye zorlanmıştı. Kafilelerdeki tutuklular kasketlerini çıkarmalı ve (eğer giyiyorlarsa) üniforma ceketlerini ters yüz etmeliydiler. Goncourt, erkeklerin ceketlerini ters yüz etmenin, tamamen giyili olsalar bile onları "yarı soyunuk" gibi gösterdiğini sezmişti.[128] Erkekleri alçaltıcı tören burada son bulmuştu. Büyük olasılıkla, (tecavüze kıyasla) aşağılamanın yumuşak biçimleri bile erkekleri kadınların edilgin konumuna soktuğundan, dolayısıyla erkekliklerini iğdiş ettiğinden ve sonuçta cezalandıranların kendileri de erkek olduğundan, bu tören burada sona ermişti.

Kadınların giysilerinin soyulması daha ileri gitti ancak, erkekler kadınlara ne yaparsa yapsın, *pétroleuse* figürü korkutucu ama aynı zamanda çekici bir figür; saçları açık, uçuşan bir Erinye, meydan okuyan bir deli kadın, yakalanmış ama yabani, kimi zaman çirkin kimi zaman güzel, çoğunlukla baştan çıkarıcı ve her zaman sinik erkek yoldaşından daha güçlü ve daha büyüleyiciyi olarak kaldı. Erkek bir kez tutuklanınca ciddileşmiş ve doğal olmayan biçimde edilginleşmişti; oysa kadın doğal olmayan biçimde kavgacı olmayı sürdürmüştü. Bu da yetmezmiş gibi, kadınların cinsel yönden aşağılanması, tecavüzü ve öldürülmeleri kadınlardan değil askerlerden iğrendirme olasılığı taşıyordu. Sonuçta, burjuvaya özgü şeylerin düzeninde kadınlar, erkekler tarafından korunmalıydı. Onların aşağılanması ve öldürülmesi, kendilerine özgü alandan dışarı çıkmış olsalar bile tartışmalı bir durum yaratıyordu. *Standard*'ın da işaret ettiği gibi, ancak erkekler şövalyeye yaraşır nezaketlerini unuttuğunda gerçekleşebilirdi.

Burjuva Kadınları

Erkekler, kadın tutukluları defalarca "betimledikleri" gibi, sokaklarda yürüyen tutuklulara sataşan ve onlara zulmeden burjuva kadınlar üzerine de tekrar tekrar yorum yaptılar. 27 Mayıs günü *Times*, tutukluları izleyen alaycı güruhun "saflarında erkeklerden çok kadınların, yuhalayıp el çırpan ve tutuklulara doyasıya hakaret eden kadınların" bulunduğunu bildirmiş, Voltaire'in bir Parisli kadının "yarı kaplan yarı maymun" olduğunu söyleyen kadın düşmanı açıklamasını yinelemişti.[129] Forbes, bir komünarın 24 Mayıs günü Versay askerleri ve bir güruh tarafından linç edildiğini, benzer bir kadın düşmanı dille bildirmişti: "Bu sevgili kadın varlıklar yurtseverlik görevlerinde aşırı isteklilerdi. Kötü iblislerin saklandığı fare deliklerini çok iyi biliyorlardı ve Versay askerlerine şeytanca bir neşeyle olay yerine doğru yol gösteriyorlardı. Bağırıyorlardı. 'Vurun o adamı! Vurun onu!' –uzun şeytan kadınlar, elbette en yaygaracı olanları."[130]

Cerfbeer uzun zaman sonra tutuklu sıralarını ve izleyicilerin onlara nasıl davrandığını anımsamıştı. 1903'te anımsadıkları şöyleydi: tutsaklar kente doğru bezdirici yürüyüşlerini tamamladığında, "merhamet gözyaşları duyulmuyordu; korkunç hakaret dolu sözler, sövgüler, yaralayıcı sözler, taşlar ve yanmış odun parçaları ile birlikte tutsakların üzerine yağıyordu ... Hepsinden önemlisi, kadınlarda acıma yoktu ve 'Öldürün onları! Ölüm!' diye bağırıyorlardı."[131] Komün'ün en sert eleştirmenlerinden biri olan Maxime Du Camp bile kadınların davranışıyla sarsılmıştı: "Bir grup tutuklu göründüğünde insanlar onlara doğru koşturuyor, onlara eşlik eden ve onları koruyan asker kordonunu kırmaya çalışıyordu. Kadınlar, her zamanki gibi, en heyecanlı olanlardı. Asker saflarını yarıp tutuklulara şemsiyelerle vuruyor ve şöyle haykırıyorlardı: Katilleri öldürün! Kundakçıları yakın!"[132]

Kadınların erkeklerden gerçekten önemli ölçüde farklı davranıp davranmadığı açık değildir. Açık olan, birçok erkek ve birkaç kadın gözlemcinin, bu davranışları farklı algıladığı ve yorumladığıdır.[133] Bu algılama, burjuva kadınların davranışını, dehşete düşürücü ve hatta işçi sınıfı kadın komünarlarınınkinden daha şaşırtıcı kılan burjuva sınıf ve toplumsal cinsiyet kavramlarından doğmuştur. Kadın komünarların tersine burjuva kadınlarının hafifmeşreplik, başıbozukluk ve fahişelik içinde yaşayan ya da "bulaşıcı cinnet"ten muzdarip kadınlar gibi reddedilmesi mümkün değildi. Aslında bu durum açıkça şundan kaynaklanıyordu: Bu kadınlar, orta sınıf yuvaları, kocaları, çocukları olan ve dolayısıyla iki kuşatmanın neden olduğu çileden görece korunmuş kadınlar olarak algılanıyorlardı ve onların intikam dolu aleni davranışları epey rahatsız ediciydi.

Burjuva kadınları, belki kadın komünarlardan da çok erkeklerin kadın doğası üzerine korkularını doğrulamıştı. Burjuva kadınları kontrollerini kaybedebildiyse, "cinsiyetlerini unutabildiyse" ve Erinyelere dönüşebildiyse, o zaman bütün kadınlar potansiyel şirretlerdi ve hiçbir kadının sadık, uysal ve besleyip büyüten olarak kalacağına tamamen güvenilemezdi. İşleri daha

da karmaşıklaştıran; burjuva kadınlarının, yenilmiş düşmanlara karşı orta sınıf davranış kurallarını da çiğnemesiydi. *New York Tribune* 31 Mayıs Çarşamba günü "Versay kadınlarının, savunmasız tutuklulara *ödlekçe bir şiddet* uyguladığı"nı bildirmişti.[134] Gazeteciler, burjuva kadınlarının burjuva erkekleri gibi, baskı altında yürekli ve zaferde bağışlayıcı olmalarını bekliyordu, ödlek ve intikamcı değil. Burjuva kadınlarının, kadın komünarların beklenmedik ve korkutucu davranışlarının üstüne çıkan ve aynı anda toplumsal cinsiyet ve sınıf kurallarını çiğneyen davranışları, Fransız toplumunun bir çöküş aşamasında olduğunun ve her kadında Erinye olma potansiyeli bulunduğunun kanıtını sunar gibidir.

Burjuva kadınları, kadın komünarlar gibi tutuklama ya da hapisle cezalandırılamazlardı. Onlar yalnızca görgü kurallarını çiğnemişlerdi, devletin yasalarını değil. Bununla birlikte hanımefendiliğe yakışmayan davranışları basında enine boyuna kınanabilirdi ve zaten burjuva erkeklerince de kısa sürede unutulmayacaktı.

Pétroleuse ve Sanatçı

Sanatçılar ve karikatürcüler, kimi zaman gazetecilerin betimlemelerine eşlik etmek, kimi zaman tek başına sunulmak için *pétroleuse*'lerin görsel temsillerini yarattılar. Bu imgeler, efsaneye belki yazılı betimlemelerden daha çok dayanak noktası veriyordu. Bununla birlikte *pétroleuse*'lerin çeşitliliği –serbest ve dağınık saçları, cinnet dolu yabani bakışları ile amansız Erinye; öfkeden yüzü çarpılmış deli kadın; nefes kesici güzellik; cilveli ve baştan çıkarıcı genç kadın– sanatçıların ellerinde kaybolmuştu. Bu temsillerin yerini iki imge almıştı: kocakarı ve kurban.

Sanatçılar, sevimsiz temsillerde kadınları ilgi çekici Erinye'den ve yazılı betimlemelerin cinselliğinden çekip çıkararak iğrenç olanı vurguladılar. Kadınlar, Paris'in çevresinde gaz

yağı kutularıyla koşan ölüm perilerine (Bkz. Resim 17), pencerelerden gaz yağı döken, kimi zaman yanlarında yoldan çıkartılmış çocuklarıyla kocakarılara (Bkz. Resim 18) ya da dönemin en kötücül kadın komünar karşıtı karikatürlerinden birinde, bir domuza (Bkz. Resim 19), Odysseus'un yol arkadaşlarını güzel sesi ve saçları ile baştan çıkaran ve onları domuza çeviren Kirke mitinin tersine dönüştüler.

Muhafazakârların *pétroleuse*'lere karşı duyduğu korku ve öfke, tıpkı onların doğaya aykırı kadınlar olduğuna ilişkin duyuları gibi, karikatürlerde apaçık ortadadır. Doğal kadınların domuzlar gibi burnu yoktur, Machbeth'in bir kazanın çevresinde dönen cadıları gibi (Bkz. Resimli baş sayfa) bodrum pencerelerinin çevresinde çömelmez ya da sokaklarda gaz yağı kutuları ve yanan çalı çırpılarla koşmazlar. Komün karşıtı karikatürcüler, *pétroleuse* çizimlerinde iğrenç olanı vurgulayarak sözel betimlemelerdeki kadın nefretini bir adım daha ileriye taşıdılar. Bunun yanında, gazetecilerin *pétroleuse*'ünü bu denli korkunç ve dolayısıyla nefret edilesi kılan şeylerden birini ıskaladılar – onun cinselliğini.

Muhafazakâr sanatçı için *pétroleuse*, kötülüğün vücut bulmuş haliydi; erkeklerin ilgisine hükmeden, cinsel yönden çekici bir kadın ya da izleyicinin sempati duyabileceği bir kurban değil. Goncourt'un yabansı kıvırcık saçlı, çelik bakışlı ve kırmızı yanaklı genç güzel Erinye'sini çizmek, ters etki yaratabilirdi. İzleyici tarafındaki ilgi ya da sempati, karikatürcülerin iletisiyle çatışabilirdi. Yazılı anlatıların belirttiği gibi *pétroleuse*'lerin göğüslerini göstermek de olanaksızdı. İzleyicilere, karikatür ile çağdaş ve klasik sanatın erdemli ve güçlü göğsü açık tanrıçalarını anımsatarak ya da onların gözünde *pétroleuse*'leri kurbana dönüştürerek kafa karıştırabilirdi.[135]

Frédéric Lix, *Le Monde Illustré* için hazırladığı *pétroleuse* çiziminde, kadın kundakçıları ön plana alıp onları ideal burjuva kadınlarıyla (iyi giyimli, kollarında bir çocukla besleyip büyüten bir anne ve saçı bakımlı, iyi giyimli bir genç kadın) karşılaştıra-

Resim 17. Eugéne Girard, *Dünyayı Aydınlatan Haklarımı Elde Etmiş Kadın*

Resim 18. (Nevel), Adsız —pétroleuse ve çocuk

Resim 19. Dubois, "Bir Pétroleuse." *Paris sous la Commune.*

rak kötücül yanlarını vurguladı. Savunmasız yaşlı bir adamın yanında kadınlar, yanan bir binadan kaçıyorlar (ya da üst penceredeki kadının durumu gibi kaçmaya çalışıyorlar). Lix'in özneleri, Komün'ün ve *pétroleuse*'lerin korkunç tarafları olarak gördüklerini resimler. Kötülük galip gelmiştir. "Cinsiyetlerini unutan" işçi sınıfı kadınları kentin denetimini ele geçirmiş ve onu yok etmiştir. En azından kendi sınıfının kadınlarından sorumlu olması gereken iki ulusal muhafız görünümündeki erkek sırtını dönmüş, edilgin biçimde duruyor. Savunmasız (ve iyi) burjuva kadınlar, çocuklar ve yaşlılar artık evlerinde güvende değildi. Dünya, birçok biçimde altüst olmuştu.

Olumlu temsillerde sanatçılar *pétroleuse*'leri hem cinselliklerinden hem de korkusuzluklarından, dolayısıyla güçlerinden soyar. Onların *pétroleuse*'leri genç, çekici kadınlardır (Bkz. Resim 20), ele geçirilmiş ve ürkmüş, az sonra önünde idam edilecekleri duvara karşı korkuyla geri çekilen kadınlar. Güçsüz ve çaresiz bu *pétroleuse*'ler, burjuva imgeleminin öfkeli kadınları değil, Versay askerlerinin masum kurbanlarıydı. Cinsel yönden çekici ya da cilveli ya da güçlü olamazlardı ya da yazgılarından bir biçimde sorumlu gibi görünebilirlerdi. Güzelliği ve başkaldırısı Goncourt'a çekici gelen kadın, bu çizimlerin hiçbir yerinde görünmemektedir: "Bu kadınlar arasında yalnızca biri özellikle güzel, genç bir Moira'nın amansız öfkesiyle güzeldi. Esmer, kıvırcık saçlı bu kadının kızarmış yanaklarının üstünde kurumuş gözyaşları ve çelik bakışları vardı. Bir başkaldırı tutumu içine *yerleştirilmişti.*"[136]

Sanatçılar, çizimlerinden cinselliği çıkarmış olsalar da *pétroleuse* kadın olarak hemen tanınabilir olmalıydı. Duygudaş sanatçılar için *pétroleuse*'ün dişiliği (cinselliğinden farklı olarak), mağduriyetinin tamamlayıcısıydı. Duygudaş olmayan sanatçılar için sorun, dişilikten çok kadınlıktı. Figür, erkek olarak yanlış yorumlanırsa iletinin gücü kaybolurdu. Kimi karikatürcüler, ender rastlanan *pétroleur** çizdiler ama bu figür kısa süre-

* *Fr. Erkek kundakçı -çev.*

Resim 20. "Komün'ün Sonu: Bir *Pétroleuse*'ün İdamı", *The Graphic*, 10 Haziran 1871

de Komün anılarından ve tarihçelerinden silindi. Erkeklere göre yangınların korkunçluğu; yalnızca doğaya aykırı kadın, kadın kundakçı figüründe yeterince temsil edilebilirdi. Sonuç olarak çizimler *pétroleuse*'ü her zaman elbiseli resmetmişti, her ne kadar yazılı anlatılar komünarların çoğunlukla erkek giysileri giydiğini belirtmiş olsa da.[137]

Komün, *pétroleuse*'de asi kadının güçlü ve kendine özgü temsilini elde etmişti. Onun yanında; tarihin (Komün'ün ilk günlerinin) Amazonları, Erinyeleri, Viragoları, Harpiaları ve Vivandiére'leri önemsiz görünüyorlardı. *Pétroleuse* imgesi, yüz yıldan uzun süre anıları, tarihçeleri ve ders kitaplarını resimlendirecekti. Onu bu denli korkutucu yapan, onda vücut bulan 19. yüzyıl dişiliğinin çarpıklığıydı. Antik Yunan'ın Amazonlarından Jeanne d'Arc'a kadar; asi kadınların tersine *pétroleuse,* erkeklerle kazanmaları beklenen kendi alanlarında savaşmamıştı çünkü en güçlü, en azılı kadın bile sonuçta yine de bir kadındı ve ölümden korktuğuna inanılırdı. Bunun yerine *pétroleuse*, en dişi kadında[138] çekici olduğu düşünülen kurnazlık ve hilakârlıktan kendi kötü amaçları için yararlanmış; yakmak, yıkmak için gecenin karanlığına sızmıştı.

Dişiliği çarpıtan bu asi kadınla, erkekler nasıl savaşabilirdi? Hangi kadınların bu kötülüğe yenik düştüğünü erkekler nasıl bilebilirdi? Böylesi kadınların baştan çıkarıcı güçlerini erkekler gerçekten de nasıl görmezden gelebilirdi? Umdukları yanıt, dişiliği çarpıtan herhangi bir kadının (*pétroleuse* ya da zehirleyen kadın) cezalandırılmasında yatıyordu. Böylece, *pétroleuse* oldukları sanılan, Paris ve Versay burjuva kadınlarının sataştığı kadınlar, askerlerce idam edildiler ve "suçları" için mahkeme önüne çıktılar. Çok simgesel biçimde, kırk askeri zehirlemekle suçlanan bir kadın, "ibret olsun diye kapısının önünde vurulmak üzere evine götürülmüştü."[139] Bu açıklamayı yapan William Gibson, askerlerin kafasında nasıl bir ibret örneği olduğunu ayrıntılandırma gereği görmemişti (kuşkusuz ayrıntı-

landırmanın gerekli olmadığını varsaymıştı) ama bu eylemden çıkardığı anlamla ilgili küçük bir kuşku olabilirdi. Bir kadının yeri eviydi. Kadın, evini doğaya aykırı davranmak için terk ettiyse artık gerçek bir "kadın" değildi, artık bir "erkeğin" korumasını hak etmiyordu ve öldürülebilirdi. Bir kadını kapı eşiğinde vurmak, iletiyi simgesel olarak pekiştirdi. Aslında tüm Kanlı Hafta, yeniden ayaklanırlarsa ne tür bir karşılık bekleyebilecekleri konusunda Paris'in kadınlarına ve erkeklerine bir uyarı olarak görülebilirdi. Diğer uyarılar, Versay mahkemelerinden duyulacaktı.

Altıncı Bölüm

Kadınlar Yargılanıyor

Paris'te ve Versay yollarında infazlar sürerken, tutuklular akın akın XIV. Louis'nin kentine gidiyorlardı, kimi zaman hemen idam edilmek için ama çoğunlukla hapse atılmak, sorgulanmak ve yargılanmak için. Çoğu yazar için Komün tarihinin bu kısmı, gereksiz bir ek ya da Komün'ün yetmiş üç gününün yükseliş ve düşüş hikâyesinin son sözü olarak görülüyordu ve bu kısma neredeyse hiç önem vermediler.[1] Bununla birlikte hükümet ve sağ kalan komünarlar için Versay mahkemeleri, 18 Mart'ta başlamış olan çatışmanın tamamlayıcı bir parçasıydı. Askerî savcı ve yargıçlarda vücut bulan hükümet, komünarlara ve onların hükümetine karşı kanıtlarını oluşturmuştu. Mahkemelerin üç amacı vardı: Komünarları cezalandırmak, Komün'ü ve ilkelerini itibarsızlaştırmak ve gelecekte aynısını tasarlayabilecek olanlara toplumsal devrimin bedelini göstermek. Komünarlar kendilerini ellerinden geldiğince iyi savundular ama onlar için, yargılanmakta olan Komün değil ulusal hükümetti. Hükümetin verdiği cezalar ağırlaştıkça, kendi ahlaki iflasını ve suçluluğunu o ölçüde kanıtlıyordu.

Kadınların yargılanma sürecinde, hükümet ve onun muhafazakâr destekçileri için dördüncü bir sorun daha söz konusuydu: kadın doğası. Komün'ün Erinyelerinin ne biçim kadınlar olduklarını ve onların işlediğinden herkesin emin olduğu suçlara onları itenin ne olduğunu bilmek istiyorlardı. Bu çatışmayı neden erkeklere bırakmamışlardı? Neden evde çocuklarıy-

la kalmamışlardı? Neden savaşa katılmışlardı? Onları normal olandan bir sapma olarak değerlendirmek mümkün müydü yoksa bütün kadınlar potansiyel *pétroleuse*'ler ve silahlı Erinyeler miydi?

Sorular, insan doğası ve insan ilişkilerinin çekirdeğine gidiyordu. Kadınlar erkeklerin (ve Augustine-Melvine Blanchecotte gibi kadınların) olduğuna inandıkları varlıklar değilse, o zaman neydiler? Doğal olarak barışçıl değildilerse, o zaman erkeklerden nasıl ayrılıyorlardı? Tüm kadınlar potansiyel Erinye'lerse; onları erkeklerin elinden siyasi gücü almaya girişmekten, bu gücü "kadınların canavarca düzenine" dönüştürmekten alıkoyan ne olacaktı?[2] Dişiliğin ve erkekliğin yapıları birbirine karşıt olarak tanımlandığından, bu sorular fazlasıyla dallanmıştı ve dişiliğin yapısında ya da tanımlanışındaki değişimler doğrudan, erkekliğin yapısını ya da tanımlanışını sorguluyordu. Erkeklerin yargılanmaları benzer sorular doğurmamıştı. Eylemlerinin açıklamaları kolaylıkla bulunuyordu. Erkeklerin siyasi görüşlerinin, sınıf çıkarlarının ve öz çıkarlarının yanında şiddet uygulayacak gücü olması da beklenen bir şeydi. Erkekler için devrim, kınanması gereken bir şeydi; ve erkekler bu yüzden cezalandırılabilirlerdi, ama bu durum açıklanabilirdi de; kadınlar için ise devrim, hem kınanması gereken *hem de* açıklanamaz bir şeydi.

Hapishaneler ve Tutuklular

Tutuklanarak Paris'i terk eden erkeklerin, kadınların ve çocukların sayısı ile Versay'a varanların sayısı belli değildir. Birçok kişi yolda idam edilmiştir, birçoğu varmıştır ve birçoğu mahkemeye kadar tutulmak üzere, kimsenin kaydını tutamayacağı biçimde başka hapishanelere yollanmıştır. Ulusal Meclis'in Komün üzerine resmî raporundaki sayılar bile, tümüyle tutarlı değildir. Versay'a varan tutuklularla ilgili en sık sözü edilen sayılar; 1.051 kadın, 32.614 erkek (çoğu Ulusal Muhafız Birliği üyesi olsa da sivil olarak kaydedilmişlerdi), 651 çocuk ve çatış-

ma sona erdiğinde Paris'te bulunan 5.000 ordu mensubu (büyük çoğunluğu yargılanmadan serbest bırakılmıştı). Versay, büyük olasılıkla 40 bin tutukluyu barındıramazdı, bu nedenle 20 bini, gemi ambarlarına kapatılmak üzere kent dışına atılmış ve 8 bini, aylarca berbat koşullarda tutulacakları kıyı kalelerine gönderilmişti.[3]

Frank Jellinek'in kısaca yaptığı gözlemlere göre, Versay'da kalan erkeklerin ve kadınların, yetişkinlerin ve çocukların kapatıldığı "dört cehennem diye anılan hapishaneler" vardı.[4] İnsanlar, Büyük Ahırlar (Grandes Ecuries) ile Versay Şatosu Limonluğu'nun (Orangerie at the Château de Versailles) bodrumlarına, Saint-Cyr Askerî Okulu'nun ahırlarına ve Satory'deki açık alanlara, ahırlara ve binalara doldurulmuşlardı. Lissagaray'ın şatodaki ve binicilik okulundaki koşulları betimleyişi, tutuklanmaktan kaçtığı için kendi gözlemlerine değil, arkadaşlarınınkilere dayanıyordu ve bu betimlemeler, tutukluları Paris'ten yürüyüşleri sonrasında bekleyen dehşetin bir kısmını bildiriyordu.

> Tutuklular hava ve ışığın yalnızca birkaç dar açıklıktan içeri sızabildiği bu nemli ve mide bulandırıcı bodrumlara doldurulmuştu. İlk günlerde bu bodrumlarda saman bile yoktu. Saman geldiğinde ise, kısa sürede saf gübreye dönüşmüştü. Yıkanmak için su yoktu, paçavralarını değiştirmek için hiçbir yol yoktu. Çamaşır getiren akrabalar şiddetle geri çevriliyordu. İki günde bir, bir yalaktan sarı bir sıvı, çamurlu su alıyorlardı. Doktor yoktu. Yaralılar kangrenle boğuşuyordu, göz iltihabı patlak vermişti, delilik kalıcılaşmıştı. Geceleri hummaya yakalanmışların iniltileri ve çığlıkları ile delirmişlerin ulumaları birbirine karışıyordu. Jandarmalar, dolu silahlarıyla hiç olmadığı kadar acımasız [izliyorlardı].[5]

Erkek tutukluların "en kötü"leri daha da zalim koşullarda, şato terasının kızıl mermer merdiveninin altındaki "Aslan İni" denilen yerde tutuluyorlardı. Orada hapsedilen tutuklular mutlak karanlığa, boğucu sıcağa ve kuvvetli açlığa göğüs germişlerdi.[6]

Satory ise bunun tersine "açık havada cehennem"di.[7] Yüksek duvarlarla çevrili balçıktan oluşmuş geniş bir düzlük, erkek ve kadın tutukluları "barındırıyordu". Bin üç yüz kişi binaların içine tıkıştırılmıştı; daha yüzlercesi açık havada yaşamak zorunda bırakılmış, sırasıyla güneşe ve yağmura, sıcağa ve soğuğa maruz kalmışlardı.[8] 25 Mayıs Perşembe akşamı Satory'ye gelen bir kadın tutuklu, Lissagaray'a sahneyi şöyle betimlemişti:

> İçimizden çoğu yolda ölmüştü. Sabahtan beri hiçbir şey yememiştik. Hava hâlâ aydınlıktı. Çok kalabalık bir tutuklu kitlesi gördük. Kadınlar girişteki bir ahırda ayrılmıştı. Onlara katıldık.
>
> Bize bir gölet olduğunu söylediler. Susuzluktan öldüğümüz için hemen oraya koşturduk. Suyu ilk içen bir çığlık bastı ve kustu. "Ah, alçak herifler! Bize kendi insanlarımızın kanını içirdiler." Akşamdan beri yaralılar oraya gidip yaralarını yıkamışlar. Susuzluktan o kadar çekmiştik ki kimileri ağızlarını bu kanlı suyla yıkamayı göze aldı.
>
> Ahır çoktan dolmuştu. İki yüz kişilik kümeler halinde bizi toprağın üzerinde yatmaya zorladılar. Bir subay geldi ve bize şöyle bağırdı: "Aşağılık yaratıklar! Verdiğim emri dinleyin şimdi: Jandarmalar, ilk kımıldayışlarında bu orospuların üzerine ateş açın!"
>
> Saat onda, çok yakınımızda silah sesleri duyduk. Aniden fırladık. Jandarmalar bizi hedef alarak, "Yere yatın alçaklar!" diye bağırdı. Birkaç adım ötemizde kimi tutukluları vurmuşlardı. Kurşunların başımızın üzerinden geçebileceğini sandık. Jandarmalar korkudan ve soğuktan kıvrananlara "Sabırsızlanmayın. Sıranız geliyor," diye gürlediler. Şafak söktüğünde ölümü gördük.[9]

Perşembe gecesi, tam anlamıyla bir sonraki dehşetin başlangıcı olmuştu. Cuma günü yağmur başlamıştı ve muhafızlar, tutukluları şimdi çamur haline gelmiş yerlerde gece yatmaya zorlamayı sürdürüyordu. Yaralılar ve hastalar bu koşullardan sağ çıkamadılar. Gece infazları sürüyordu. Tutuklulara vurulmadan

önce kendi mezarlarını kazmaları için kazma kürek verilmişti. Sığınakların duvarlarında delikler oyulmuş, makineli tüfeklerin ağızları deliklere yerleştirilmiş, kimi zaman buradan ateş edilmişti.[10] Tek su kaynağı göletti ve, sonraları Louise Michel'in yazdığına göre, "çok susadıklarında ve üstlerine yağan şiddetli yağmur pembe köpüğü alıp götürdüğünde" tutuklular bu göletten su içmişlerdi.[11] Bir çeşit yamyamlığa, yoldaşlarının kanıyla lekelenmiş sudan içmeye zorlama, komünarların belleklerinde Versay hükümetinin insanlık dışı tutumunu simgeleyen bu belirgin dehşet, kampı ziyaret eden burjuvaların dikkatinden kaçmıştı ve üzerine yorum bile yapmamışlardı.

Buna karşın başka korkunç sahneler dikkatten kaçmamıştı. Satory'yi ziyaret eden ilk gazetecilerden olan *Standard* muhabiri gördüklerinden dehşete kapılmıştı. 28 Mayıs günü oraya vardığında, 48 saattir yağmur yağıyordu. Onu taşıyan at arabası hapishaneye yaklaşırken dingillerine kadar çamura batmıştı. Hapishane avlusu ve çevreleyen alan bileğe kadar "çamur denizi" olmuştu. Geceyi açık havada geçiren üç-dört bin erkek tutuklu, "iliklerine kadar ıslanmış, soğuktan ve sefaletten morarmış, cesaretleri kırılmıştı ve umutsuzlardı." Yağmurdan korunmak için tek sığınakları, birkaçının hâlâ kafalarının üzerinde tuttukları biraz samandı. İçeride tutuklular kuruydu ama erkeklerin barakalarındaki "kötü koku" ile kadınlarınkindeki "havasızlık ve mide bulandırıcı koku" bunaltıyordu.[12]

Muhabire göre tüm bunlar arasında en acı verici görüntü, hapsedilmiş kadınlardı. Çoğunun kötü olduğuna inanan muhabir, orada bulunmasını "kadınların sefaletine tecavüz" gibi duyumsamıştı. Kendisini ve okurlarını şu düşünceyle avutmuştu: "Büyük olasılıkla kadınlar için en kötüsü geçti. Savaşın yoğun dehşeti, hemen idam edilme korkusu, Versay'a uzun ve yorucu yürüyüş, Versay'ın acımasız kitlesinin alayları... bu sıkıntılar çekildi ve geçti gitti. Yalnızca belirsiz süreli bir tutukluluk kaldı."[13]

Komün'e sempati duyan başka gazeteler, Satory'deki koşullar üzerine daha kısa ama bununla birlikte eleştirel haberler sun-

dular. Ayın 31'inde *New York Times*, *Le Soir*'ı kaynak gösterek "Satory'deki tutukluların berbat bir durumda olduklarını ... binlercesinin korunaksız ve çamurda uyuduğunu, kara bir ekmek dışında yiyecek olmadığını ve suyun yetersiz olduğunu, kadınların erkeklerle bir araya toplandığını, çok fazla olduğundan insanların idamları saymayı bıraktığını" bildirmişti.[14] Versay yanlısı basın, bunun tersine, hapishanelerin koşullarını görmezden gelmiş, komünarların, okurların içini gıcıklamak için özellikle kadınların eylemleri ve karakteri üzerine haber yapmayı sürdürmüştü. Örneğin *New York Tribune*, Amerikan ve Britanyalı gazetelerden paragraf uzunluğundaki alıntıları, "Zaferin Dehşeti: Kadın Bozguncuların Gözü Dönmüş Eylemleri", "Yıkıntılara Gömülen Genç Kadınlar", "Dört Erkeği Öldürmüş Bir Kadın Yakalandı ve Vuruldu" ve "Satory'deki Tutuklu Erkekler ve Kadınlar"ı içeren çeşitli manşetler altında düzenleyip sundu. Bu manşetlere karşın son alıntı, yalnızca *Standard* muhabirinin kadın tutuklularla ilgili yazdıklarını içeriyordu.[15]

Kadınlar için Chantiers Sokağı'nda ek bir hapishane oluşturuldu. Burada kadınlar yerde, önce tahtanın üzerinde, daha sonraları saman yığınlarının üzerinde oturuyor ve uyuyorlardı. Giysileri kirli ve yırtıktı. Kendilerine giysi ve yiyecek getirmeye çalışan ailelerini görmeleri haftalarca yasaklanmıştı. Yerler bit kaynıyordu. Kadınlardan kimileri Komün'e hiç bulaşmamışlardı; kimileri ise, buraya getirilen Louise Michel gibi, adanmış kadın komünarlardı. Kimileri delirdi, kimileri dayandı. Başlarında sürekli koruma olduğundan kadınların hiçbir mahremiyetleri yoktu ve bu yoksunluğu erkek tutuklulardan daha çok duyumsuyorlardı; çünkü muhafızların hepsi erkekti.[16]

Tutukluların fiziksel özellikleri, ziyaretçileri fiziksel koşulları kadar ilgilendirmişti çünkü onlara "fizyoloji"nin karakteri ortaya çıkardığı öğretilmişti. Aynı şey yargılamalarda da geçerli olacaktı. Fizyolojistler, aklı ya da "akılsal yaşamı", "insan vücudunu oluşturan düzenli karmaşa içindeki fiziksel maddenin" bir ürünü ya da dışa vurumu olarak görüyorlardı. İlk bakışta

saptanabilen sağlıklı ya da hastalıklı beden yapıları, bir insanın akılsal ve duygusal durumunu açığa çıkarıyordu. Yüz özellikleri ya da fizyonomi (yüz ifadesi) akıl sağlığının ya da hastalığın tek göstergesi olmamakla birlikte işaretleriydi.[17]

Fizyolojistlerin hapishane ziyaretçilerinin de katıldığı yaygın yorumu, özellikle burjuvazinin hoşuna gidiyordu çünkü burjuvazi, sınıf temelli davranışlarla birlikte doğuştan gelen fiziksel özellikleri zihinsel yaşamın, değerlerin, karakterin ve kişiliğin göstergesi olarak değerlendiriyordu. Fizyoloji teorisinin bu uyarlaması, Komün'ün bir proletarya devrimi olduğuna inanan muhafazakârlar için yararlıydı. Görsel inceleme, bir tutuklunun sınıfını ve suçlu ya da masum olduğunu eş zamanlı olarak belirleyebilirdi. Burjuva görünüşlü erkekler ve dişi (yani burjuva görünüşlü) kadınlar masum görülüyor ve masum kabul ediliyorlardı; proleter görünüşlü erkekler ve dişi olmayan (proleter görünüşlü) kadınlar suçlu görülüyor ve suçlu kabul ediliyorlardı.

Standard'ın yabancı muhabiri, herkes gibi bu yaygınlaşmış fizyoloji teorisine bütünüyle katılıyordu. Erkek tutukluların yüzlerini inceleyip okurlarına şunu bildirdi: "Büyük olasılıkla böylesi hain suratlar, basık alınlar, çatık kaşlar, kaba hayvani çeneler ve ağızlar, suçlu tipinde kafaların bir araya gelişi daha önce hiç yan yana görülmemiştir."[18] Bu adamlarla ilgili hiçbir kuşku duymamıştı. Bu özellikler, tehlikeli olduklarını ve cezalandırılmayı hak ettiklerini (ve proleter olduklarını) ortaya koyuyordu. Hainlikleri apaçık ortada olanlar arasında "yol arkadaşlarının canavarlığından, kuvvetinden, inatçı somurtkanlığından ya da küstah cesaretlerinden" eser olmayanlar vardı. Bu erkekler "perişan ve üzgün" duruyorlardı; "yüzlerinde burjuva ifadesi" taşıyorlardı. Muhabir, bu kişilerin kendi rızaları dışında hizmete zorlandıklarından ya da yanlışlıkla tutuklandıklardan emindi. Onları hemen özgür bırakmak istedi, özellikle "temiz giyimli, 14-15 yaşlarında parlak, kara yüzlü bir delikanlı"yı. Yine de delikanlı için umutluydu; yetkililerce sorgulandığı zaman "yüzünün" "yeterli bir geçiş belgesi" olacağına inanıyordu.[19]

W. P. Fetridge'in *1871 Komün Tarihçesi*'nden ayrıntılı alıntılar yapan ikinci bir gözlemci bu görüşleri yineliyordu. Tutuklular arasında gördüğü "böylesine aşağılık ifadeli soysuz suratların" sayısından söz etmiş ve düşüncelerini şöyle dile getirmişti: "En hoşgörülü fizyonomların gözünde bile mahkûm olmayacak bir yüz aramak neredeyse boşunaydı."[20]

Kadınlar için de aynı yargıda bulunuluyordu ancak, fazladan bir çarpıtmayla birlikte. Hem erkeklerin hem kadınların karakterlerinin ve sınıflarının tanımlanıp yargılandığı fiziksel özelliklere ve tutuma ek olarak giysiler ve temizlik, kadınlar için dişiliğin göstergeleri olmaya yaradı. Gerçekten dişi (yani masum) olan kadınlar, aşırı yoksunluk ortamında bile dış görünüşlerine özen gösteriyorlardı. Temizlik ile saçlar ve giysilere olan ilginin sınıf ayrımını ortaya koyan davranışlar olarak değerlendirilmesi alakasızdı. Çünkü bu, özünde dikizcilikten çıkarılan bir anlamdı. Burjuva kadınlarının temizlik ve düzenlilik alışkanlıklarını sürdüren kadınlar masum görünüyor ve masum kabul ediliyorlardı; temizlik ve kişisel görünüm ile, özellikle saçları ve giysileriyle ilgilenmiyor gibi görünenler suçlu görünüyor ve suçlu kabul ediliyorlardı.

Standard muhabiri, kadınların suçluluğu ve masumiyetini yargılama ölçütlerini herkes kadar iyi anlamıştı. Bir küme, ona "utancın tüm belirtilerinin yıllar önce yok olduğu yüzlerle küstahça ve dik dik bakıyordu." Bu kadınlar "yırtıcı görünüşlü şirretler, son devrimin *tricoteuse*'leri, bu ayaklanmada ilerledikçe birliklerin başlarından aşağı alevli gaz yağı döken Erinyeler"iydi. İkinci bir küme "kendilerini içinde buldukları konumdan ve topluktan utanarak yere bakıyordu." Bunlar, "büyük olasılıkla sevdikleri bir kocanın yanında barikatlarda bulunan, aşkları korkularına üstün gelmiş uysal, korkmuş görünen yaratıklar"dı. İlk kümenin "omuzlarına düşen, keçe gibi olmuş dağınık, vahşi saçları" vardı ve "paçavralar giyinmiş"lerdi; ikincisi ise "iyi giyimliydi ve [kadınlar] saçlarına çekidüzen vermeye ve kadın görünüşünü korumaya çalışmışlardı."[21] Kimin suçlu

kimin masum (ya da en azından daha az suçlu) olduğu konusu, daha fazla açıklama gerektirmiyordu.

Standard muhabirinin güçlü kadın devrimcileri ve Viragoları ve kandırılmış ama sadık ve ahlaklı eşleri gördüğü yerde diğerleri ahlaksız ve "düşmüş" kadınlar görmüştü. Adı bilinmeyen bir gazeteci, tutuklu kadınlarla ilgili şunları bildirmişti: "Bu kadınlar çoğunlukla, asker barakalarının olduğu mahallelerde ya da Paris'in en aşağı kenar mahallelerinde, pis ve tehlikeli semtlerinde sıkça görülen; benzerleri, üslubu insanın ahlaksızlığının ve yozlaşmasının en derinlerine dalmak olan Sue'nün ya da başka romantik yazarların sayfalarında okunabilecekler gibiydi."[22] Mahkemelerde ahlaksızlık belirtisi, başka suçların kanıtı sayılırdı. Yalnızca cinsel yönden tek eşli kadınların, yani evli, kocalarıyla yaşayan ve rastgele ilişki suçlamalarında bulunulamayacak kadınların, masumiyetlerini kanıtlama şansı olurdu.[23]

Kafa karıştırıcı ve büyüleyici kadınlar, dış görünüşleri burjuva ve burjuva olmayan öğelerin karışımı olanlardı. Örneğin Fetridge'in gazetecisi, "narin biçimli, sarıya çalan saçları savrulan ... [ve] mavi gözlü" bir kızdan büyülenmişti. Böylesi özellikler burjuva gözlemcilerine genellikle masumiyeti işaret ederdi. Gerçi kızın saçları "korkunç pis ve dolanmış"tı, gözleri "kayıyor"du ve "duvara yakın durup bir sırtlan gibi sürtünür, dar zindanında volta atar, odada bir aşağı bir yukarı huzursuzca dolanırken yabani bir hayvan ifadesi" taşıyordu.[24] Böylesi suçluluk (ve delilik) işaretleri, masumiyet işaretlerini bastırıyordu; tutuklunun, bir dişi aslan ya da başka saygıdeğer dişi hayvan yerine bir sırtlana benzetilmesinin ortaya koyduğu gibi.

Üçüncü bir burjuva gözlemci, Edouard Dangin, öncelikle hükümetin kadınlara davranışına karşı süregiden eleştirileri etkisizleştirmek amacıyla yaklaşık bir ay sonra Chantiers Sokağı'ndaki kadınlar hapishanesini ziyaret etmişti.[25] İlk günlerden bu yana koşullar bir parça değişmişti ama burjuva teorileri ve algıları değişmemişti. Dangin, kimi kadınların saçlarını düzelttiğini ve "namuslu ve düzgün bir görünüşleri" olduğunu;

diğerlerinin, "toplumsal konumlarını ve ahlaki durumlarını" ortaya koyan dağınık saçları ve giysileri olduğunu bildirmişti. Kimileri "kadının hiçbir zaman kaybetmemesi gereken edepli olma içgüdüleri"ni koruyor, çamaşırlarını yıkıyor ve kurutmak için asıyordu; kimileri ise bunları yapmıyordu. Öncekiler gibi, burjuvazinin dişilik olarak tanımladığı dış görünüş, masumiyetin bir işaretiydi. Buna karşılık dış görünüşün boşlanması –taranmamış saçlar, düzensiz giyim ve yıkanmamış çamaşırlar– aşağı bir toplumsal sınıfın, ahlaksızlığın ve suçluluğun işaretiydi.

Hapishanelerin ve kadın tutukluların durumu, hapishaneleri ziyaret eden, aralarında okurlarına dolaylı olarak düşüncelerini geçiren gazetecilerin de bulunduğu erkekler için bir ikilem sunmuştu. Kadınlar, özellikle kundakçılıktan suçluysa cezalandırılmaları gerekiyordu. Ancak henüz suçlu oldukları kanıtlanmamıştı ve onlar hâlâ kadındı. Gazetecilerin birçok olayda kuşkulandıkları gibi (hükümetin sonunda 643 kadını yargılamadan serbest bırakmasıyla belki desteklenebilecek olan bir yargı) çok büyük suçları yoktu ise o zaman maruz kaldıkları berbat koşullar yanlıştı, tıpkı bu koşulları resmî ya da üstü kapalı olarak onaylayanlar gibi.

Kadınlar suçlu bile olsalar onlara insanlık dışı koşullar sunmak, kadınları korumak üzere toplumsallaşan erkekleri (erkek askerler için yaygın bir slogan, kadınların ve çocukların korunması idi) huzursuz etmişti. İlk kadın mahkemesinde beş sanığı savunmak üzere görevlendirilmiş olan Teğmen Guinez, bu çelişkiyi dile getirmişti. Müvekkili için hoşgörü isteyerek, Komün'ün son zamanından kişisel bir deneyim aktarmıştı. Mahkemeye şunları söylemişti: "Versay'daydım. Yüzlerini örtmüş birçok kadının aralarında bulunduğu tutuklu kafilesini izliyordum. Onlara yönelmiş çığlıkların ortasında bir "dünya kadını", bir yaşlı kadın, bu talihsiz kadınları koruyacak gücüm olduğunu düşünerek yanıma yaklaştı ve, 'Acıyın Bayım, bunlar kadın!' dedi." Basının bildirdiğine göre büyük bir askerî tutku ve

yalınlıkla söylenmiş bu birkaç sözcük, izleyiciler arasında onay mırıltılarına yol açmıştı."[26]

Huzursuzluk, yine de herkesin hoşgörü için baskı yapmasına neden olmamıştı. Tutukluları yargılayan hükümet ve askerî yetkililer, kadın komünarların toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmalarına meydan okuyuşuna öfkeyle tepki gösterdiler, kadınlar için ağır cezalar istediler ve verdiler. Bu cezalar, kadınların altında tutuldukları koşulları (en azından kendi gözlerinde) doğruluyordu. Amaç, burjuva erkeklerinin kaygılarını gidermek olsa da sonuçta cezalar bunu başaramadı. Kadınların ne kadar sert oldukları düşünüldüyse ve mahkûm edildikleri suçlar ne kadar büyükse, toplumsal cinsiyet inanışlarını ve kendilerini ele geçirenlerin değerlerini o kadar çok sarsmakla tehdit ediyorlardı. Cezalandırma, Komün'ün asi kadınlarının burjuvazinin yarattığı topluma ve onun kadın anlayışına karşı oluşturduğu tehdidi ortadan kaldırmayacaktı.

Tartışma

Kadın tutuklularla ilgili raporlar, insanlar yargılamaların başlamasını beklerken kadın komünarlar ve kadın doğası üzerine yürütülen tartışmanın bir parçasıydı. Başlarda bu tartışma, Nisan ve Mayıs'ta, özellikle Mayıs sonunda tutuklu kafilelerine saldırmış olan burjuva kadınların eleştirisini içeriyordu. Ancak tutuklular bir kez görüş alanından çıktıklarında ve burjuva kadınlar, gerçek anlamda olmasa da mecazen, kendilerine özgü yerlere geri döndüklerinde, ilgi kadın saldırganlara değil, kadın komünarlara odaklanmıştı. Kadın şiddetinin sınıf ve siyasi çizgileri aştığı bilgisi yok olmamıştı ama asi kadınlara dönüşen muhafazakâr burjuva kadınlarının anısı, kendileri yargılanmıyor olsa da ardından gelen kadın doğası tartışmasının üzerinde sessizce dikiliyordu. Kadın komünarlara önderlik edişin burjuva kökenleri (Louise Michel, André Léo ve Elizabeth Dmietrieff gibi kadınlar) ile birlikte onların burjuva giysileri ve iyi eğitim-

leri, kafa karışıklığını körüklüyordu. Kadınlık bağlarını koparan tek kadın grubu, işçi sınıfı kadın komünarları değildi.

Francisque Sarcey'nin "Les aliénistes"* başlıklı makalesi, çatışmalar sona ermeden yayımlanmış olsa da; kadın doğası üzerine Komün sonrası tartışmayı başlattı.[27] Sarcey ve bilgi kaynağı olan hekim, komünarların ve *pétroleuse*'lerin "yabani öfkesi" için, kadınların eylemlerini onların doğasına bağlayan "psikolojik" bir açıklama getirmişti. Ona göre komünarlar, Prusya kuşatması sırasında sarsılan ruhlarının neden olduğu bir "akıl hastalığı" çekiyorlardı. Bununla birlikte kadınlar erkeklerden daha tehlikeli ve daha kötüydü çünkü onların "beyinleri daha zayıf, duyguları daha canlı" idi. Kısacası davranışlarının nedeni açıklayan kadınların doğasıydı, kadın doğasından bir sapma değil.[28]

Yine de Sarcey tüm kadın komünarların varlığının deliliğin bulaşması olarak açıklanmasını inandırıcı bulmuyordu. Sarcey özellikle, delilikten etkilenmeyip tersine "planlı olarak (bu deliliği) yaymaya katkıda bulunan" kadın komünar önderlerini açıklamadığına inanıyordu. Sarcey onların adını vermemişti ama ne yaptığını bilenler ve diğerlerini "soğukkanlılıkla" suça teşvik edenler içinde, onlarla sınırlı olmasa da, kadın konuşmacılar vardı. Bunlar genellikle kadın burjuvalar olarak tanımlanıyordu, tıpkı iki hafta önce Lix'in *Le Monde Illustré* için hazırladığı bir kadın derneği çiziminde olduğu gibi.[29]

Sarcey'nin makalesinden beş gün sonra *Le Gaulois* ile *Le Figaro*, kadın doğası sorununu yeniden ortaya attı. Yangınlar hâlâ sürerken, idamlar hâlâ kırıp geçirirken ve tutuklular Versay'a akarken her iki gazete de baş sayfalarının bir kısmını, Lix'in kürsüsündeki kadın figürüne kapılan Francis Marnard'ın yazdığı "La femme libre"** başlıklı makaleye ayırmışlardı. Görünürde "La femme libre" Komün ile ilgiliydi. Ölmüş bir kadın komünarın betimlemesiyle başlıyordu. Komün'ü destekleyen çoğu

---

* *20. yüzyıl ortalarına kadar psikiyatr yerine kullanılan sözcük Fr. Özgür kadın. -çev.*

kadının tersine, betimlemenin açıkça ortaya koyduğu üzere işçi sınıfından değildi: "Çok hoş, neredeyse mükemmel olan yüzü, ölüm anında şiddetli bir kin ifadesi taşıyordu." "Son anda" bile "erkeklerin ona veremediği bağışlamayı Tanrıdan dilemek için ellerini kenetlemişti" ama "sağ kolu ileri uzanmış" biçimde ölmüştü. Marnard, "anneliğin kutsal sancılarıyla dolu" uzun bir yaşam geçirebilecekken bir katile dönüşen bu talihsiz gencin bedenine dikkatle baktığında dehşet ve acımayla ürpermişti.[30]

Marnard'ın kadın komünar temsili, burjuva kadınlarının yaygın imgelerini kullanmıştı. Genç kadının hoş, neredeyse mükemmel yüzü Marnard'a ve okurlarına onun sıradan bir kadın komünar ya da *pétroleuse* olmadığını söylüyordu. Bu düşünceyi pekiştirmek için genç kadını talihsiz olarak tanımlamıştı. Bu, genelde işçi sınıfı kadınlarına yakıştırılmayan bir sıfattı. Kadının suçu bile -suikast girişimi- onu barikatların sıradan savunucularının ve (halkın düşlemindeki) kundakçıların arasından çıkarmış, Fransız Devrimi sırasında gazeteci Jean-Paul Marat'nın üst sınıftan katili Charlotte Corday ile ilişkilendirmişti. Ne yoksulluk ne Prusya kuşatmasındaki zorluklar ne de bulaşıcı cinnet ardında en azından mecazen annelik ve ev yaşamı bırakıp sokaklara çıkan bu genç kadının eylemlerini açıklayabilirdi.

Marnard, ölen kadın komünardan geçip gerçek konusuna, özgürleşmiş kadına yönelmişti.[31] Talihsiz, Lix'in çizimindeki kadın konuşmacı gibi görünebilirdi ama Marnard onda, Eugène Girard'ın *pétroleuse*'de gördüğünü görmüştü. O "haklarına ulaşmış bir kadın"dı, bir feministti ve tehlikeliydi. Birini öldürmeyi denemişti. (Bkz. Resim 17) Marnard, okurlarına, "Bu yarı aydın, yarı *tricoteuse* melez varlıkların nasıl bir ateşlilikle bizim eril ayrıcalıklarımıza saldırmak için ayağa kalktıklarını anımsıyor musunuz?" diye soruyordu. "Bizimle her şeyi paylaşmak istediler, akademileri, mahkemeleri, klinikleri; genel seçimde hak iddia ettiler; artık evlerinde, annelerinin yaşadığı, kocalarını sevdikleri ve çocuklarını büyüttükleri değerli küçük mahrem

krallıklarından memnun değillerdi. Yeteneklerini geliştirebilmek için onlara koskoca evren, bütün dünya gerekiyordu. Bu koskoca evren ve bütün dünya, kadınlara reform yapmak için bir alan sunuyordu."[32]

Bu melez kadınlar, bu "okumuş kadınlar, özgür düşünceli romancılar, sınıfsız okul öğretmenleri" uygarlık için gerçek bir tehdit oluşturuyordu. Marnard'ın burjuva temsilinde; işçi sınıfı kadınları siyasetten hiç anlamıyor, erkekler gibi olma arzusu taşımıyorlardı; Paule Minck, André Léo ve George Sand gibi yoldan çıkmışlarca yönlendirildikleri zamanlar dışında tabii.[33] Yalnız bırakıldıklarında basitçe "çamaşır almayı -çamaşırlar ev kadınının şerbetidir-, para biriktirmeyi, çocuklarını iyi bir okula göndermeyi" arzu ediyorlardı. "Mahrem krallıklarında" kalmaktan ve siyaseti erkeklere bırakmaktan memnunlardı.[34] Ara sıra "bulaşıcı cinnet"e yenik düşebiliyorlardı ama o zaman bile, ölen kadın komünar gibi ne yaptığını bilen ve bunları yapmayı bilerek seçen kadınlar tarafından yönlendiriliyorlardı.

Marnard'ın mantığının içinde gömülü olan; toplumsal cinsiyetin, uzamın ve kadın doğasının bir burjuva kavramsallaştırması idi. Feministleri (özellikle gazetecilik ve yazın alanında -erkek yazarın özel alanında- uğraşısı olanlar) kınayan, kadınların devrimci eylemlerinin tarih yazıcılığıydı. Marnard, kadınları 1793'ün *tricoteuse*'leri ile 1871'in kadın komünarları/ *pétroleuse*'leri arasında bir uzay-zamana yerleştirmişti. Onları, görevlerinin dindarlığın ve ahlakın bulunduğu evlerinin "mahrem krallık"larında kalmak olduğunu anlayan kadınlarla karşılaştırmıştı. Kadınlar, halk arenasında "erkeklerin [yalnızca] en aşağı kusurlarında, en karanlık tutkularında dengi" olabilirdi.

Sarcey gibi Marnard da erkeğin değil kadının doğasına kafayı takmıştı.[35] İş yaşamının ve siyasetin erkekler üzerindeki etkileri onu hiç ilgilendirmiyordu çünkü bunlar erkeklerin doğal etkinlikleriydi. Uygunsuz ve doğaya aykırı olan şey; erkeklerin erkek olması değil, kadınların erkekler gibi olmasıydı. Marnard kesin, karmaşık, mantıken tutarsız ve yaygın olarak

kabul görmüş bir burjuva toplumsal cinsiyet teorisi önermesinde kadınların, erkekleri doğalarına göre harekete geçmekten alıkoymaları ya da en azından alıkoymaya çalışmaları gerektiğini açıklamıştı. Bunu yapmış olsalardı, Paris ile Versay arasındaki savaş hiç gerçekleşmeyecekti. Marnard (Blanchecotte'un alkışlayacağı bir duyarlılıkla) şunu öneriyordu: "Erkek silaha sarıldığında, ülke tüm çocuklarının kanını istemedikçe kadın silahı ondan almalı."[36] Bu nedenle kadınlar, Kanlı Hafta'nın korkunç kan gölünden ve elbette Paris ile Versay arasındaki tüm çatışmadan sorumlu tutulabilirlerdi. Kadınlık görevlerinde başarısız olmuşlardı.

Hükümet, tutukladığı kadınlarla ilgili genel burjuva kaygısını paylaşıyordu ve her ne kadar yargılamalar bitene dek hükümetin genel raporu yayımlanmayacak idiyse de, bu kadınlar üzerine düşünceleri, yargılamalar başlamadan çok önce oluşmuştu. Hükümetin odağı, kadınların önderleri değil, Komün'ün kadın destekçilerinin büyük kısmını oluşturduğuna inandığı kadınlardı. Gerçekten fahişe olmasalar bile kadın komünarların rastgele cinsel ilişkide bulunduğuna derinden inanarak tanıklar arayan ve sürekli sicil oluşturan hükümet temsilcileri, kadınların cinsel davranışlarını soruşturuyordu.[37] Evlilik dışı herhangi bir cinsel ilişki, bir yozlaşma işareti olarak yorumlanıyordu.

Duruşmalar

7 Ağustos 1871 günü, Paris Komünü'nün büyük göstermelik duruşmalarının ilki başladı. Versay birliklerinin 21 Mayıs gecesi Paris'e girmelerinin ve katliamın başlamasının üzerinden on hafta geçmişti. Tutuklamadan kaçmayıp sağ kalanlar şimdi suçlayıcıları ve yargıçlarıyla karşılaşmak üzereydi. Mahkeme, iki bin izleyici alabilen bir salonda gerçekleşiyordu. Duvarda, genişçe bir çarmıh, suçlanan için çok anlamlı bir simge asılıydı. Neredeyse bir ay boyunca (7 Ağustos'tan 3 Eylül'e) Komün'ün 15 üyesi ile Ulusal Muhafız Birliği Merkez Komitesi'nin iki üyesi, bu simgenin gölgesinde birlikte oturmuşlardı.

Tüm tutuklular gibi tutuklu önderler de, görünürde Seine ve Seine-et-Oise daireleri sıkıyönetim altında olduklarından, askerî mahkemeler ya da savaş mahkemeleri (*conseils de guerre*) önünde yargılanmıştı. (Versay hükümeti, Paris ile ulusal hükümet arasında çatışma başlayınca 6 Nisan günü sıkıyönetim ilan etmişti.) Hükümet, bu alanı kolayca sivilleştirebilir ve erkekleri sivil mahkemelerde yargılayabilirdi ama bunu yapmamayı seçti. Bunun nedeni büyük olasılıkla askerî mahkemelerin daha katı olmasıydı. Bu çatışmada kaybedenlerin kazananlarca yargılanması kaçınılmazken, savaş mahkemelerinin seçilmesi, tutukluların savaştıkları adamlarca ya da en azından sivillerden çok onlara karşı savaştıklarına inandıkları adamlarca yargılanması anlamına geliyordu. Ayrıca bu, herkesin siyasi suçlar yerine adli suçlardan yargılandığı anlamına geliyordu. Komün'ün gazetecileri gibi önderleri için de böylesi suçlamalar yalnızca, yargılandıkları suçların Komün sırasında gerçekten yaptıklarıyla hemen hemen hiç ilgisinin bulunmaması değil, aynı zamanda ölüm cezası (1848'te siyasi suçlar için yürürlükten kaldırılan bir ceza) alabilecekleri anlamına da geliyordu.

Tutuklamaların, sorgulamaların, yargılamaların ve mahkûmiyetlerin büyük çoğunluğu çok kısa bir süre içinde gerçekleşmiş olsa da daha binlercesi aylarca, yıllarca süren bir döneme yayılmıştı. Bunun sonucu olarak hükümetin kendi açıkladığı sayılar düzenli olarak değişiyordu. 1872 Ocak ayında hükümet 38.499 kişiyi tutuklamıştı. Yirmi iki savaş mahkemesinde duruşma yapılmış, 10.488 kişi yargılanmış ve 8.535'i mahkûm edilmişti.[38] 1875 yılının başında hükümet 50.559 tutuklunun davasını görmüştü. Bunların arasından 13.230 erkek, 158 kadın ve 16 yaşından küçük 62 çocuk suçlu bulundu ve ceza verildi.[39]

Hükümet, tutuklanabilenlerden çok daha fazla kadının Komün'ü savunduğundan ya da hükümetin kendi sözleriyle, Komün adına suç işlediğinden ve kanıtlanabilenlerden çok daha fazla tutuklu kadının suçlu olduğundan emindi. Appert'in

Ulusal Meclis'e sunduğu son raporunda açıkladığına göre, kanıtlama sorunu çift yönlüydü. İlk olarak, çoğu kadın, "Ulusal Muhafız Birliği saflarında savaştığı, ateş yaktığı, tutukluları katlettiği ve Paris sokaklarında soğukkanlılıkla subayları ve askerleri öldürdüğü görülse de," tutuklamadan kaçmıştı. Appert'in açıklamasına göre askerler, kadınların böylesine şiddet uygulayabildiklerine güçlükle inanıyordu ve ellerinde silahlar olmadığı ya da halkın öfkesiyle karşılaşmadıkları sürece onları tutuklamaya gönülsüzlerdi. Bu durumlar dışında, "cinsiyetlerini koruması gereken ayrıcalığın", kararlarını etkilemesine izin vermişler ve kadınları tutuklamamışlardı.[40]

İkinci olarak, bu da yetmezmiş gibi, hükümet kadın tutukluların çoğunluğunu serbest bırakmak zorunda kalmıştı çünkü tanıklar kadınları teşhis edememişlerdi. (Versay'a götürülen 1.051 kadın içinden yalnızca 168'i savaş mahkemeleri önüne çıkarılmıştı. 33 kadın hapishanede ölmüş ya da sivil mahkeme düzenine geri gönderilmişti, 202'si delil yetersizliğinden serbest bırakılmıştı, 816'sı sorgulanmıştı ve bunlara ek olarak 648'i yargılamalardan önce serbest bırakılmıştı.) Appert şöyle sürdürüyordu: Kadınlar "yersiz yurtsuz" oldukları için "her gün hareket eden muhafız taburlarının peşinden gidiyorlardı. Arkalarında coşkunluklarının [ve] suçlarının anısını bırakmışlardı ama tanıklar, tutuklular arasında daha önce ellerinde silahlarla gördükleri ve Ulusal Muhafız Birliği ile denizci üniformaları giymiş deli kadınları saptayamamıştı."[41]

Cantinière'ler ve *ambulancière*'ler elbette Ulusal Muhafız Birliği ile kentin çevresinde dolanmıştı ama Appert'in, çoğu kadın komünarın karargâh peşinden gidenler olduğu varsayımı, mahalle etkinlikleri olarak barikatların yapımı ve savunmasını sunan başka metinlerce desteklenmemektedir.[42] Bununla birlikte Appert'in önermesinin birebir gerçekliği, serbest bırakılan kadınların suçluluklarından emin olmasından ve onların etkinlikleri ile karakterlerini yorumlamasından daha az önemlidir; çünkü bu suçlamalar kadınlar tutuklanmadan önce vardı ve

mahkemeye çıkarılan kadın tutukluların suçlu bulunmalarına yardımcı olacaktı.

Suçun ve masumiyetin soruşturulması olarak görülen mahkemeler son derece sıkıntılıydı. Tutuklulara atanan avukatlar onlarla hiç görüşmemişti ve çoğunlukla mahkemede bulunmuyorlardı. İzleyiciler tutukluları ve avukatlarını ıslıklıyordu. Yargılamalardan önce savcılara beyanda bulunan tanıklar, tanıklıklarını değiştiriyor ya da mahkemeye gelmiyorlardı. Yargıçlar duruşma sırasında sanıkların suçluluğu üzerine görüşlerini dile getiriyordu. Ne var ki birincil sorun tarafsızlık değildi. Bunlar göstermelik duruşmalardı ya da en azından ilk davalar öyleydi. Burjuvazinin intikam arzusunu yatıştırmak ve gelecekte devrimci eyleme niyetlenecek herkese bir uyarıda bulunmak için tasarlanmış mizansenlerdi bu duruşmalar; Komün'ün davasının ve mücadelecilerinin eylemlerinin doğruluğunu saptamak için değil. Bulguların çok az önemi var, tıpkı sanıkların kendi tanıklıkları gibi. Yargıçlar, savcılar, izleyiciler ve basın tutukluların suçlu olduğunu önceden saptamıştı. Yargıçlar, kadınların dörtte birini ve erkeklerin yüzde on beşini masum bulmuş ve onları salıvermişse de çoğu davada, duruşma sırasında belirlenmesi için geriye kalan tek şey, suçlanan kişinin alacağı cezaydı.

Kadınların ve erkeklerin yargılanmaları birçok bakımdan benzerdi. Adalet kestirmedendi, duruşmalar kısaydı ve cezaların, sanıkların suçlandıkları olaylarla çok az ilgisi vardı. Kadınlar da erkekler de ölüm cezasına, sürgüne ve çeşitli biçimlerde tutuklanma cezalarına çarptırılmıştı. Her iki grup da çoğunlukla avukatlarca temsil edilmemişlerdi. Her ikisine de izleyiciler sataşmıştı. Her ikisi de taraflı yargıçlar önünde yargılanmıştı. Her ikisi de mahkemelerin sınıf önyargılarıyla, intikam alma ve ibret yaratma arzularıyla karşı karşıya gelmişti. Her ikisi de savaş mahkemeleri arasında tutarsızlıklarla karşılaşmıştı. Aynı olaydan suçlanan ve farklı mahkemelere çıkanlar, farklı cezalar alabiliyorlardı.

Bunun yanında, toplumsal cinsiyet de fark yaratmıştı. Kadınların yargılandığı en büyük suç –kundakçılık–; evlerinin, işçi sınıfı *pétroleuse*'lerinin birincil hedefi olduğuna inanan burjuvalar için özellikle korkutucuydu.[43] Versay yolunda kadın tutuklulara yapılan saldırıların çoktan kanıtladığı gibi, burjuvazi onları cezalandırmak istiyordu ve hükümet, onlara çok sert davranmaya hazırlanmıştı. Daha da önemlisi kadınların yargılanmaları; hükümet ve muhafazakâr basın için kadınların eylemlerinin nedenlerini değerlendirmek, onları doğaya aykırı eylemlere yönlendirdiklerine inandıkları düşünceleri ve bireyleri mahkûm etmek için son bir fırsat haline gelmişti. Haziran'da, havalarda uçuşan teoriler yeniden ortaya çıkacaktı.

Bütün duruşmalar, sanıkların işlediği iddia edilen suçların okunmasıyla başlıyordu. Komün önderleri için bunlar, Versay'a göre komünar suçlarının standart bir listesi halini almıştı: tutsakların öldürülmelerine destek verme ya da katılma; yağmalama, isyancı birlikleri ayaklandırma ya da yönetme ve yönetim şeklini değiştirme amacındaki suçlara katılma. Yargılanan önderlerin çoğu, yalnızca son iddiadan suçluydu ama 18 Mart'taki çatışmaya ulusal hükümet neden olduğundan, hükümet kenti terk ettiğinden, uzlaşmayı reddettiğinden ve ardından saldırıya geçtiğinden; bu suç bile tartışmalıydı. Gerçekten de, cumhuriyetçiler gibi komünarların amacı da var olan yönetim şeklini korumaktı, onu değiştirmek değil.

Suçlamalar ile Komün'ün siyasi önderlerinin yargılanmasının iletisi açıktı: Eğer devrime kalkışırsanız, sıradan bir adli suçlu gibi yargılanır ve cezalandırılırsınız. Burjuvazinin öfkesini boşaltacağı yer olarak mahkeme, büyük olasılıkla yararlıydı. Bu yarar, tutukluların ıslıklanmasından, onlara bağırılmasından ve Paris'teki ağzı bozuk basın haberlerinden anlaşılıyordu. Ancak gelecek yargılamaların ve cezalandırmaların bir örneği olarak, sonucu kafa karıştırıcıydı. Cezaların çoğu elbette ağırdı. Théophile Ferré ve Charles Lullier ölüm cezasına çarptırılmışlardı. (Lullier'nin cezası af heyetince sürgüne çevrilmişti ama

Ferré'ninki değil.) Yedi erkek (Adolph Assi, Alfred Billioray, Louis Henri Champy, Dominique Régère, Paschal Grousset, Paul Férrat ve Augustin Joseph Verdure) bir müstahkem mevkiye sürgün edilmişti; iki erkek (Francis Jourde ve Dr. P. Rastoul) normal sürgün cezası almıştı; başka iki erkek (Raoul Urbain ve Alexis-Louis Trinquet) yaşam boyu ağır hapse çarptırılmıştı. Bununla birlikte iki erkek (Victor Clément ve Gustave Courbet) kısa hapis cezaları aldılar ve diğer iki erkek (Descamps ve Parent) suçsuz bulundular.[44]

Pétroleuse'ler

Erkek önderlerin yargılanmalarını beş kadının, kadınlarla en çok ilişkilendirilen suçtan, kundakçılıktan yargılandıkları iki gün süren duruşmalar izledi. Bu beş kadın, Lille Sokağı'nda yangın çıkarmakla ve Légion d'Honneur'ü yakmakla suçlanıyorlardı. Bu ve diğer kadın davaları başlayınca, kadınlarla ilgili tartışma, davaların sonuçlarını ve onlara karşı halkın tepkisini de etkileyecek biçimde basından mahkeme salonuna ve oradan yeniden basına kaymıştı.

Muhafazakâr basındaki gazetecilerin "betimlemeleri" ve karikatürcülerin çizimleri, *pétroleuse*'leri çoktan kötülüğün canlı örneğine dönüştürmüşlerdi. *Figaro* muhabiri duruşmayla ilgili ilk makalesinde çok bilinen söylencenin iki yorumunu sergiledi; ilki, *pétroleuse*'leri uygarlaşmamış ve kötü gösteriyordu, ikincisi ise –*pétroleuse*'lerin olağan resmedilişlerinin çok ötesine geçen bir gösterim olan– ölüler diyarından insanlık dışı yaratıklar olarak: "'*Pétrole*' sözcüğü, bu son olaylarden beri uğursuz düşünceleri ortaya çıkaran özel bir anlam aldı. '*Pétroleuse*' adı; iç savaşı örgütleyenlerle barikatları kuranlar kaçarken Paris'i yakma iğrenç görevini üstlenen, Komün saflarına katılmış *mégères* [dişi şeytanlar] barbar kavimlerini anımsatıyor."[45]

Muhabirin bildirdiğine göre mahkeme salonundaki kitle, bu kadınlarla ilgili "kıpır kıpır bir merak" havası içindeydi.

İnsanların görmeyi beklediği, "korkunç şeyleri olağan ve normal bir yaşamdan olaylar gibi aktaran mahvolmuş kadınlar, gece işlerinden solmuş ya da güneş altında çalışmaktan kararmış yüzler, kısılmış sesler, donuk bakışlar, artık kadınsı ya da erkeksi olmayan, cinsiyetsiz, ahlaksız, vicdansız, hatta erdemsiz varlıklar"dı.[46] "Beş acınası, tuhaf kadın" salona girdiğinde beklenti, yerini huzursuzluğa ve hoşnutsuzluğa bıraktı.[47] Bu kadınlar kimsenin "kötü" ölçütlerine uymuyorlardı ve kesinlikle cinsiyetsiz varlıklar değillerdi. Görünüşleriyle ilgili söylenebilecek en kötü şey, çirkin olduklarıydı (kültürel bir yargı), ve bir Bonapartist olan Léonce Dupont bunu söyledi. Kadınların ilkinin iri bir burnu vardı, ikincisinin "berbat sıvılar içmiş bir ağzı", üçüncüsünün "gaddar" bir ifadesi, dördüncüsünün "kocaman bir çenesi", beşincisinin küçük bir burnu ve geniş bir ağzı. Satory'yi ziyaret etmiş *Standard* muhabiri gibi Dupont da bu fiziksel kusurlardan ahlaksızlık ve suçluluk çıkarımında bulunmuştu. Dupont'a göre bu kadınlarda "kötülüğün çirkinliği [*laideur*], karanlık ara sokaklarda büyüyen çirkinlik, düşkün evlerinin çirkinliği" vardı.[48]

Erkeklerin duruşmaları sırasında da dış görünüşleri ve karakterleri üzerine benzer yargılara varılmıştı. Örneğin *Le Figaro* muhabiri, Ferré'yi "bir kartalın gagası gibi kavisli burnu, gözlüklerinin ardındaki parlayan gözleri –ki gözlükleri gözlerini sürekli gölgeliyordu–, yabani bir hayvanınki gibi beyaz dişleri olan 25-30 yaşlarında [gerçekte 24 yaşındaydı] ufak bir adam" olarak betimlemişti.[49] Açıkça görülüyor ki muhabirin Ferré'nin suçluluğundan kuşkusu yoktu. Aynı şey, Ferré'nin "fizyolojisinin, bu azılı ve acımasız adamın yılmaz gaddar yapısını bizzat açıkladığını" öne süren Jules Claretie için de geçerliydi.[50]

Komünarlar ve Komün destekçileri de fizyolojiye inanıyordu ama onlar yoldaşlarını farklı "görüyordu". Örneğin komünar Gaston Da Costa, önderlerin yargılandığı duruşmada Ferré gibi Komün'e bağlılığını açıklayan Trinquet'yi, "zeki ve sıcakkanlı yüz ifadesi" sözcükleriyle betimledi.[51] Bununla birlikte burjuva-

zinin pompaladığı bu fizyoloji teorisi, beş *pétroleuse*'un değerlendirilmesiyle ilgili kimi zorluklar yaşıyordu. Kadınlar (aslında çok iyi olmayan) en iyi giysilerini giymişti ve ikisi saçlarına (biri yeşil, biri siyah oyalı mor) kurdeleler bağlamıştı.[52] Çoğu erkek onlarda kötücül ve yabani *pétroleuse*'ü görmekte zorlanmıştı.

Savcı Jouenne, efsanevi *pétroleuse*'ler ile mahkemedeki kadınlar arasındaki uyumsuzluğu görmezden gelerek 18 Mart'ta başlamış olan "uygarlığa karşı korkunç kampanya"yı anımsattı. "Ne Tanrıya ne ülkeye inanan erkekler"in Paris'in denetimini ele geçirmesi yeterince kötüydü ama daha da kötüsü kadınların "kutsal ödevlerini [ve aileleri üzerindeki] etkilerini terk etmeleri ve ahlak canavarlarına dönüşmeleri" idi. Savcı, Sarcey'nin görüşlerini yinelerek bu kadınların "en tehlikeli erkekten bile daha tehlikeli" olduklarını açıklamıştı. Gerçek anlamda değilse de mecazen, "1793'ün dişi kurtlarının kızları"ydılar.[53]

Açıkça işçi sınıfı üyesi olan sanıkların varlığına karşın, Sarcey ve Marnard gibi Jouenne'in de dikkati, kendi sınıfından kadınlara yönelmişti. *Pétroleuse*'lerin suçlu olduğuna inansa da eylemlerinden yalnızca onları sorumlu tutmuyordu. Bu kadınlar, "kadınların kurtuluşu"nu destekleyen hekimlerce ve Louise Michel gibi Komün sırasında kilise kürsülerinden devrim vaazları veren ve çocuklara okullarında ahlaksız öğretiler belleten *institutrice*"lerce yoldan çıkarılmıştı.[54] Bu bağlantı, Eugène Girard'ın, *pétroleuse*'ü çizdiği karikatürde "dünyayı aydınlatan haklarını elde etmiş kadın" (Bkz. Resim 17) olarak tanımlarken feminizm ile *pétroleuse*'ler arasında kurduğu bağlantı ile aynıydı.

Bununla birlikte feministler gerçek anlamda yargılanmıyorlardı. Onun yerine beş işçi sınıfı kadını yargılanıyordu. Bu kadınların yaşları 24 ile 39 arasında değişiyordu. Elisabeth Rétiffe bir karton işçisi ve *cantinière*'di, Léontine Suétens çamaşırcıydı, Joséphine-Marguerite Marchais ile Lucie Bocquin gündelikçiydi ve Eulalie Papavoine dikişçiydi. Yalnızca Lucie Bocquin evliydi.

---

* *Fr. Kadın ilkokul öğretmeni -çev.*

Siciller, tüm tutuklular için olmasa da mahkemeye çıkarılanların çoğu gibi kadınların her biri için de önceden düzenlenmişti.[55] Duruşmalardan önce savcılara bilgi veren tanıklar, kadınların ne yaptığına ya da yaptığını sandıkları eylemlere ve Komün sırasında neler giydiklerine ilişkin mahkemede ifade verdiler. Bu duruşmada, tüm kadınları barikatlarda ya da yakınlarında gördükleri ama hiç kimsenin onları yangın çıkarırken görmediği yönünde tanıklık ettiler.[56]

Üç tanık, Elisabeth Rétiffe'in Komün'ün açık bir destekçisi olduğuna ilişkin kanıt sundu. Bir adam onu, çatışma sırasında silahı için kendisine mühimmat veren *cantinière* olarak teşhis etti; bir başkası, barikatlara yiyecek ve içecek taşıyan kişi olarak. Bir kadın, Rétiffe'in beyaz bir bluz ile kızıl bir eşarp giydiğine, omzundan bir tüfeğin sallandığına –Komün'e bağlılığın bütün işaretlerine– tanıklık etmişti. Ancak sanıklardan biri, Léontine Suétense, Rétiffe'in söz konusu gece "tamamen sarhoş" olduğunu ve geceyi aşığıyla barikattaki bir şiltede geçirdiklerine tanıklık ederek ona, suçun işlendiği sırada başka yerde olduğuna ilişkin kanıt sunmuştu.

Suétens de benzer biçimde, kızıl bir eşarp ile Ulusal Muhafız Birliği üniforması giymek ve omzunda av tüfeği taşımakla suçlanmıştı. Eulalie Papavoine ile Lucie Bocquin, Suétens'in isyancılara brendi ile şarap taşıdığına ve barikatların kurulmasına yardım ettiğine tanıklık etmişti ve daha da kötüsü, başka bir tanık, onun yağmaya karıştığı ve yardım etmesi için tanığa 10 frank ödediği yönünde ifade vermişti.

Joséphine Marchais'nin odacısı; Marchais'nin bir Tirol ya da *cantinière* şapkası giydiğine (Bkz. Resim 9), bir silah taşıdığına, komünar birliklerini kışkırttığına ve yağmaya karıştığına tanıklık etmişti. Tanık, Marchais'nin yangın çıkarıp çıkarmadığını bilmiyordu ama onun bir askerî topluluk olan "Enfants-Perdus'den daha tehlikeli olduğu"nu düşünüyordu.

Eulalie Papavoine, Légion d'Honneur'de kızıl eşarbı ve omzunda silahı ile görülmüştü. Ayrıca bir tanık, onun barikatların

kurulmasına yardım ettiğini, yağmaladığını ve "çalınan şarapların içildiği cümbüşlere katıldığı"nı söylemişti. Lucie Bocquin, Légion d'Honneur'de görülmüştü ve barikatlara brendi taşıyordu. İfadelere göre o da şarap mahzenlerini yağmalamıştı.

Kadınların devrimci giysileri, silah taşımaları, yağmalamaları ve Ulusal Muhafız Birliği'ne verdikleri destek; onları etkili Komün destekçileri olarak tanımlıyordu ama bu, onların yangın çıkardığı anlamına gelmiyordu. *Standard* muhabirinin bildirdiği gibi "davranış, onların suçlu olduğunu kanıtlamıyordu."[57] Dava için en kötüsünün hükümetin, içlerinde "en suçlu" olduğuna inandığı, söylentiye göre Prusya kökenli "belli bir *Masson femme*" bulamamış (ve tutuklayamamış) olması düşünülebilir.[58]

Beş kadın; Komün'ü desteklediğini, yaralılara baktığını, söz konusu gece ya da başka geceler Lilles Sokağı'nda ve Légion d'Honneur'de olduğunu kabul etti ama yangın iddialarını reddetti. Avukatları (içlerinden biri, başka bir avukat mahkemeye gelmeyince orada görevlendirilmişti); kadınların *ambulancière* ve *cantinière* olduklarını ama *pétroleuse* olmadıklarını, Ulusal Muhafız Birliği'nin ödediği paraya gereksinim duyan yoksul kadınlar olduklarını ama koşullar farklı olsaydı öteki tarafı destekleyeceklerini, suçlamaların kanıtlanmadığını ve mahkemenin onları askerlere yakışır biçimde kadın olarak değerlendirmeleri gerektiğini öne sürmüştü. Savunmalar duymazlıktan gelinmişti. Elisabeth Rétiffe, Eugénie Suétens ve Joséphine Marchais ölüm cezasına, Eulalie Papavoine sürgün cezasına ve Lucie Bocquin on yıl hücre cezasına çarptırılmıştı. (Temyiz makamı ölüm cezalarını sürgüne ve yaşam boyu ağır hapse çevirmişti.)[59]

Cezalar çok geçmeden şaşkınlık yarattı, özellikle duruşmaları iki gün önce sona eren Komün'ün on yedi erkek önderinden yalnızca ikisi ölüm cezası aldığı (kadınlarda oran beşte üçtü) ve bir başka iki erkek tümüyle suçsuz bulunduğu için.[60] Jules Claretie gibi hükümet destekçileri, kadınları, "sefaletten tükenmiş, kıskanç, gaddar, karanlık ruhlar" olarak gördüklerinden suçlu bulma kararına katılıyorlardı ama Claretie bile cezaların

uygulanmaması gerektiğine inanıyordu.[61] Cezalandırmalar arasındaki fark kısmen, erkeklerin kadınların önünde yargılandığı farklı (sırasıyla üçüncü ve dördüncü) savaş mahkemeleriyle açıklanabilirdi ama sınıf, eğitim ve toplumsal cinsiyet farklılıkları da işin içindeydi.

Erkeklerin siyasetle doğal olarak ilgilendikleri düşünülürdü. Komün'e önderlik edenler ve katılanlar, yanlış siyasi seçimler yapmışlar diye görülürdü; bunun için cezalandırılmaları gerekirdi ama herkes, halk arenasında hareket etmenin erkeklerin temel hakkı olduğunda hemfikirdi. Öte yandan kadınlara yakışan yer evleri, çocuklarının yanıydı. Savcı Jouenne'in belirttiği gibi "meşru kadın sevgimizin, saygımızın öznesi[dir]; kendisini tamamıyla ailenin bakımına adadığında onun kılavuzu ve koruyucusu olur."[62] Bir kadın, yaptığı şeylerden oluşur. Eylemleri, özünü tanımlar. Kalbini bırakan herhangi bir kadın, çoktan gayrimeşru eylemler içine girmiş sayılırdı ve kendisi meşru (ya da dişi) bir kadın olmaktan vazgeçmişti. Bu işçi sınıfı ailelerinin ekonomik olarak yaşamlarını sürdürebilmek için çoğu kadının günlerini çocuklarını besleyerek ya da kocalarına manevi sığınaklar yaratarak değil ücretli işte harcaması gerektiği gerçeğini görmezden gelen bir burjuva fantezisiydi. Bir kadının meşruluğunu, tüm zamanını ailesinin bakımına adamasında temellendiren kavram, Parislilerin çoğuna anlamsız görünüyordu.

Mahkemeler açısından Jouenne'in kadınların kamusal alana girdikleri zaman üstlendikleri "meşru" rolleri ve "ahlak canavarlığı" ile ilgili açıklamasının kayda değer bir önemi vardı. Siyasi etkinlik kadınları ahlaksız varlıklara dönüştürdüyse, o zaman başka ahlaksız ve yasa dışı etkinlikler, özellikle evlilik dışı cinsel etkinlik de siyasi etkinliğe kanıt olarak yorumlanabilirdi. Bu mantığı izleyerek tanıkları ve düzenlenen sicilleri araştıran erkekler, sürekli cinsel davranışlarla ilgili sorular sormuşlardı.[64] Bir kadının Komün'e katıldığına ya da kadınların yargılandığı bu duruşmada olduğu gibi kundakçılık yaptığına ilişkin başka kanıt bulunmadığından Jouenne, savını ortaya koymak için

bu bilgiye ve önceki cezai hükümlere başvurmuştu. Kadınların davranışları burjuva ahlakından ne kadar saptıysa, o kadar suçlu oluyorlardı.

39 yaşındaki Elisabeth Rétiffe, yedi yıl bir adamla yaşamış ve kendisini dövdüğü için daha sonra onu terk etmişti. İki kez tutuklanmıştı; bir kez başka bir kadınla dövüştüğü için bir kez de bir polise hakaret ettiği için. 25 yaşındaki Eugénie Suétense altı yıl bir adamla yaşamıştı. Daha önce hırsızlık yüzünden bir yıl hapis yatmıştı. Joséphine Marchais, "iyi" bir aileden gelmiyordu. Annesi ve kız kardeşi yıllarını hapiste geçirmişti ve kendisi de hırsızlıktan altı ay hapis yatmıştı. Aşığının taburunda *cantinière*'di ve aşığı kaçmayı istediğinde onu savaşmayı sürdürmesi için zorladığı söylenirdi. Bu kadınlar ölüm cezası almıştı.[65]

25 yaşındaki Eulalie Papavoine bir *fédéré** ile yaşamış, ondan bir çocuğu olmuş ve onu bir *ambulancière* olarak izlemişti. 28 yaşındaki Lucie Marie Bocquin eşini aldatan bir kadındı. Kocası orduya katıldığında bir *fédéré*'ye âşık olmuş, onun yanına taşınmış ve "bir haydutun peşinden gitmek için zavallı küçük çocuğunu terk etmişti." Bu türden cinsel etkinlikler, Papavoine ile Bocquin'in ağır cezalar alması için yeterliydi ama onların ilk üç kadın gibi sabıka kayıtları yoktu ve ölüm cezası almamışlardı.[66]

Louise Michel

Kadın komünarların en ünlüsü Louise Michel, altıncı Savaş Konseyi'nde 17 Aralık 1871 günü tek başına yargılandı. Savunma avukatını reddetti ve kendi kendini temsil etti. André Léo, Elizabeth Dmietrieff ve Paule Minck'in de aralarında olduğu öteki kadın önderler, tutuklamadan kaçmıştı ve Michel, ancak annesini özgür kılabilmek için teslim olduğunda tutuklanabilmişti. Michel 1871 yılında, adı beş *pétroleuse*'ün duruşmasında anılsa da, sonraları olacağı kadar tanınır değildi.[67] Gerçekten de devrimci olarak ününün bir kısmı, duruşmasındaki pişmanlık

* *Fr. Paris Komünü'ne hizmet etmiş askere verilen ad. -çev.*

duymayan tutumundan geliyordu ama basının ilgisini çekecek kadar tanınıyordu.

Siyahlar giyinmiş, suçlayıcılarının önünde tek başına ayakta duruyordu. Dış görünüşünün sertliğini hafifletecek ne mor ne yeşil kurdeleleri vardı. Hoşgörülme ya da bağışlanma için dolaylı ya da dolaysız hiçbir talepte bulunmayacak, yanlışlıkla tutuklandığını ya da yanlışlıkla suçlandığını öne sürmeyecekti. O bir devrimciydi ve kendini öyle sunacaktı. Eylemlerinin ve, doğrusu, kundakçılık gibi yapmadığı şeylerin de sorumluluğunu kabul etti.[68] Hiçbir suç ortağı olmadığını açıkladı. Tek başına "Versaylılara karşı alevden bir duvarla savaşmak" istemişti ama yangın çıkarması pek olası değildi. Anılarında böylesi iddialar ortaya atmamıştı ve bir *pétroleuse* olarak tanınmıyordu.

Sonraki açıklamalarına bakarsak, öteki itirafları doğruydu. Hem mahkemede hem kendi Komün tarihçesinde Başkan Thiers'i öldürmek istediğini ve Théophile Ferré'nin onu durdurduğunu kabul etmişti.[69] Yine de öteki itiraflar karmaşıktı. 18 Mart günü generaller öldürüldüğü sırada orada olmamasına karşın cinayetlere karıştığını kabul etmişti. Generaller halkın üzerine ateş etmek istediğinde Montmartre'ta olsaydı söylediği gibi, "böyle emirler veren insanları vurmaya çekinmeyecekti" ama yine de, tutsak alındıktan sonra vurulmamaları gerektiğine inanıyordu. Tutsakları vurmak "alçakça bir eylem"di. Kadın erkek, neredeyse herkesin tersine hiçbir suçlama için masumiyet iddia etmemiş ya da hafifletici nedenler öne sürmemişti.

Michel, suçunu itiraf ederek ve (gerçekten onun olsalar da olmasalar da) eylemlerinin sorumluluğunu üstlenerek Komün'ü savunmuştu. Eylemlerinin yalnızca kendisine ait olduğunu açıklamıştı. Komünün "öldürmelerle ya da yakmalarla kesinlikle hiçbir ilgisi yok"tu. Komün toplumsal bir devrim gerçekleştirmek istemişti ve toplumsal devrim onun "en içten dileği"ydi. Michel, "Komün'ün kurucularından biri olarak seçilme onuruna erişmişti" ve kimsenin bundan kuşkusu yoktu.

Bununla birlikte sorumluluk iddia etmek, Michel için Komün'ü savunma biçiminden çok daha fazlasıydı. Bu aynı zamanda kendi yazgısını denetleme girişimiydi. Michel ölmek istemişti. Çok usanmıştı, özellikle hükümet Ferré'yi idam ettikten sonra. Yargıçlarına şunları söylemişti: "Sizden istediğim, devrimci erkek kardeşlerimizin çok düştüğü Satory toprağıdır. Toplumdan kesilip atılmalıyım. Size bu söylenmişti. Savcı da haklıdır. Yaşamama izin verirseniz intikam için haykırmaktan kendimi alıkoymayacağım ve erkek kardeşlerimin intikamı için [Ferré'nin ve diğer 22 kişinin cezalarını hafifletmeyen] Af Komisyonu'ndaki katilleri ihbar edeceğim. ... Korkak değilseniz öldürün beni."

Michel'in Théophile Ferré ile ilişkisinin olup olmadığı sıklıkla sorulan ve büyük ölçüde yanıtlanamayan bir sorudur. Ferré, zekâsı nedeniyle Michel'in onu fazlaca övdüğü Montmartre Teyakkuz Komitesi'nin önderlerinden biriydi ve bir Komün üyesiydi. Hapse atıldıkları ve Versay'daki duruşmayı bekledikleri sırada birbirlerine yazmışlardı ve Michel'in mektupları çoğunlukla aşk mektupları olarak yorumlanmıştı. Michel'in Ferré idam edildikten sonraki ölme arzusu, tıpkı Yeni Kaledonya'dan döndüğünde Ferré'nin mezarını ziyaret etmesi gibi ona âşık olduğu teorisini destekliyordu. Michel'in duygularını anlayan biyografi yazarı Edith Thomas, onun gerçekten de kendinden genç olan Ferré'ye âşık ama sevgisinin karşılıksız olduğunu düşünüyordu.[70] Marie Mullaney; Thomas'nın konumunu, Michel'in lezbiyen olduğuna ilişkin muhafazakâr suçlamalara karşı dolaylı bir savunma olarak değerlendiriyordu.[71] Michel ile Ferré birbirleri için ne hissetmiş olurlarsa olsunlar, ilişkileriyle ilgili saptırmalar yalnızca, dava dosyasına girdiği 1871'den beri onu kuşatan simgeler savaşının bir uzantısıdır.

Mahkeme Michel'in ölüm dileğini yerine getirmeyecekti, belki özellikle bunu istediği için. Michel'in yargılandığı dönemde mahkeme, idamla daha fazla şehit yaratmamaya karar vermişti. Özellikle, erkeklerin yaptığı gibi ve kadınların da yap-

ması gerektiği gibi af dilemek yerine yargıçların gözünün içine cüretkârca bakan, ikiyüzlüce, "Siz erkeksiniz; ben, ben yalnızca bir kadınım," diyen ve sonra ölüm talep eden kadınlardan şehit yaratmak istemiyorlardı. Böylece mahkeme, Komün'ün asi kadınlarının en ünlüsünü bir müstahkem mevkiye sürgüne göndermişti. Ceza okunduğunda Michel, "ölümü yeğleyeceğini" bildirmişti.

Louise Michel, Lix'in kürsüsündeki Amazon gibi, mahkeme salonundaki sahneye egemendi. (Bkz. Resim 15) Sinmemiş ve pişman olmamıştı. Duruşmasının başından sonuna dek kendisini yargılamaya gelen generallere ve izleyicilere meydan okumuş ve kafa tutmuştu. *Standard* muhabiri hayranlık ve saygı içindeydi: "Komün erkeklerinin içinde bu fanatik kadının özünden olsaydı, birliklerin işi, Paris'i yeniden ele geçirmek zorunda olmalarından daha çetin olurdu."[72]

Louise Michel'in sıkıca denetlediği, ölüme kafa tutan benlik sunumu duruşmada ortaya çıkan tek betimleniş değildi. Hükümet savcısı ve gazeteciler, onun doğaya aykırılığını sınıflandırma ve nedenini açıklama çabasıyla, başka bir Louise Michel sundular. Michel bir burjuva kadını olduğu için, onun davranışını açıklamak işçi sınıfı *pétroleuse*'lerininkileri açıklamaktan bile daha önemliydi. Michel zeki, iyi eğitimli bir kadındı. Evlenmemiş bir kadın için kabul edilebilir tek mesleği sürdürmüştü: öğretmenlik. Muhafazakârca giyinmiş, düzgün konuşmuş ve şiir yazmıştı. Dahası, bir erkek gibi savaşmış, kendisini suçlayanlara kafa tutmuş ve ölüm dilemişti. Bu, birçok niteliğin kafa karıştırıcı bir birleşimiydi ve siyaset ile devrime "alçalmasının" açıklanması için gerekli olan şeydi. Kendisi ve deneyimleri biricik idiyse (ya da en azından sınırlıysa), çağdaş toplumsal cinsiyet kurallarına ciddi bir tehdit oluşturmamıştı. Biricik değilse (ve bu nedenle, anormalse), o zaman tehdit ciddiydi ve kadınların kamusal alana katılmaları gerektiğine inananlara karşı olan direnç arttırılmalıydı. Louise Michel bilmecesi, burjuva ikileminin kalbinde yatıyordu.

Erkek yazarlar, Michel'i gözden düşürmek için tüm alışılmış hamleleri denemişlerdi. *Gazette des Tribunaux* onu, en azından çağrışımla, bir Amazon olarak tanımlamıştı.[73] Savcı onu, büyücülük geleneğiyle ve devrimci *tricoteuse*'lerle ilişkilendirmiş, "içine şeytan kaçmış bir fanatik" ve "kan arzulayan dişi kurt" olarak anmıştı.[74] Ancak öteki asi kadınlara yapılan bu göndermeler kimseyi tatmin etmemişti. Louise Michel, hem gerçek hem mecazi anlamda tek başına durmuştu. Tarihî sınıflandırmalara zar zor uyuyordu ve asi kadınlar için kullanılan alışıldık terimlerin çoğu, onun duruşmasıyla ilgili basın açıklamalarında yer alımıyordu. Kimse onu *Vivandière*, Harpia, Virago, deli kadın ya da Erinye olarak adlandırmamıştı. Daha sonraları Kızıl Bakire unvanının da doğrulayacağı gibi sıradan bir doğaya aykırı kadın değildi.

Savcı ve basın, Michel'in gerçekten burjuva ve dişi olmadığını kanıtlamak için onun görünüşünü ve aile kökenlerini tartışmıştı. Hayırseverlikle büyütülmüş, evlilik dışı bir çocuktu; özellikleri aşırı bir ciddiyet takınıyordu; "şahin bakışlı, kuru ve iğneleyici sesli sert bir fizyonomisi" vardı; "kişisel görünüşü konusunda umursamaz"dı ve her türlü cilveli duygudan yoksundu. "Cinsiyetinin giysilerini bırakmış" ve Ulusal Muhafız Birliği üniforması giymişti.[75] Bunlar gibi "gerçekler", diğer kadın tutukluların yargılanmasındaki etkiyi sağlamlaştırmak için kullanılmıştı ama asi kadınların geleneksel sınıflandırmaları gibi, Louise Michel'in davranışlarını açıklamada yetersizdi.

Bununla birlikte kişisel suçlamaların Michel üzerinde kimi etkileri olmuştu. Doğru olsun ya da olmasın, devrimci etkinliklerle ilgili her suçlamayı kabullenirken kişisel yaşamı ve ahlakı ile ilgili haksız suçlamalar onu rahatsız etmişti. 18 Mart günü göze batmamak için giydiği Ulusal Muhafız Birliği üniforması dışında hiç erkek giysisi giymediğini açıklamıştı. Bunun dışında olağan giysisinin üzerine kızıl bir kuşak takmıştı.[76] Michel bu bağlamda, en azından, Fransa'nın büyük kadın kahramanı, erkek giysileri giyen (ve bu giysilerle yandaş erkeklerin onu ta-

nıyabildiği) Jeanne d'Arc'tan ve diğer 19. yüzyıl kadın radikallarinden ayrılıyordu.[77] Bir erkek için hata yapma arzusu yoktu.

Michel, burkulan ayak bileğinin iyileşme süreci dışında, at arabasına bindiğini de reddetmişti. Suçlama, onun toplumsal ve siyasi ilkeleri üzerine kuşku uyandırmıştı ve Michel suçlamayla ilgili yanlışı mahkemede düzeltti.[78] Sonra savcının başka iki hatasını daha düzeltti. Onu, baba tarafından büyükannesi ve büyükbabası yetiştirmişti, hayırsever kurumlar değil; Michel uzundu, kısa değil.[79] Künyesinin doğru yazılmasını istemişti.

Mahkeme ve daha sonra basın bu konular üzerine zaman harcarken; savcı ve gazetecilerin ele aldıkları önemli iş, Michel'in davranışlarını açıklamak için kapsamlı bir teori ortaya koymaktı. Savcı; Michel'i gururun, yani kadınların doğuştan özgecil ve kendini geri planda tutan varlıklar olduğuna inanan toplumsal cinsiyet düzeninde dişi olmayan bir niteliğin güdülediğini düşünüyordu. Savcı, Michel'in "halkın ilgisini" arzulayarak kendine iyilik edenleri kırsalda terk ettiğini ve "macera için Paris'e kaçtığını" söylemişti. Paris'e vardığında "isimsiz bir rol ona uygun gelmiyordu." "Halkın ilgisini çekmek ve düzmece bildiriler ile duvar ilanlarının manşetlerinde yer almak" istiyordu. Öğrencilerine yanlış öğretiler belletti, Devrim Derneği'ne başkanlık etti, "bir kraliçe gibi" at arabasına bindi[80] ve tutsakların idamı gibi iğrenç eylemleri destekledi, – tümü ünlü olmak adına. Doğal kadınlar; gizli kalmayı arzulamış, evlerinde kalmış, maceraya karşı direnmişti ve alçakgönüllü kişilerdi. Bu mantıkla, Louise Michel açıkça doğal bir kadın değildi.

Le Figaro muhabirinin başka bir teorisi vardı. Sarcey'nin "tıbbi" *pétroleuse* çözümlemesine dönerek, Louise Michel'in "devrimci histerinin krizlerinden birine yenik düştüğünü" öne sürmüştü. Michel, bir öğretmen olarak onurlu bir konumda bulunuyordu ve normalde ağırbaşlı ve namuslu biriydi ama histeri bulaşıcılığı "onu Komün'ün suçlarına ve kargaşasına batırmıştı", tıpkı diğer kadınlara yaptığı gibi.[81]

Standard'ın Britanyalı muhabiri, feministlere saldırı içeren bir "biyoloji kaderdir" teorisi ortaya atmıştı. İlk olarak, Michel'in beş *pétroleuse* ile önceden yargılanan diğer kadınlar gibi yasa dışı cinsel etkinlik yüzünden değil, cinsel durgunluk yüzünden kötü yola sürüklendiğini iddia etmişti.[82] *Standard*'a göre tüm kadınlar doğaları gereği "çocuk beslemeye ve büyütmeye" yazgılıydılar. Kendilerini ve toplumu tehlikeye atarak bu yazgılarını yadsıdılar. Louise Michel bunun tipik bir örneğiydi. Evlenmesi ve kendi çocukları olması gerekirken o, "demokrat sokak çocuklarına çengel ve askılarını öğretiyor"du. Evlenmesi ve çocuk yapması gerekirken bunları yapmaması ve "yaşının geçkinleşmiş olması" (otuzun üstündeydi) ile "huysuzlaşmış ve hüsrana uğramıştı" ve "tüm benliğiyle isyanına katıldığı" kuşatma ve devrimin "heyecanıyla ... harekete geçmişti".[83]

Daha da kötüsü, Michel'in "yarım eğitimi [onu] üstteki sınıfa yerleştirmeden kendi sınıfından yükseltmiş"ti (biyoloji kaderdir teorisinin başka bir yorumu: Michel, olmadığı bir şeye dönüşmeye çalışmıştı) ve "'kadınların kurtuluşu' ile ilgili bir tür delilikten kendine anlam çıkarmıştı." Bu düşünceler, Michel'in gerçekleşmemiş doğasıyla birleşince, onu "tam olarak genellikle bağnazların, kurbanların ve ahmakların içinde olduğu ruh haline" yerleştiriyordu.[84]

Bu teorilerin sayısı ve çeşitliliği –gurur, bulaşıcı histeri, biyolojik kader, yarım eğitim ve "kadın haklarıyla ilgili atıp tutmalar ve boş laflar"[85]– egemen burjuva toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmaları için uyumsuzluğu açıklamanın ne kadar zor olduğunu gösterir. Tek bir teori, tüm kadın komünarların eylemlerini açıklayamıyordu. Louise Michel gururu yüzünden harekete geçtiyse, beş *pétroleuse*'ü harekete geçiren büyük olasılıkla bu değildi. Cinsel etkinlik eksikliği Michel'in eylemlerini açıklıyorsa da, bunun tersi önermeler *pétroleuse*'ler için öne sürülmüştü. Yarım eğitim ve kadın haklarını dile getirmesi Michel'in, Léo'nun, Dmietrief'in ve Komün'ün diğer burjuva destekçilerinin eylemlerini açıklıyorsa da; işçi sınıfı kadınlarınınkileri açıklamıyor-

du. Yalnızca bulaşıcı histerinin tüm kadınlara uygulanabilmesi olasıydı ve öyle olsa bile, bu teoriyi okurlarına ilk sunan Sarcey, bunun başka kadınları devrimci eylemlere yüreklendiren Louise Michel gibi kadınlar için geçerli olduğuna inanmıyordu. Sonuçta hükümetin, kadınları sürgüne göndererek ve hapse atarak cezalandırması ve susturması, erkeklerin kadınları açıklamasından daha kolay olurdu.

Gaston Da Costa

Kadınların yargılanmalarında, varlığıyla ya da yokluğuyla böylesine merkezî bir rol oynayan cinsel etkinlik sorunu, erkeklerin yargılanmalarında neredeyse hiç görülmemektedir. Bu kısmen, erkeklerin yargılandığı etkinliklerin daha kamusal olmasından –erkekler ya yönetici önderlerdi ya da Ulusal Muhafız Birliği üyeleriydi– kısmen hükümetin, onların etkinliklerini anormal değil, yalnızca yanlış bulmasından kaynaklanıyordu. Tek kural dışı durum, çoğu erkek sanığın tersine ve kadınlara benzer biçimde hükümet için bir bilmece olan Gaston Da Costa'nın yargılanmasında ortaya çıktı. Ayrıca Da Costa, hükümetin birini mahkûm etmeyi çok istediği bir olayla suçlanmıştı.

Da Costa 21 yaşında, Versay'ın en çok nefret ettiği komünarlardan olan Raoul Rigault'nun iyi eğitimli öğrencisiydi. Kendisi de yalnızca 25 yaşında olan Rigault, Komün'ün seçilmiş bir üyesiydi ve Emniyet Müdürlüğü temsilcisiydi. Bu konumda, devrimin düşmanı olarak değerlendirdiği, burjuva yurttaşlar, rahipler, eski polis muhbirleri ile jandarmalar dahil herkesi tutuklama yetkisi vardı. Rigault'ya yüklenen suçlar arasında Komün sırasında Rigault'nun, önde gelen tutsaklar için düzenli olarak idam istemesi vardı. Kanlı Hafta sırasında birçok tutuklunun öldürülmesi için bizzat yetki vermişti ve tutsakların Mazas'daki hapishaneden, sonrasında çoğunun orada idam edileceği La Roquette'tekine götürülmesini ayarlamıştı. Rigault Kanlı Hafta sırasında öldürülmüştü. Ölümü, onu yargılayıp

idam etmek isteyen muhafazakârlar için bir düş kırıklığıydı. (Onu yine de 29 Haziran 1871 günü ölüme mahkûm ettiler.)[86] Öte yandan Rigault'nun arkadaşı ve yardımcısı olan, tutuklulaların La Roquette'e götürülmesini denetleyen Da Costa sağdı ve yargılanabilirdi.

27-28 Temmuz 1872'de, Komün'ün yenilgisinden bir yıldan uzun süre geçtikten sonra Gaston Da Costa, Komün önderlerine yüklenen alışılmış suçlarla (yönetim biçimini değiştirmeye çalışmak ve yasa dışı tutuklamalar ile öldürmelerde suç ortağı olmak) mahkemeye çıkarıldı.[87] Tutsakların ölümleri için birisini cezalandırmak isteyen ve belki sınıfına ihanet ettiğine inanan eğitimli genç bir adam onu rahatsız ettiğinden, duruşma başkanı Dulac apaçık düşmanca davranıyordu. Da Costa'ya, düşüncelerinin "iyi yetişmiş bir adam"a uymadığını söylemişti. Ardından, Da Costa'ya karşı suçlamalara bakarak beklenildiği üzere yargılamayı onun siyasi düşünceleri ve eylemleriyle sürdürmek yerine yargıç, Da Costa'nın özel yaşamına yönelmiş, ahlakını sorgulamış ve üstü kapalı olarak eşcinselliğini duruşma kayıtlarına taşımıştı.[88]

Dulac, ilk olarak, Da Costa'nın "evli olmasına karşın" Latin Mahallesi'nde bir *grisette* ile nasıl yaşayabildiğini sorgulamıştı. *Grisette* genç işçi kızıydı. Üniformalarının gri renginden gelen bu terim, burjuvaziye tartışmalı bir ahlakı işaret ediyordu. Genç bir burjuva erkeğin bir *grisette*'i metres olarak alması başka şeydi; evli olmasına karşın onunla yaşaması başka bir şey. Dulac, bunu anlayamadığını söylemişti. Gerçekte, yargıcın da hiç kuşkusuz bildiği gibi, burjuva erkekleri gitgide daha sık *cafés-concerts* ya da *cafés-chantants* olarak bilinen, aşağı sınıflarla haşır neşir oldukları kaliteli birahanelere girip çıkıyorlardı. Bununla birlikte yargıç, böylesi bir haşır neşir ilişkiye üstten bakar gibi görünmenin moda olduğunu da biliyordu.[89]

Yargıç daha sonra çok daha ölümcül bir suçlamaya geçmişti. Da Costa'nın Rigault ile olan ilişkisinin "utanç verici" olduğunu gizlice sezdirmişti.

> 1867 yılından sonra kendinizi Latin Mahallesi'ne attınız ve Raoul Rigault adında birine bağlandınız, bu kişi sizin çok yakın arkadaşınız oldu. İşte, ilişkinizle ilgili polisin bize verdiği bilgiler: Da Costa ile Rigault etle tırnak gibiydi, Da Costa Rigault'ya tümüyle sadıktı. Rigault yataktan kalktığında Da Costa da kalkardı, Rigault yemek yediğinde Da Costa da yerdi, Rigault yatağa gittiğinde Da Costa da giderdi.[90]

Da Costa ile avukatı Gatineau paniğe kapılmış ve bir sağlık muayenesi istemişlerdi. Bu istek, sonunda Da Costa'nın eşcinsel olmadığına ilişkin tıbbi bir açıklamayla sonuçlanmıştı. Da Costa, önerdiği sağlık muayenesinin gerçek niteliği üzerine sessiz kaldığından, ne tür bir fiziksel kanıtın böylesi bir sonuca götürdüğünü bilmek olanaksızdır. Bunun yanında cinselliği üzerine Da Costa'nın bize söylediklerinden başka bir şey bilmek de olanaksızdır.[91] Gatineau'nun gerekçeli savunması ile Komün sırasında Da Costa'nın iyiliklerine tanıklık eden saygın kişilerin isimlerinin mahkemeye sunulması gibi, tıbbi görüş de boşunaydı. Savcı Yüzbaşı Jolly özetle, cahil oldukları ve daha iyisini bilmedikleri ya da aç oldukları ve iş bulmaları gerektiği için Komün'e hizmet eden erkeklere merhamet dileyecek ilk kişi olabileceğini söylemişti. Ancak "Da Costa gibi iyi eğitimli ve aydınlanmış [yani burjuva] olanlar için", "amasız bir şiddetten" yanaydı "çünkü bu kişiler Tanrı'nın ve insanlığın tüm yasalarını çiğnemişlerdi." Mahkeme Da Costa'yı suçlu buldu ve ölümle cezalandırdı. Cezası yedi ay sonra temyiz mahkemesince, Yeni Kaledonya'da angaryaya çevrildi.[92]

Ahlaksız ve Doğaya aykırı

Çok farklı toplumsal altyapıları olmasına karşın Da Costa'nın kendi duruşmasındaki konumu, beş *pétroleuse*'ünkine dikkat çekici biçimde benziyordu. Onun ya da kadınların Komün'e katılımı değil, hepsine karşı özel suçlamalar söz konusu edilmişti. Kadınlar; *cantinière* ve *ambulancière* olarak çalıştıklarını, mu-

hafızlara yiyecek-içecek taşıdıklarını kabul etmiş ama yangın çıkardıklarını reddetmişlerdi. Da Costa; Kanlı Hafta sırasında tutukluları bir hapishaneden diğerine götürdüğünü ama onları güvenliklerini sağlamak için götürdüğüne inandığını öne sürmüştü. Aynı şey Rigault'nun idam edilmesini emrettiği Gustave Chaudey'i, Da Costa'nın Mazas'dan Sainte-Pélagie'ye götürme emri için de geçerliydi. Da Costa, Chaudey'i karısı ondan bunu istediği için götürdüğünü söylemişti.[93] Emniyet kayıtlarındaki araştırmasının polis muhbiri olduğu söylenen en az bir kişinin tutuklanmasıyla sonuçlandığını kabul etmiş ama tutuklamayı gerçekleştirenin Rigault olduğunu ileri sürmüştü. Yargıçlar savunmayı ciddiye almış olsalardı Da Costa'yı ve *pétroleuse*'leri Komün'e katılmaktan suçlu bulabilirlerdi ama hiçbirini ölüm cezasına çarptıramazlardı.

Yine de yangınlar ve tutsakların idamları, Komün'ün en büyük iki suçuydu ve yargıçlar her iki durum için de mahkûmiyet ve ölüm cezaları istemişti. Önceki sabıka kayıtları, evlilik dışı cinsel etkinlik ve eşcinselliği anıştırma, ahlaki bozukluğun işaretleri ve dolayısıyla doğaya aykırı eğilimlerin belirtileri olarak öne sürülmüştü. Kadınların davalarında tek başına cinsel ilişkiler ahlaksızlığı belirtmişti. Da Costa'nın davasında daha fazlası gerekliydi. Kadınların ve erkeklerin cinsel etkinliği üzerine burjuva çifte standardını ortaya çıkaran, Da Costa'nın bir *gristte* ile yaşamış olduğu suçlaması burjuvaları şaşırtmıştı ama çok büyük bir ahlaksızlığın kanıtı olmaktan uzaktı. Rigault ile Da Costa sevgili idilerse, o zaman Da Costa'nın "doğaya aykırı" cinsel etkinlikte bulunması kanıtlanmış oluyordu ve öteki dava maddelerinde de suçlu olduğu varsayılabilirdi.

Eşcinsellik suçlaması komünarların yargılanmalarında tek değilse de alışılmadıktı ve Da Costa'nın saygıdeğer eylem ile devrimci eylem arasındaki sınıf sınırını aşmasının ne kadar rahatsız edici olduğunun bir işaretidir; en azından baş suçlayıcısı, duruşma yargıcı Dulac için.[94] Asıl olarak, ahlaksızlık ve en azından belli belirsiz doğaya aykırı cinsel etkinlik ya da durgunluk

suçlamaları yalnızca kadınların davalarında kullanılmıştı çünkü yalnızca onların Komün'e katılımları doğaya aykırı olarak görülüyordu.

Cinsel etkinlik ya da durgunluk, kadınların şiddet dolu devrime katılımının ilgi çekici bir açıklamasıydı; çünkü burjuva değerleri ile burjuva toplum ve aile düzenini destekleyen bir reçete içeriyordu. Kadın, besleyip büyütmek ve anaç olmak için doğmuştu ama doğası bozulabilirdi. Ahlaksızlığa ve ardından şiddet içine düşebilirdi, eğer evdeki doğal rollerinden cinselliğin cazibesince ya da kadın hakları yandaşlarınca ayartılarak uzaklaştıysa. Bu tehlikenin önüne geçmek için özgür cinsellik, bekarlık ve siyasi haklarda kadınların cesareti kırılmalıydı. Ev yaşamına bağlılık, hem amaç hem de asi kadın sorunun çözümüydü ya da en azından, burjuvazi böyle olduğuna inanmayı seçmişti.

Yedinci Bölüm

Asi Kadın ve Devrimci Kent

Asi kadınlar, düzyazıda ya da karikatürde, Komün kayıtları boyunca geçit töreni yaparlar. 18 Mart günü, Montmartre'taki toplar üzerinden Fransız ordusuyla karşılaşır, silahları alınmış cansız bedenlerin üzerine ateş etmeye cesaret eder, sonra ölü bir atı parçalarına ayırır ve sonra generaller Lecomte ile Clément Thomas'nın öldürülmelerini teşvik ederler. 3 Nisan'dan 21 Mayıs'a kadar Paris'in ölüleri için yas tutar, kiliselerdeki kürsüleri yumruklar, yaralı askerlere bakar ve Versay birliklerine karşı savaşmak için hazırlanırlar. 22 Mayıs'tan 28 Mayıs'a kadar barikatları korur, kenti yakar ve komünarların tutuklularını taciz ederler. *Pétroleuse*'den kutsal annelere, komünar kadından burjuva kadına uzanan çeşitli görünüşlerdeki bu kadın figürleri, fırtınalı devrimin önemini ortaya çıkarma ve aktarmada merkezî rol oynarlar. Bizim bu devrimi kavrayışımızı denetlemek ve onunla ilgili yargıda bulunmamızda bize yol göstermek için geçmişten bugüne uzanırlar.

Simge Olarak Kadın

Mayıs 1871'in son haftasında Komün, askerî savaşlardan daha fazlasını kaybetmişti. Komün aynı zamanda temsil savaşını da yitirmişti. Düşmanları; Komün yandaşlarını, başpiskoposun ahlaksız katilleri ve Paris'i alevlerle yok edenler olarak başarıyla

resmedecekti. Kendi mücadelesinin yüceliğini sergileyecek başka bir Delacroix ortaya çıkmayacaktı. Komün'ü olumlu sergilemeyi deneyenler bile, kadın komünarları bir hayli sersem ve yapmacık bir şekerlikte göstermişti. Bu gösterimler, Delacroix'nın *Halka Yol Gösteren Özgürlük*'ünün (Bkz. Resim 2) donuk taklitlerinden bile kötüydü. Ulusal Muhafız Birliği'ne adanan bir çizim, Komün yanlısı sanatın çoğunun nasıl da durağan olduğunu ortaya koyar. Delacroix'nın başyapıtı, *Souvenir of 1871*'in (Bkz. Resim 21) açıkça örnek aldığı bir resim olsa da karşıtlıklar benzerliklerden çok daha fazladır. Benzetmede, *Özgürlük*'ün yerini kadın komünar alır. Ağırbaşlı bir biçimde yüksek yakalı ve kısa kollu bir korse giymiş, göğüsleri iki kat kumaşla kapanmış ve eteği ayaklarını bile örten kadın komünarda; Delacroix'nın çıplak ayaklı, *Khiton*'un üzerinden sıyrılmış *Özgürlük*'ünün devinimi ya da gücünden eser yoktur. İki ayağı da yere çakılı kadın komünar, düşmanla çarpışan muhafızlara önderlik etmekten çok onları yerinden yönetir gibi durur. Tüfek yerine bir kılıç kuşanmış kadın, bu savaşa öncülük etmek için yeterli donanımı yok gibi görünür. Gerçi muhafızlardan biri de benzer biçimde yetersiz silahlanmıştır. Gerçekten de muhafızlar, kadın komünarca yönlendirilmek yerine onun için/Komün için (gerçek anlamda onun çevresinde) savaşıyor görünürler, tıpkı Ulusal Muhafız Birliği ile Versay arasındaki son çarpışmada olduğu gibi.

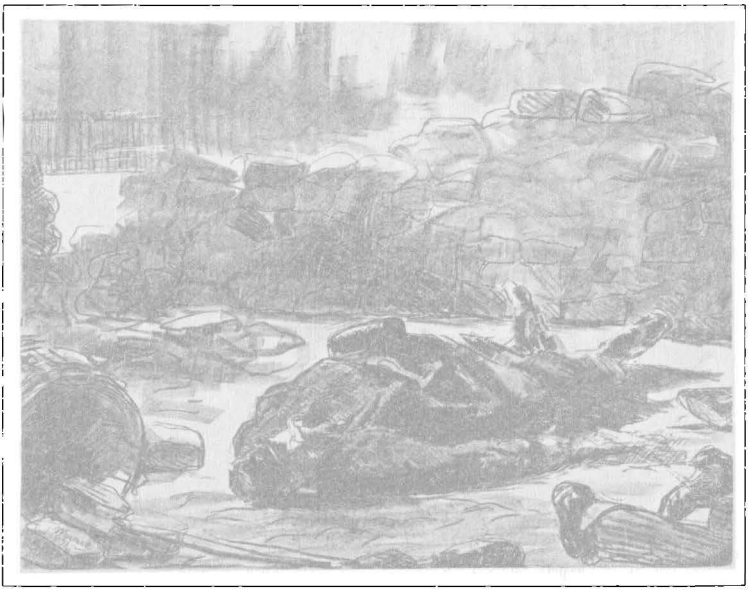
Komün'ü yansıtan sanatçılar, ağırlıklı olarak iki konu üzerinde durdular. Edouard Manet gibi, Kanlı Hafta'nın korkunçluğunu ölülerin betimlenmesiyle gösterdiler (Bkz Resim 22) ya da karikatürcüler gibi, Komün'ün korkunçluğunu *pétroleuse* betimlemesiyle, Delacroix'nın *Özgürlük*'ünün simgesel karşıtı olarak gösterdiler. *Pétroleuse*, en güçlü canlandırılışında bir bayrak taşıyabilirdi ama hiçbir birliğe önderlik etmemişti. Güçlü bir sıçrayışla ileri doğru atlayabilirdi ama tek başına geçip gitmişti. (Bkz. Resim 23) Resmin çerçevesinde başka kimse yoktu. Bir filinta yerine, alevli bir odun parçası taşıyordu. Amacı zafer ya da yeni bir devletin kurulması değil, intikam ve yıkımdı. (Bkz. Resim 12)

Pétroleuse, Komün'ün en ünlü simgesine dönüşse de, bu bağlamda kullanılan tek kadın figürü o değildi. Her türlü kadın temsili, metinlerde ve çizimlerde ortaya çıkmıştı. Yavrularını koruyan bir dişi aslan olarak kadın komünar, devrimci mücadelenin görkemini; yas tutan anne ve dul eş olarak, Versay'ın günahlarını kişileştiriyordu. Kadın konuşmacı olarak, Komün'ün davasının doğaya aykırılığını ve çılgınlığını temsil ediyordu; saf *cantinière* olarak aptallığını; *pétroleuse* olarak kötülüğünü. Kadının simgesel içeriği, uyarlanabilir ve çok çeşitliydi.

Kadın komünarın erkek karşılığının simgesel içeriği daha sınırlıydı. Erkek komünar, kendisini incelemek üzere sergileyen yazarın ya da sanatçının siyasi görüşlerine bağlı olarak sempatik ya da alçak olarak resmedilmişti ama Komün'ü simgelememişti. İster soylu, ister aşağı tabakadan olsun, o her zaman siyasi ve toplumsal olarak radikal işçi sınıfı erkeklerini temsil etmişti. Kadın komünar ve *pétroleuse* gibi kadın figürlerin simgesel kullanışlılığı ile büyük değişkenliği, iki kültürel olgunun ürünüydü: Alegorik figürlerin çoğunu kadın olarak gösteren köklü Batı ikonografi geleneği ile hem iyiyi hem kötüyü, hem doğalı hem doğaya aykırı olanı göstermeyi olanaklı kılan kadın doğasının ikili kültürel kavramsallaştırmaları idi bunlar. İsyancı erkekler yanlış ya da kötü olabilirdi ama doğaya aykırı değillerdi; isyancı kadınlarda ise bunlar üçü birden vardı ve bu nedenle, simgesel kullanışlılıkları çok daha fazlaydı.

Kadın temsillerinin bir kümesi; kadın doğası hakkındaki algılamalarının ikili olduğunu göstermişti ve bir ölçüde Meryem/Havva ve Meryem/Magdalalı Meryem karşıtlıklarındaki çeşitlemelerdi. Yas tutan anneler, dullar ve yetim kızlar; nelerin kadınların doğal ve kutsal erdemleri olarak algılandığını somutlaştırmışlardı. Cinsel yönden masum ve siyasi yönden edilgin olanlar, olumlu olarak kodlanmıştı ve onlara zarar veren herkesi ya da buna bağlı olarak, temsil ettikleri hükümeti özlerinde mahkûm etmişlerdi. Bunun tersine Amazonlar, Hekateler, Erinyeler ve Viragolar; kadının korkutucu, (her ne kadar kadın doğasının

ikili olduğu algısına dayanarak, eylemlerinin ne ölçüde doğal ya da doğaya aykırı olduğu her zaman tartışma konusu olsa da) doğaya aykırı ve dolayısıyla, kötü yanından algılananları simgelemişlerdi. Cinsel ve siyasi yönden etkin olan bu figürler, 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başında genellikle olumsuz olarak kodlanmıştı ve onlarla temsil ettikleri hükümet, kamu düzenine ve genel olarak topluma ciddi tehdit oluşturmuştu.

Resim 22. Edouard Manet, *İç Savaş* (1871)

Kadın temsillerinin ikinci bir kümesi; doğayı kadınla, uygarlığı erkekle özdeşleştiren, dişi ile erkek arasındaki kültürel olarak inşa edilmiş karşıtlığın üzerine kuruluydu. Dişi aslanlar, yaratıklar ve bir ölçüde Amazonlar olarak sunulan bu imgeler; kadınları doğayla ilişkilendirmiş (yabani) ve onları uygar (erkek) dünyadan ayırmıştı. Üçüncü bir imge, *tricoteuse*, gücünü aldığı 1793 ve 1794'teki Terör Dönemi'nin anısına ve efsanesine bağlıydı. Kadınların doğaya aykırı, kötü ve kana susamış temsil-

Resim 21. *1871 Hatırası*

leri, Komün'e ve Komün boyunca kadın komünarlara olan erkek tepkisini etkilemişti.

Komün sırasında ortaya çıkan *tricoteuse* ve diğer kadın temsilleri, Mayıs ayında *pétroleuse*'ün gölgesinde kalmıştı. Aslında kadın komünar kavramı, önemli ölçüde *pétroleuse*'e dönüşmüştü. Bu özdeşleştirme kısmen, yangınlarla ve Kanlı Hafta'daki dökülen kanla basitçe açıklanırdı. *Pétroleuse* imgesi eş zamanlı ola-

rak dikkati Komün'ün suçlarına odaklamış ve Versay hükümeti ile ordunun suçları üzerindeki dikkati dağıtmıştı. *Pétroleuse*'ün gerçekten var olduğuna ilişkin inanç çok hızlı büyümüş, basit bir burjuva propagandasıyla açıklanamayacak ölçüde uzun bir süre kadın temsilleri panteonunda yer almıştı. Asi kadının bu özel temsili, 19. yüzyıl erkeklerinin kadınlarla ilgili en kötü korkularını gözler önüne sermişti.

Pétroleuse, tüm toplumsal düzeni tersine çevirmekle tehdit etmişti. Evini bırakıp kamusal alanda eylemlerde bulunarak yalnızca erkek otoritesine meydan okumamış, aynı zamanda mülkiyete, burjuva erkeğinin servetine ve onun öneminin fiziksel göstergesine saldırmıştı. İçinde çocuklarına bakması gereken evi yakmış, bu eylemde kendisine yardım etmeleri için çocuklarını yüreklendirerek onları yoldan çıkarmıştı. O; çocuklarını öldürebilen, erkekleri yöneten ve onların serveti ile gücünün kaynağını yerle bir eden kötü bir anneydi. Bu figür, kadınlar evden ve uygarlık bağlarından kaçtıysa ve dizginlerini en kötü içgüdülerine bırakmalarına izin verildiyse erkeklerin anarşi ve yıkım bekleyebileceğine dair mesajı somutlaştırmıştı. Serbest bırakılan kadınlar, ortaya koydukları üzere, dişiliklerini unutacaklar, [erkek] çocuklarını mahvedecek ve uygarlığı yok edeceklerdi.

Bu anlamda *pétroleuse* olarak kadın komünar bizi, Goncourt kardeşlerin hizmetçileri Rose'un davranışlarına karşı verdiği tepkiye, başladığımız yere döndürür. Goncourtlara göre Rose'un gizli yaşamı, "bir kadının tüm var oluşunu şekillendiren yalancılık adına başvurduğu kadın doğasının ikili yanını, güçlü duyuyu, bilgiyi, mükemmel dehayı" ortaya koymuştu.[1] Aynısı, kadın komünarlar için de geçerliydi. Onlar, en azından erkek düşlemindekiler arasındaki en kötüleri (generalleri öldürmeleri için birlikleri yüreklendiren 18 Mart fahişeleri ile Kanlı Hafta'da Paris'i yakan ve hükümetin onların da fahişe olduğuna inandığı kundakçılar) kadın doğasının ikili ya da ikiyüzlü doğasını açığa çıkarmıştı. Erkekleri besleyen bakire anne (Meryem), onları kandıran ve ellerindekini çalan güvenilmez Havva'ya dönüşebilirdi. Mülk yakmak, hırsızlığın yanlış bir aşırı ucuydu.

Resim 23. Paul Klenck, *Une Pétroleuse*

Bununla birlikte kadın komünar -*pétroleuse*-, genel kadının güvenilmezliğinden fazlasını temsil ediyordu. O, feministleri de temsil ediyordu. Resim 17'nin başlığının, *pétroleuse*'ü "Dünyayı Aydınlatan Haklarını Elde Etmiş Kadın" olarak betimlemesi ve "Harrrrika Kadın Konuşmacı"nın (Bkz. Resim 14) elinde, üzerinde "Loi sur le divorce" (Boşanma Kanunu) sözcüklerini okuyabildiğimiz bir kâğıt tutması rastlantı değildi. 19. yüzyılda özgürleşmiş kadın olarak anılan feministler, ev alanını siyasi alan için terk etmiş kadınlardı. İkinci İmparatorluğun son yıllarında küçük ama gittikçe daha iyi örgütlenmiş bir hareket olan feminizm, aslında feministlerin varlığı, burjuva erkeklerinin düzen algısına, gücüne ve esenliğine meydan okumuştu.[2] Muhafazakârlar, tüm bunlar arasında en çok aile için endişelenmişti ve bu korku iki kez, kadın konuşmacının (feministin) boşanmanın yasallaşması talebiyle ilişkilendirilmesinde temsil edilmişti. Siyasi ve toplumsal muhafazakârlara göre feminist imgesinin *pétroleuse*'ünkiyle birleştirilmesi pek de şaşırtıcı değildi. Bu figür, erkek otoritesine meydan okuyan ve bastırılmış olmasa (erkek) uygarlığı yok edecek olan asi kadını simgeliyordu.

Pétroleuse; yalnızca erkeklerin korkularını somutlaştırdığı için değil, kadınlar, seksen yıl önceki gibi, Fransız Devrimi sırasında olduğu gibi 1871'de de dışlanmış oldukları için de simgesel olarak işe yaramıştı. Tıpkı Marianne, içinde hiçbir siyasi kimliğin olmadığı cumhuriyeti temsil edebildiği gibi *pétroleuse* de, yönetim birimlerinden ve dahası çoğunlukla, savunucularının saflarından kadın bireyleri dışlamış Komün'ü temsil edebilirdi. Olmadığı şey için (bir Komün yurttaşı) birey olarak değil, bir metafor olarak işlevini yerine getiriyordu. Bu bağlamda, devrim başarılı olsaydı, (Delacroix'nın *Özgürlük*'ü gibi) diğer kadın imgeleri Komün'ü temsil edebilirdi ve etmesi de olasıydı.

Komün'ün yenilgisinin ve basındaki şeytanlaştırmaların ardından, olumlu ya da anlamı belirsiz kadın temsilleri kullanılamazdı. Bu bağlamda kayda değer olan, Komün manzarasından sıklıkla gelip geçen Amazon savaşçısı figürüdür. Amazon,

muhafazakârlar için pek de olumlu bir imge değilken, onun ana özellikleri –bakireliği, bağımsızlığı, yabaniliği ve gücü–, 19. yüzyıl Fransız erkekleri için bir kahraman olan Jeanne d'Arc'ınkilerle iç içe geçmiş; onu, Komün'ü olumsuz göstermek için kullanılmak üzere anlamı çok daha belirsiz bir imge geline getirmişti. (Bkz. Resim 7)[3]

Pétroleuse, Amazon'un özelliklerini ters yüz etmişti. Genç bir bakireden çok, kocakarı olarak resmedilmişti ve saf yabanilikten çok delilikle özdeşleştirilmişti. İkonografik olarak, her zaman tamamen giyinikti; kahramanlığı, adanmayı ve özveriyi simgeleyen çıplak göğüsleri hiçbir zaman ortaya çıkarmazdı. (Bkz. Kapak resmi ve resim 12, 17, 18, 19 ve 23)[4] Yine de *pétroleuse*, cinsiyetten arındırılmış değildi. (Aslında, barikatlardaki kadın komünarların olumlu karikatürlerinin bu kadar sönük olmasının bir nedeni, kadınları saf ve çocukça gösterip onları cinsiyetlerinden arındırmalarıydı.)

Pétroleuse, bir erkek gibi davrandığı için değil ama tam da bir kadın olduğu için etkili bir figürdü. Çekiciliği tehlikesiydi ve tehlikesi çekiciliğiydi. Erkekleri, bir erkeğin asla yapamayacağı biçimde cezbederek, kendi yıkımlarına ve uygarlıklarının yıkımına çekebilirdi. Erkeklerin, tutuklular arasındaki güzel ve çirkin (her ikisi de kültürel olarak tanımlıydı) kadınlardan büyülenmelerinin de ortaya koyduğu gibi *pétroleuse*'ün baştan çıkarma gücü vardı. Bu yüzden *pétroleuse* evcilleştirilmeli, Komün karşıtı karikatürcülerin ve muhafazakâr başyazarların çirkin, itici *pétroleuse*'üne dönüşmeliydi. Korkunç ikilem Goncourt'ların "çirkin ve hantal Rose"u gibi, bu çirkin kadın da erkekleri çekebilirdi. Erkekleri, Rose'un âşıklarından birinin hakkında "sonunda ikimizden birini öldürecek –ya onu ya beni" dediği "gece cümbüşleri"ne çekip götürebilirdi.[5] Erkekler, ölecek kişinin kadın olmamasından korkuyordu.

Erkekler için devrim, asi kadın demekti. Kadınları erkeklerin uşağı, işçileri burjuvazinin uşağı yapmaya yarayan toplumsal düzeni alaşağı etmekle tehdit ediyordu. Bu düzenin doğaya

uygun olduğu varsayılıyordu ama düzen tersine çevrilebilseydi, ki düşünmesi bile korkutucuydu, artık doğaya uygun olmayabilirdi. Siyasi alanda en büyük tehdit işçi sınıfı devrimi; kişisel alanda ise kadınların cinselliği idi. Bu nedenle, erkeklerce denetlenen söylevlerde ve simgesel çizimlerde, 1871'deki devrimin siyasi tehditini simgelemek için ortaya çıkan imge, *pétroleuse*'dü.[6] Bir korku, başka bir korkuyu tetiklemiş ve simgelemişti.

Temsillerin Sonuçları

Komün kayıtlarında yaşayan dişi aslanlar, Amazon savaşçılar, anneler, Hekateler, *tricoteuse*'ler, Erinyeler ve *pétroleuse*'ler; tarihteki bu dönüm noktasını görme becerimizi hem kolaylaştırır hem zorlaştırır. Bu temsillerle, yazarlar bizim Komün ile ilgili ahlaki bir yargıda bulunmamızı istemiş ve bunu başarmıştı. Onlar bizi yargıda bulunmaya sürüklerken, kadın imgeler Komün'ün karmaşıklığını gizler ve bizi Komün'ün ikili iyi-kötü resmiyle baş başa bırakır. Sonuç olarak Komün metinleri bize yazarlarının ideolojileri hakkında görünürdeki konudan daha açık bir tablo sunar. Bizim Komün'ü kınamamız ya da övmemiz beklenir, onun karmaşık yanlarını görmemiz değil.

Bu yargıları "düzgün biçimde" ortaya koymamız, figürlerin simgesel içeriklerini kavramamıza bağlıdır. Bu figürlerin anlamlarının türediği kültürel değerleri ve toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmalarını paylaşmayı sürdürdüğümüzden, bugün yargıda bulunmak, gelecekte bir zamanda bulunmak kadar zor olmayacaktır. Bununla birlikte iki uyarı yapmak yerinde olacaktır. İlk olarak, bu simgelerin yıllar boyunca tamamen aynı içeriği koruduklarını varsaymak akıllıca olmayacaktır. Aslında bu imgeleri tarihsel bağlamları dışında görmek, tam bir karmaşaya yol açabilir. Örneğin, geç 20. yüzyıl feministlerinin eğiliminde olduğu gibi Amazon'u olumsuz değil de olumlu bir simge olarak yorumlarsak, muhafazakâr metinlerdeki Amazon'un iletmesi beklenen mesajı tam tersine çevirmiş oluruz.

İkinci olarak kadınlar, kadın alegorik figürleri erkeklerin "gördüğü" biçimden daha farklı "görür" Kadınlar temsillere, erkeklerin olmadığı biçimlerde ortak olurlar. Kadınlar için, başkalık değil aynılık söz konusudur ve ders veren mesajların yanı sıra kutlama mesajları da kadının kendisine mal edilebilir (ve sıklıkla da edilir).[7] Bu nedenle bütün kadınların; Amazon savaşçılarının, Erinyelerin ve *pétroleuse*'lerin resmedilişlerini onların erkek yaratıcıları ve izleyicileri gibi böylesi olumsuz bağlamlarda gördükleri söylenemez. Hepsinin, "ateş yutan Louise Michel" gibi kadın bireyleri böylesine hain olarak değerlendirdikleri de kesin değildir.

Yazarların ve sanatçıların Komün üzerine yargılarını aktarmaya ek olarak, kadın imgeleri, yaratıcılarının kadınlara ve toplumsal cinsiyete yönelik tutumlarını da ortaya koyar. Bir yandan elimizde, insan toplulukları dışında var olan Amazonların, Erinyelerin, Viragoların, Harpialaların ve *pétroleuse*'lerin olumsuz imgeleri vardır. Öte yandan; insan toplulukları içinde var olan ama edilginlikleri nedeniyle kenara itilmiş dulların, annelerin ve kadın kurbanların olumlu ama özselleşmiş kadın imgeleri vardır. Bu ikili karşıt imgeler; -iyi/kötü, edilgin/etkin, bağımlı/bağımsız, cinsel açıdan hareketsiz/cinsel açıdan girişken- Komün kadınlarını kavrayışımızı biçimlendirir, tıpkı Komün'ün kendisi için yaptığı gibi. Bizi, Komün kadınlarının yaşamlarının, kişiliklerinin ve eylemlerinin karmaşıklığını anlamak yerine onlar hakkında yargıda bulunmaya sürükler.

Kadınların yaşamları yanında benlik sunumları da, bu temsilleri üreten toplumsal cinsiyet kurallarınca kısıtlanmıştı. Yine de kendilerini simgeleştirmeleri ve kendi düşünceleri; çoğu erkeğin tuttuğu kayıtlarda yaşayanlardan daha karmaşık ve daha az ikili yapıdadır, tıpkı Paris'te kalmaya karar verdiğinde kendini şakacı bir biçimde güçlü kadın ilan edebilen çalışkan Céline de Mazade'ın ya da Ulusal Muhafız Birliği'nin yanında savaşmadığı zamanlarda küçük çocukları eğiten ve yaşlı kedileri kurtaran adanmış devrimci Lousie Michel'in anıları ve mektuplarında ortaya çıkardığı gibi.

Bununla birlikte *pétroleuse* figüründeki "asi kadın-devrim" denklemi, karanlık kadınlardan daha fazlasını yapmıştı. Tutuklanan kadın komünarlara fiilen zarar vermişti. Muhafazakâr burjuvazinin Paris üzerinde hegemonya kurması için, önce kadınlar üzerinde hegemonya kurması gerekiyordu. Özünde burjuvazi, devrimin simgelerine egemen olarak, yani kadınları cezalandırıp onları bastırarak devrim üzerindeki egemenliğini kanıtlamaya girişmişti.

Devrimin asi kadınla özdeşleştirilmesi 19. yüzyıl Fransa'sına özgü değildi. Bu özdeşleştirme; yönetimlerin el değiştirdiği başka yerlerde ve zamanlarda görülmüş, kadınlar devrime ya da yönetime katılmış, onunla ilgili talepte bulunmuş olsun ya da olmasın, onlar üzerinde uygulanan baskıların ardında gizliydi.[9] Bununla birlikte kadın komünarların baskı altına alınması özellikle kaçınılmazdı çünkü kadınlar devrime fiilen katılmış ve barikatlarda kenti savunmuştu. Kenti yakmış olsalar da olmasalar da (kanıtlar, yakmadıkları yönündeydi), "hanımefendiye yakışmayan", "feminist" ya da "doğaya aykırı" diğer eylemlere tümüyle karışmışlardı ve bunlar için ağır biçimde cezalandırılacaklardı.

İronik bir ters yüz edişle, 19. yüzyılın kenara itilmiş kadınları, bu dönemin metinlerini ve dolayısıyla tarihine egemen olan kadın figürlerini doğurdu. Bu figürler; Komün'ün karmaşıklığını ve onun Versay'la savaşımını gizler, Komün kadınlarını büyük ölçüde stereotiplere ve karikatürlere indirgerken, bize yaratıcılarının kavramsallaştırmaları ve korkuları üzerine çok şey söyler. Bu figürlere odaklanırsak, üç şeyi netleştiririz, en azından daha net bir hale getiririz. Birincisi; 1871'in kadınları ve erkekleri, kavramsal ve siyasi yönden cinsiyetçi bir dünyada yaşadılar ve kendilerini ve birbirlerini algılayışlarını geliştirdiler. İkincisi; ahlaki yargıları bizzat özlerinde yaratan ve aktaran kadın figürler, bizim Komün'ü kavrayışımıza ve yargılamamıza aracılık ettiler. Okurlar; Komün'ün tarihsel anlatılarının ve görgü tanıklarının yargılarını ve (tamamen olmasa da) genel top-

lumsal cinsiyet kavramsallaştırmalarını paylaşıyor, okudukları metinlerde bu figürlerin oynadığı rollerin farkına varmıyorsa, yazarların siyasi gündemi onlara kolaylıkla iletilmiş olacaktır. Üçüncüsü, 1871'de erkeklerin asi kadın korkusu onların toplumsal tehditleri cinsel tehditler olarak, cinsel tehditleri de toplumsal tehditler olarak algılamasına neden oldu.[10]

Asi kadın korkusu sınıf sınırlarını aşmıştı ve burjuvazinin korkuları, proletaryanın ve onun dostlarının korkularından daha önemliydi çünkü kazananlar, Komün'ün simgesel temsilini yöneteceklerdi. Toplumsal tehdit-cinsel tehdit denklemi, yüz yıldan uzun süredir metinlerde ve resimlerde *pétroleuse*'ün asi kadın ve alegori olarak ön plana çıkarılmasıyla sonuçlandı. Goncourt'lar ve diğer burjuva erkekleri, tanıdıkları kadınların ikiyüzlülüklerinden değil denetleyebileceklerine inanma hatasına düştükleri kolayca ulaşılabilir kadın figürlerin gücünden endişelenmeliydiler. *Pétroleuse* gibi kadınların kadınlar panteonuna yaptıkları büyüleyici katkı, onların metinlerine ve dolayısıyla geçmişe egemen olabilirdi. Kadın temsilleri, temsil ettikleri devrim ve kadınlar kadar asiydi.

NOTLAR

Giriş

1. Edmond de Goncourt ve Jules de Goncourt, *Journal*: Mémoires de la vie littéraire, düzenleyen ve not ekleyen Robert Ricatte (Paris: Fasquelle and Flammarion, 1956), Ağustos 21, 1862, 1: 1 119-121. Goncourt'ların romanı *Germinie Lacerteux*, Rose'un yalanlarını keşfetmeleri üzerinedir.
2. Örneğin Bkz., Claire Goldberg Moses, *French Feminism in the Nineteenth Century* (Albany: State University of *New York* Press, 1984), s.151-72; Susan Groag Bell and Karen Offen, eds., *Women, the Family, and Freedom: The Debate in Documents*, c. 1, 1750-1880 (Stanford: Stanford University Press, 1983).
3. Stewart Edwards, *The Paris Commune*, 1871 (Chicago: Quadrangle Books, 1971), s. xiii.
4. Frank Jellinek, *The Paris Commune* of 1871 (1937; rpt. *New York*: Grosset and Dunlap, 1965), s.325,329,365,366,368.
5. Paul MacKendrick, Deno Geanakoplos, j. H. Hexter, and Richard Pipes, *Western Civilization: The Struggle for Empire to Europe in the Modern World* (*New York*: Harper and Row, 1968), s. 521. Kanlı Hafta'daki olay kronolojisi kuşkulu değildir.
6. İzlenimciler, Komün sonrasında tanınmalarını sağlayan tarzlarını geliştirdiler. Ilımlı cumhuriyetçiler resimlerinde, kentteki somut yıkımı silerek burjuvazi için kenti kurtarmıştı. Bu simgesel siliş ve kurtarış, derin bir siyasi yatırımdı. İkinci kuşak, yani çocuklar, ayaklanma başladığında farklı tepki verdiler. Kendi güdümlü ve düzenli resimlerinde, burjuvazi için güç ve denetimi geri kazanma arayışına değil; yeni, hoşgörülü, rekabetçi olmayan, eşitlikçi bir dünya yaratma arayışına girdiler. Bkz. Albert Boime, *Art and the French Commune: Imagining Paris after War and Revolution* (Princeton: Princeton University Press, 1995).
7. P.-O. Lissagaray, *Histoire de la Commune de 1871* (1896; rpt. Paris: Maspero, 1983), s.368,353.
8. Sébastien Commissaire, "Mémoires et souvenirs" (Paris: Garcet et Nisius, 1888), 2:373; Félix Pyat, *Vengeur*, Mayıs 24, 1871, s. 2; Benoit Malon, "La troisiéme défaite du prolétaire français" (Neuchatel: G. Guillaume fils, 1871), s. 504.
9. Francisque Sarcey, "Les aliénistes", Gaulois, Mayıs 28, 1871, s. 1.
10. Maxime Du Camp, *Les convulsions de Paris* (Paris: Librairie Hachette, 1881), 2:60, 62,1:314.
11. Captain Beugnot, alıntı: Edmond Lepelletier, *Histoire de la Commune de 1871* (Paris: Mercure de France, 1911), 1:448.
12. Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:459.
13. Jules Claretie, *Histoire de la revolution de 1870-71* (Paris: Bureaux du *Journal* L'Eclipse, 1872), s. 651.
14. Alexandre Dumas, (oğul) Une lettre sur les choses du jour (Paris: Michel Levy Freres, 1871), s.16-17.

15. Gaston Da Costa, *La Commune vécue* (Paris: Ancienne Maison Quantin, 1903-5), 1:20-22.
16. Jules Bergeret, I.e 18 mars: *Journal* hebdomadaire (London: n.p., 21 Ağustos-6 Eylül [1871]), s. 25.
17. Denise Riley, "Am I That Name?" *Feminism and the Category of "Women" in History* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988).
18. 19. yüzyıl burjuva kadınlarının yaşamları üzerine geniş ve gittikçe büyüyen bir yazın bulunmaktadır. İçlerinden en önemlileri şunlardır: Bonnie G. Smith, *Ladies of the Leisure Class: The Bourgeoises of Northern France in the Nineteenth Century* (Princeton: Princeton University Press, 1981); Mary S. Hartman, *Victorian Murderesses: A True History of Thirteen Respectable French and English Women Accused of Unspeakable Crimes* (*New York*: Schocken, 1977); Erna Hellerstein, Leslie Hume, and Karen Offen, *Victorian Women: A Documentary Account oJ Women's Lives in Nineteenth-Century England, France, and the United States* (Stanford: Stanford University Press, 1981); Riley, "Am I That Name?"; Mary Poovey, *Uneven Developments: The Ideological Work of Gender in Mid-Victorian England* (Chicago: University of Chicago Press, (1988); Martha Vicinus, ed., *Suffer and Be Still: Women in the Victorian Age* (Bloomington: Indiana University Press, 1973); Léonore Davidoff and Catherine Hall, *Family Fortunes: Men and Women of the English Middle Class, 1780-1850* (Chicago: University of Chicago Press, 1987); Barbara Welter, "The Cult of True Womanhood, 1820-1860", *American Quarterly 18 (Summer 1966): 151-74*; Carroll Smith-Rosenberg, "The Female World of Love and Ritual: Relations between Women in Nineteenth-Century America", *Signs 1 (Autumn 1975)*:1-29; Kathryn Kish Sklar, Catherine Beecher: *A Study in American Domesticity* (New Haven: Yale University Press, 1973); Linda K. Kerber, "Separate Spheres, Female Worlds, Woman's Place: The Rhetoric of Women's History", *Journal* of *American History* 75 (Temmuz 1988):9-39.
19. Bell and Offen, eds., *Women, the Family, and Freedom*, 1: 42-179; Moses, *French Feminism*, s.17-20, 31-39; Smith, *Ladies of the Leisure Class*, s.34-49; Cynthia Eagle Russett, *The Victorian Construction of Womanhood* (Cambridge: Harvard University Press, 1989). s.1-154.
20. Marina Warner, *Alone Of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary* (*New York*: Random House, 1983); Warner, Monuments and Maidens: The Allegory of the Female Form (New York: Atheneum. 1985), s.63-87; Margaret R. Miles, Carnal Knowing: Female Nakedness and Religious Meaning in the Christian West (Boston: Beacon, 1989); Elaine Pagels. *Adam, Eve, and the Serpent* (*New York*: Random House, 1988).
21. Warner, *Monuments and Maidens*. s.xxi. 63-87; Madelyn Gutwirth, *The Twilight ofthe Goddesses: Women and Representation in the French Revolutionary Era* (New Brunswick. N.J.: Rutgers University Press, 1992), s.257-58; Sarah B. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity* (*New York*: Schocken. 1975). s.4-9; Lynn Hunt, "Hercules and the Radical Image in the French Revolution." *Representations 1* (1983):95-11 7.
22. Kadın simgelerinin kültürel geleneği öylesine güçlüdür ki bir kavramın dilbilgisel cinsiyeti dişi olmasa bile, kimi zaman gösterimi öyledir. Warner, *Monuments and Maidens*. s. 68.

23. Gutwirth, *Twilight of the Goddesses*. s.255-59; Warner, *Monuments and Maidens*, s.xx. 39.
24. Gutwirth, *Twilight of the Goddesses*. s.255-59; Warner, *Monuments and Maidens*, s. 37; Teresa De Lauretis, *Alice Doesn't: Feminism, Semiotics, Cinema* (Bloomington: Indiana University Press. 1984).
25. Warner, *Monuments and Maidens*, s. 37.
26. Maurice Agulhon, *Marianne into Battle: Republican Imagery and Symbolism in France*, 1789-1880, çev. Janet Lloyd (Cambridge: Cambridge University Press. 1981), s.11-34. 129; Warner, *Monuments and Maidens*, s.277. 292.
27. Anne Hollander, Seeing through Clothes (*New York*: Viking, 1978), s.202, 186-202; Warner, *Monuments and Maidens*, s.267-68-70-78-89-92.
28. Komün üzerine çoksayıda biyografi yayımlanmıştır. Bunun yanında birçok tarihçede geniş kapsamlı biyografiler yer almaktadır. Edwards'ın *The Paris Commune'ü* gibi. 20. yüzyıl tarihçilerinin siyasi dizilimlerinin bozulmasının bir örneği için Bkz. Jellinek, *The Paris Commune*, s.423-29. 433-35; and Jean Bruhat, Jean Dautry ve Emile Tersen, *La Commune de 1871* (Paris: *Sociales*. 1960). s.391-420. Kadın düşmanı bir tarihçe için, Bkz. Edith Thomas'nın kitabının İngilizce basımı için Richard Cobb'un değerlendirmesi, "The Women of the Commune." *Second Identity: Essays of France and French History* (London: Oxford University Press. 1969), s.221-36.
29. Bruhat, Dautry, and Teresen, *La Commune de 1871*, s.179-94; William Serman, *La Commune de Paris* (1871) (Paris: Fayard. 1986), s.287-92; Georges Soria. Grande *Histoire de la Commune*, 5 vols. (Paris: Livre Club Diderot. 1970), 3:124-42; Stephane Rials. *Nouvelle histoire de Paris: De Trochu a Thiers*, 1870-1873 (Paris: Hachette. 1985). s.432-35. Daha sonraki bir bölümde Rials, Kanlı Hafta sırasındaki yangınları kadınların çıkarıp çıkarmadığı sorusunu ortaya atar. (s.495-509)
30. Edith Thomas, *Les "pétroleuses"* (Paris: Gallimard. 1963). Kadınlara odaklanan makaleler: Eugene Schulkind, "Le role des femmes dans la Commune de 1871" *1848: Revue des revolutions contemporaines 42* (February 1950): n.p.; Schulkind. "Socialist Women during the 1871 Paris Commune." *Past and Present, No. 106* (February 1985): 124-63; Vasili Soukhomline. "Deux femmes russes combattantes de la Commune." *Cahiers Internationaux* 16 (Mayıs 1950): 53-62; Helene Parmelin, "Les femmes et la Commune", Europe 29 (Nisan-Mayıs 1951): 136-46; Marie-Louise Coudert. "II y a cent ans les femmes aussi ... Cahiers du Communisme. special issue "La Commune" (Mart 1971): 110-15; Persis Hunt, "Feminism and Anti-Clericalism under the Commune" in John Hicks and Robert Tucker. eds., Revolution and Reaction: *The Paris Commune*, 1871 (Springfield: University of Massachusetts Press. 1973). s.50-55; Kathleen B. Jones and Françoise Verges, "Women of *The Paris Commune*." *Women's Studies International Forum 14* (1991):491-503.
31. Holokost çalışmaları da bu yöntemi kullanmıştır ve James Young'ın da işaret ettiği gibi, (gerçeklerin) ne olduğu ile (metinlerin) ne söylediği arasındaki ilişkiyi böyle kavramalarının kökeni uzak bir geçmişe dayanıyordu. James E. Young, *Writing and Rewriting the Holocaust: Narrative and the Consequences of Interpretation* (Bloomington: Indiana University Press. 1988). s.1-5.

Özet

1. Komün'ün kökeni ve tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için, Bkz. Lissagaray, *Histoire de la Commune*. İngilizce çevirisi: *History of the Commune of 1871*, çev. Eleanor Marx Aveling (*New York*: International, 1898); Jellinek, *The Paris Commune*; Edwards, *The Paris Commune*; Robert Tombs, *The War Against Paris*, 1871 (Cambridge: Cambridge University Press, 1981); Serman, *La Commune*; ya da bu döneme ait çok sayıda başka tarihçe. Bu kaynaklara ek olarak ayrıntılar şu anlatımlardan alınmıştı: Nathan Sheppard, *Shut Up in Paris* (London: Richard Bentley, 1871), s. 9; *The Reverend William Gibson, Paris during the Commune: Being Letters from Paris and Its Neighbourhood Written Chiefly during the Time of the Second Siege* (London: Whittaker, 1872); Goncourt, *Journal*, vol. 2; *Cri du Peuple*; *Daily News*; and *Times*.
2. O dönemdeki bu ve başka askerî kararların değerlendirmesi için, Bkz. Tombs, *War against Paris*.
3. Marianne'ın yaratılışı ve evrimi ile ilgili bilgi için, Bkz. Agulhon, *Marianne into Battle*.
4. 1871'de Marsilya ve Lyon'da kurulan Komünlerin kısa tarihi için, Bkz. Louis M. Greenberg, *Sisters of Liberty* (Cambridge: Harvard University Press, 1971); Jeanne Gaillard, *Communes de Province, Commune de Paris*, 1870-1871 (Paris: Flammarion, 1971); ve Julian P. W. Archer, "The Crowd in the Lyon Commune and the Insurrection of La Guillotiere", in 1871: Jalons pour une *Histoire de la Commune* de Paris, ed. Jacques Rougerie (Assen, Pays-Bas: Van Corcum, 1973), s.. 183-90.
5. Gibson, *Paris during the Commune*, s.130, 143.
6. Jules Valles, *Cri du Peuple*, Mart 30, 1871, s. I.
7. Albert Boime, *Hollow Icons: The Politics of Sculpture in Nineteenth-Century France* (Kent, Ohio: Kent State University Press, 1987), s.8-9.
8. Goncourt, *Journal*, Mart 19, 1871, 2:747, Goncourt; yalnızca Edmond Komün üzerine yazmıştı. Jules 20 Haziran 1870 tarihinde ölmüştü.
9. "[Ölen ve tutsak edilen komünarların] korkutucu manzarası, umulur ki, kendilerini Komün partizanları olarak tanıtmaya cüret eden akılsız insanlara bir ders olacaktır." Resmî Hükümet (Versay) Yazışması, Mayıs 25, Sabah 7:00, Gibson, *Paris during the Commune*, s. 267'de alıntılanmıştır.
10. M. le General Appert, *Rapport d'ensemble sur les operations de la justice militaire relatives a l'insurrection de 1871* (Paris: Assemblee Nationale, 1875), s.320-21.
11. V.I. Lenin, *The Paris Commune* (*New York*: International, 1934); Karl Marx and V.I. Lenin, *The Civil War in France: The Paris Commune* (*New York*: International, 1940).
12. Komünarlar ve özellikle Paris'in Ulusal Muhafız Birliği; de *fédérés* ya da federaller olarak anılmıştı çünkü, tekil bölgelere merkezî Fransa hükümetinin verdiğinden daha fazla özerklik verecek olan bir federal yönetim biçimini destekliyorlardı.

1. 18 Mart Kadınları

1. London *Daily News*'un bir muhabiri, Ulusal Muhafız Birliği'nin 27 Şubat'ta silahları ele geçirdiğine tanıklık etmişti. O ve diğerleri sokakta durur ve gergin bekleyişlerini sürdürürken, "Çeşitli üniformalar giymiş Ulusal Muhafız Birliği ile sivillerden oluşan, Paris'in ünlü sokak çocukları ile serserilerinin de içinde bulunduğu düzensiz bir güruh; yaklaşık otuz büyük topu itip çekerek gelmişti. Sonunda yakınımdaki bir kişi bir ulusal muhafızı kolundan yakalayıp ona sorular sordu –zorla yerinde tutarak. 'Bu toplarla ne yaptığınızı bize söylemelisiniz,' diye ünledi ve ulusal muhafız, soluk soluğa ve alelacele yanıtladı: 'Bu toplar bizim toplarımız. Aramızda toplanan paralarla ödedik. Onlar bize ait, hükümete değil ve bu yüzden topların Prusyalılara teslim edilmesine karşı çıkma hakkımız var.' Prusyalı sözcüğü adama yeni bir güç vermişti – kendisini alıkoyan ellerden kurtuldu ve topunun yanına gitti." *Daily News*, 1 Mart 1871, s. 6.
2. *La vérité sur la Commune par un ancien proscrit* (Paris: Louis Salmon, n.d.), s.222-23: Lissagaray, *Historie de la Commune*, s.108-10; Da Costa, *La Commune vécue* 1:12; Lepelletier, Historie de la Commune 1:396-98; Henri Lefebvre, *La proclamation de la Commune*, 26 Mart 1871 (Paris: Gallimard, 1965), s. 241; Tombs, *War against Paris*, s.43-44.
3. Georges E. B. Clemenceau, *Clemenceau: The Events of his Life as Told by Himself to His Former Secretary*, Jean Matet, çev. Milton Waldman (London: Longmans, green, 1930), s.165-66. Clemenceau'nun 18 Mart anlatımı 1872'de yazılmış ama 1930'a kadar basılmamıştı. Edgar Holt, *The Tiger: The Life of Georges Clemenceau, 1841-1929* (London: Hamsih Hamilton, 1976), s.29.
4. Clemenceau, *Clemenceau*, s. 165, 170, 173, 182, 186; *Assemblée Nationale, Enquete parlementaire sur l'insurrection du 18 mars*, c. 2: *Depositions des temoins* (Versay: Cerf, 1872), Jules Ferry, s. 64. Onlara dahil olan bu çabalar ve zorluklar üzerine genel raporlar şu kaynaklarda bulunabilir: *Times*, 15 Mart (s.5), 16 Mart (s.5, 10), ve 17 Mart (s.5), 1871. Ayrıca Bkz. Tombs, *War against Paris*, s.34-35.
5. Clemenceau, *Clemenceau*, s. 166.
6. Okurlar bu sokağı, dördüncü bölgedeki daha ünlü Rosiers Sokağı ile karıştırmamalıdır.
7. Louise Michel, *La Commune*, 2. Basım, (Paris: P.-V. Stock, 1898), s.139-40. Michel'in ve Clemenceau'nun 18. karşılaşmalarındaki toplantıları ve eylemleri hakkındaki anlatımları.
8. *La vérité sur la Commune*, s.229. Bu eser imzasız ve tarihsiz basılmıştır. Stewart Edwards kitabın yazarını, Vergers d'Esboeufs olarak saptar ve basımını 1879-80 olarak tarihlendirir. Bkz. Edwards, ed., *The Communards of Paris*, çev. Jean McNeil (Ithaca: Cornell University Press, 1973), s.56, 65, 175. Esboeufs, 17. bölgedeki Devrimci Komite'nin bir üyesiydi.
9. Lepelletier, *Historie de la Commune*, s. 400; *La vérité sur la Commune*, s. 229.
10. Clemenceau, *Clemenceau*, s.168. Clemenceau, "cansız bedeni teşhir etmek" istediği yönündeki dolaylı suçlamayla hakarete uğradığını hissetmişti. Değerlendirmesinde, kalabalığın sakinleşmiş olduğunu ve artık tehlike bulunmadığını belirtmişti. Turpin birkaç gün sonra ölmüştü. *La vérité sur la Commune*, General Lecomte'un yaralı

Turpin'in e karşı duyarsız saygısızlığının; daha sonra öldürülmesindeki nedenlerden biri olduğunu öne sürmüştü.

11. Clemenceau, *Clemenceau*, s. 169.
12. *La vérité sur la Commune*, s. 232.
13. *A.g.e.*
14. Da Costa, *La Commune vécue* 1:15; *Daily News*, 18 Mart 1871 (olay tarihi: Paris, 17 Mart, akşam), s. 6.
15. *La vérité sur la Commune*, s. 231.
16. *Times*, 20 Mart 1871 (olay tarihi: 18 Mart), s. 9.
17. Paris'in başka bir işçi sınıfı banliyösü olan Belleville'deki 18 Mart günü ve Komün sırasında yaşanan olaylarla ilgili bilgi için, Bkz. Gerard Jacquemet, *Belleville au XIXe siecle du faubourg a la ville* (Paris: Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 1984), s.178-83.
18. Tombs, *War against Paris*, s. 44. Bu, belli ki daha önce betimlediğimden farklı bir olaydı.
19. 18 Mart olaylarının birçok katılımcısı ile çoğu tarihçi; Lecomte'un, adamlarına halka ateş etme emri verdiğine inanıyordu. Bkz. *La vérité sur la Commune*, s.239-40; Michel, *La Commune*, s.140-41; Paul Lanjalley ve Paul Corriez, *Histoire de la revolution du 18 mars* (Paris: A. Lacroix, Verboeckhoven, 1871), s. 27. Diğerleri; Lecomte'un, adamlarının kadınlara ve çocuklara ateş etmeyeceğini bildiğini ve adamlarına silahlarını doldurup süngülerini hazırlamalarını söylediğinde yalnızca halkı korkutmayı düşündüğünü savunuyordu. Bkz. Tombs, *War against Paris*, s. 45. Da Costa, Lecomte'un adamlarına kalabalığa ateş açmalarını değil, uyarmalarını emrettiğini bildirmişti. Da Costa, *La Commune vécue* 1: 12-13. Günün ilerleyen saatlerinde Lecomte'u idam etme kararı, en azından kısmen, onun gün içinde üç kez halka ateş açılmasını emrettiği yönündeki çok rağbet gören suçlamaya dayanıyordu. Karşılaşmanın başlarında kalabalığın ne kadar gözü pek olduğundan bağımsız olarak Lecomte'un askerleri, Parisli dostlarına ateş etme emrine uymayı reddettiler. *La vérité sur la Commune*'e göre Lecomte bu duruma öyle çok sinirlenmişti ki "*revolverini*/altıpatlarını [kendi birliklerinin üzerine] çevirmiş ve ateş etmeyi reddedenleri beyinlerini havaya uçurmakla tehdit etmişti." Bu yorumda, halk sonrasında Lecomte'u çevrelemiş ve oracıkta neredeyse linç etmişti. *La vérité sur la Commune*, s. 240.
20. Michel, *La Commune*, s. 140.
21. Clemenceau, *Clemenceau*, s. 171.
22. *Times*, 20 Mart 1871 (olay tarihi: 18 Mart), s. 9.
23. *La vérité sur la Commune*, s.231, 234-36; Lefebvre, *La proclamation de la Commune*, s. 245.
24. *La vérité sur la Commune*, s. 235, 239-40; Michel, *La Commune*, s. 140; Arthur Chevalier; Da Costa, *La Commune vécue* 1: 15'te.
25. Michel, *La Commune*, s. 140.
26. *La vérité sur la Commune*, s.239-40; Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.110-11. Ayrıca Bkz. Lefebvre, *La proclamation*, s. 254; Edwards, *The Paris Commune*, s.139.

27. Lepelletier, *Histoire de la Commune*, s. 417. General Joseph Vinoy, Paris'in kumandanıydı ve toplara saldırmakla görevliydi.
28. Da Costa, *La Commune vécue* 1:16-17; Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:422-23; Clemenceau, *Clemenceau*, s. 174; Lefebvre, *La proclamation*, s.257-58; Tombs, *War against Paris*, s. 46. Kayıpların sayısı farklılık göstermektedir.
29. Saat daha erkenken aceleyle Belleville'e ve Chaumont tanık tepelerine giden *The Times* muhabiri, ordu birliklerinin dostça davrandığını görüp şaşakalmıştı ve Montmartre'ta izlediği ulusal muhafızlar, ordu onların ele geçirdiği silahları çekmek için atları beklerken, yeniden oraya gelmişti. *Times*, 20 Mart 1871 (olay tarihi: Paris, 18 Mart), s. 9.
30. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.111-13; Edwards, *The Paris Commune*, s.144-45; Tombs, *War against Paris*, s.50-51.
31. *Times* muhabiri gibi günü kent çevresinde dolanarak geçiren başka bir İngiliz muhabir olan Ernest Vizetelly, askerlerin "silahlarını birkaç franka sattığını ve ardından, çabucak sarhoş olacakları şarap dükkânlarının yolunu tuttuğunu" görmüştü. Vizetelly, *My Adventures in the Commune* (London: Chatto and Windus, 1914), s. 53. Susanna Barrows, geç 19. yüzyıl araştırmacılarının "akıl dışı güruh davranışı"nı sıklıkla alkolikliğe bağladıklarını göstermişti. Susanna Barrows, *Distorting Mirrors: Visions of the Crowd in Late Nineteenth-Century France* (New Haven: Yale University Press, 1981), s.43-72.
32. Mayer'in, Merkez Komite'nin mesajını alıp almadığına ilişkin bir anlaşmazlık vardır. Tutuklulardan biri olan Yüzbaşı Comte Arthur-Jacques-Adolphe Beugnot; Mayer'in onlara Komite'nin olduğu yere gideceklerini söylediğini ama kendisinin Komite'nin varlığına inanmadığını ve öldürülmeye gittiklerini sandığını belirtmişti. Bkz. Da Costa, *La Commune vécue* 1:24.
33. Captain Beugnot, Le Comte d'Herisson, *Nouveau journal d'un officier d'ordannance: La Commune* (Paris: Paul Ollendorff, 1891), s.51-52'de ve Da Costa, *La Commune vécue* 1:25-26'da alıntılanmış. Ayrıca Bkz., Edwards, *The Paris Commune*, s. 140.
34. Beugnot, d'Herisson'da, *Nouveau journal*, s. 54; Edwards, *The Paris Commune*, s. 141.
35. Raporlar, iki generalin cesareti ve davranışları üzerine anlaşmazlığa düşmektedir. Komün karşıtı yazarlar onları cesur gösterir, Komün yanlısı yazarlar ise korkak. Şunlarla karşılaştırın: Beugnot, d'Herisson'daki, *Nouveau Journal*, s. 55; Lissagaray, *History of the Commune*, s. 84. (Bu bölüm, Lissagaray'ın tarihçesinin 1896 tarihli Dentu baskısının 1983 yeniden baskısında eksiktir.)
36. Clemenceau, *Clemenceau*, s. 184.
37. *A.g.e.*, s.185-87. Clemenceau'nun yaşamının tehlikede olduğu tartışmasızdır. Bkz. Kendi anlatımı ve d'Herisson'daki Beugnot'nun anlatımı, *Nouveau Journal*, s. 56.
38. Edwards, *The Paris Commune*, s.147-48; Tombs, *War against Paris*, s.50-51.
39. Bkz. Armand Lanoux, *Une Histoire de la Commune de Paris* (Paris: Bernard Grasset, 1971), 1:54; Gustave Lefrançais, *Etude sur le mouvement communaliste à Paris, en 1871* (Neuchatel: G. Guillaume fils, 1871), s. 140. Lissagaray, tersine, "ciddi hiçbir şeylemde bulunamayacak" ve "Bonapartçılık oynama" hevesinde biri olarak gördüğü Thiers'in Parislilere davranışının küçümseyici olduğunu düşünüyordu. Lissagaray, *History of the Commune*, s. 77. (Bu bölüm, Lissagaray'ın tarihçesinin 1896 tarihli Dentu

baskısının 1983 yeniden baskısında eksiktir.) Robert Tombs'un değerlendirmesi, Lissagaray'ın düşüncesinin ilk kısmını doğal olarak destekler. Tombs, *War against Paris*, s. 42.

40. General Vinoy öyle tanıklık etmişti. *Assemblée Nationale, Enquete parlementaire*, 2:98, 103.
41. Tombs, *War against Paris*, s.42-43.
42. Sheppard, *Shut Up in Paris*, s.3-12; *Times*, Mart 1, 1871 (olay tarihi: 27 Şubat), s. 4.
43. Bu dördü içinden yalnızca Louise Michel ile Edmond Lepelletier kesin olarak Montmartre'taydı. Da Costa, çoğunlukla görgü tanıklarından alıntılar yapar ama kendisi oradaymış gibi görünmez. *La vérité sur la Commune*'ün yazarı, sanki oradaymış gibi yazar ama kimliğinin bilinmezliği yüzünden bunu doğrulayamayız.
44. Beugnot'nun ayın 18'indeki deneyiminin 1888'deki anlatımı ayrıntılarıyla, Da Costa, *La Commune vécue* 1:24-32'de ve d'Herisson, *Nouveau Journal*, s.46-58'de alıntılanır. Chevalier, Da Costa, 1:14-15, 32-35'de alıntılanır.
45. Clemenceau, *Clemenceau*, s. 166.
46. *Times*, 20 Mart, 1871 (olay tarihi: 18 Mart), s. 9.
47. Da Costa, *La Commune Vécue* 1:10.
48. *A.g.e.*, s. 12-13, 20.
49. *Times*, 20 Mart 1871 (olay tarihi: 18 Mart), s. 9.
50. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 110.
51. *Assemblée Nationale, Enquete parlementaire* 2:434.
52. Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:411.
53. *La vérité sur la Commune*, s. 232.
54. Beugnot; d'Herisson, *nouveau journal*, s. 52; ve Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:448-49.
55. *Times*, 20 Mart, 1871 (olay tarihi: 18 Mart), s. 9.
56. E. B. Washburne, *Recollections of a Minister to France*, 1869-1877 (New York: Charles Scribner's Sons, 1887), 2:37.
57. Beugnot; d'Herisson, *nouveau journal*, s. 52'de ve Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:448-49'da.
58. *Times*, 20 Mart, 1871 (olay tarihi: 18 Mart), s. 9.
59. Catulle Mendès, *Les 73 journées de la Commune* (Paris: E. Lachaud, 1871), s.3-4.
60. Clemenceau, *Clemenceau*, s. 184.
61. Washburne, *Recollections* 2:36-7.
62. Alistair Horne, *The Fall of Paris* (*New York*: St. Martin's, 1965), s.271.
63. Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:459.
64. Clemenceau, *Clemenceau*, s.169.
65. *Times*, 20 Mart, 1871 (olay tarihi: 18 Mart), s.9.
66. *A.g.e.*
67. Da Costa, *La Commune vécue* 1: 20-22.
68. *A.g.e.*, 1:20. Ayrıca Bkz. Claretie, *Histoire de la revolution*, s.598.

69. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.109-10.
70. Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s.27.
71. Clemenceau, *Clemenceau*, s.166.
72. Rials, *Nouvelle Histoire*, s.252; Georges Bourgin, *La guerre de 1870-1871 et la Commune* (Paris: Flammarion, 1971), s.167.
73. Serman, *La Commune de Paris*, s.202.
74. Lefebvre, *La Proclamation*, s.243.
75. Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:399-400.
76. Lefebvre, *La Proclamation*, s.243.
77. Edwards, *The Paris Commune*, s.138.
78. Bourgin, *Les premières journées de la Commune* (Paris: Hachette, 1928), s.53-54.
79. *La vérité sur la Commune*, s.239-40.
80. Michel, *La Commune*, s.140.
81. Arthur Chevalier, 169. Tabur muhafızı, alıntılandığı yer, Da Costa, *La Commune vécue* 1:14-15, vurgu eklenmişti. Bir yandan Chevalier, öteki yandan Michel ve *La vérité sur la Commune*'ün yazarı, aynı eyleme ilişkin farklı anları ya da belki en az iki farklı generalle karşılaşmalarını betimliyor olabilirler. Kesin sonuca varmanın hiçbir yolu yoktur.
82. Da Costa, *La Commune vécue* 1:21.
83. Vizetelly, *My Adventures*, s.38.
84. Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:400.
85. Claretie, *Histoire de la revolution*, s.595.
86. Her biri için örnek olarak, Bkz. Bruhat, Dautry, and Tersen, *La Commune*, s.109; Horne, *Fall of Paris*, s.270-71; Bourgin, *Les premières journées*, s. 54-55.
87. Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:422-23. Lepelletier, s.421 n. 1'de görgü tanığı olduğunu belirtir.
88. Tombs, *War against Paris*, s.46.
89. Lepelletier, *Historie de La Commune* 1:423 n. 1, vurgu eklenmiştir.
90. Clemenceau, *Clemenceau*, s.174 n. 1.
91. William Pembroke Fetridge, *The Rise and Fall of The Paris Commune in 1871; with a Full Account of the Bombardment, Capture, and Burning of the City* (New York: Harper and Brothers, 1871), s.34, bir istisnadır. Yazar, arkadaşlık eden askerleri ve muhafızları benzer biçimde kötüleyerek, kadınları anlatıdan tamamen çıkarmıştı. Atın "başkaldıran hat piyadelerince kesilerek meydanda satıldığını; askerlerin elde edilen parayla, asilerle kurdukları suç birliklerini pekiştirmek için likör aldığını, asilerin askerlere Komite'nin çok parası olduğuna ya da kısa zamanda olacağına dair güvence verdiğini ve ödemelerin sürekliliğinin, ya da daha yüksek miktarda olacağının, daha az iş ve daha iyi yemeğin kesin olduğunu söylediğini" öne sürmüştü. Hikâyenin bu yorumunun, sonraki yazarlar arasından hiç alıcısı olmamıştı.
92. Claretie, *Histoire de la revolution*, s.598, vurgu eklenmiştir.
93. *A.g.e.* Claretie, kadınları betimlemek için *fille* sözcüğünü kullanır. *Filles soumises* ve *filles insoumises*, vesikalı ya da vesikasız fahişeleri betimlemek için kullanılan

terimlerdir. Bu bağlamda *filles*'in kullanımı, yanında bir sıfat olmasa bile fahişe anlamına gelmektedir.

94. Da Costa, *La Commune vécue* 1:22. Edith Thomas, kadın komünarların bugüne kadarki tek tarihçisi; ev kadınlarının da şiddet eylemlerinde bulunabileceğini vurgulasa da, halkın namuslu kadınları ve Harpiaları ile kahraman kadın yurttaşların barikatlarda birlikte savaşıp öleceğini işaret etse de, Da Costa'nın sabah ve öğleden sonraki kitle arasında yaptığı ayrımı kabul eder. Thomas, *Les "Pétroleuses"*, s.70.
95. Da Costa, *La Commune vécue* 1:22.
96. Jellinek, *The Paris Commune*, s.115, vurgu eklenmiştir. Jellinek ayrıca Clemenceau'nun, atın parçalara ayrılmasının bir saat sürdüğü yönündeki tahminini küçültmüştür: "Yarım saat içinde [at öldürüldükten sonraki] hayvandan geriye hiçbir iz kalmamıştı."
97. *A.g.e.*, s.118.
98. Edwards, *The Paris Commune*, s.140.
99. Rials, *Nouvelle Histoire*, tüm Pigalle Meydanı olayını es geçer; Serman, *La Commune de Paris*, s.205-6, olayı içerir ama atı es geçer; Soria, *Grande histoire* 1:351, atın parçalara ayrılmasını es geçer ama Da Costa'nın kadın temsillerini içerir.
100. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.113; Da Costa, *La Commune vécue* 1:21-22.
101. Beugnot, in Da Costa, *La Commune vécue* 1:25-26.
102. Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:459-60.
103. Horne, *Fall of Paris*, s.271.
104. Fransızca, *le meurtre, la tuerie, l'execution,* ve *l'assassination*. Bkz. Bourgin, *La guerre de* 1870-1871, s.174. Komün'le ilişkilendirilen diğer sözcüklerin siyasi önemi için, Bkz. Paul Lidsky, *Les ecrivains contre la Commune* (Paris: François Maspero, 1972), s.152. Komün'ün 20. yüzyıl eleştirmenleri, yargılayıcı dil kullanımında 19. yüzyıldaki meslektaşlarını geçmiştir. Örneğin Rials, generallerin öldürülmesini bir katliam olarak anar. Rials, *Nouvelle histoire*, s.258.
105. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.414-15, 420; Edwards, *The Paris Commune*, s.347; Jellinek, *The Paris Commune*, s.377.
106. Da Costa, *La Commune vécue* 1:36; Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:463-64; *La vérité sur la Commune*, s.245; Vizetelly, *My Adventures*, s.45; Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.114; Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s.36; Edwards, *The Paris Commune*, s.141. Söylentiye göre, Vizetelly, şarap alabilmek için (*My Adventures*, s.53), askerleri "silahlarını" satarken görmüş olsa da, askerlerin ulusal muhafızlarla arkadaşlık ederken silahlarını bıraktıklarına ya da teslim ettiklerine ilişkin başka bir kayıt yoktur. Bu nedenle generalleri vuran adamların, ordunun tüfeklerini almış ulusal muhafızlar olduğuna inanmak için bir neden de yoktur. Clément Thomas'nın bedeninden çıkan çok sayıda kurşun, tutsak alınmasaydı ve Rosiers Sokağı'na götürülmeseydi Lecomte'un kurtulabileceği inancını haklı çıkarmaktadır.
107. Bkz., Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.114; Vizetelly, *My Adventures*, s.42-45; Bruhat, Dautry, and Tersen, *La Commune*, s.113; ve Edwards, *The Paris Commune*, s.141-42.
108. Da Costa, *La Commune vécue* 1:20.

109. Thomas, *Les "Pétroleuses"*,s.69-70.

110. Claretie, *Histoire de la revolution*, s.596; Beugnot, kadınların varlığını anıştırır çünkü tepeye kadar onları izleyen kalabalığın avluyu doldurduğunu ve avluda kadınların olduğunu söyler. Beugnot; d'Herisson, *Nouveau Journal*, s.52'de.

111. Clemenceau, *Clemenceau*, s.184.

112. Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s.36.

113. *Journal Officiel*, 19 Mart,1871,S.1.

114. Joanni d'Arsac, *La guerre civile et la Commune de Paris en 1871* (Paris: F. Curot, 1871), s.15.

115. Claretie, *Histoire de la revolution*, s.598. Claretie ayrıca Clément Thomas'nın bedeninde kırk değil yetmiş kurşun bulunduğunu öne sürmüştü. Bu sayı, Jellinek tarafından *The Paris Commune*, s.12'de yinelenir.

116. Appert, *Rapport d'ensemble*, s.23.

117. Clemenceau, *Clemenceau*, s.185.

118. Bourgin, *Les premières journées*, s.60.

119. Alphonse Daudet, "Le jardin de la rue des Rosiers", *Lettres à un absent*, Paris, 1870-1871 (Paris: Alphonse Lemirre, 1871), s.128, yeniden basımı *Souvenirs d'un homme de lettres* (Paris: C. Marpon et E. Flammarion, 1888); d'Arsac, *La guerre civile*, s.16.

120. Vizetelly, *My Adventures*, s.2.

121. Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:465; Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s.39; *La vérité sur la Commune*, s.256.

122. Claretie, *Histoire de la revolution*, s.596-98.

123. Washburne, *Recollections* 2:36-37.

124. *La vérité sur la Commune*, s.255.

125. Goncourt, *Journal*, 3 Nisan, 1871, 2:757. Bu bölüm, günlüğün kimi baskılarından silinmiştir. Goncourt'un, olayı iki haftada kaydedememiş olması ve hikâyenin bir söylenti olmadığını kendine inandırma gereksinimi, bu rapordan gerçekten emin olup olmadığına ilişkin merak uyandırıyor.

126. D. W. Brogan, *The Development of Modern France*, 1870-1939 (New York: Harper and Row, 1966), 1:58. Brogan ayrıca, iki generalin "meçhul ulusal muhafızlarca vurulduğu"na ve Clemenceau'nun "kendi güçsüzlüğünün ve halkın vahşetinin açığa çıkmasıyla sarsıldığı"na inanıyordu.

127. Horne, *The Fall of Paris*, s.272.

128. Yüzyılın sonlarındaki kitle psikolojisi tartışması için, Bkz. Barrows, *Distorting Mirrors*.

129. Georges Clemenceau, mektup, 30 Mart, 1871, *La vérité sur la Commune*'de, s. 247-48. Mektup, 24-25 Mart tarihlerinde Beugnot'nun anılarını yayımlayan *Le Soir*'ın editörüne yazılmıştı. Mektup ayrıca Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s.38-39'de yeniden basılmıştı.

130. Clemenceau, *Clemenceau*, s.184.

131. Claretie, *Histoire de la revolution*, s.596-98.

132. Beugnot; Da Costa, *La Commune vécue* 1:30'da.

133. Daudet, *Lettres*, s.128.
134. Washburne, *Recollections* 2:36-37.
135. Da Costa, *La Commune vécue* 1:19-20.
136. Claretie, *Histoire de la revolution*, s.598.
137. Appert, *Rapport d'ensemble*, s.24.
138. *La vérité sur la Commune*, s.255.
139. Beugnot; d'Herisson, *Nouveau journal*, s.55'de.
140. Clemenceau, *Clemenceau*, s.184-85. Clemenceau'nun hikâyesi kendi bakış açısına hizmet etse de yanlış sayılmazdı. Kana susamışlık bir kez tatmin olunca kitlenin üzerine tuhaf bir sersemliğin çöktüğü görüşü, tarihçelerde yer almayı sürdürdü. Kimi zaman Clemenceau'nun, kitlenin tutsakları öldürmeye olan ilgisinin onunla karşılaştıktan sonra sönümlendiğini söylediği anlatısıyla birleştirilmişti. Edwards, *The Paris Commune*, s.142; Jellinek, *The Paris Commune*, s.121.
141. Adolphe Thiers, Memoirs of M. Thiers, 1870-1873, çev. F. M. Atkinson (*New York*: Howard Fertig, 1973), s.124.
142. Mendès, *Les 73 journées*, s.4; Clemenceau, *Clemenceau*, s.184; Vizetelly, *My Adventures*, s.2.
143. Jacques Chastenet, *Histoire de la Troisième République*, c. 1: *Naissance et jeunesse* (Paris: Hachette, 1952), s.72. Ayrıca Bkz. Jellinek, *The Paris Commune*, s. 121; Horne, *Fall of Paris*, s. 272.
144. Appert, *Rapport d'ensemble*, s. 24.
145. Jellinek, *The Paris Commune*, s.329-30.

2. Anımsamak ve Yeniden Sunuş

1. *Daily News*, 21 Mart, 1871 (olay tarihi: Mart 19). s. 5. Ayrıca Bkz. Lanjalley and Corriez, *Historie de la revolution*, s. 54.
2. Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 58; Mendès, *Les 73 journées*, s. 12; Goncourt, *Journal*, 19 Mart, 1871, 2:746-48; Da Costa, *La Commune vécue* 1: 131-32; Lefebvre, *La proclamation*, s.289-90; Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.117-21; *Times*, 21 Mart, 1871 (olay tarihi: Paris, 19 Mart, 4 P.M.), s. 8; *Daily News*, 21 Mart, 1871 (olay tarihi: 19 Mart), s. 5. Ulusal muhafızlar ve barikatlarının fotoğrafları için, Bkz. Jean Braire, *Sur les traces des communards: Enquete dans les rues du Paris d'aujourd'hui* (Paris: Amis de la Commune, 1988).
3. "Anılarını" ve "anımsadıkları" sözcüklerine tırnak işaretlerini, bunların kişisel değil kültürel anılar olduğunu belirtmek için koydum. Terör olarak bilinen Fransız Devrimi döneminin üzerinden geçen 77 yıl, kişisel anıları olabilecek kişilerin hâlâ sağ olması için çok uzun bir süre.
4. Gibson, *Paris during the Commune*, s. 120; *Daily News*, 21 Mart, 1871 (olay tarihi: Mart 19), s. 5.
5. Mendès, *Les 73 journées*, s. 13.
6. Goncourt, *Journal* 2:747; Lanjalley ve Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 57. Merkez Komite'nin yalnızca dört üyesi genel olarak tanınıyordu: Adolphe Assi; yaş otuz,

komitenin önderliğini üstlenmiş, Enternasyonal'in bir üyesiydi ve 1870 başlarındaki Le Creusot'daki çelik işçileri grevinin önderlerinden biriydi. Charles Lullier; yaş otuz üç, cumhuriyete olan tutkusu mesleğiyle uyuşmayan bir deniz subayı, kısa süre Ulusal Muhafız Birliği'ni kumanda etti ve sonra Komün'ce tutuklandı. Gabriel Ranvier; 31 Ekim 1870 ayaklanmasına katılımı ve halka açık konuşmalarıyla iyi tanınıyordu. Ulusal Savunma Hükümeti bu eylemleri nedeniyle peşindeydi. Eugene Varlin; yaş otuz iki, çekirdekten yetişme bir ciltçi ve bir Enternasyonal üyesi, 1860 grev hareketlerinde etkin, hem Komün hem Merkez Komite üyesiydi. Jean Maitron and M. Egrot, eds., *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français*, part 2: 1864-1871 (Paris: Ouvrieres, 1964-69).

7. Goncourt, *Journal*, 19 Mart 1871, 2:747.
8. *Times*, Mart 21, 1871 (olay tarihi: Paris, 19 Mart, 4:00 P.M.), s. 8.
9. Edwards, *The Paris Commune*, s.123-24; Jellinek, *The Paris Commune*, s. 94.
10. Sonuca götüren kararları alabilecek olanlar ya kent dışındaydı ya da komite üyesi değillerdi. En önemlisi, 1871'deki devrimci ve sosyalist çevrelerin efsanesi olan, 1830 ve 1848'in emektar devrimcisi Auguste Blanqui, bir kez daha hapisteydi. Bu kez başarısızlıkla sonuçlanmış 31 Ekim 1870 ayaklanması yüzünden.
11. Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 53.
12. *Journal Officiel*, 20 Mart, 1871, s. 1. Ayrıca Bkz. Jellinek, *The Paris Commune*, s. 134; Edwards, *The Paris Commune*, s. 161. Komün sırasında doğruluğuna yaygın şekilde inanılan bu açıklama (oysa kimi kısımları bugün tartışmalı görünüyor), Thiers'e, taşrayla yazışmalarında Merkez Komite'yi katiller olarak nitelendirmesi için basitçe daha fazla neden vermişti. Ağustos ayında komünaronderlerin duruşmasındaki başsavcı, daha ilk anda ayaklanmayı mahkûm etmek için açılış konuşmasında Merkez Komite'nin bu açıklamasını yinelemişti. Bkz. Gaulois, 9 Ağustos , 1871, s. 3.
13. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.118-33; Edwards, *The Paris Commune*, s. 165; Goncourt, *Journal*, 20-21 Mart, 1871,2:748-50.
14. Her ne kadar Thiers; Prusyalıların Paris'i terk etmek için zorunlu tuttuğu barış antlaşmasının maddelerinin hızlıca onaylanması için Ulusal Meclis'i zorlamış olsa da, antlaşmayı müzakere etmesi Parislilerin gözünde onu Prusya işgalinin sorumlusu olarak bırakmıştı. J. P T. Bury and R. P. Tombs, Thiers, 1797-1877: *A Political Life* (London: Allen and Unwin, 1986), s. 199.
15. Jules Simon, *L'ouvrière*, 3. ed. (Paris: L. Hachette, 1861), s. v. Ayrıca Bkz. Gay L. Gullickson, "Womanhood and Motherhood: The Rouen Manufacturing Community, Women Workers, and the French Factory Acts", *The European Peasant Family and Society: Historical Studies*'de, ed. Richard L. Rudolph (Liverpool: Liverpool University Press, 1995), s.206-32.
16. Joan Wallach Scott, "'L'Ouvriere! Mot Impie, Sordide...': *Women Workers in the Discourse of French Political Economy*, 1840-1860", *Gender and the Politics of History* (*New York*: Columbia University Press, 1988), s.139-63.
17. Eugène Varlin, komitenin siyaseten en radikal üyelerinden biri (ve aynı zamanda Enternasyonal üyesi) bir liste hazırlamıştı. Varlin'in kendisi de daha radikal talepleri tercih ederdi ama devrimin çok erken gerçekleştiğine ve tüm kentin; bu taleplerin akla uygun olarak kazanılmasını beklediğine inanıyordu. Ulusal Meclis ile Thiers, 20 Mart'ta onlara sunulduğunda bu talepleri bile kabul etmemişti.

18. Jellinek, *The Paris Commune*, s. 137; Edwards, *The Paris Commune*, s. 155-67.
19. Bury and Tombs, *Thiers*, s.52-55,103-4,117-19,123-26.
20. *Journal Officiel*, 19 Mart, 1871 (sabah baskısı).
21. Goncourt, *Journal*, 28 Mart,1871,2:753,
22. Jakobenler ve Blanquistler, esin kaynağı olarak Fransız Devrimi'ne ve 1793 Anayasası'na dönüp baktılar. Jakobenler, Parislilerin var olan düzeni alaşağı etmesine önderlik edeceklerine ve ruhban sınıfı karşıtı, cumhuriyetçi bir hükümet kuracaklarına inanıyordu. Blanquistler ise, (radikal burjuva) devrimcilerinden oluşan bir partinin devrime öncülük edeceğine, yönetimi ele geçireceğine ve toplumsal reformlar yapacağına inanıyorlardı. Proudhon'cular, işçi kooperatiflerine ve üreticilerin öz-yönetim topluluklarına inanıyor ve hiçbir hükümete güvenmiyordu. Komünistler (ya da Marksistler), Uluslararası Emekçiler Birliği üyesiydi ve ekonomik bir devrim yaratacak olan işçi sınıfı devrimine inanıyordu. Jellinek, *The Paris Commune*, s.19-39; Edwards, *The Paris Commune*, s.210-15; François Furet, *Revolutionary France*, 1770-1880, çev. Antonia Nevill (Oxford: Blackwell, 1992), s.500-504.
23. Yılda 6.000 franklık bir ödeme, aslında vasıflı işçinin ortalama aylığından epeyce fazlaydı ama başka yerlerde siyasetçilere ödenen aylıktan önemli ölçüde düşüktü. Belki de en önemlisi, hiç kimseye ödeme yapmayan ve bu nedenle yalnızca varsılların alanı olan parlamenter sistem dışında demokratik bir hareket olmasıydı. Bkz. Jellinek, *The Paris Commune*, s. 391; Edwards, *The Paris Commune*, s.189-91, 207-8, 250 -57.
24. Kiralar hakkındaki karar, *petite bourgeoisie* (küçük burjuvazi) arasında da oldukça popülerdi.
25. Du Camp, *Les convulsions* 4:325.
26. *A.g.e.*, 4:326.
27. Gibson, *Paris during the Commune*, 7 Nisan, 1871, s.166-67.
28. *A.g.e.*, 18 Nisan, 1871, s. 198.
29. Örneğin Bkz., Appert, *Rapport d'ensemble*, s. 62; Barrows, *Distorting Mirrors*.
30. *Journal Officiel*, 19 Mart, 1871, s.1. *Journal Officiel* hâlâ ulusal hükümetin denetimi altındaydı.
31. *Cri du Peuple*, Nisan 20, 26, 1871; *Commune*, Mart 20,1871; Vizetelly, *My Adventures*, s. 230; William Linton, *The Paris Commune: In Answer to the Calumnies of the "New York Tribune"* (Boston: N.p., 1871), s.13-17.
32. Gibson, *Paris during the Commune*, Nisan 13, 1871, s. 186.
33. *A.g.e.*, 22 Nisan, 1871, s. 220.
34. Philibert Audebrand, *Histoire intime de la revolution du 18 mars* (Paris: E. Dentu, 1871), s. iv.
35. Örneğin Bkz., Jules Simon, *The Government of M. Thiers, from 8th February 1871 to 24th May 1873* (*New York*: Scribner's, 1879); Washburne, *Recollections* 2: 163; Appert, *Rapport d'ensemble*, s. 87; Audebrand, *Histoire intime*, s. iv.
36. Appert, *Rapport d'ensemble*, s.59-62.
37. *Times*, 22 Mart, 1871 (olay tarihi: 20 Mart), s. 5.

38. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.137-40; Edwards, *The Paris Commune*, s.171-72;Jellinek, *The Paris Commune*, s.138-45.
39. *Times*, 23 Mart, 1871 (olay tarihi: Versay, Mart 23, öğlen), s. 10; Edwards, *The Paris Commune*, s.178-79.
40. *Journal Officiel*, 6 Nisan, 1871; Lefebvre, *La proclamation*, s.371-72; Edwards, *The Paris Commune*, s. 200.
41. Gibson, *Paris during the Commune*, 14 Nisan, 1871, s. 188.
42. Vizetelly, *My Adventures*, s. 159: "A Victim of Paris and Versay", *Macmillan's Magazine* 24 (Eylül 1871):385.
43. Vizetelly, *My Adventures*, s.141, 165, 167; *L'Illustration*, 6 Mayıs, 1871, s. 285.
44. Goncourt, *Journal*, 7 Mayıs, 1871, 2:793-94,
45. Örneğin Bkz., *Standard*, 8 Nisan, 1871, baş makale, s. 4.
46. *Journal de Bruxelles*, 6 Nisan, akşam, alıntılandığı yer *Standard*, 7 Nisan, 1871.
47. Edwards, *The Paris Commune*, s.284-85; *Times*, 9 Mayıs, 1871; Vizetelly, *My Adventures*, s.262-63.
48. Gustave Courbet, alıntılandığı yer Jellinek, *The Paris Commune*, s. 244.
49. Goncourt, *Journal*, 7 Mayıs, 1871, 2:793.
50. Mendès, *Les 73 journées*, s. 135.
51. Dominique Godineau, *Citoyennes tricoteuses: Les femmes du peuple à Paris pendant la Revolution française* (Aix-en-Provence: Alinea, 1988), s.13-14; Gutwirth, *Twilight of the Goddesses*, s.322-24.
52. E. Lairtullier, *Les femmes celebres de 1789 à 1795, et leur influence dans la Revolution* (Paris: chez France, a la Librairie Politique, 1840), 2:199-200.
53. *A.g.e.*, 2:200.
54. Mendès, *Les 73 journées*, s. 136.
55. *New York Herald*, 5 Mayıs, 1871, s. 4.
56. *Journal Officiel*, 10 Nisan, 1871: Mendès, *Les 73 journées*, s. 140.
57. Goncourt, *Journal*, 5 Mayıs, 1871, 2:789-90.
58. Charles Dickens, *A Tale of Two Cities* (1859; rpt. *New York*: Washington Square Press, 1960), s.452-53, vurgu eklenmiştir.
59. Washburne, *Recollections* 2: 110.
60. John Russell Young, *Men and Memories: Personal Reminiscences*, ed. Mary D. Russell Young (*New York*: F. Tennyson Neely, 1901), 1: 198. Young'ın Komün anıları 28 Mayıs, 1871 tarihlidir.
61. *A.g.e.*
62. [Charles] Bertall, *The Communists of Paris, 1871: Types, Physiognomies, Characters with Explanatory Text Descriptive of Each Design Written Expressly for This Edition* (London: Buckingham, 1873), çizim no. 38'e eşlik eden metin, "Une Citoyenne (Préposée à la garde de la rue de Lille)." Kitabın başlığındaki Komünistlere yapılan gönderme, yazarın Komün karşıtı ön yargısını daha ilk bakışta ortaya koyuyor.
63. Denis Arthur Bingham, *Recollections of Paris* (London: Chapman and Hall, 1896), 2: 124. Bingham, *Pall Mall Cazelle* için günlük, *Army and Navy Gazette* ile *Scotsman*

için ara sıra raporlar yazmıştı. Prusya kuşatması ve Paris Komünü sırasında, bu kitabın temelini oluşturan bir günlük tutmuştu.

64. *A.g.e.*, 2: 124n.
65. Horne, *Fall of Paris*, s. 99.
66. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 187.
67. Örneğin Bkz., Francisque Sarcey'in *Gaulois*'daki köşe yazısı, 5 Nisan, 1871, s.1; Augustine-Melvine Blanchecotte, *Tablettes d'une femme pendant la commune* (Paris: Didier, 1872), 3 Mayıs, 1871, s. 130. Sarcey, gözlemlediği kadınların sözlerini kaydetmemişti ama onları "erkeklerden daha öfkeli" ve "bu şenliğin keyfiyle sarhoşlaşmış" olarak algılamıştı
68. Michel, *La Commune*, s. 206, vurgu eklenmiştir. *Louve* sözcüğünü "dişi kurt" olarak çevirdim ama sözcük "hafif meşrep kadın" anlamına da gelir.

3. Simgesel Kadın Figürü

1. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 306. Komün kayıtları, yaralanan ve ölen kadın sayısını içermez.
2. Özellikle Fransız burjuva erkekleri için kişisel cesaret, erkekliğin önemli bir bileşeniydi. İşçi sınıfı Ulusal Muhafız Birliği; düelloları ve diğer kişisel cesaret eylemlerini içeren bu onur kültürünün büyük ölçüde dışında duruyordu ama yaralanan ve ölen erkeklerden kurban yerine şehit olarak söz eden makalelerin ve halka açık konuşmaların yazarları işçi sınıfı değildi. Robert A. Nye, *Masculinity and Male Codes of Honor in Modern France* (*New York*: Oxford University Press, 1993), s.216-20.
3. Örneğin Bkz., *Mot d'Ordre*, 8 Nisan, 1871, s.1, "Les martyrs de la Commune."
4. Charles Delescluze, "A la garde nationale", 10 Mayıs, 1871, alıntılandığı yer Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 441.
5. Daumier, bir Komün taraftarıydı ama Kanlı Hafta'nın hiçbir çizimini yapmamıştı. Bunun sonucu olarak, "Horrified by the Heritage", o hafta ve izleyen haftalarda dökülen kanla önceki Fransa-Prusya Savaşı'nda dökülen kana kendisinin bir tepkisi olarak görülebilir. Bkz. Ralph E. Shikes, *The Indignant Eye: The Artist as Social Critic in Prints and Drawings from the Fifteenth Century to Picasso* (Boston: Beacon, 1969), s. 193.
6. Linda Nochlin, "Women, Art, and Power", *Women, Art, and Power and Other Essays* (New York: Harper and Row, 1988), s.4-6.
7. Michel, *La Commune*, s. 163.
8. Komün'ün Versay yanlısı erken tarihçeleri, General Lecomte'un, beş çocuğunun hatırına bağışlanması için yalvardığı bahçede bir sahne içerir. Böylesi metinler, Lecomte'un karısından o ağlayıp sızlarken açıkça söz edilmese de, Fransız burjuva erkeklerinin duygusal panteonunda kadınlar ve çocukların önemini vurgular. Alphonse Daudet'nin betimlemesi, en ayrıntılı olanlardan biri: "Dizlerinin üstüne çökmüş, çocuklarından söz ediyordu: 'Beş çocuğum var,' dedi hıçkırarak. Baba kalbi, asker giysisi içinden ortaya çıkmıştı. Bu öfkeli kalabalığın arasında babalar vardı. Bu yürek parçalayıcı çağrıya birkaç zayıf ses yanıt verdi ama acımasız asker kaçakları

hiçbir şey duymuyordu." Daudet, *Souvenirs*, s. 72. Ayrıca Bkz. Claretie, *Histoire de la revolution*, s. 598; Henri Rochefort, *The Adventures of My Life*, yazar ve Ernest W. Smith tarafından İngiliz okurlar için düzenlenmiştir. (London: Edward Arnold, 1896), 1:349.

9. Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 190; *Cri du Peuple*, 4 Nisan, 1871, s.1.
10. Vizetelly, *My Adventures*, s. 202.
11. *New York Herald*, 5 Mayıs,1871 (olay tarihi: Paris, Nisan 19), s. 10.
12. *A.g.e.*
13. *A.g.e.*, Mayıs 3,1871, s. 7. Bu yazışma *New York Times*, 3 Mayıs, 1871, s.1'de de yayımlandı.
14. Vizetelly, *My Adventures*, s.226-27.
15. *A.g.e.*, s. 227.
16. Bingham, *Recollections* 2:54. Pudraya yapılan gönderme açık değildir. Tüfek fişeklerinin ateşlendikten sonra silahtan kolayca çıkmasını sağlamak için bir çeşit kayganlaştırıcı olarak kullanılmış olabilir ya da belki paket sandığına dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır.
17. Betimlemeler için, Bkz. Goncourt, *Journal*, 17 Mayıs, 1871, 2:801; Vizetelly, *My Adventures*, s. 283; *New York Times*, 19 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, 18 Mayıs), s. 1; *Times*, 20 Mayıs,1871 (olay tarihi: Paris, 18 Mayıs), s. 5; Horne, *Fall of Paris*, s. 352.
18. Zararla ilgili görgü tanıklarının anlatımları için, Bkz. *Times*, 20 Mayıs, 1871, s. 5 (olay tarihi: Paris, 18 Mayıs); Edwin Child, alıntılandığı yer Horne, *Fall of Paris*, s. 352; Goncourt, *Journal*, 17 Mayıs, 1871, 2:801; Gibson, *Paris during the Commune*, 17 Mayıs, s.241-42.
19. *New York Times*, 19 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, Mayıs 18), s.1.
20. Gibson, *Paris during the Commune*, (Mayıs 17, 1871), s. 241.
21. Child, alıntılandığı yer Horne, *Fall of Paris*, s. 352.
22. Goncourt, *Journal*, 18 Mayıs, 1871, 2:802.
23. *Times*, 18 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, Wednesday evening [Mayıs 17]), s.5. 24. *Journal Officiel*, alıntılandığı yer *Times*, Mayıs 19, 1871.
25. Gibson, *Paris during the Commune*, s.241-42; Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.290.
26. Gibson, *Paris during the Commune*, s. 241.
27. *Times*, 20 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, Mayıs 18), s.5.
28. *New York Times*, Mayıs 19, 1871 (olay tarihi: Paris, Mayıs 18), s.1. Ayrıca Bkz. *New York Herald*, 19 Mayıs, 1871, s.7.
29. Lewis Wingfield alıntılandığı yer Horne, *Fall of Paris*, s. 352.
30. *New York Times*, 19 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, Mayıs 18), s.1.
31. *New York Tribune*, 2 Haziran, 1871 (olay tarihi: Paris, Mayıs 18), s.1.
32. Açıklamanın metni Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 497'de yayımlanmıştı.
33. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.290-91, as.15, s.485-86.
34. Gibson, *Paris during the Commune*, s. 242.

35. Vizetelly, *My Adventures*, s. 283.
36. *Times*, Nisan 8, 1871 (olay tarihi: Paris, 7 Nisan, 6:30 P.M.), s. 7. Ayrıca Bkz. *Vengeur*, 12 Nisan, 1871, s.1; *Mot d'Ordre*, 6 Nisan , 1871, s.1; *Cri du Peuple*, 8 Nisan, 1871, s.1.
37. *Times*, 6 Nisan, 1871 (olay tarihi: Paris, Nisan 4), s.10; *Vengeur*, 12 Nisan, 1871, s.1 (Le Droit'dan yeniden basım).
38. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.203-4. Ayrıca Bkz. *Mot d'Ordre*, Nisan 8, 1871, s.1; Lepelletier, *Histoire de la Commune* 3:310-15; Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s.224-29; Mendès, *Les 73 journées*, s. 108.
39. Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 224, vurgu eklenmiştir.
40. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.203-4.
41. *Journal Officiel*, Nisan 11, 1871; Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, 10 Nisan, 1871, s.252-53. *Les murailles politiques françaises, 2: La Commune, 18 mars-27 mai 1871* (Paris: L. La Chevalier, 1874), n.p.
42. *New York Tribune*, Mayıs 25,1871, s.1; Mendès, *Les 73 journées*, s. 134, 162; John Leighton, *Paris under the Commune* (London: Bradbury Evans, 1871), s. 152; Vizetelly, *My Adventures*, s. 168,
43. Page duBois, *Centaurs and Amazons* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1982); Robert Graves, *The Greek Myths* (*New York*: George Braziller, 1957), 1:352-55; Abby Wettan Kleinbaum, *The War against the Amazons* (*New York*: New Press, 1983), s. 16; Wolfgang Lederer, *The Fear of Women* (*New York*: Grune and Stratton, 1968); Sarah B. Pomeroy, *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity* (*New York*: Schocken, 1975), s.23-25; Guy Rothery, *The Amazons in Antiquity and Modern Times* (London: F. Griffiths, 1910); Pierre Samuel, *Amazones, guerrieres, et gaillardes* (Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1975); Donald J. Sobol, *The Amazons of Greek Mythology* (London: Thomas Yoseloff, 1972); William Blake Tyrell, *Amazons: A Study in Athenian Myth-making* (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1984); Marina Warner, *Joan of Arc: The Image of Female Heroism* (*New York*: Knopf, 1981).
44. Warner, *Joan of Arc*, s. 215.
45. Graves, *The Greek Myths* 1:352-55; duBois, *Centaurs and Amazons*, s. 33.
46. Bkz. Warner, *Joan of Arc*., s.204-5; Heinrich von Kleist, *Penthesilee*, çev. Julien Gracq (Paris: Librairie Jose Coni, 1954).
47. Warner, *Joan of Arc*, s.7,198-217.
48. AHG Ly.22, Union des Femmes pour la Defense de Paris et les Soins aux Blesses, Status; Michel, *La Commune*, s.250-57; *La Sociale*, 28 Nisan, 15 Mayıs, 1871; Thomas, *Les "Pétroleuses"*,s.83-100.
49. "Les Femmes au Combat", *Vengeur*, 12 Nisan, 1871 s.1, Droit'dan yeniden basılmış.
50. Gibson, *Paris during the Commune*, 20 Mart, 1871, s. 119.
51. "A Victim of Paris and Versay", *Macmillan's Magazine* 24 (1871):386-87.
52. Du Camp, *Les convulsions de Paris* 2:60-61.
53. "A Victim of Paris and Versay", s. 389.
54. Bertall, *Communists of Paris*, çizim no. 16. için metin.
55. Alix Payen, *"Une ambulancière de la Commune de Paris"*, in Mémoires de femmes, memoire du peuple, ed. Loois Constant (Paris: Maspero, 1979), s.61-87. Kimi mektuplarda tarih olarak yalnızca ay yazılmıştır.

56. *A.g.e.*, s.62-63.
57. Victorine [Brocher/Brochon], *Souvenirs d'une morte vivante* (1909; rpt. Paris: Maspero, 1976), s.178, 182.
58. Payen, *"Une ambulancière"* 24 Nisan, 1871, s. 72.
59. *A.g.e.*, s. 71.
60. *A.g.e.*, s.64, 83.
61. Michel, *La Commune*, s. 220.
62. Payen, *"Une ambulancière"* s.84-87.
63. Rist (an engineer) and Julien (commandant of the 141st Battalion), alıntılandığı yer Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 260.
64. Brocher, *Souvenirs*, s. 178.
65. Elisee Reclus, *Correspondance* (Paris, 1911), c. II, alıntılandığı yer Da Costa, *La Commune vécue* 1:373. Reclus, askerlerin çok büyük, dehşet dolu bir sessizliğe gömüldüğünü bildirmişti.
66. *Sociale*, 13 Mayıs, 1871; *Cri du Peuple*, 21 Mayıs, 1871. 17 Mayıs'taki günlük Komün toplantısında Raoul Urbain, Ulusal Muhafız Birliği'nin bir subayından gelen bu doğrultuda bir rapor okumuş ve Versaylıların zulmünü cezalandırmak için Komün'ün misilleme olarak her gün on tutsağı idam etmesini önermişti. Komün, her zamanki gibi herhangi bir tutsağın idam edilmesini reddetmişti. Bkz. *Proces-verbaux de la Commune de 1871*, ed. Georges Bourgin and Gabriel Henriot (Paris: A. Lahure, 1945),2:380; Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 493; Thomas, *Les "Pétroleuses"*, s.160; Jellinek, *The Paris Commune*, s. 292; Vizetelly, *My Adventures*, s. 289.
67. André Léo, "Aventures de neuf ambulancières a la recherche d'un poste de devouement", *Sociale*, 6 Mayıs, 1871,s.1.
68. *A.g.e.*
69. *A.g.e.*
70. Louis Rossel, "Lettre", *Sociale*, Mayıs 7, 1871, s. 1.
71. *Cri du Peuple*, 3 Mayıs, 1871.
72. *A.g.e.*, 5 Nisan, s. 2,. and 6 Nisan, 1871, s. 1; *Sociale*, 6 Nisan, 1871, s.1; *Mot d'Ordre*, Nisan 5, 1871, s. 1; Vizetelly, *My Adventures*, s.150. Kimi anlatımlar 4 Nisan'daki toplantıyı, kimileri ise 5 Nisan'daki toplantıyı betimler. Erken tarihçeler de aynısını yapar. Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution* s.201-2; Lissagary, *Histoire de la Commune*, s. 185.
73. "Les femmes", *Cri du Peuple*, 4 Nisan, 1871, s.1. Makale aynı gün *Appeared Action*'da da yayımlanmıştır.
74. Beatrix Excoffons, "Recit", in Michel, *La Commune*, s.459-60. Ya Excoffons tarihi yanlış anlamıştı ya da metinde bir yazım yanlışı vardır. O, toplantının 1 Nisan'da olduğunu söyler. Büyük olasılıkla 4 Nisan'dan söz etmektedir ama Edith Thomas onun 3 Nisan'a gönderme yaptığını düşünür. Thomas, *Les "pétroleuses"*, s. 72.
75. *Sociale*, 6 Nisan, 1871, s. 1.
76. Blanchecotte, *Tablettes d'une femme*, 5 Nisan, akşam, s.42-43.
77. Excoffons, "Recit", s.460-63.
78. Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s.201-2. William Shakespeare, *Julius Caesar* 3.2.79.

79. *Times*, 6 Nisan, 1871 (olay tarihi: Paris, 4 Nisan), s. 10. Kadınlar 1789'da Paris Ulusal Muhafız Birliği'nin bir üyesi olan Maillard'ı, Ekim ayında kraldan ekmek istemek üzere Versay'a yaptıkları yürüyüşte kafileye öncülük etmesi için seçmişti.
80. R. C., "Les femmes", *Cri du Peuple*, 5 Nisan, 1871, s. 2; *Times*, 6 Nisan, 1871 (date- line: Paris, 4 Nisan), s. 10.
81. *Times*, 6 Nisan, 1871 (olay tarihi: Paris, Nisan 4), s. 10.
82. *Journal Officiel*, 11 Nisan, 1871; Commune, 11 Nisan, 1871; *Sociale*, Nisan 12, 1871.
83. *Sociale*, 12 Nisan, 1871, s. 2.
84. *A.g.e.*
85. *Journal Officiel*, 14 Nisan, 1871; *Cri du Peuple*, 16 Nisan, 1871.
86. "Women's Appeal for Peace", 3 Mayıs, 1871, yeniden basım Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 385; *Journal Officiel*, 8 Mayıs, 1871.
87. Bingham, *Recollections* 2: 17.
88. Andre Rossel, *1870: La premiere "grande" guerre, par l'affiche et l'image* (Paris: Les Yeux Ouverts, 1970), belge 31; André Léo, "Toutes avec tous", *Sociale*, 12 Nisan, 1871, s.1-2; *Liberté*, 3 Ekim, 1870; Baron Marc de Villiers, *Histoire des clubs de femmes et des legions d'amazones*, 1793, 1848, 1871 (Paris: Plon, 1910), s.383-85; Ernest A. Vizetelly, *My Days of Adventure:The Fall of France*, 1870-71 (London: Chatto and Windus, 1914), s.134-37; Thomas, *Les "Pétroleuses"*,s.55-56.
89. Alıntılandığı yer Villiers, *Histoire des clubs*, s. 384.
90. *A.g.e.*; Thomas, *Les "Pétroleuses"*,s. 56.
91. Léo, *"Toutes avec tous"*, s. 1. Léo, kadın taburlarının kurulmadığını çünkü Paris kuşatması sırasında Fransız güçlerinden sorumlu ve Ulusal Savunma Hükümeti'nin başkanı olan General Trochu'nün karşıt görüşte olduğunu bildirmişti.
92. Özellikle elde tutulan fallik boru ile birlikte; sonuncu çıplak kadın ile giysili Amazon arasındaki hayranlık dolu bakıştaki cinsel anıştırmayı görmek mümkündür. Bununla birlikte 19. yüzyılda kadın cinselliğiyle ilgili erkek takıntısı ezici bir çoğunlukla heteroseksüeldir. Hadım edilme; eşcinsellik değil, korkulan bir suçtur. Bu nedenle bir 19. yüzyıl gözlemcisi için bu bakış, şehvetli olmaktan çok kıskanç olarak yorumlanmış gibidir. Bkz. Josine Blok, "Sexual Asymmetry: A Historiographical Essay", *Sexual Asymmetry: Studies in Ancient Society*, ed. Blok and Peter Mason (Amsterdam: J. C. Gieben, 1987), s.1-57; Neil Hertz, "Medusa's Head: Male Hysteria under Political Pressure", *Representations* 4 (Sonbahar 1983):27-79.
93. Vizetelly, *My Days of Adventure*, s. 136.
94. Sekizinci bölgenin belediye başkanı olarak Allix de, eğitimde ve kadın istihdamında çok sayıda reform yapmayı denemişti. Edwards, *The Paris Commune*, s.92, 379; Thomas, *Les "Pétroleuses"*,s.53-54.
95. Edwards, *The Paris Commune*, s.92, 379.
96. Alıntılandığı yer Horne, *Fall of Paris*, s. 133.
97. Jellinek, *The Paris Commune*, s. 74.
98. Mendès, *Les 73 journées*, s.160-61; Leighton, *Paris under the Commune*, s.176-77. Mendès'in metni neredeyse birebir Leighton'ınkinde yer alır. Ayrılıkların çoğu; Leighton, Mendès'in çoktan abartılmış yazısını daha da abartma kararı aldığında

gerçekleşir. Tam olarak ne olduğu açık değildir. Leighton, Mendès'in bir takma adı olabilir ya da Leighton, Fransız metinden intihal yapmış olabilir. Mendès'den yapılan çeviriler benimdir, Leighton'un değil.

99. Léo, *"Toutes avec tous"*, s. 1.
100. *Biographie universelle: Ancienne et moderne*, ed. J.François Michaud (Graz,Austria: Akademische Druck-u. Verlagsanstadt, 1967), 2:313.
101. Mendès, *Les 73 journées*, s.160-61; Leighton, *Paris under Commune*, s.174.
102. Mendès, *Les 73 journées*, s.162-63; Leighton, *Paris under the Commune*, s.176.
103. Goncourt, *Journal*, Mayıs 1, 1871, 2:786.
104. "Les femmes au combat", *Vengeur*, 12 Nisan, 1871, s.1, Droit'dan yeniden basılmıştır; *Cri du Peuple*, 5 Nisan, 14, 1871; *Journal Officiel*, 10 Nisan, 1871; *Sociale*, 6 Mayıs, 1871.
105. Vizetelly, *My Adventures*, s.168, 272.
106. Commissaire, *Mémoires et souvenirs* 2:373.
107. *Times*, Mayıs 18, 1871, s. 5.
108. Malon, *La troisieme defaite*, s. 279.
109. Simon, *Government of Thiers*, s. 466.
110. *Sociale*, Nisan 12, 1871; *Commune*, 14 Nisan, 1871.
111. Malon, *La Troisieme defaite*, s. 280.
112. Claretie, *Histoire de la revolution*, s. 651.
113. Mendès, *Les 73 Journées*, s.136, 134-35; Leighton, *Paris under the Commune*, s.154, 152-53. (Leighton, süngüye ve tüfek ucuna bir gönderme yapar. "Tüfek ucunu iğneyle, süngüyü çalı süpürgesiyle değişenler, ne olağanüstü insanlardır.")
114. Mendès, *Les 73 Journées*, s. 135; Leighton, *Paris under the Commune*, s. 153.
115. Mendès, *Les 73 journées*, s. 135; Leighton, *Paris under the Commune*, s. 153.
116. [P.-O.] Lissagaray, *Les huit journees de mai: Derriere les barricades* (Brussels: Bureau du Petit *Journal*, 1871; rpt. Paris: Editions d'Histoire *Sociale*, 1968), s.61-62; Michel, *La Commune*, s. 305; Edith Thomas, *Louise Michel; ou, La velleda de l'anarchie* (Paris: Gallimard, 1971), s. 99; Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 327; Edwards, *The Paris Commune*, s. 318; Jellinek, *The Paris Commune*, s. 325. Bununla birlikte diğer çizimler, Blanche Meydanı'nı kadınlarla erkeklerin birlikte savunduğunu da gösterir. Örneğin Bkz., "Women Defending the Barricade in the Place Blanche", *Penny Illustrated News*, reproduced in Bruhat, Dautry, and Tersen, *La Commune de 1871*, s. 192.
117. Paul Fontoulieu, *Les Eglises de Paris sous la Commune* (Paris: E. Dentu, 1873),s.15, 79, 113.
118. Thomas, *Les "Pétroleuses"*,s.110, 114-16; Fontoulieu, *Eglises*, s.80, 163-65.
119. Fontoulieu, s. 159.
120. *A.g.e.*, s. 64.
121. *A.g.e.*, s. xxii.
122. *A.g.e.*, s. 49.
123. *Tribun du Peuple*, Mayıs 19, 1871; Gibson, *Paris during the Commune*, Mayıs 15, s. 239; Vizetelly, *My Adventures*, s.231-47.

124. Fontoulieu, *Eglises*, s.63-64; Edwards, *The Paris Commune*, s. 288; Bruhat, Dautry, and Tersen, *Commune de 1871*, s. 160.

125. Fontoulieu, *Eglises*, s.106, 79, 272; Villiers, *Histoire des clubs*, s. 399.

126. Fontoulieu, *Eglises*, s. 275; Edwards, *The Paris Commune*, s. 107.

127. Thomas, *Les "Pétroleuses"*,s.109-17; Fontoulieu, *Eglises*, s. 16. 128. Marius'un (Maxime Villiers takma adıyla) 19 Mayıs, 1871 tarihli *Tribun du Peuple*'deki bir makalesi, Komün basınında yer alan dernekler üzerine ayrıntılı tek makaledir. Kadınlarla ilgili çok az bilginin olduğu daha kısa Komün yanlısı anlatımlar için, Bkz. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 299; Michel, *La Commune*, s. 246.

129. Goncourt,*Journal*, 7 Mayıs, 1871, 2:796.

130. *Daily News*, 16 Mayıs, 1871, s. 3.

131. Bingham, *Recollections* 2:60.

132. Young, *Men and Memories* 1:198.

133. Washburne, *Recollections*, s. 110.

134. Young, *Men and Memories* 1: 198.

135. Washburne, *Recollections*, s. 110. Gibson'un da boşanma ile ilgili tartışmalardan ağzı açık kalmıştı. Gibson, *Paris during the Commune*, Mayıs 15, 1871, s.240-41.

136. Young, *Men and Memories*, 1:198.

137. *Times*, 6 Mayıs, 1871, (olay tarihi: 4 Mayıs), s. 10.

138. Fontoulieu, *Eglises*, s.105, 271.

139. Mendès, *Les 73 journées*, s. 272; Leighton, *Paris under the Commune*, s. 282. Mendès ayrıca erkeklerin "doğal olarak çirkin" yüzleri üzerine yorum yapmıştı.

140. *Daily News*, 16 Mayıs, 1871, s. 3.

141. Washburne, *Recollections*, s. 110; Young, *Men and Memories*, 1:198. 142. Mendès, *Les 73 journées*, s. 272; Leighton, Under the Commune, s. 283. 143. *Times*, 6 Mayıs, 1871 (olay tarihi: 4 Mayıs), s. 10.

144. Fontoulieu, *Eglises*, s.16, 49, 63, 105, 106, 113.

145. Gönderme, 1830 Devrimi'ni izleyen Orlean'cı ya da Temmuz Monarşisi'ne yapılmıştır. Bourbon monarşisi değişmişti ama yine de hâlâ bir monarşiydi. "Gerçek" bir değişim, cumhuriyetin kurulması olacaktı.

146. Mendès, *Les 73 Journées*, s.272-73; Leighton, *Under the Commune*, s.282-83.

147. Karikatür; James A. Leith, "The War of Images Surrounding the Commune", *Images in the Commune/Images de la Commune*, ed. Leith (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1978), s. 137'de çoğaltılmıştır, and Bkz. s.136, xiii.

148. *A.g.e.*, s.138, xiii.

149. *Times*, 6 Mayıs, 1871, s. 10. Böylesi açıklamalar, Komün'ün kenti yakma eğiliminin kanıtı olarak aktarılır.

150. Edouard Manet, Constantin Guys, Honore Daumier, anved Pierre-August Renoir; Amazon'u "siyah giysili; uzun, dar, görece erkeksi bir şapkalı ve dar, neredeyse boru şeklinde siyah etekli" olarak resmetmiştir. Kleinbaum, *War against the Amazons*, s. 191.

151. Moses, *French Feminism*, s.173-212.

152. Du Camp, Les convulsions 2:60-61.
153. Vizetelly, *My Adventures*, s.246-47.
154. Horne, *Fall of Paris*, s. 337.
155. Rihard Cobb, "The Women of the Commune", *in Cobb, A Second Identity*, s. 232.
156. Warner, *Joan of Arc*, s.274.

4. Paris'in Güçlü Kadınları

1. A[lexandre] de Mazade, ed., *Lettres et notes intimes*, 1870-1871 (Beaumont-sur-Oise: Paul Fremont, 1892), s.598-99.
2. "Citoyennes", *Cri du Peuple*, 4 Nisan, 1871, s.1.
3. *A.g.e.*
4. "Les femmes", *Cri du Peuple*, 6 Nisan, 1871, s. 2.
5. *A.g.e.* Her iki makale de "tüm Fransa önünde" Versay'ı sorumlu tutar.
6. "Citoyennes", *Cri du Peuple*, 4 Nisan, 1871, s. 1.
7. "Les Femmes", *Cri du Peuple*, 6 Nisan, 1871, s. 2.
8. "Appel aux citoyennes de Paris", *Commune*, 11 Nisan, 1871, s. 2; *Sociale*, 12 Nisan, 1871, s. 2'de de basılmıştır.
9. "Appel aux citoyennes."
10. *A.g.e.*
11. *A.g.e.*
12. *A.g.e.*
13. *A.g.e.*
14. Thomas, *Les "Pétroleuses"*, s.83-100; Edith Thomas, *The Women Incendiaries*, çev. James Atkinson and Starr Atkinson (*New York*: George Braziller, 1966), s.70-87; Edwards, *The Paris Commune*, s. 266.
15. *Journal Officiel*, Nisan 14, 1871. Paris Komünü'nün Yürütme Kurulu'na açık mektubu sekiz kadın imzalamıştı: Elizabeth Dmietrieff, Adelaide Valentin, Noemie Colleville, Marquant, Sophie Graix, Josephine Prat, ve Celine ile Aimee Delvainquier.
16. *A.g.e.*
17. Comité Central, Union des Femmes, to Commission de Travail et d'Echange, n.d., Elizabeth Dmietrieff'çe imzalanmış, AHG, Ly 22. Kadınlarla ilgili önerilerinin yanında Dmietrieff, özgür üretici kurulları oluşturulması çağrısında bulunmuştu. Bu kurullarda işçiler kendi işlerini yönetebilecek: "tekrarlı el hareketlerinin beden ve akıl için öldürücü olmasına bağlı olarak her meslekte işin çeşitlendirilmesi", "bedensel yorgunluğun kaçınılmaz olarak ahlaki yargı becerilerini yok etmesine bağlı olarak çalışma saatlerinin azaltılması" Bu kurul; malların hareketini ve değişimini, ve en sonunda, üreticiler kurulundaki tüm işçilerin Ulusalarası Emekçiler Birliği'ne üyeliğini kolaylaştıracak bir örgüt olmalıydı.
18. *A.g.e.*
19. Bkz. Olwen Hufton, "Women in Revolution, 1789-1796" *Past and Present*, no. 53 (1971): 90-108; Olwen H. Hufton, *Women and the Limits of Citizenship in the French*

Revolution (Toronto: University of Toronto Press, 1992), s.89-130; and André Léo, "La revolution sans la femme", *Sociale*, Mayıs 8, 1871.

20. Kadınlar, asker kaçaklarını siyasi derneklerde sürekli olarak korkaklar va hainler olarak ifşa ettiler.
21. "Republique française: Liberté, egalité, fraternité", 3 Mayıs, 1871, yeniden basımı Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 385.
22. "Manifeste du Comite Central de l'Union des Femmes pour la Defense de Paris et les Soins aux Blesses", *Journal Officiel*, 6 Mayıs, 1871, imzalayan *La Commission executive du Comite central*, Le Mel, Jacquier, Lefevre [sic], Leloup, Dmitrieff, yeniden basım Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s.410-11. Orijinal el yazması manifesto: AGH Ly 22.
23. *A.g.e.*
24. André Léo üzerine biyografik bilgi için, Bkz. Maitron and Egrot, *Dictionnaire biographique*, 7:52, 230; Thomas, *Les "Pétroleuses"*,s.141-52; Thomas, Women Incendiaries, s.119-32.
25. Malon, *La troisieme defaite*, s.273-74; Thomas, *Women Incendiaries*, s. 119; Thomas, *Les "Pétroleuses"*, s. 141.
26. André Léo, *La femme et les moeurs: Liberte ou monarchie*, (Paris, 1869), s.130-31.
27. *A.g.e.*, s.138, 140, 139, 150-56.
28. Maitron and Egrot, *Dictionnaire biographique* 5:52. Maitron; Léo'nun Madam Jaclard ile birlikte *La Sociale*'ı kurduğunu söyler. Jules Lemonnyer *(Les journaux de Paris pendant la Commune: Revue bibliographique complete de la presse parisienne du 19 mars au 27 mai [Paris:]. Lemonnyer, 1871], s. 72*), *La Sociale*'in Vermesch ile *Pere Duchene*'in diğer editörlerince kurulduğunu söyler.
29. André Léo ve Benoit Malon, Mart ayındaki "travailleurs des campagnes"a seslenen bir manifesto kaleme almıştı. Bu manifesto, kırsal kesime dağıtılmıştı ama Mayıs ortasına kadar Paris gazetelerinde yayımlanmamıştı. Versay'ın uydurma propagandasını etkisizleştiremez ve köylülere devrimin yalnızca Parisliler için değil, onlar için de olduğunu gösteremezse Komün'ün ayakta kalamayacağına eminlerdi. "*Aux Travailleurs des Campagnes*", yeniden basım Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s.248-50. Léo, bu noktayı Lausanne, İsviçre'deki, 27 Eylül, 1871'deki Uluslararası Barış Kongresi'ne seslenişinde yinelemişti. Basımı: *La guerre Sociale: Discours prononce au Congres de la Paix à Lausanne (1871)*, (Neuchatel: n.p., 1871).
30. André Léo, "Toutes avec tous", *Sociale*, 12 Nisan 1871. *Commune*, Nisan 14, 1871'de de basılmıştır.
31. *A.g.e.*
32. *A.g.e.*
33. *A.g.e.*
34. André Léo, "Les soldats de l'idee", *Sociale*, 28 Nisan 1871.
35. André Léo, "Aventures de neuf ambulancières ala recherche d'un poste de devouement", *Sociale*, Mayıs 6, 1871.
36. *A.g.e.*

37. Léo, "*La revolution sans la femme*", *Sociale*, Mayıs 8, 1871.
38. *A.g.e.*
39. *A.g.e.*
40. *A.g.e.*
41. Louis Rossel, "Lettre à Citoyen [*sic*] André Léo", and subsequent announcement, *Sociale*, Mayıs 7, 1871. Bir ordu subayı olan Rossel, Mayıs'ın yalnızca ilk dokuz gününde savaş temsilciliği yapmıştı. Ayın dokuzunda istifa etmişti. Komün, istifa ettiği zaman devrime ihanet ettiği için onu tutuklamak istemişti ama onu bulamamıştı. Versay Rossel'i buldu, yargıladı ve Komün'e katıldığı gerekçesiyle idam etti.
42. Léo, "La revolution sans la femme"; André Léo, "Lettre à Citoyen Rossel, délégué à la guerre", *Sociale*, 9 Mayıs, 1871.
43. Léo, "Lettre à Citoyen Rossel"
44. *A.g.e.*
45. Léo, "La revolution sans la femme."
46. Léo, "Lettre à Citoyen Rossel"
47. Léo, "Toutes avec tous."
48. Léo, "Neuf ambulancières."
49. Léo, "Toutes avec tous."
50. Blanchecolte, *Tablettes d'une femme*, Nisan 22, 1871, s. 104.
51. *A.g.e.*, 14-25 Nisan, s.75-113.
52. *A.g.e.*, 19 Mart, s. 7.
53. *A.g.e.*, 8 Nisan, s. 50.
54. *A.g.e.*, 3 Mayıs, s. 129.
55. *A.g.e.*, 5 Nisan, s.42-43, Mayıs 23, s. 259.
56. *A.g.e.*, 7 Nisan, s. 47.
57. *A.g.e.*, 12 Nisan, s. 60.
58. *A.g.e.*, 13 Nisan, s. 62.
59. *A.g.e.*
60. *A.g.e.*, 6 Nisan, s.44-45.
61. *A.g.e.*, 12 Nisan, s. 59.
62. *A.g.e.*, 6 Mayıs, s.133-36.
63. *A.g.e.*, 5 Nisan, s.42-43.
64. *A.g.e.*, 6 Mayıs, s. 137.
65. *A.g.e.*, s.136-37.
66. *A.g.e.*, s. 137.
67. *A.g.e.*, 5 Nisan, s. 42.
68. *A.g.e.*, 3 Mayıs, s. 130.
69. *A.g.e.*, 8 Mayıs, s. 140.
70. *A.g.e.*, 26 Mayıs, s.292-93. Blanchecotte, *pétroleuse*'ler konusunda kuşkucu olmakta haklıydı.

71. *A.g.e.*, 8 Mayıs, s. 140.
72. *A.g.e.*, 24 Mayıs, s. 265.
73. *A.g.e.*, 17 Haziran, s. 352. Bu yalnızca kadın tepkisi değildi. Burjuva erkekleri de tutuklu kafilelerini ve onları taciz eden kalabalığı izlemeyi acı verici buluyordu.
74. *A.g.e.*, s. vii.
75. *A.g.e.*, s. viii.
76. Mazade, Lettres. Kitabı düzenleyen Alexandre, tutarlı bir anlatım oluşturmak için mektupların arasına kendi ve başka muhafazakârların Komün betimlemelerini serpiştirmişti.
77. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 6 Nisan, 1871, s. 599.
78. *Journal Officiel*, 5 Nisan,1871; Edwards, *The Paris Commune*, s. 222.
79. Mazade, Lettres, 5 Nisan, 1871, s.596-97. Alexandre, Céline'in mektubunu bildirir ama onu basmaz. Alexandre'ın anlatımı kimseye seslenmez ve bir günlükten alınmış gibi görünür.
80. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 6 Nisan, 1871, s.598-99.
81. *A.g.e.*, Mme V. Pillon-Dufresnes'den Victor Pillon-Dufresnes'e, Nisan 26, 1871, s. 647.
82. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 12 Nisan , 1871, s. 608.
83. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 18 Nisan, 1871, s.618-19. Görünüşe göre Edouard, Paris'i bir kez daha terk ederse geri dönmezsine izin verilmeyeceğinden endişeleniyordu.
84. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 18 Nisan, 1871, s.618-19.
85. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 24 Nisan, 1871, s. 639.
86. *A.g.e.*, Alexandre to Victor PiIIon-Dufresnes, 26 Nisan, 1871, s. 644.
87. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 26 Nisan,1871, s. 645.
88. *A.g.e.*, Alexandre'dan Céline'e, 29 Nisan, 1871, s. 648.
89. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a (Poste restante, Le Quesnoy), 27 Nisan, 1871, s. 650.
90. *A.g.e.*, Mme V. Pillon-Dufresnes'den Victor Pillon-Dufresnes'e, 27 Nisan, 1871, s. 652; Roger L. Williams, *The French Revolution of 1870-1871* (*New York*: Norton, 1969), s. 138. Aslında yağmalama biraz görülmüştü ve haciz altındaki evlerin eşyaları Komün tarafından toplanmış ve korunmuştu.
91. Mazade, Lettres, Alexandre'dan Céline'e, 18 Nisan (s. 619), 19 (s. 621), 1871.
92. *A.g.e.*, Alexandre'dan Céline'e, 29 Nisan, 1871, s. 648. Ya bu mektubun, yazışmalar arasındaki sırası değişmiştir ya da tarihinde bir yazım yanlışı yapılmıştır çünkü mektup, 27 Nisan'dan önce gibi görünmektedir.
93. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 20 Nisan, 1871, s.626-27. Céline, komisere, gönderdiği ipliğin yokluğu halinde bir köyün bütün nüfusunun işlerinin kesileceğini söylediğinde onun anlayışlı göründüğünü düşünmüştü ama komiser, "Böyle bir anda kimse çalışmamalı, her bir kişi *pays*'yi [ülkeyi *-çev.*] korumalı!" diye yanıt vermişti.
94. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 24 Nisan, 1871, s. 639.
95. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 26 Nisan, 1871, s. 645.
96. *A.g.e.*, Alexandre'dan M. C. Amiard-Fromenti'e, Mayıs 12, 1871, s. 666.
97. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 18 Nisan, 1871, s.618-19.

98. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 22 Nisan, 1871, s. 635.
99. M. Pillon, *père* (baba -*çev.*), çocuklarına, 13 Mayıs, 1871, s. 667, vurgu eklenmiştir.
100. *A.g.e.*, Céline'den Alexandre'a, 22 Nisan, 1871, s. 635.
101. *A.g.e.*, Celine to A. M. Brent, 30 Mayıs, 1871, s. 686.
102. *A.g.e.*, Berthe Amiard-Fromentin'den M. Eugene Fromenti'e, 29 Mayıs, 1871, s. 687.
103. Bingham, *Recollections* of Paris 2:121.
104. Gaston Cerfbeer, "Une nuit de la *semaine sanglante*", *La Revue Hebdomadaire*, Mayıs 23, 1903, s. 423.
105. Du Camp, *Les convulsions*, 2:299.
106. Smith, *Ladies of the Leisure Class*, özellikle s. 53.
107. Diğer örnekler Elizabeth Dmitrieff ve Olympe de Gouges'dur. Thomas, *Louise Michel*, s.13-14; Thomas, *Les "pétroleuses"*, s. 103; Joan Wallach Scott, "'A Woman Who Has Only Paradoxes to Offer': Olympe de Gouges Claims Rights for Women", *Rebel Daughters: Women and the French Revolution*, ed. Sara E. Melzer and Leslie W. Rabine (*New York*: Oxford University Press, ig92), s.107-8.
108. Louise Michel üzerine biyografik bilgi için, Bkz. Louise Michel, *Mémoires* (1886; rpt. Paris: Maspero, 1979); Thomas, *Louise Michel*; *The Red Virgin: Memoirs of Louise Michel*, ed. ve çev. Bullitt Lowry and Elizabeth Ellington Gunter (University: University of Alabama Press, 1981); Xavier de La Fourniere, *Louise Michel: Matricule 2182* (Paris: Perrin, 1986); Marie Marmo Mullaney, "Sexual Politics in the Career and Legend of Louise Michel", *Signs* 15 (1990):300-322; Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:401-5.
109. Michel, *Mémoires*, s. 130; Thomas, *Louise Michel*, s.65-70.
110. Michel, *La Commune*, s. 156; Thomas, *Louise Michel*, s. 70.
111. Montmartre Teyakkuz Komiteleri gece toplantıları düzenlemiş, insanlara yiyecek ve barınak sağlamış ve "gericilerin" yiyecek stoğu olarak neyi gözettiklerini arayıp bulmuşlardı. Erkeklerin toplantıları kadınlarınkinden bir saat sonra başladığı için, Louise Michel gibi kadınlar, kendilerinkinden sonra erkeklerinkilere de katılabiliyorlardı. Michel, *Mémoires*, s.121-22.
112. Thomas, *Louise Michel*, s.65-82.
113. Goncourt, *Journal*, 18 Ocak, 1871, 2:720.
114. *A.g.e.*, 21 Ocak, 1871, 2:723.
115. Michel, *La Commune*, s.102-3.
116. *A.g.e.*, s.163-64.
117. Thomas, *Louise Michel*, s. 96.
118. *A.g.e.*, s. 90; Michel, *La Commune*, s. 188.
119. *Vengeur*, 12 Nisan, 1871 (Droit'dan yeniden basılmış).
120. Thomas, *Louise Michel*, s.83-102.
121. Léo, "Aventures de neuf ambulancières."
122. Thomas, *Louise Michel*, s. 94; Michel, *Mémoires*, s. 166.
123. Thomas, *Louise Michel*, s.100-101; Michel, *La Commune*, s.337-39. 124. Michel, *Mémoires*, s. 134.

125. *A.g.e.*, s.111, 113. Louise Michel'in annesinin ölümü üzerine yasıyla ilgili bütün bir çözümleme için, Bkz. Thomas, *Louise Michel*, s.264-76.
126. Michel, *The Red Virgin*, s. 59.
127. Michel, *Mémoires*, s. 106.
128. A.g.e., s.106, 109. Bunun, yayımcısının değil Louise Michel'in kendi kararı olduğunu sanıyorum.
129. Michel, *La Commune*, s. 284.
130. Michel, *Mémoires*, s. 275.
131. *A.g.e.*
132. *A.g.e.*, s. 85.
133. *A.g.e.*, s. 109.
134. *A.g.e.*, s. 121.
135. *A.g.e.*, s. 106.
136. Michel, *La Commune*, s. 154.
137. Michel, *Mémoires*, s. 83.
138. Blanchecotte, *Tablettes*, s.44-45.
139. Mazade, Lettres, M. Pillon, *père*, çocuklarına, 13 Mayıs, 1871, s. 667.
140. Michel, *Mémoires*, s.274-75.
141. Thomas, *Louise Michel*, s.191-93; Français, 23 Kasım, 1880; *Journal* du Soir, 30 Kasım, 1880; Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:401.
142. Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:401; Horne, *The Fall of Paris*, s. 270; Edward S. Mason, *The Paris Commune: An Episode in the History of the Socialist Movement* (1930; rpt. *New York*: Howard Fertig, 1967), s. 291; Soria, Grande *Histoire de la Commune* 3: 128; Bourgin, Laguerre, s. 298.
143. Felicien Champsaur, "Louise Michel", *Contemporains*, no. 3 (1880):1-3.
144. Agulhon, *Marianne into Battle*, s. 142.
145. *A.g.e.*
146. Thomas, *Louise Michel*, s. 10.
147. Örneğin, Bkz. Soria, Grande histoire, 3:128; Bourgin, Laguerre, s. 298.
148. Örneğin, Andre Falk, "Louise Michel, la vierge rouge", *Paris-presse-Intransigeant*, 13-26 Kasım, 1957; Carl Freiherr von Letetzow, *Louise Michel (la vierge rouge): Eine Charakterskisse* (Leipzig: F. Rothbarth, 1906); Andre Lorulot, *Louise Michel: La vierge rouge* (Herblay: Editions de l'Idee Libre, 1930); Edith Sellers, "The Red Virgin of Montmartre", *Fortnightly Review*, 1 Şubat, 1905, s.292-304; Edith Thomas, "Louise Michel, la vierge rouge", *Miroir de l'Histoire* (Nisan 1958):509-15.
149. Michel, *The Red Virgin*.
150. Clovis Hugues, "La muse du peuple: Serenade aLouise Michel", *Intransigeant*, 15 Ocak, 1882; Françoise Moser, *Une heroine, Louise Michel* (Paris: Vigneau, 1947); Maurice Barres, *Mes Cahiers*, 1896-1923 (Paris: Pion, 1963), s.392-94; Thomas, *Louise Michel*, s. 10; Lepelletier, *Histoire de la Commune* 1:401.
151. Alistair Horne, The Terrible Year: *The Paris Commune*, 1871 (*New York*: Viking, 1971), s.116, 99, 98, 84.
152. Thomas, *Louise Michel*, s. 188.
153. *A.g.e.*, s. 189.

5. *Pétroleuse*'ler

1. Tombs, *War against Paris*, s.119, 171-93. Kanlı Hafta sırasında Versay askerlerince tutukluların ilk kez idam edilmesi 22 Mayıs'ta gerçekleşti.
2. Charles Delescluze, "Au peuple de Paris", *Journal Officiel*, Mayıs 22, 1871, yeniden basım Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s.522-23.
3. Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 524.
4. Bir savunma sistemi olarak barikatlarla ilgili tartışma için, Bkz. Lepelletier, *Histoire de la Commune* 3:375-77.
5. Mark Traugott, "Barricades as Repertoire: Continuities and Discontinuities in the History of French Contention", in *Repertoires and Cycles of Collective Action*, ed. Traugott (Durham, N.C.: Duke University Press, 1995), s. 51.
6. Kırık fotoğraf için Bkz. Braire, *Sur les traces des communards*.
7. Archibald Forbes, "What I Saw of *The Paris Commune*", *Century (Illustrated) Magazine* 44 (1892):815; *Daily News*, Mayıs 26, 1871 (olay tarihi: Paris, Tuesday [Mayıs 23]), s. 5; Mendès, *Les 73 journées*, s. 296.
8. Goncourt, *Journal*, 22 Mayıs, 1871, 2:805; Mendès, *Les 73 journées*, s. 295.
9. Blanchecotte, *Tablettes*, s.257-59.
10. *A.g.e.*, s.265-66.
11. *Tribun du Peuple*, 24 Mayıs, 1871.
12. *Vengeur*; 24 Mayıs, 1871, s.2.
13. *Journal* Official, 24 Mayıs, 1871, s.2.
14. Verdiğim örneklere ek olarak, Bkz. Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 524; Lepelletier, *Histoire de la Commune* 3:375; Malon, *La troisieme defaite*, s.400-401.
15. Blanchecotte, *Tablettes*, s.266, 279-80.
16. Thomas, Louise Michel, s.97-100; Michel, *La Commune*, s. 265; Michel, *Mémoires*, s.267-68. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.324-25, "Kadın yurttaşlar Dimitrieff ve Louise Michel yönetimindeki 25 kadından oluşan bir kıta"nın Montmartre'taki barikatların savunmasına yardım ettiklerini bildirmişti. Michel, *La Commune*, s.303-10.
17. Versay güçleri kararlılıkla ilerledikçe, Elizabeth Dmitrieff 11. Bölge Kadınlar Komitesi'ne bir çağrıda bulundu: "Şu anda, ayaklanmanın elinde tuttuğu son bölgeler de en büyük savaşa katılmıştır. *Tüm kadınları* ve komiteyi toplayın ve zaman kaybetmeden *barikatlara* gelin." Citoyenne E. Dmitri[eff], "Appel Aux Femmes", yeniden basım Claretie, *Histoire de la revolution*, s. 703.
18. Elizabeth Dmitrieff, Nathalie Lemel, Malvina Poulain, Blanche Lefebvre, ve Beatrix Excoffons; Blanche Meydanı'nı savunan kadınlar arasındaydı. André Léo, Batignolles'daydı. Michel, *La Commune*, s. 305; Thomas, *Michel*, s. 99; Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.327, 339; Lissagaray, *Les huit journees*, s. 63.
19. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 336.
20. *A.g.e..*, s. 353.
21. Commissaire, *Mémoires* et souvenirs 2:374-75.
22. Louis Jezierski, La bataille des sept jours, alıntılandığı yer Vizetelly, *My Adventures*, s. 316.

23. Forbes, "What I Saw", s. 56.
24. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 352.
25. Edwards, *The Paris Commune*, s. 337.
26. A.g.e., s.328-29.
27. Tutsaklar, bina 22 Mayıs'ta terk edilene dek Emniyet Müdürlüğü'nde tutuluyordu. O zaman La Roquette'e götürüldüler.
28. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.343-44; Edwards, *Paris Commune*, s.329-30.
29. Jules Valles, *The Insurrectionist*, çev. Sandy Petrey (Englewood Cliffs, NJ.: Prentice-Hall, 1971), s.212-16; Lissagaray, *La Commune*, s.363-64; Edwards, *The Paris Commune*, s.336-37;Jellinek, *The Paris Commune*, s.333-36, 348-50, 358-60.
30. Jellinek, *The Paris Commune*, s.329-30.
31. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 359.
32. Versay birlikleri; savaşa katıldıklarını gösterebilecek kir ve toz işaretleri bulabilmek için erkeklerin ellerini ve yırtılan Ulusal Muhafız Birliği nişanlarından işaret bulabilmek için giysilerini incelemişti.
33. Çatışma haftası ve sonrasında ordunun yarattığı terörle ilgili bir anlatım için Bkz. Tombs, The *War against Paris*, s.166-93.
34. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 356.
35. *Daily News*, Cuma, Mayıs 26, 1871 (olay tarihi: Paris, 23 Mayıs Perşembe), s. 5. Forbes, muhabir olarak tanımlanabilir çünkü metin, aynı olaylarla ilgili kendi anlatımına paraleldir. Bkz. Forbes, "What I Saw."
36. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.320-21.
37. Blanchecotte, *Tablettes*, 24 Mayıs, 1871, s. 277.
38. *Daily News*, 26 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, Mayıs 23), s. 5.
39. Edmond de Goncourt, *Paris under Siege, 1870-1871: From the Goncourt Journal*, ed. ve çev. George J. Becker (Ithaca: Cornell University Press, 1969), 25 Mayıs, 1871, s.304-5; Goncourt,*Journal* 2:812-13.
40. Bkz. Bruhat, Dautry, and Tersen, *La Commune*, s. 289; Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.370-81; Edwards, *The Paris Commune*, s. 346; Tombs, *War against Paris*, s.188-91; Maitron and Egrot, *Dictionnaire biographique* 4:82. Ayrıca 38.000 tutuklu Versay'a yürütülmüş ve hapsedilmişti.
41. Paul A. Gagnon, *France since 1789*, gözden geçirilmiş baskı (*New York*: Harper and Row, 1964), s.118, 154-55.
42. *New York Tribune*, 1 Haziran (olay tarihi: Paris, Mayıs 31), s. 1; 10 Haziran, 1871, s. 1.
43. *New York Herald*, 25 Mayıs, 1871 (olay tarihi: St. Denis, 24 Mayıs), s. 7.
44. *Daily News*, 26 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, 22 Mayıs), s. 6.
45. *New York Times*, 27 Mayıs (olay tarihi: 25 Mayıs), s. 1; 29 Mayıs, 1871 (olay tarihi: 28 Mayıs), s. 1.
46. *Standard*, 1 Haziran (olay tarihi: Paris, Mayıs 30), s. 5; 5 Haziran (olay tarihi: Paris, Haziran 2), s. 5; 7 Haziran, 1871 (olay tarihi: Paris, 5 Haziran, akşam), s. 5. 47. *Vengeur*, 24 Mayıs, 1871, s. 2; *Journal Officiel*, 24 Mayıs, 1871, s. 2.

48. Mendès, *Les 73 journées*, s. 295. Bu olay, 22 Mayıs'da, işgalin ilk sabahında meydana geldi.
49. Vizetelly, *My Adventures*, s. 316.
50. Forbes, "What I Saw", s. 56.
51. Vizetelly, *My Adventures*, s. 316.
52. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.368, 353.
53. Commissaire, *Mémoires et souvenirs* 2:374-75.
54. Yangınların nedenleriyle ilgili anlatımlar için, Bkz. Jellinek, *The Paris Commune*, s.331-32; Tombs, *The War against Paris*, s. 152; Horne, *The Fall of Paris*, s.390-91; Edwards, *The Paris Commune*, s.323-28.
55. Gibson, *Paris during the Commune*, 24 Mayıs, 1871, s. 263. Gibson'sun mektupları ilk olarak *Watchman*'da basılmıştır.
56. *Daily News*, Mayıs 26, 1871 (olay tarihi: Paris, 24 Mayıs); *New York Times*, Mayıs 26, 1871 (olay tarihi: Paris, 24 Mayıs, gece).
57. "What an American Girl Saw of the Commune", *Century (Illustrated) Magazine*, 45 (n.s. 23) (Kasım 1892): 66.
58. Cerfbeer, "Une nuit de la *semaine sanglante*", s. 421.
59. Goncourt, *Journal*, 24 Mayıs, 1871, 2:812.
60. *Standard*, 27 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Versay, Mayıs 24, 1:00 P.M.).
61. *A.g.e.*, 1 Haziran, 1871 (olay tarihi: Paris, 30 Mayıs), s. 5; Ayrıca Bkz. *Times*, Mayıs 26, 1871 (olay tarihi: Versay, Perşembe gecesi, 25 Mayıs), s. 5.
62. *Times*, 25 Mayıs, 1871, baş makale, s. 9.
63. *Standard*, 27 Mayıs, 1871, baş makale, s. 4.
64. *New York Herald*, 31 Mayıs, 1871, baş makale, s. 6.
65. Mazade, *Lettres et Notes Intimes*, 30 Mayıs (s. 686), 29 Mayıs (s. 687), 1871.
66. En muhafazakâr tarihçiler bile, *pétroleuse*'lerle ilgili söylentilere artık inanmamaktadır. Örneğin Bkz. Mason, *The Paris Commune*, 281-82; Horne, *The Fall of Paris*, 391-93. Daha liberal bir tarihçinin benzer görüşleri için bkz. Edwards, *The Paris Commune*, s.322-27.
67. *Assemblée Nationale*, 24 Mayıs, 1871 oturumu, *Gaulois*, 25 Mayıs, 1871'de yayımlanmış, 2. baskı, s. 1. Ayrıca *Times*, 25 Mayıs, 1871, s. 5'de yayımlanmış.
68. *Times*, 25 Mayıs, 1871, baş makale, s. 9.
69. *Figaro*, 31 Mayıs, 1871.
70. *New York Herald*, 4 Haziran, 1871, baş makale, s. 6.
71. *Times*, Friday, 26 Mayıs, 1871, s. 5, vurgu eklenmiştir.
72. *Monde Illustré*, 3 Haziran, 1871, s. 343.
73. Washburne, *Recollections* 2:223.
74. Wickham Hoffman, *Camp, Court, and Siege* (*New York*: Harper and Bros., 1877), s. 283. William Gibson ayrıca, kundakçı kadınların yanında itfaiyecilerle ilgili "bilgi"yi de 25 Mayıs, 1871 tarihli günlüğüne kaydetmişti. Gibson, *Paris during the Commune*, s. 285.

75. Örneğin Bkz., raporlar: Joanna Richardson, ed., *Paris under Siege: A Journal of the Events of 1870-1871 Kept by Contemporaries and Translated and Presented by Joanna Richardson* (London: Folio Society, 1982), s.180-98.
76. Washburne, *Recollections* 2: 155. Washburne'ün *pétroleuse* anlatımının en şaşırtıcı yönlerinden biri, gözden geçirilmemiş ya da yayımlanmamış bir günlükte değil bir anı kitabında yer alıyor olmasıydı. Washburne'ün anıları 1887'de yayımlandığı zaman, Albey Hoffman dahil artık kimse söylentilere inanmıyordu. Ya geçen zaman Washburne'ün söylentilere olan inancını değiştirememişti ya da notları ve mektupları neredeyse hiç gözden geçirilmemişti. Hoffman'ın görüşleri için, Bkz. *Camp, Court, and Siege*, s.282-83.
77. *Gaulois*, 28 Mayıs (s. 28), 29 (s. 1), 1871. Kundakçı kutularıyla ilgili hikâye, 29 Mayıs'ta da yinelenir.
78. Chastel, letter, 24 Mayıs, 1871, alıntılandığı yer Gibson, *Paris during the Comrnune*, s. 283.
79. Washburne, *Recollections* 2:222.
80. *A.g.e.*, 2:222-23. *Pétroleuse*'lere ödenen para ile ilgili Washburne'ün anlatımı, Le Gaulois'nınkinden farklıdır.
81. Hoffman, *Camp, Court, and Siege*, s. 281; Washburne, *Recollections* 2:155. Hoffman altı ölü bildirmişti; Washburne ise sekiz.
82. Georges Renard, "Mes Souvenirs, 1870-1871", *La Revolution de 1848 et les revolutions du XIXe siecle, 1830, 1848, 1870*, 28 (1931):78.
83. Goncourt, *Journal* 2:815.
84. Alıntılandığı yer Gibson, *Paris during the Commune*, s. 290. Versay hükümeti, 16 yaşında ya da daha küçük 650 çocuğu tutsak etmişti. Paris sokaklarında öldürülenlerin ya da Paris'ten Versay'a yürümeye zorlananların sayısı bilinmemektedir. Bkz. Appert, *Rapport d'ensemble*, s. 180.
85. *Journal des Debats*, 30 Mayıs, 1871.
86. *Times*, 27 Mayıs, 1871, s. 5; Edwin Child, letter, 28 Mayıs, 1871, basımı Richardson, *Paris under Siege*, s. 197.
87. *Times*, 26 Mayıs (olay tarihi: 23 Mayıs), s. 12, 29 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, 25 Mayıs Perşembe), s.9-10; Goncourt, *Journal*, 26 Mayıs, 1871, 2:814.
88. *Times*, Mayıs 26, 1871 (olay tarihi: Versay, Mayıs 23), s.12; *Daily News*, 26 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, Çarşamba, 24 Mayıs), s. 6.
89. *Daily News*, 26 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, Çarşamba, 24 Mayıs), s. 6. 90. Chastel, letter, 28 Mayıs, 1871, alıntılandığı yer Gibson, *Paris during the Commune*, s. 290.
91. Bingham, *Recollections of Paris* 2: 121.
92. *Times*, 27 Mayıs, 1871, s. 5.
93. *New York Tribune*, 7 Haziran, 1871, s. 2.
94. *Gaulois*, 5 Nisan, 1871, s. 1.
95. *Times*, 26 Mayıs, 1871, s. 12; Goncourt, *Journal*, 28 Mayıs, 1871, 2:816; Blanchecotte, *Tablettes*, 17 Haziran, 1871, s. 352.
96. Goncourt, *Journal*, 26 Mayıs, 1871, s. 814.

97. Child, letter, in Richardson, *Paris under Siege*, s. 197.
98. *Paris-Journal*, Çarşamba, 31 Mayıs, 1871, alıntılandığı yer Mason, *The Paris Commune*, s. 291. Bu noktada artık yalnızca muhafazakâr gazeteleri yayınlarını sürdürüyordu.
99. Gibson, *Paris during the Commune*, 27 Mayıs, 1871, s. 270.
100. Bingham, *Recollections* 2:124.
101. Reponed by Vizetelly, *My Adventures*, s. 316.
102. *New York Tribune*, 26 Mayıs, 1871, s. 1.
103. *Figaro*, 2 Haziran, 1871, s. 1.
104. Goncourt, *Journal* 2:814.
105. *Figaro*, 1 Haziran, 1871, s.
106. *Times*, 29 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Paris, Mayıs 25), s. 10.
107. *A.g.e.*, 26 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Versay, Mayıs 23), s. 12.
108. Goncourt, *Journal*, 26 Mayıs, 1871, 2:815. Goncourt'un sözünü ettiği Afrikalı piyadeler (*chasseurs d'Afrique*) büyük olasılıkla *Zouaves* (Fransız Ordusu'nca askere alınmış Kuzey Afrika kökenlilerin oluşturduğu seçkin piyadeler) idi. Tombs, *War against Paris*, s. xii.
109. Francisque Sarcey, "Les alienistes", *Gaulois*, 28 Mayıs, 1871, s. 1.
110. Francisque Sarcey, *Gaulois*, 13 Haziran, 1871.
111. *The New York Herald*, 28 Mayıs, 1871, s. 7.
112. Appert, *Rapport d'ensemble*, s. 214.
113. *New York Tribune*, Haziran 7, 1871, s. 2.
114. "Le rale des pétroleuses", *Gaulois*, 14 Haziran, 1871, s. 2.
115. *Times*, 29 Mayıs, 1871, baş makale, s. 9.
116. *Standard*, 30 Mayıs, 1871, baş makale, s. 4.
117. *New York Herald*, 28 Mayıs, 1871, baş makale, s. 7.
118. Jules Bergeret, Le dix-huit mars, s. 25.
119. *A.g.e.*, s. 25.
120. Sarcey, "Les aliénistes."
121. Jean-Baptiste Millière, Ulusal Meclis'in Parisli bir milletvekili. Paris'e karşı bir iç savaş çıkarttığı için Versay'ı kınamıştı ama Komün'e dahil değildi. Panthéon'un merdivenlerinde diz çökmeye zorlanmış ve ardından orada vurulmuştu. Edwards, *The Paris Commune*, s. 341; Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.492-94.
122. Child, letter, in Richardson, *Paris under Siege*, s. 197.
123. *Times*, 27 Mayıs, 1871, s. 5.
124. Bergeret, *Le dix-huit mars*, s. 24.
125. Georges Jeanneret, *Paris pendant la Commune révolutionnaire de 71* (1871; rpt. Paris: Editions d'Histoire, *Sociale*, 1968), s. 250.
126. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 378.
127. Goncourt, *Journal*, 26 Mayıs, 1871, 2:815.
128. *A.g.e.*, 2:816.

129. *Times*, 27 Mayıs, 1871.

130. Forbes, "What I Saw of The Paris Commune", s. 54; *Daily News* (London), 26 Mayıs, 1871, s. 5. *Daily News*'teki makaleler, o dönemde sıklıkla görüldüğü gibi, imzasızdı. Yine de muhabirlerin kimliği gazeteci çevrelerinde iyi biliniyordu ve Forbes 1892 tarihli makalesinde Paris'e *Daily News*'in muhabiri olarak gittiğini yazmıştı. 1871 ve 1892'deki makalelerin sözcük seçimi birebir aynıdır.

131. Cerfbeer, "Une nuit", s. 423.

132. Du Camp, *Les convulsions* 2:299. 133. Liberal ve muhafazakâr erkeklerle en az bir kadından, Augustine-Melvine Blanchecotte'tan oluşan bir grup, burjuva kadınların tutuklulara saldırmalarını daha Nisan başında ilk ele geçerilen muhafızlar Versay'a götürülürken eleştirmişlerdi.

134. *New York Tribune*, 31 Mayıs, 1871, s. 1.

135. Sanatta kadın çıplaklığının rolü üzerine daha bütünlüklü bir değerlendirme için, Bkz. Warner, *Monuments and Maidens*; ve Hollander, *Seeing through Clothes*. Bu savaş ve iç savaş döneminde hem Fransa'yı hem de Paris'i, kötü adamlarca tecavüze uğramış ya da sırtından bıçaklanmış yarı giyinik tanrıçalar olarak resmetmek yaygındı. Örneğin, Bkz. Leith, "*The War of Images*", s. 111.

136. Goncourt, *Journal*, 26 Mayıs, 1871, 2:815.

137. Bibliothèque Nationale'in Komün dönemine ait çizimler koleksiyonu, çok sayıda *pétroleuse* temsilleri içerir ve hepsi onları etekler ya da elbiseler içinde resmeder.

138. Örneğin Bkz.; Coventry Patmore, *The Angel in the House*, (1854-56; rpt. London: G. Bell and Sons, 1920), Hellerstein, Hume, and Offen, *Victorian Women*, s.134-40'tan alınmış:

> To the sweet folly of the dove,
> She joins the cunning of the snake,
> To rivet and exalt his love;
> Her mode of candour is deceit;
> And what she thinks from what she'll say,
> (Although I'll never call her cheat,)
> Lies far as Scotland from Cathay.

139. Gibson, *Paris during the Commune*, s. 293.

6. Kadınlar Yargılanıyor

1. Mahkemelere hiçbir göndermede bulunmayan anılar şunlardır: Mendès, *Les 73 journées*; Blanchecotte, *Tablettes d'une femme*; ve Goncourt, *Journal*. Gönderme içermeyen ya da çok kısa söz eden erken tarihçeler için, Bkz. Claretie, *Histoire de la revolution*, s.723-28; Malon, *La troisième défaite*, hiç; Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, hiç. Lissagaray, bir tam bölümü komünarların yargılanmalarına ve idamlarına ayırmıştı. Bkz. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.409-27.

   Sonraki tarihçelerin çoğu, neredeyse bir özet verir. Komün yanlısı bakış açısıyla yazanlar genellikle, yargılanma üzerine Versay yanlılarından daha uzun anlatımlar içerir. Komün yanlısı tarihçiler için, Bkz. Jellinek, *The Paris Commune*, s.373-86;

Georges Laronze, *Histoire de la Commune de 1871 d'apres des documents et des souvenirs inedits* (Paris: Payot, 1928), s.575-671; Andre Decoufle, *La Commune de Paris (1871): Revolution populaire et pouvoir revolutionnaire* (Paris: Cajas, 1969), hiç; Bruhat, Dautry, and Tersen, *La Commune de 1871*, s.292-94; Bourgin, Laguerre, s.399-408; Lepelletier, *Histoire de la Commune*, hiç. Tarafsız ya da Komün eğilimli tarihçiler için, Bkz. Edwards, *The Paris Commune*, s.346-50; Jacques Rougerie, *Proces des Communards* (Paris: Collection Archives, 1967). Komün karşıtı tarihçiler için, Bkz. Mason, *The Paris Commune*, s.288, 291-92; Horne, *The Fall of Paris*, s.422-26.

2. John Knox, *The First Blast of the Trumpet against the Monstrous Regiment of Women* (1558; rpt. New York, AMS Press, 1967).
3. Appert, *Rapport d'ensemble*; Tombs, The *War against Paris*, s.191-92, 219.
4. Jellinek, *The Paris Commune*, s. 366. Hapishane koşullarının genel betimlemeleri için, Bkz. "A Visit to Satory", *Standard*, 30 Mayıs, 1871 (olay tarihi: 28 Mayıs), s. 5; Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.385-88, 395-98; Edwards, *The Paris Commune*, s.346-48; Jellinek, *The Paris Commune*, s.366-68. Tutukluların anlatımları için, Bkz. Elisee Redus, *La Commune de Paris au jour le jour* (Paris: Schleicher freres, 1908); Paul Ferrat, alıntılandığı yer Jellinek, *The Paris Commune*, s. 367; Michel, *Mémoires*, s.133-36; Mme C. Hardouin, *La detenue de Versailles en 1871* (Paris: author, 1879), s.26-45; Malan, *La troisieme défaite* s.490-502.
5. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.385-86.
6. *A.g.e.*, s. 386; Jellinek, *The Paris Commune*, s. 366.
7. Jellinek, *The Paris Commune*, s. 367.
8. *A.g.e.*, s. 367; Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 386.
9. *Chef de légion*'un adı bilinmeyen karısının anlatımı: Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s.386-87.
10. A.g.e., s. 387; Fetridge, *Rise and Fall of The Paris Commune*, s.487-89. Fetridge, adı bilinmeyen "ünlü bir gazeteci"den alıntı yapar. Michel, *Mémoires*, s. 133.
11. Michel, *Mémoires*, s. 133.
12. "A Visit to Satory", *Standard*, Mayıs 30, 1871 (olay tarihi: 28 Mayıs), s. 5. Benoit Malan, hapishane koşullarıyla ilgili başka basın anlatılarından parçaları *La troisieme défaite*, s.490-503'e dahil eder.
13. "A Visit to Satory."
14. *New York Times*, 31 Mayıs, 1871 (olay tarihi: Versay, 29 Mayıs), s. 1.
15. *New York Tribune*, 10 Haziran, 1871, s. 1.
16. Michel, *Mémoires*, s.134-35.
17. Jan Goldstein, *Console and Classify: The French Psychiatric Profession in the Nineteenth Century* (Cambridge: Cambridge University Press, 1987), s.242, 264, 154, 232-33. 19. yüzyıl Fransa'sında fizyolojinin popülerliği ve temel ilkeleriyle ilgili bir değerlendirme için bkz. s.240-75
18. *Standard*, 30 Mayıs, 1871, s. 5.
19. *A.g.e.*
20. Alıntılandığı yer Fetridge, *Rise and Fall*, s. 489.

21. *Standard*, 30 Mayıs, 1871, s. 5.
22. Alıntılandığıyer Fetridge, *Rise and Fall*, s.491-93.
23. Bu bağlamda mahkemeler, 19. yüzyıl kadın suçları kavramıyla uyuşuyordu. Bkz. Patricia O'Brien, *The Promise of Punishment: Prisons in Nineteenth-Century France* (Princeton: Princeton University Press, 1982), s.64-70. O'Brien; 19. yüzyıl suç bilimcilerinin, kadınları anneliğe ve evliliğe biyolojik yazgılı olarak değerlendirdiğini iddia eder. "[kaderlerini] altüst etmeyi deneyenlerin, suçlu haline gelmeleri daha olasıdır." (s. 67).
24. Alıntılandığı yer Fetridge, *Rise and Fall*, s.491-93.
25. Edouard Dangin, "Les prisonnières", *Gaulois*, 28 Haziran, 1871, s. 2.
26. *Gazette des Tribunaux*, 6 Eylül, 1871, s. 508.
27. Francisque Sarcey, "Les aliénistes", *Gaulois*, Mayıs 28, 1871, s. 1.
28. *A.g.e.* Bu yaygın bir 19. yüzyıl varsayımıydı. Bkz. O'Brien, *Promise of Punishment*, s.64-69.
29. *Monde Illustré*, 20 Mayıs, 1871, s. 312.
30. Francis Marnard, "La femme libre", *Figaro*, 2 Haziran, 1871, s. 1.
31. Fransızca sözcük *libre*'i, çoklu anlamı nedeniyle İngilizceye çevirmek zordur. Ben, benzer çağrışımları olan çağdaş feminist terim "özgürleşmiş"i (*liberated*) seçtim.
32. Marnard, "La femme libre."
33. *A.g.e.* O dönemde Louise Michel, sakıncalı kadınlar listesine girecek kadar ünlü değildi, oysa Michel, Marnard'ın *institutrices déclassées* [aşağı sınıfa düşmüş kadın öğretmenler –*çev.*] sınıflandırmasına uyuyordu.
34. *A.g.e.*
35. 1929'da, British Museum'un kart kataloğunda "kadın"ı arayan Virginia Woolf'un ilgisini çeken yazılar yazan erkekler gibiydi. Virginia Woolf, *A Room of One's Own* (1929; rpt. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1957), s.26-27.
36. Marnard, "La femme libre." Erkeklerin, eşlerine boyun eğmeyi reddedeceklerini kabul ederek *Le Figaro*, o halde kadınların rolünün "hükmeden ve sağaltan Tanrıya sessizce" dua etmek olduğunu ileri sürmüştü.
37. AHG, Conseil de Guerre Dossiers, 1871. Sicil dosyaları tüm tutuklular için düzenlenmişti ama yalnızca suçlu bulunan kadınların ve erkeklerin dosyaları hâlâ arşivlerdedir.
38. Appert, *Rapport d'ensemble*, s.219, 227.
39. *A.g.e*, s. 246.
40. *A.g.e*, s. 214.
41. *A.g.e*, s. 215.
42. Örneğin Bkz., Blanchecotte, *Tablettes*, s.257-59; Mendès, *Les 73 journées*, s. 296; Lepelletier, *Histoire de la Commune* 3:375; Malon, *Troisième défaite*, s.400-401; Lanjalley and Corriez, *Histoire de la revolution*, s. 524.
43. Örneğin Bkz., *Monde Illustré*, Haziran 1871, s. 343.
44. Appert, *Rapport d'ensemble*, s.222-23.
45. *Figaro*, Eylül 6, 1871, s. 3.

46. *A.g.e*
47. *A.g.e*. İkinci gün daha az seyirci vardı ve çoğu kadındı. *Figaro*, 7 Eylül, 1871, s. 3.
48. Léonce Dupont, *La Commune et ses auxiliaires devant la justice* (Paris: Didier, 1871), s.234-37.
49. *Figaro*, Ağustos 8, 1871, s. 2.
50. Claretie, *Histoire de la revolution*, s. 724.
51. Da Costa, *La Commune vécue* 3:207.
52. Dupont, *La Commune*, s.24-36.
53. *Figaro*, 7 Eylül, 1871, s. 3.
54. *A.g.e*.
55. AHG, Conseil de Guerre Dossiers.
56. Bu ve diğer duruşmaların dökümü *Gazette des Tribunaux*'da yayımlanmıştı. Bu duruşma için Bkz. Eylül 4-5 (s.503-4) ve 6 (s.507-8), 1871
57. *Standard*, 8 Eylül, 1871 (olay tarihi: 6 Eylül), s. 5.
58. AHG, Conseil de Guerre Dossiers; *Gazette des Tribunaux*, 4-5 Eylül, 1871, s. 503.
59. AHG, Conseil de Guerre Dossiers.
60. Bkz. *Figaro*, Eylül, 1871, s. 3; *Standard*, Eylül 8, 1871, s. 5. 61. Claretie, *Histoire de la revolution*, s. 727.
62. *Figaro*, Eylül, 1871, s. 3.
63. Armand Audiganne, *Les populations ouvrières et les industries de la France*, 2 cilt. (1860; rpt. New York: B. Franklin, 1970); Julie V. Daubie, *La femme pauvre au XIXe siecle* (1866; rpt. Paris: Cote-femmes, 1992); Jules Michelet, *La femme*, 5. baskı (Paris: Calmann Levy, 1885); Simon, *L'ouvriere*; Louise A. Tilly and Joan W. Scott, *Women, Work, and Family* (New York: Holt, Rinehart, and Winston, 1978); Lenard R. Berlanstein, *The Working People of Paris*, 1871-1914 (Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1984); Joan W. Scott, "'L'ouvrière! Mot impie, sordide ...': Women Workers in the Discourse of French Political Economy, 1840-1860", in her *Gender and the Politics of History*, s.139-63; Gullickson, "Womanhood and Motherhood", s.206-32.
64. AHG, Conseil de Guerre Dossiers.
65. *Figaro*, 7 Eylül, 1871, s. 3.
66. *A.g.e*
67. *A.g.e*. Louise Michel'in duruşmasından önce ve beş *pétroleuse*'ün duruşması hakkında yazan Léonce Dupont, ondan Madam Michel ve *"cette mère* Michel [Michel anne]" diyerek söz etmişti. Bu, onun Michel hakkında çok az şey bildiğini gösteriyordu. Dupont, *La Commune*, s. 245.
68. Louise Michel duruşmasının dökümleri, *Gazette des Tribunaux*, 17 Aralık, 1871, s. 862; *Figaro*, 18 Aralık, 1871, s. 3; Louise Michel, *Devant le 6e Conseil de Guerre; son arrestation par elle-meme dans une lettre au Citoyen Paysant* (Paris: Nouvelle Association Ouvriere, 1880); Michel, *Mémoires*, s.313-21'de bulunabilir. İzleyen tüm alıntılar tüm bu kaynaklarda bulunabilir.
69. Michel, *La Commune*, s. 188.
70. Thomas, *Louise Michel*, s.103-21.

71. Mullaney, "Sexual Politics", s. 314.
72. *Standard*, 19 Aralık, 1871, s. 5.
73. *Gazette des Tribunaux*, 17 Aralık, 1871, s. 862.
74. A.g.e., *Figaro*, 18 Aralık, 1871, s. 3.
75. Gazette des *Tribunaux*, 17 Aralık, 1871, s. 862; *Figaro*, Aralık 18, 1871,s. 3; *Standard*, 19 ralık, 1871, s. 5.
76. *A.g.e.*
77. Warner, *Joan of Arc*, s.139-61, 170-73. Michel'in tersine, George Sand ve Madeleine Pelletier erkek giysileri giyiyorlardı, en azından ara sıra.
78. *Gazette des Tribunaux*, 17 Aralık, 1871, s. 862.
79. Michel, *Mémoires*, s. 321.
80. *Gazette des Tribunaux*, 17 Aralık, 1871, s. 862.
81. *Figaro*, 18 Aralık, 1871, s. 3.
82. Tüm çabalarına karşın hükümet müfettişleri onun açısından cinsel etkinlikle ilgili hiçbir kanıt bulamamıştı. Sözcüğün her anlamıyla bekâr olduğu görülüyordu. AHG, Conseil de Guerre Dossier, Louise Michel.
83. *Standard*, 19 Aralık, 1871, s. 5.
84. *A.g.e*
85. *A.g.e*
86. Bruhat, Dautry, and Tersen, *La Commune de 1871*, s. 441.
87. Da Costa, kendi duruşmasının bir dökümünü ve avukatıyla yaptığı özel görüşmelerinin anlatımını *La Commune vécue* 3:227-39'e eklemiştir.
88. Fransızca terim *pédérastie*'dir (oğlancılık *-çev.*).
89. T. J. Clark, *The Painting of Modern Life* (Princeton: Princeton University Press, 1984), s.204-14; Boime, *Art and the French Commune*, s.115-20.
90. Da Costa, *La Commune vécue* 3:228.
91. Bir *aide-major*'ün (emir subayı *-çev.*) yaptığı iki dakikalık üstünkörü muayene, yargıcın suçlamasını doğruluyordu. Gatineau, Versay'daki askerî hastaneden bir hekimin yapacağı ikinci bir muayene istemişti. Da Costa doktorun "sorular sorduğunu ve onu muayene ettiğini" bildirmişti. Bu muayene, Da Costa'nın eşcinsel olmadığını "kanıtlamıştı". Da Costa, *La Commune vécue* 3:236-39.
92. *A.g.e*, 3:239, 245.
93. *A.g.e*, 3:232.
94. Duruşmaların basındaki anlatımlarını yakından izleyen Lissagaray, Da Costa'ya karşı suçlamayı dolaylı olarak anmıştı ama erkeklerin cinselliğine karşı yapılan diğer hiçbir suçlamaya atıfta bulunmamıştı. "Kimi askerlerin iğrenç düşleri suçlananı lekelemek için kendini zorluyor," demişti. Lissagaray, *Histoire de la Commune*, s. 241. Erkek tutuklular için düzenlenen sicil dosyalarında başka eşcinsellik suçlamaları da olabilir ama bunlar hâlâ ortaya çıkarılmayı beklemektedir.

7. Asi Kadın ve Devrimci Kent

1. Goncourt and Goncourt, *Journal*, 21 Ağustos, 1862, 1: 1121. Goncourt'un, Rose tarafından kandırılması üzerine yaşadığı sıkıntı için şöyle bir feminist bir okuma yapılabilir: Bu sıkıntı kadınların ikiyüzlülüğüne karşı erkeklerin korkusu olmaktan ziyade, kadınların onları zekâlarıyla alt edeceği korkusu, yani kadınların onlardan üstün olduğu korkusudur.
2. Moses, *French Feminism in the Nineteenth Century*, s.151-89.
3. Warner, *Monuments and Maidens*, s.280-81; Warner, *Joan of Arc*, s.198-217; Kleinbaum, *War against the Amazons*; Samuel, *Amazones*; Tyrrell, *Amazons*; du Bois, *Centaurs and Amazons*; Graves, *The Greek Myths*.
4. Hollander, *Seeing through Clothes*, s.184-203.
5. Goncourt and Goncourt, *Journal*, 16, 21Ağustos, 1862, s.1:1111, 1119.
6. Fransız devrimlerinin başka kadın temsilleriyle ilgili bir tartışma için Bkz. Hertz, "Medusa's Head"
7. Warner, *Monuments and Maidens*, s. 37; De Lauretis, *Alice Doesn't*; Gutwirth *Twilight of the Goddesses*, s.255-59.
8. Holt, *The Tiger*, s. 31.
9. Konuyla ilgili daha fazlası için, Bkz. Joan W. Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", in Scott, *Gender and the Politics of History*, s.46-48.
10. Asi kadınlara karşı erkeklerin duyduğu korkunun psikolojik bir araştırması için Bkz. Lederer, *Fear of Women*.

KAYNAKÇA

Arşiv ve Resmî Kaynaklar

Appert, M. le General. *Rapport d'ensemble sur les operations de la justice militaire relatives à l'insurrection de 1871*, Paris: Assemblee Nationale, 1875.

Archives Historiques de Guerre (AHG)

Ly 7. Rapport sur les jeunes prevenus de 16 ans et au dessus, compromis dans l'Insurrection parisienne

Ly 22. Operations judiciaires concernant les femmes: Rapport d'ensemble.

-----. Rapport sur les conseils de guerre

-----. Union des Femmes. Statutes

Ly 140. Papers of the Union des Femmes, including membership list, officers, members of committees

Conseil de Guerre Dossiers:

Femme Bocquin

Marie Augustine Gaboriaud

Josephine Marche or Marchais

Lucie Maris

Louise Michel

Eulalie Papavoine

Elisabeth Retiffe

Leontine Suetens

Archives Nationales (AN)

AB XIX 3353. Dessins accornpagnes de légendes représentant des femmes de la Commune

BB27, 107-9. Fichier des Grâces de la Commune

BB 24. Dossiers des Grâces

Assemblée Nationale, *Enquete parlementaire sur l'insurrection du 18 mars*. 3 cilt, Versailles: Cerf, 1872. Bkz. özellikle c. 2: Pieces Justificatives. "Du role des femmes pendant la lutte de la Commune", (Rapport du capitaine Briot), s.309-13; and "Du role des enfants dans l'insurrection" (Rapport du capitaine Guichard), s.313-20.

Bibliothèque Historique de la Ville de Paris (BHVP)

F.M. 6347-IX. Caricature collection

F.M. 6347-IX. Premiere liste des femmes prisonnieres a Versailles

F 10495. 1872 Enquete

Fol. 10037 *Memorial Illustrée des Deux Sieges de Paris*, 1870-1871, texte de Loredan Larchey. Paris: Librairie du Moniteur Universel, 1872.

Bibliothèque Nationale (BN)
Collection de Vinck (Cabinet des Estampes) caricatures
Les murailles politiques françaises. c. II: *La Commune*, 18 mars-27 mai 1871. Paris: L. La Chevalier, 1874.
Le proces de la Commune: Compte rendu des debats du Conseil de Guerre. Paraissant tous les jours par livraison de huit pages, avec illustrations. Paris, 1871.
Proces-verbaux de la Commune de 1871. 2 cilt. Edited by Georges Bourgin and Gabriel Henriot. Paris: A. Lahure, 1924, 1945.
Les 31 séances officielles de la Commune de Paris. Paris: Revue de France, 1871.

Dönemin Gazeteleri

Genel
La Commune
La Gazette des Tribunaux
L'Illustration
Le Monde Illustré

Komünar
L'Avant-Garde
Le Cri du Peuple
Le Droit
Le Journal Officiel de la République Française
La mère Duchêne
Le Mot d'Ordre
La Sociale
Le Tribun du Peuple
Le Vengeur

Versaycı
Le Figaro
Le Gaulois

Yabancı
Daily News (London)
New York Herald
New York Tribune
New York Times
Standard, daha sonra *Evening Standard* (London)
Times (London)

Derlemeler

Dupuy, Aime. 1870-1871: *La guerre, la Commune, et la presse.* Paris: Coline, 1959.
Lemonnyer, Jules. *Les journaux de Paris pendant la Commune: Revue bibliographique complète de la presse parisienne du 19 mars au 27 mai.* Paris: J. Lemonnyer 1871.

Anılar, Günlükler, Mektuplar

Adam, Juliette, *Mes illusions et nos souffrances pendant le siege de Paris*, 1906.

Allemane, Jean, *Mémoires d'un Comrnunard*, Paris: F. Maspero, 1981.

Andrieu, Jules, "The Paris Commune: A Chapter towards Its Theory and History", *Fort-nightly Review*, November 1, 1871, no. LIX.

Barres, Maurice, *Mes Cahiers*, 1896-1923, Paris: Plon, 1963.

Barron, Louis, *Sous le drapeau rouge*, Paris: A Savens, 1889.

Bergerand, Charles, *Paris sous la Commune en 1871*, Paris: A. Laine, 1871.

Bergeret, Jules, *Le 18 mars. journal hebdomadaire*, London: n.p., 21 August-6 September, [1871].

Bingham, Denis Arthur, *Recollections of Paris*. 2 cilt, London: Chapman and Hall, 1896.

Blanchecotte, Augustine-Melvine, *Tablettes d'une femme Pendant la Commune*, Paris: Didier, 1872.

B[rocher/Brochon], Victorine, *Souvenirs d'une morte vivante*, Lausanne: At her own expense, 1909, Rpt. Paris: Maspero, 1976.

C. de B. *Letters from Paris*, 1870-1875, Translated and edited by Robert Henrey. London:], M. Dent and Sons, 1942.

Cerfbeer, Gaston, "Une nuit de la *semaine sanglante*", *Revue Hebdomadaire* 6 (1903):417-24.

Clemenceau, Georges E. B. *Clemenceau: The Events of His Life as Told by Himself to His Former Secretary, Jean Marchel*, Translated by Milton Waldman, London: Longmans, Green, 1930.

Commissaire, Sebastien, *Mémoires et souvenirs*. Paris: Garcet et Nisius, 1888.

Compiegne, Marquis de, "Souvenirs d'un Versaillais pendant le second siege de Paris", *Correspondant*, August 10, 1875, s.589-633.

Constant, Louis, ed. *Mémoires des femmes, memoir du Peuple: Anthologie*. Paris: Maspero, 1979.

Daudet, Alphonse, *Lettres à un absent, Paris, 1870-1871*, Paris: Alphonse Lemirre, 1871.

----- *Souvenirs d'un homme de lettres*. Paris: C. Marpon et E. Flammarion, 1888.

Deraismes, Maria, *Ce que veulent les femmes: Articles et conferences de 1869 à 1891*, Paris: Syros, 1980.

Desmoulins, Auguste, "The Paris Workmen and the Commune", *Fortnightly Review* 42 (September 1871): 308-20.

Dumas, (oğul) Alexandre, *Une lettre sur les choses du jour*, Paris: Michel Lévy Frères, 1871.

Dupont, Leonce, *La Commune et ses auxiliaires devant la justice*, Paris: Didier, 1871.

---. *Souvenirs de Versailles pendant la Commune*, Paris: E. Dentu, 1881.

An Englishman, *The Insurrection in Paris, Related by an Englishman, an Eye-Witness of That Frightful War and of the Terrible Evils Which Accompanied It*, Paris: A. Lemoigne, 1871.

Excoffons, Beatrix, "Recit", In Louise Michel, *La Commune*, Paris: P.-V. Stock, 1898.

Forbes, Archibald, *My Experiences of the War between France and Germany*, London: Hurst and Blackett, 1871.

"What I Saw of *The Paris Commune*", *Century (Illustrated) Magazine* 44 (1892): 803-17; 45 (1892): 48-61.

Galliffet, General Gaston de, "Mes souvenirs", *journal des Débats*, 19, 22 ve 25 Temmuz, 1902.

Gautier, Theophile, *Tableau de siège, Paris, 1870-1871*, Paris: Bibliotheque-Charpentier, 1894.

Gibson, the Reverend William, *Paris during the Commune: Being Letters from Paris and Its Neighbourhood Written Chiefly during the Time of the Second Siege*, London: Whittaker, 1872 (Mektuplar ilk olarak *Watchman'da* yer almıştır).

Gobineau, [Joseph] A[rthur] de, Lettres à deux Athéniennes (1868-1881). Athenes: Kauffmann, 1936.

Goncourt, Edmond de, and Jules de Goncourt, *Journal: Mémoires de la vie littéraire*, Edited and annotated by Robert Ricatte, 2 cilt. Paris: Fasquelle and Flammarion, 1956.

-----. Paris under Siege, 1870: From the Goncourt *Journal*, Edited and translated by George J. Becker. Historical introduction by Paul H. Beik, Ithaca: Cornell University Press, 1969.

Gueniot, A., *Souvenirs parisiens de la Guerre de 1870 et de la Commune*, Paris:J.-B. Bailliere et fils, 1928.

Halevy, Ludovic, *Notes et souvenirs, de mai à septembre 1871*, Paris: Calmann, 1889.

Hardouin, Mme C. *La détenue de Versailles en 1871*, Paris: author, 1879.

Harrison, Frederic, "The Fall of the Commune", *Fortnightly Review* 41 (August 1871): 129-55.
"The Revolution of the Commune", *Fortnightly Review* 53 (May 1871): 556-79.

Hegermann-Lindencrone, Lillie de, *In the Courts of Memory*, 1925, Rpt. New York: Da Capo, 1980.

Herisson, Le Compte d', *Nouveau journal d'un officier d'ordonnance: La Commune*. 17th edition, Paris: Paul Ollendorff, 1891.

Hoffman, Wickham, *Camp, Court, and Siege. New York*: Harper and Bros., 1877.

Lefrançais, Gustave, *Etude sur le mouvement communaliste à Paris* en 1871, Neuchatel: G.Guillaume fils, 1871.

--- *Souvenirs d'un revolutionnaire*, Paris: Societe Encyclopedique Française, 1872. Rpt.Brussels: Les Temps Nouveaux, 1902.

Leighton, John, *Paris under the Commune* London: Bradbury Evans, 1871. (Translation and embellishment of Mendès.)

Léo, André. *La guerre sociale: Discourse prononcé au Congrès de la Paix à Lausanne (1871)*. Neuchatel: n.p., 1871.

Linton, William, *The Paris Commune: In Answer to the Calumnies of the "New York Tribune"*, Boston: n.p., 1871.

Malet, Sir Edward, *Shifting Scenes*, London: Murray, 1901.

Mazade, A[lexandre] de, ed. *Lettres et notes intimes*, 1870-1871, Beaumont-sur-Oise: Paul Fremont, 1892.

Mendès, Catulle, *Les 73 journées de la Commune*, Paris: E. Lachaud, 1871.

Michel, Louise, *Devant le 6e Conseil de Guerre; Son arrestation par elle-même dans une lettre au Citoyen Paysant*. Paris: Nouvelle association ouvriere, 1880.

---. *Mémoires*. 1886. Rpt. Paris: Maspero, 1979.
The Red Virgin: Memoirs of Louise Michel. Edited and translated by Bullitt Lowry and Elizabeth Gunter. University: University of Alabama Press, 1981.

Payen, Alix. "Une ambulancière de la Commune de Paris." *In Mémoires de femmes, memoire du peuple*, edited by Louis Constant, s.61-87. Paris: Maspero, 1979.

Renard, Georges. "Mes souvenirs, 1870-1871." *La Révolution de 1848 et les révolutions du XIXe Siècle, 1830, 1848, 1870* 28 (1931): 13-35, 57-81, 117-126.

Richardson, Joanna, ed. *Paris under Siege: A Journal of the Events of 1870-1871 Kept by Contemporaries and Translated and Presented by Joanna Richardson.* London: Folio Society, 1982.

Rochefort, Henri. *Les aventures de ma vie*. Paris: P. Dupont, 1896.

The Adventures of My Life, c. 1. Arranged for English readers by the author and Ernest W. Smith, London: Edward Arnold, 1896.

Sheppard, Nathan. Shut Up in Paris. London: Richard Bentley, 1871.

Thiers, Adolphe L., *Memoirs of M. Thiers*, 1870-1873, Translated by F. M. Atkinson. New York: Howard Fertig, 1973.

---. *Notes et souvenirs* (1870-1873). Paris: Calmann-Levy, 1903.

La vérité sur la Commune par un ancien proscrit. Paris: Louis Salmon, n.d.

"A Victim of Paris and Versailles", *Macmillan's Magazine 24* (1871): 384-408, 487-96. Veuillot, Louis. Paris pendant les deux sieges. c. 2. Paris: Librairie de Victor Palme, 1871. Vuillaume, Maxime. Mes cahien rouges au temps de la Commune. Paris: Societe d'editions litteraires et artistiques, 1971.

Washburne, E. B. Franco-German War and Insurrection of the Commune: Correspondence of E. B. Washburne. Washington, D.C.: Government Printing Office, 1878.

---. *Recollections of a Minister to France, 1869-1877*, 2 cilt. *New York*: Charles Scribner's Sons, 1887. (Quotes liberally from his letters, with alterations.)

"What an American Girl Saw of the Commune.", *Century (Illustrated) Magazine 45* (n.s. 23) (November 1892): 61-66.

Willard, Mrs. F. (An American Lady), *Pictures from Paris: In War and in Siege*, London: Richard Bently and Son, 1871.

Young, John Russell. Men and Memories: Personal Reminiscences. c. 1. Edited by May D. Russell Young. *New York*: F. Tennyson Neely, 1901.

Görgü Tanıklarının, Katılımcıların, Muhaliflerin ve Çağdaşların Tarihçeleri

Arnould, Arthur, *Histoire populaire et parlementaire de la Commune de Paris*, 3 cilt. 1878. Rpt. *New York*: AMS Press, 1972.

Arsac, Joanni d'. *La guerre civile et la Commune de Paris en 1871*, Paris: F. Curot, 1871.

Audebrand, Philibert, *Histoire intime de la revolution du 18 mars*, Paris: E. Dentu, 1871.

---. *Nos revolutionnaires: Pages d'histoire contemporains*, 1830-1880. Paris: L. Frenzine' 1886.

Barbey d'Aurevilly, *1871: La Commune de Paris*, Paris, 1903.

Brokett, Linus Pierpont, *Paris under the Commune*; or; *The Red Rebellion of 1871, a Second Reign of Terror; Murder; and Madness*, New York: H. S. Goodspeed, 1871.

Champsaur, Felicien. "Louise Michel", *Les Contemporains*, no. 3 (1880): 1-3.

Claretie, Jules, *Histoire de la revolution* de 1870-71. Paris: Bureaux du *Journal* L'Eclipse, 1872.

Clere, Jules, *Les hommes de la Commune: Biographie complete de tous ses membres*, Paris: E. Dentu, 1871.

Da Costa, Gaston. *La Commune vécue*. 3 cilt. Paris: Ancienne Maison Quantin, 1903-5.

Darlet, A., *La guerre et la Commune, 1870-1871: Dessins par les principaux artistes*, Paris: Michel Levy Freres, 1872.

Daudet, Ernest, L'agonie de la Commune: Paris dfeu et asang (24-29 mai 1871), 2. ed. Paris: E. Lachaud, 1871.

Du Camp, Maxime, *Les convulsions de Paris*, cilt. 1-4. Paris: Librairie Hachette, 1881, 5. edition. Rpt. AMS, 1978.

Fetridge, W. Pembroke, The Rise and Fall of *The Paris Commune* in 1871; with a Full Account of the Bombardment, Capture, and Burning of the City. *New York*: Harper and Brothers, 1871.

Fontoulieu, Paul, *Les eglises de Paris sous la Commune*, Paris: E. Dentu, 1873.

Guerre des communeux de Paris, 18 Mart-28 Mayıs, 1871; par un officier superieur de l'armee de Versailles. Paris: Firmin Didot Freres, fils, 1871.

Hommes et choses du temps de la Commune: Recits et portraits pour servir al'histoire de la premiere revolution sociale, 1871. Rpt. Paris: Editions d'histoire sociale, 1968.

Hugues, Clovis. "La muse du peuple: Serenade a Louise Michel." *L'Intransigeant*. January 15, 1882.

Jeanneret, Georges, *Paris pendant la Commune revolutionnaire de 71*, Neuchatel: chez les principaux librairies, 1871.

Lanjalley, Paul, and Paul Corriez, *Histoire de la revolution* du 18 mars. Paris: A. Lacroix, Verboeckhoven, 1871.

Lepelletier, Edmond, *Histoire de la Commune* de 1871, 3 cilt. Paris: Mercure de France, 1911-13.

Lissagaray, P.-O., *Histoire de la Commune* de 1871, 1896. Rpt. Paris: Maspero, 1983, Originally published in 1876.

History of the Commune of 1871. Translated by Eleanor Marx Aveling. New York: International, 1898.

--- . Les huits journees de mai: Derriere les barricades. Brussels: Bureau du Petit *Journal*, 1871. Rpt. Paris: Editions d'Histoire Sociale, 1968.

Malon, Benoit. La troisieme difaite du proletariat français. Neuchatel: G. Guillaume fils, 1871.

Marx, Karl, and Friedrich Engels, Writings on *The Paris Commune*, Edited by Hal Draper, *New York*: Monthly Review Press, 1971.

Michel, Louise, *La Commune*, 2. baskı, Paris: P.-V. Stock, 1898.

Molinari, Gustave de, Les clubs rouges pendant le siege de Paris, Paris: Garnier freres, 1871.

Mottu, John, *Les desastres de Paris ordonnes et causes par la Commune dans la seconde quinzaine de Mai 1871*, Paris: Chez l'auteur et ala librairie internationale, 1871.

Patry, Leonce, *Laguerre telle qu'elle est (1870-1871)*, Paris: Montgredien, 1897.

Pelletan, Camille, *La semaine de mai*, Paris: Dreyfous, 1880.

Reclus, Elisee, *La Commune de Paris aujour le jour*, Paris: Schleicher freres, 1908.

Simon, Jules, The Government of M. Thiers, 8 Ocak 1871-24 Mayıs 1873. *New York*: Scribner's, 1879.

Vizetelly, Ernest A., *My Adventures in the Commune*. London: Chatto and Windus, 1914.

--- . My Days of Adventure: The Fall of France, 1870-71. London: Chatto and Windus, 1914.

Geç Dönem Tarihçeleri ve Biyografiler

Adamov, Arthur, *La Commune de Paris*, 18 Mart-28 Mayıs 1871, Paris: Sociales, 1959.

Azema, Jean-Pierre and Michel Winock, *Les Communards*, Paris: Seuil, 1970.

Baldick, Robert, The Goncourts, *New York*: Hillary House, 1960.

Bourgin, Georges, La Commune, Paris: Presses Universitaire de France, 1953.

--- . Laguerre de 1870-1871 et *la Commune*, Paris: Flammarion, 1971.

--- . *Histoire de la Commune*, Paris: Bibliotheque Socialiste, nos. 41-42, 1907.

--- . *Les premieres journees de la Commune*, Paris: Hachette, 1928. Braire,Jean, Surles traces des communards: Enquete dans les rues du Paris d'aujourd'hui. Paris: Amis de la Commune, 1988.

Brogan, D. W. The Development of Modern France, 1870-1939. c. 1: From the Fall of the Empire to the Dreyfus Affair. *New York*: Harper, 1966.

Bruhat, Jean, Jean Dautry, and Emile Tersen, *La Commune de 1871*, 2. edition. Paris: Sociales, 1970.

Bury, J. P. T., and R. P. Tombs, *Thiers, 1797-1877: A Political Life*, London: Allen and Unwin, 1986.

Chastenet, Jacques, *Histoire de la Troisieme Republique*, c. 1: Naissance et jeunesse. Paris: Hachette, 1952.

Cobb, Richard, *A Second Identity: Essays on France and French History*, London: Oxford University Press, 1969.

La Commune de Paris, 1871-1971, Paris: Institute Maurice Thorez, 1971.

Coudert, Marie-Louise, "II ya cent ans les femmes aussi ..." *Cahiers du Communisme*, special issue, "La Commune." (Mart 1971): 110-15.

Decoufle Andre, *La Commune de Paris (1871): Revolution populaire et pouvoir revolutionnaire*. Paris: Cujas, 1969.

Dommanget, Maurice, Blanqui, la guerre de 1870-71, et la.Commune. Paris: Domat, 1947.

Dore, Gustave, *Versailles et Paris en 1871*, Paris, 1907.

Dubois, Jean, La vocabulaire politique et sociale en France de 1869 a 1872; a travers les oeuvres des ecrivains, les revues, et les journaux. Paris: Librairie Larousse, 1962.

Durand, Pierre, *Louise Michel: La passion*, Paris: Messidor, 1987.

Edwards, Stewart, *The Paris Commune*, 1871. Chicago: Quadrangle, 1971.

---, ed. *The Communards of Paris*, Translated by Jean McNeil, Ithaca: Cornell University Press, 1973.

Experiences et language de la Commune de Paris, Paris: La Nouvelle Critique (special issue), 1971.

Fabre, Marc-Andre, *Les drames de la Commune*, 18 Mart-27 Mayıs 1871. Paris: Librairie Hachette, 1937.

Falk, Andre, "Louise Michel, la vierge rouge." Paris-presse-Intransigeant. 26 Kasım, 1957.

Faucher, Jean-Andre, *L'agonie de la Commune*, 3 cilt. Paris: Atlantic, 1960.

Fourniere, Xavier de La, Louise Michel: Matricule 2182, Paris: Perrin, 1986.

Gaillard, Jeanne, *Communes de province, Communede Paris*, 1870-1871, Paris: Flammarion, 1971.

Grant, Richard B. *The Goncourt Brothers*, New York: Twayne, 1972.

Greenberg, Louis M., *Sisters ofLiberty*, Cambridge: Harvard University Press, 1971.

Guerin, Andre, 1871: *La Commune*, Paris: 1966.

Gullickson, Gay L. "La Petroleuse: Representing Revolution." Feminist Studies 17 (1991): 240-65.

"The Unruly Woman of The Paris Commune." *In Gendered Domains*, edited by Dorothy Helly and Susan Reverby, s.135-53. Ithaca: Cornell University Press, 1992.

Holt, Edgar, *The Tiger: The Life of Gem;ges Clemenceau*, 1841-1929. London: Hamish Hamilton, 1976.

Horne, Alistair, *The Fall of Paris*, New York: St. Marchin's, 1965.

The Terrible Year: The Paris Commune, 1871, New York: Viking, 1971.

Hunt, Persis. "Feminism and Anti-Clericalism under the Commune." *In Revolution and Reaction: The Paris Commune*, 1871, edited by John Hicks and Robert Tucker, s.50-55. Springfield: University of Massachusetts Press, 1973.

Jellinek, Frank, *The Paris Commune of 1871*. 1937. Rpt. *New York*: Grosset and Dunlap, 1965.

Jones, Kathleen B., and Françoise Verges, "Women of The Paris Commune." *Women's Studies International Forum 14* (1991): 491-503.

Kranzberg, Melvin. The Siege of Paris, *1870-1871: A Political and Social History*, Ithaca: Cornell University Press, 1950.

Lanoux, Armand, Une *Histoire de la Commune de Paris*, Paris: Bernard Grasset, 1971.

Laronze, Georges, *Histoire de la Commune de 1871 d'apres des documents et des souvenirs inedits*, Paris: Payot, 1928.

Lefebvre, Henri, *La proclamation de la Commune*, 26 Mart 1871. Paris: Gallimard, 1965.

Leith, James A., ed. *Images of the Commune/Images de la Commune*, Montreal: McGill-Queen's University Press, 1978.

Lenin, V. I. *The Paris Commune. New York*: International, 1934.

Levy, Yves, "Communards et petroleuses", *Contrat Social*, 9 (Temmuz-Ağustos 1965): 242-53.

Lidsky, Paul, *Les ecrivains contre la Commune*, Paris: François Maspero, 1972.

Lorulot, Andre, *Louise Michel: La vierge rouge*, Herblay: Editions de l'Idee Libre, 1930.

Maitron, Jean and M. Egrot, eds. *Dictionnaire biographique du mouvement ouvrier français*, Part 2: 1864-1871, Paris: Ouvrieres, 1967-71.

Marx, Karl ve V. I. Lenin. *The Civil War in France: The Paris Commune*, New York: International, 1940.

Mason, Edward S., *The Paris Commune*: An Episode in the History of the Socialist Movement, 1930; rpt. *New York*: Howard Fertig, 1967.

Moser, Françoise Moser, *Une heroine, Louise Michel*, Paris: Vigndau, 1947.

Mullaney, Marie Marmo, "Sexual Politics in the Career and Legend of Louise Michel", *Signs 15* (1990):300-322.

Noel, Bernard, *Dictionnaire de la Commune*, Paris: Fernand Hazan, 1971.

Parmelin, Helene. "Les femmes et la Commune." Europe 29 (Nisan-Mayıs 1951): 136-46.

Price, Roger, "Conservative Reactions to Social Disorder: *The Paris Commune* of 1871", *Journal* of European Studies 1 (1971): 341-52.

Rials, Stephane, *Nouvelle histoire* de Paris: De Trochu a Thiers, 1870-1873. Paris: Hachette, 1985.

Rossel, Andre, *1870: La premiere "grande" guerre, par l'affiche et l'image*, Paris: Les Yeux Ouverts, 1970.

Rougerie, Jacques. "La Commune de 1871: Problemes d'histoire sociale." *Archives Internationales de Sociologie de la Cooperation*, no. 8 (1960).

--- . 1871: Jalons pour une *Histoire de la Commune* de Paris. Assen, Pays-Bas: Van Gorcum, 1973.

--- . Paris libre. Paris: Seuil, 1971.

--- . *Proces des Communards*, Paris: Collection Archives, 1967.

Schulkind, Eugene W. "The Activity of Popular Organizations during the Paris Commune of 1871", *French Historical Studies 1* (1960): 394-415.

"The Historiography of the Commune: Some Problems", *In Images of the Commune/Images de la Commune*, edited by James A. Leith, s.319-32. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1978.

"Le role des femmes dans la Commune de 1871", *1848: Revue des Revolutions Contemporaines 42* (February 1950).

"Socialist W omen during the 1871 Paris Commune", *Past and Present*, no. 106 (February 1985): 124-63.

--- . ed. The Paris Commune: The View from the Left. London: Jonathan Cape, 1972.

Sellers, Edith, "The Red Virgin of MontMarchre", Fortnightly Review. February 1, 1905.

Serman, William, *La Commune de Paris (1871)*, Paris: Librairie Artheme Fayard, 1986.

Soria, Georges, *Grande Histoire de la Commune*, 5 cilt. Paris: Livre Club Diderot, 1970.

Soukhomline, Vasili, "Deux femmes russes combattantes de la Commune", *Cahiers Internationaux 16* (May 1950): 53-62.

Thomas, Edith, "Louise Michel, la vierge rouge", *Miroir de l'Histoire*, 1958.

---. Louise Michel; ou, *La velleda de l'anarchie*, Paris: Gallimard, 1971.

---. *Les "petroleuses"*, Paris: Gallimard, 1963.

The Women Incendiaries, Translated by James Atkinson and Starr Atkinson, New York: George Braziller, 1966.

Tombs, Robert, "Paris and the Rural Hordes: An Exploration of Myth and Reality in the French Civil War of 1871", *Historical Journal 29* (1986): 795-808.

The War against Paris, 1871, Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Villiers, Baron Marc de, *Histoire des clubs de femmes et des legions d'Amazones*, 1793, 1848, 1871, Paris: Plon, 1910.

Williams, Roger L., *The French Revolution of 1870-1871*, New York: Norton, 1969.

Wright, Gordon, "The Anti-Commune: Paris, 1871", *French Historical Studies 10* (Spring 1977): 149-72.

Karikatür, Alegori, ve Temsil

Agulhon, Maurice, *Marianne into Battle: Republican Imagery and Symbolism in France*, 1789-1880, Translated by Janet Lloyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

"On Political Allegory: A Reply to Eric Hobsbawm", *History Workshop*, no. 8 (1979): 167-73.

Bertall, [Charles], The Communists of Paris, 1871: Types - Physiognomies - Characters with Explanatory Text Descriptive of Each Design Written Expressly for This Edition. London: Buckingham, 1873.

Boime, Albert, *Art and the French Commune: Imagining Paris after War and Revolution*, Princeton: Princeton University Press, 1995.

Hollow Icons: *The Politics of Sculpture in Nineteenth-Century France*, Kent, Ohio: Kent State University Press, 1987.

Clark, T. J., *The Painting of Modern Life*, Princeton: Princeton University Press, 1984.

DeGroat, Judith. "Representative of Her Class: Images of Working Women in the July Monarchy." Unpublished paper delivered at the Thirty-Fourth Annual Meeting of the Society for French Historical Studies, 17-19 Mart 1988.

De Lauretis, Teresa, *Alice Doesn't: Feminism, Semiotics, Cinema*, Bloomington: Indiana University Press, 1984.

Feld, Charles, *Pilotell: Dessinateur et communard*. 2d edition. Paris: Livre Club Diderot, 1970.

Goldstein, Robert Justin, *Censorship of Political Caricature in Nineteenth-Century France*, Kent, Ohio: Kent State University Press, 1989.

Gutwirth, Madelyn, *The Twilight of the Goddesses: Women and Representation in the French Revolutionary Era*, New Brunswick, NJ.: Rutgers University Press, 1992.

Hertz, Neil, "Medusa's Head: Male Hysteria under Political Pressure", *Representations 4* (Sonbahar 1983): 27-79.

Hollander, Anne, *Seeing through Clothes, New York:* Viking, 1978.

Lambert, Susan, *The Franco-Prussian War and the Commune in Caricature*, 1870-1871, London: Her Majesty's Stationery Office, 1971.

Leith, James A. "The War of Images Surrounding the Commune", *In Images of the Commune/ Images de la Commune*, ed. Leith, s.vii-xv, 101-50. Montreal: McGill-Queen's University Press, 1978.

Miles, Margaret R. Carnal *Knowing: Female Nakedness and Religious Meaning in the Christian West*, Boston: Beacon, 1989.

Money, E. "La caricature sous la Commune." *Revue de France* (Nisan-Mayıs 1872): 33-54.

Nochlin, Linda, "Women, Art, and Power", *In her Women, Art, and Power and Other Essays*, s.1-36. *New York*: Harper and Row, 1988.

Pagels, Elaine, *Adam, Eve, and the Serpent, New York*: Random House, 1988.

Reshif, Ouriel, *Guerre: Mythes et Caricature*, Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1984.

Rifkin, Adrian, "No Particular Thing to Mean", *Block 8* (1983): 36-45.

Rossel, Andre, *1871: La Commune; ou, L'experience du pouvoir, par l'affiche et l'image*, Paris: Les Yeux Ouverts, [c. 1970].

Schor, Naomi. "Triste Amerique: Atala and the Postrevolutionary Construction of Woman", *In Rebel Daughters: Women and the French Revolution*, edited by Sara E. Melzer and Leslie W.. Rabine. *New York*: Oxford University Press, 1992.

Shikes, Ralph E., *The Indignant Eye: The Artist as Social Critic in Prints and Drawings from the Fifteenth Century to Picasso*, Boston: Beacon, 1969.

Shikes, Ralph E., and Steven Heller, *The Art of Satire: Painters as Caricaturists and Cartoonists from Delacroix to Picasso, New York*: Pratt Graphics Center and Horizon Press, 1984.

Warner, Marina, *Alone of All Her Sex: The Myth and the Cult of the Virgin Mary, New York*: Random House, 1983.

---. *Monuments and Maidens: The Allegory of the Female Form, New York*: Atheneum, 1985.

Wiener, Jon. "Paris Commune Photos at a *New York* Gallery: An Interview with Linda Nochlin." Radical History, no. 32 (1985): 59-70.

Young, James E. Writing and Rewriting the Holocaust: Narrative and the Consequences of Interpretation. Bloomington: Indiana University Press, 1988.

Amazonlar ve Diğer Asi Kadınlar

Bachofen, J. J. Myth, *Religion, and Mother Right: Selected Writings of J.J. Bachofen*, Translated by Ralph Manheim. Princeton: Princeton University Press, 1967.

Blok, Josine. "Sexual Asymmetry: A Historiographical Essay." *In Sexual Asymmetry: Studies in Ancient Society*, edited by Blok and Peter Mason, s.1-57. Amsterdam: J. C. Gieben, 1987.

duBois, Page, *Centaurs and Amazons*, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1982.

Eckstein-Diener, Berta [Diner, Helen], *Mothers and Amazons: the First Feminine History of Culture*, Translated and edited by John Philip Lundin. *New York*: Julian Press, 1965.

Graves, Robert, *The Greek Myths*, 2 cilt. *New York*: George Braziller, 1957.

Harding, M. Esther, *Women's Mysteries, Ancient and Modern: A Psychological Interpretation of the Feminine Principle as Portrayed in Myth, Story, and Dreams, New York*: G. P. Putnam's Sons, 1971.

Hartman, Mary S., *Victorian Murderesses: A True History of Thirteen Respectable French and English Women Accused of Unspeakable Crimes*, Stanford: Stanford University Press, 1981.

Hufton, Olwen H. *Women and the Limits of Citizenship in the French Revolution*, Toronto: University of Toronto Press, 1992.

Kerber, Linda K. "Separate Spheres, Female Worlds, Woman's Place: The Rhetoric of Women's History", *Journal of American History 75* (Temmuz 1988): 9-39.

Kestner, Joseph *A. Mythology and Misogyny: The Social Discourse of Nineteenth-Century British Classical-Subject Painting*, Madison: University of Wisconsin Press, 1989.

Kleinbaum, Abby Wettan, *The War against the Amazons, New York*: New Press, 1983.

Lederer, Wolfgang, *The Fear of Women, New York*: Grune and Stratton, 1968.

Lefkowitz, Mary R. "Influential Women", *In Images of Women in Antiquity*, edited by Averil Cameron and Amelie Kuhn, s.49-64. Detroit: Wayne State University Press, 1983.

Merck, Mandy. "The Patriotic Amazonomachy and Ancient Athens", In *Tearing the Veil: Essays on Femininity*, edited by Susan Lipshitz, s.95-115. London: Routledge and Kegan Paul, 1978.

Pomeroy, Sarah B. Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity, *New York*: Schocken, 1975.

Rothery, Guy, *The Amazons in Antiquity and Modern Times*. London: F. Griffiths, 1910.

Samuel, Pierre, Amazones, guerriiJres) et gaillardes. Grenoble: Presses Universitaires de Grenoble, 1975.

Sobol, Donald J., *The Amazons of Greek Mythology,* London: Thomas Yoseloff, 1972.

Tiffany, Sharon W., and Kathleen J. Adams, *The Wild Woman: An Inquiry into the Anthropology of an Idea,* Cambridge, Mass.: Schenkman, 1985.

Tyrell, William Blake, *Amazons: A Study in Athenian Myth-Making. Baltimore:* Johns Hopkins University Press, 1984.

Warner, Marina. *Joan of Arc: The Image of Female Heroism, New York:* Knopf, 1981.

19. Yüzyıl Kadınları Tarihi

Bell, Susan Groag, and Karen Offen, eds. *Women, the Family, and Freedom: The Debate in Documents,* c. 1: 1750-1880. Stanford: Stanford University Press, 1983.

Gullickson, Gay L. "Womanhood and Motherhood: The Rouen Manufacturing Community, Women Workers, and the French Factory Acts." *In The European Peasant Family and Society: Historical Studies,* edited by Richard L. Rudolph, s.206-32. Liverpool: Liverpool University Press, 1995.

Hellerstein, Erna, Leslie Hume, and Karen Offen, eds. *Victorian Women: A Documentary Account of Women's Lives in Nineteenth-Century England, France, and the United States.* Stan- ford: Stanford University Press, 1981.

Hufton, Olwen. "Women in Revolution, 1789-1796", *Past and Present,* no. 53 (1971): 90-108.

Léo, Andrè. *Lafemrne et les nweurs: Liberte ou monarchie,* Paris, 1869.

Levy, Darlene Gay, Harriet B. Applewhite, and Mary D. Johnson, eds. *Women in Revolutionary Paris, 1789-1795: Selected Documents* Translated with Notes and Commentary. Urbana: University of Illinois Press, 1979.

Melzer, Sara E., and Leslie W. Rabine, eds. *Rebel Daughters: Women and the French Revolution, New York:* Oxford University Press, 1992.

Mink, Paule, *Le travail des femmes,* Paris: Chez Mary, 1868.

Le Moniteur des Citoyennes: Journal du droit et de l'intleret des femmes, November 6, 1870.

Moses, Claire Goldberg, *French Feminism in the Nineteenth Century,* Albany: State University of *New York* Press, 1984.

Poovey, Mary, *Uneven Developments: The Ideological Work of Gender in Mid-Victorian England,* Chicago: University of Chicago Press, 1988.

Riley, Denise, "Am I That Name?" *Feminism and the Category of "Women" in History,* Minneapolis: University of Minnesota Press, 1988.

Scott, Joan Wallach, *Gender and the Politics of History, New York:* Columbia University Press, 1988.

Simon, Jules, *L'ouvriere,* 3d ed. Paris: L. Hachette, 1861.

Smith, Bonnie G. *Ladies of the Leisure Class: The Bourgeoises of Northern France in the Nineteenth Century,* Princeton: Princeton University Press, 1981.

Tilly, Louise A., and Joan W. Scott. *Women, Work, and Family, New York:* Holt, Rinehart, and Winston, 1978.

Vicinus, Marchha, ed. *Suffer and Be Still: Women in the Victorian Age.* Bloomington: Indiana University Press, 1973.

Welter, Barbara. "The Cult of True Womanhood, 1820-1860", *American Quarterly 18* (Summer 1966): 151-74.

Fransız Tarihi ve Diğer Eserler

Agulhon, Maurice, *Marianne into Battle: Republican Imagery and Symbolism in France*, 1789-1880. Translated by Janet Lloyd. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

Alexander, Marc Daniel. "The Administration of Madness and Attitudes toward the In- sane in Nineteenth-Century Paris." *Ph.D. dissertation*, Johns Hopkins University, 1976.

Barrows, Susanna. "After the Commune: Alcoholism, Temperance, and Literature in the Early Third Republic." *In Consciousness and Class Experience in Nineteenth-Century Europe*, edited byJohn M. Merriman, s.205-18. *New York*: Holmes and Meier, 1979.

--- . *Distorting Mirrors: Visions of the Crowd in Late Nineteenth-Century France.* New Haven: Yale University Press, 1981.

Berlanstein, Lenard R. *The Working People of Paris*, 1871-1914, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1984.

Brogan, D. W. *The Development of Modern France, New York*: Harper and Row, 1966.

Ferguson, Priscilla Parkhurt, *Paris as Revolution: Writing the Nineteenth-Century City*, Berkeley: University of California Press, 1994.

Furet, François, *Revolutionary France, 1770-1880*, Translated by Antonia Nevill. Oxford: Blackwell, 1992.

Geertz, Clifford, "Centers, Kings, and Charisma: Reflections on the Symbolics of Power", *In Rites of Power: Symbolism, Ritual, and Politics since the Middle Ages*, ed. Sean Wilentz, s.13-38. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1985.

Godineau, Dominique, *Citoyennes tricoteuses: Les femmes du peuple à Paris pendant la Revolution francaise*, Aix-en-Provence: Alinea, 1988.

Goldstein, Jan. *Console and Classify: The French Psychiatric Profession in the Nineteenth Century*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

Hunt, Lynn, "Hercules and the Radical Image in the French Revolution", *Representations 1* (1983):95-117.

Jacquemet, Gerard, *Belleville au XIXe siecle du faubourg ala ville*, Paris: Editions de l'Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, 1984.

Lairtullier, E. *Les femmes celebres de 1789 a 1795, et leur influence dans la Revolution*, 2 cilt. Paris: chez France, ala Librairie Politique, 1840.

Michelet, Jules, *La femme*, 1860, 5. ed. Paris: Calmann Levy, 1885.

--- . *Histoire de la revolution* francaise. Paris: C. Marpon et E. Flammarion, n.d.

Nye, Robert A. *Masculinity and Male Codes of Honor in Modern France, New York*: Oxford University Press, 1993.

O'Brien, Patricia, *The Promise of Punishment: Prisons in Nineteenth-Century France*, Princeton: Princeton University Press, 1982.

Orr, Linda, *Headless History: Nineteenth-Century French Historiography ofthe Revolution*, Ithaca: Cornell University Press, 1990.

Poulot, Denis, *Question sociale: Le sublime ou le travailleur comme il est en 1870 et ce qu 'il peuttre*, Paris: A. Lecroix, Verboeckhoven, 1870.

Sewell, William H., Jr. *Work and Revolution in France: The Language of Labor from the Old Regime to 1848*. Cambridge: Cambridge University Press, 1980.

Traugott, Mark, "Barricades as Repertoire: Continuities and Discontinuities in the History of French Contention." *In Repertoires and Cycles of Collective Action*, ed. Traugott, s.43-56. Durham, N.C.: Duke University Press, 1995.

The French Worker: Autobiographies from the Early Industrial Era. Berkeley:. University of California Press, 1993.

Edebiyat

Dickens, Charles. *A Tale of Two Cities*. 1859. Rpt. *New York*: Washington Square Press, 1960.

Henty, George A. *A Girl of the Commune. New York*: R. F. Fermo, 1895.

Hugo, Victor. *L'année terrible*. In *Les chatiments - L'année terrible*, edited by Pol Gaillard. Paris: Bardas, 1967.

Kleist, Heinrich von. *Penthésilée*. Translated by Julien Gracq. Paris: Librairie Jose Corti, 1954.

Valles, Jules [Jacques Vingtras]. *L'insurge*. Paris: Les Editeurs Français Reunis, 1968.

The Insurrectionist, Translated by Sandy Petrey. Englewood Cliffs, NJ.: Prentice- Hall, 1971.

Verlaine, Paul. *Confessions of a Poet*. Translated by Joanna Richardson. 1950. Rpt. Westport, Conn.; Hyperion, 1979.

Zola, Emile. *The Debacle*. Translated by Leonard Tancock. London: Penguin, 1972.

Gay L. Gullickson, canlı bir dille yazılmış ve resimlerle zenginleştirilmiş bu kitapta, Paris Komünü olarak bilinen başkaldırının bir parçası olan kadınların nasıl temsil edildiğini inceliyor. Bu isyanla ve onun Fransız ordusunca kanlı biçimde bastırılması ile ilgili hararetli tartışmalar bugün de modern tarihçiler arasında devam ediyor. Özellikle kadınların Paris Komünü'nde oynadığı rol hakkında birbirinden çok farklı yaklaşımlar sergilenmektedir.

Paris'i sarsan çalkantının tam ortasında basın, kadınları acımasızlıkları ve öfkeleriyle öne çıkarmıştı. Örneğin *Paris-Journal* adlı gazete şöyle ateş püskürüyordu: "Âdeta çıldırmışlardı. İnsan onları dağınık saçlarıyla, askerlerin üzerine kaynar yağ, öteberi, kaldırım taşı atarken görebilir." Gullickson; gazetecilerin, anı yazarlarının ve siyasi yorumcuların yarattığı ve çağdaş tarihçiler ile siyasi düşünürlerin ayrıntılandırdığı imgelerin anlamını araştırıyor. Kadınların kenti barbarca yaktığı yönündeki iddialardan doğan kötü şöhretli *Pétroleuse* efsanesinin yanında; yazın dünyası, kadın Komünarları başka biçimlerde de betimlemiştir: Masum kurban, rezil hatip, amazon savaşçısı, koruyucu melek ve daha niceleri...

Gullickson'a göre, kadınların rolünü karikatürize eden bu anlayışlar, Komün karşıtlarının Komün'ün ahlaki yönünü tartışmalı hâle getirmeye çalışarak onu mahkûm etme çabalarına bir dayanak oluşturmuştur. Daha da önemlisi, kadınların böylesi yapay siyasi özneler olarak tanımlanması, sınırlanması ve anlam yüklenmesi, 19. yüzyılın geri kalanında olduğu kadar, 20. yüzyıldaki toplumsal cinsiyet kavramsallaştırmalarını da ortaya çıkarmaktadır.

2016 THG 330273 DVH

25 TL. KDV DAHİL

ISBN: 978-605-172-096-8

9 786051 720968

Yordam Kitap